



EUROPEAN CONFERENCE

Conference Proceedings



**XIII International Science Conference
«Information and its impact on social
processes»**

**April 03 - 05, 2023
Florence, Italy**

INFORMATION AND ITS IMPACT ON SOCIAL PROCESSES

Abstracts of XIII International Scientific and Practical Conference

Florence, Italy

(April 03 – 05, 2023)

UDC 01.1

ISBN – 9-789-40368-862-6

The XIII International Scientific and Practical Conference «Information and its impact on social processes», April 03 – 05, Florence, Italy. 316 p.

Text Copyright © 2023 by the European Conference (<https://eu-conf.com/>).

Illustrations © 2023 by the European Conference.

Cover design: European Conference (<https://eu-conf.com/>).

© Cover art: European Conference (<https://eu-conf.com/>).

© All rights reserved.

No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means, or stored in a data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. The content and reliability of the articles are the responsibility of the authors. When using and borrowing materials reference to the publication is required. Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine and from neighboring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

The recommended citation for this publication is: Yakovenko R., Kukuza V. Features of pruning intensive apple trees. Abstracts of XIII International Scientific and Practical Conference. Florence, Italy. Pp. 15-16.

URL: <https://eu-conf.com/events/information-and-its-impact-on-social-processes/>

TABLE OF CONTENTS

ADVERTISING		
1.	Костенко І.О. ВИРАЗНІСТЬ ФОНЕМ В ГРАФЕМАХ УКРАЇНСЬКОГО ШРИФТУ	12
AGRICULTURAL SCIENCES		
2.	Yakovenko R., Kukuza V. FEATURES OF PRUNING INTENSIVE APPLE TREES	15
3.	Петренко С.О., Валентюк Н.О., Мкртчян С.С. МІКРОВОДОРОСТІ CHLORELLA VULGARIS ЯК ОБ'ЄКТ БІОЕНЕРГЕТИКИ	17
4.	Чаплюцький А.М. АКТИВНІСТЬ РОСТУ ДЕРЕВ ЯБДУНІ ЗАЛЕЖНО ВІД ФОРМИ КРОНИ ТА СТРОКУ ОБРІЗУВАННЯ.	20
ARCHITECTURE, CONSTRUCTION		
5.	Лугченко О.І., Кулаков О.Ю., Псурцева Н.О. ПРОЄКТУВАННЯ ПЛИТ НА ПРУЖНІЙ ОСНОВІ, АРМОВАНИХ НЕМЕТАЛЕВОЮ КОМПОЗИТНОЮ АРМАТУРОЮ	22
ART HISTORY		
6.	Загребельна А.П., Свищова І.О. АНСАМБЛЕВА ГРА ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ВИКОНАВСЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗАКЛАДІВ ПОЧАТКОВОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ	28
7.	Красовська Л.О. ОСНОВНІ ПИТАННЯ ВИРАЗНОСТІ У ВОКАЛЬНИХ ТВОРАХ	32
8.	Кудрич Л.В. ХАРИЗМА ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ У СПРИЙНЯТТІ ТВОРЧОСТІ ЕСТРАДНОГО АРТИСТА	35
9.	Станичнов О.О. РЕЛІГІЙНА ТА ЕТНІЧНА СКЛАДОВА ТВОРЧОСТІ В КАРТИНІ "ДІВЧИНА" Ф. А. МАЛЯВІНА	36

BIOLOGY		
10.	Кузнєцов Г.В. МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ РУК, ОБРОБЛЕНИХ СУЧАСНИМИ ДАКТИЛОСКОПІЧНИМИ ПОРОШКАМИ	38
ECONOMY		
11.	Тymeichuk Y. THE ORGANISATIONAL AND ECONOMIC PRINCIPLES OF THE SUSTAINABILITY OF RETAIL CHAINS	44
12.	Гошовська В.В., Наконечна С.А., Ткачук Т.І. ДОКУМЕНТУВАННЯ АУДИТУ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ НА ПІДПРИЄМСТВІ	46
13.	Колодійчук А.В., Важинський Ф.А. ТРАНСФЕР ІННОВАЦІЙ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНО-ЕВРИСТИЧНОГО РОЗВИТКУ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНІ, КОН'ЮНКТУРНІ ТА ІНФРАСТРУКТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ	52
14.	Мілька А.І., Артjох-Пасjота О.В. ВИЯВЛЕННЯ ФАКТІВ ШАХРАЙСТВА ПРИ АУДИТОРСЬКОЇ ПЕРЕВІРЦІ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	58
15.	Суворов М. ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРУ ВІДНОВЛЮВАННОГО ДЖЕРЕЛА ЕНЕРГІЇ У РЕГІОНІ	62
16.	Судін Є.В., Хромушина Л.А., Колодненко Н.В. МОТИВАЦІЯ ПЕРСОНАЛУ, ЯК ІНСТРУМЕНТ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	65
GEOLOGY		
17.	Чернобук О.І. ПРО ЗВ'ЯЗОК ГЕРМАНІЮ З КОБАЛЬТОМ У ВУГІЛЬНОМУ ПЛАСТІ С8В ШАХТИ "ДНІПРОВСЬКА"	70

HISTORY		
18.	Usmonaliyev I. SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE ARCHITECTURE OF THE CITIES OF THE FERGANA VALLEY IN THE DEVELOPING MIDDLE AGES	80
19.	Rakhmanov Z. CLASSIFICATION OF SCRATCHED CERAMICS OF FERGANA VALLEY	85
20.	Войтенко Ю.М. ЗАПРОВАДЖЕННЯ ГРОШОВОЇ ОДИНИЦІ В УКРАЇНІ І КРАЇНАХ БАЛТІЇ У ПЕРШІ РОКИ ВІДНОВЛЕНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ	90
JOURNALISM		
21.	Свиридов А.О. РОЛЬ МЕДІА В ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ ПІДТРИМКИ У ВАЖКІ ЧАСИ	93
22.	Дмітрієва М.О., Іванова С. ВПЛИВ КОЛЬОРУ НА КОРИСТУВАЧІВ САЙТУ (НА ПРИКЛАДІ САЙТУ БІБЛІОТЕКИ ДНУ ІМ. ОЛЕСЯ ГОНЧАРА)	95
JURISPRUDENCE		
23.	Барановська Т.В. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ЛЕГАЛІЗАЦІЄЮ (ВІДМИВАННЯМ) ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ	99
24.	Вереша Р.В. ФОРМИ ТА ВИДИ АФЕКТОВАНИХ СТАНІВ ПРИ ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНОГО ДІЯННЯ	107
25.	Леонтьєва Л.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ ПРАВ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІЙ ВЛАСНОСТІ	112
26.	Леонтьєва Л.В., Аненко А.В. ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ В ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	115

27.	Леонтьєва Л.В., Коньова К.А. ПОРУШЕННЯ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	120
MANAGEMENT, MARKETING		
28.	Кулініч Т.В., Стрілець В.М. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ МАКДОНАЛДЗ НА СТАБІЛІЗАЦІЮ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ	124
MEDICINE		
29.	Radchenko A. ROLE OF ZINC IN THE BODY	127
30.	Кошечко М.В. ДУОДЕНАЛЬНЕ ЗОНДУВАННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ МЕТОД ДІАГНОСТИКИ В ПЕДІАТРИЧНІЙ ПРАКТИЦІ	129
PEDAGOGY		
31.	Dobrovolska R. HISTORICAL ASPECT OF THE DEVELOPMENT OF MUSIC THERAPY IN GREAT BRITAIN AND THE USA	132
32.	Filimonova T. MODERN APPROACHES TO THE FORMATION OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS' NATURAL SCIENCE COMPETENCE	135
33.	Galagan I., Galagan V. ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО – КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СУЧАСНІ УКРАЇНСЬКІЙ ОСВІТІ	138
34.	Numonjonov S.D. DISTINCTIVE FEATURES OF TEACHING THE RULES OF TECHNICAL SAFETY IN HIGHER TECHNICAL EDUCATION	143
35.	Tytun O., Sivkovych H. TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO STUDENTS OF NON- LINGUISTIC SPECIALTIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	148
36.	Pylypenko-Fritsak N., Elche S. NATIONAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN VALUES: TO THE STATEMENT OF THE QUESTION	151

37.	Sirojiddin K. EDUCATIONAL CONSIDERATIONS IN HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC STUDIES	155
38.	Baidak Y. TEACHING OF THE ART EDUCATION FIELD IN THE CONDITIONS OF DISTANCE EDUCATION	161
39.	Барановська О.В. ПРОБЛЕМА АДАПТАЦІЇ ТЕМАТИКИ ТЕКСТІВ У ПІДРУЧНИКАХ ДЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ТА ПОЗАКЛАСНОМУ ЧИТАННІ ДО РЕАЛІЙ ВОЄННОГО ЧАСУ	164
40.	Гордієнко Т.В., Філоненко О.С., Охріменко І.О. ДО ПИТАННЯ ПРО ВИДИ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ТРЕНІНГІВ	169
41.	Діденко Ж.І., Максимова І.О. NEWWAVE IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING	173
42.	Мельникова О.М., Феденко Н.В. РОЗВИТОК ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ ІГРОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ "ДИТИНА – ДОРОСЛИЙ"	177
43.	Саєнко Ю., Тінякова І. ІГРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ ШКОЛЯРІВ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	180
44.	Свистула В.К. ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ТРЕНІНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ	184
45.	Лега Ю.Л. РОЛЬ ПЕДАГОГА У ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ	188
PHARMACEUTICS		
46.	Велігоша О.В. БРОНХІАЛЬНА АСТМА - МЕДИЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ	190
47.	Гончар А.О. ВПЛИВ ПРОГРАМИ "ДОСТУПНІ ЛІКИ" НА СПОЖИВАННЯ БЛОКАТОРІВ РЕЦЕПТОРІВ АНГІОТЕНЗИНУ II В УКРАЇНІ	193

48.	Куба М.С. СУЧАСНІ МЕТОДИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ЛІКУВАННЯ АРТЕРІАЛЬНОЇ ГІПЕРТОНІЇ	195
49.	Лях А.П. ПЛЕЙОТРОПНІ ЕФЕКТИ СТАТИНІВ	198
50.	Столярська А.С. РОСЛИННІ ЦУКРОЗНИЖУВАЛЬНІ ЗАСОБИ	201
51.	Фурман О.В. ПРИЧИНИ ТА ЛІКУВАННЯ РОЗЛАДІВ СЛУ	203
52.	Чиж В.Р. ВИВЧЕННЯ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО РИНКУ ЗАСОБІВ ГІГІЄНИ ПОРОЖНИНИ РОТА ТА ЗУБІВ М. КИЄВУ	206
PHILOLOGY		
53.	Kholmatov G.M. THE INFLUENCE OF THE MILITARY ENLIGHTENMENT ON THE DEVELOPMENT OF NATIONAL PHILOSOPHICAL THOUGHT IN TURKESTAN	208
54.	Kassymzhanova M.E., Lomova E.A., Kassymova Z. THE CONCEPT OF THE "FAMILY" IN THE SOCIAL STRUCTURE OF SOCIETY BASED ON THE MATERIAL OF A LITERARY TEXT	213
55.	Кривега Л.Д., Сухарева К.В. ОСОБЛИВОСТІ КАТЕГОРІЇ ЕСТЕТИКИ "ПРЕКРАСНЕ"	221
56.	Перекрест М.І. TEACHING LATIN IN HIGHER MEDICAL SCHOOL	223
57.	Сога Л.В. РОЛЬ ЛІНГВІСТИКИ ТА НАУКОВОГО СТИЛЮ В НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРЕВАГИ	224

PHILOSOPHY		
58.	Mrynska N.O. ATYPICALITY: PHILOSOPHICAL ASPECT OF THE EXISTENTIAL-SOMATIC STATE OF A PERSON WITH DISABILITIES: THE EXPERIENCE OF UKRAINE	226
PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES		
59.	Snizhko N. APPROXIMATION OF FUNCTIONS OF TWO VARIABLES AT LYAPUNOV SKELETONS IN GENERALIZED HÖLDER SPACES	230
POLITICS		
60.	Сушицька Н.В., Полигач Х.І. СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО ЯК МАСШТАБНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ	235
PSYCHOLOGY		
61.	Гайдюк А. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ПРОЦЕСІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	239
62.	Мамотенко А.В., Березіна І.В. ВИЯВЛЕННЯ ВПЛИВУ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ	242
63.	Талібов О. КЛАСИФІКАЦІЯ ГЕЙМЕРІВ ЗА КРИТЕРІЄМ МОТИВАЦІЇ	246
64.	Туриніна О.Л., Поспішна Т.О. ДІАГНОСТИКА ТА КОРЕКЦІЯ ДЕЗАДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ	249
SOCIOLOGY		
65.	Khusanova K.T., Ilkhomov U.U. MIGRATION AS A SOCIAL PHENOMENON	255
66.	Сук О., Голенко О. ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ	259

67.	Ярмак Т., Водка А. ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	263
TECHNICAL SCIENCES		
68.	Безвесільна О.М., Гриневич М.С. МЕТОД ДВОКАНАЛЬНОСТІ В АВІАЦІЙНІЙ ГРАВІМЕТРИЧНІЙ СИСТЕМІ	267
69.	Володимир Т., Марина Г., Юрій Г. ПОРЯДОК СХЕМОТЕХНІЧНОГО ПРОЕКТУВАННЯ ВНУТРІШНІХ ПРОЦЕСІВ, ЩО ПРОТІКАЮТЬ В НЕМЕТАЛЕВИХ ГЕТЕРОГЕННИХ МАТЕРІАЛАХ	270
70.	Тонконогий В., Голофєєва М., Голофєєв Ю. СТРАТИФІКАЦІЯ ОБ'ЄКТІВ КОНТРОЛЮ ПРИ АКУСТИЧНОМУ ІНФРАЧЕРВОНОМУ ТЕРМОМЕТРИЧНОМУ МЕТОДІ ДЕФЕКТОСКОПІЇ	274
71.	Козуб Г., Скарга В. АВТОМАТИЗАЦІЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ ПРОЦЕСІВ ЗА ДОПОМОГОЮ РОЗРОБКИ TELEGRAM - БОТА	277
72.	Лапицька Н.В., Савченко О.М., Блудча В.О. ПЕРСПЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ШРОТУ ЗАРОДКІВ ПШЕНИЦІ ПРИ ВИРОБНИЦТВІ ФЕРМЕНТОВАНИХ НАПОЇВ	280
73.	Лужанська Г.В., Губар Л.Б., Сергєєв І.В. МОДЕРНІЗАЦІЯ СИСТЕМ ТЕПЛОПОСТАЧАННЯ	283
74.	Орищенко С.В. ДОСЛІДЖЕННЯ РОБОЧОГО ПРОЦЕСУ РУХУ МАТЕРІАЛУ НА ВІБРАЦІЙНОМУ КОНВЕРІ	287
75.	Рибалова О.В., Тімаков І.Р., Перегуда О.В. ОЧИЩЕННЯ СТІЧНИХ ВОД З ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДІВ ФІТОРЕМЕДІАЦІЇ	292
76.	Рубан Д.П., Курбака Г.В., Фролова Ю.В. ПІДВИЩЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ МІСЬКОГО ЕЛЕКТРОТРАНСПОРТУ	297

77.	Сиренко Т.О. ВІДНОВЛЮВАНА ТЕРМІЧНА ОБРОБКА ЗВАРНИХ З'ЄДНАНЬ	302
78.	Слободянюк В.В. МЕТОД ОЦІНКИ ДОПЛЕРІВСЬКОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ОБВІДНОЇ ТА ЗСУВУ НЕСУЧОЇ ЧАСТОТИ ШИРОКОСМУГОВОГО СИГНАЛУ СПОТВОРЕНОГО АДИТИВНИМ ШУМОМ З НЕВІДОМИМ РОЗПОДІЛОМ	307
TOURISM		
79.	Маслиган О.О., Гоблик-Маркович Н.М. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕОРІЇ “ДИФУЗІЇ НОВОВВЕДЕНЬ” Т. ХЕГЕРСТРАНДА	314

ВИРАЗНІСТЬ ФОНЕМ В ГРАФЕМАХ УКРАЇНСЬКОГО ШРИФТУ

Костенко Ігор Олегович

кандидат технічних наук,
доцент кафедри графічного дизайну
Київської державної академії
декоративно-прикладного мистецтва
і дизайну ім. М. Бойчука

Тенденція до глобалізації сприяє нівелюванню та розмиванню багатьох рис та особливостей національної культури, зокрема, в галузі фонетичних особливостей мови та їх відтворені у вигляді графічної символіки писемності.

В роботі проведено огляд та аналіз зразків давньої писемності на території України, аналізу зміни їх форм в результаті реформи Петра I (утворення «гражданки») та інтерпретацій кирилиці сучасними шрифтовиками.

Все менше українських професійних шрифтовиків цікавлять історичні зразки кирилиці та кирилиця як така. Наприклад, шрифтові дизайнери «все частіше не вважають за потрібне розробляти у своїх шрифтах кирилівські (гражданські) літери, адже шрифти продаються переважно на Захід. Ті ж шрифтовики, що працюють з кирилівкою-гражданкою не перестають говорити про її нелогічність та проблемність, а менш досвідчені дизайнери нерідко просто вставляють латинські літери в кирилівські написи».[1]

Саме так говорить у своїй книзі Юрій Гордон, дизайнер, ілюстратор, шрифтовик: «Якщо говорити про красу, а не про користь, вже краще б ми ставили зайву латинську s в яке-небудь schi не зустрічали ніколи рідну щ!... Нам ніколи не зробити красивою кирилицю, тому що вона майже наполовину складається з нецікавих, млявих по конструкції, схожих один на одного як спини в черзі, знаків.»[2, с.10]

Розглянемо скоропис, розвиток якого поділяється на три періоди.

Письмо першого періоду, кінця XV — початку XVI ст., називають «уставний скоропис». Українські писарі в той час наслідували традиційні способи писання Візантії, тому скоропис мав характер уставу.

В другий період (друга половина XVI ст.) часто використовується злите написання слів за рахунок збільшення нахилу літер і загинання кінців літер праворуч, тож кінець однієї літери більше зближується з початком наступної. Та справжній тісний зв'язок, так звана «сув'язь» ще розробляється. Частіше зустрічається винесення окремих літер угору, над рядком. Букви невеликого розміру — всі майже однакові по висоті. З'являються нові форм літер. В кінці другого періоду в Україну через Польщу приходить вплив західно-європейської каліграфії.

У третьому періоді (кінець XVI — середина XVIII ст.) в письмі формується новий характер, що розвивається в українських братських. З'являються нові почерки — Київський, Острозький, Чигиринський (козацький).

Цей період вважається розквітом українського скоропису, що доповнив культуру бароко, якій так само властива вишуканість стилю. У ці часи скоропис вирізняється декоративністю оздоблення аркуша, різноманітною амплітудною ритмікою і вільним володінням інструментами й матеріалами. [3, с.94]

Усі естетичні переваги скоропису не залишилися непоміченими визначним стилістом Г. Нарбутом, який по-своєму інтерпретував і продовжив традиції у своїх шрифтових формах. Вплив Георгія Нарбута відчувається й досі в українській графіці.

Надихався старослов'янськими почерками та роботами Георгія Нарбута і один із продовжувачів української естетики шрифту — Володимир Юрчишин.

В їх роботах написання усіх літер, зокрема «Щ» та «Н», вирізняється різноманітною, ненудною пластикою (мал. 1.), що збагачує графіку мови, звучання якої так само багате на звуки та інтонації.



Рис.1. Шрифтові роботи Георгія Нарбута та Володимира Юрчишина

Каліграф В. Я. Чебаник, розробник оновленої української абетки, провівши паралелі з латинською, визначив, чому вона так вигідно «звучить» на папері. У латиниці багато виносних елементів вниз і догори, які допомагають читати.

Коли ж рядок має усі букви однакової висоти, читабельність ускладнюється. Виносні елементи також дають більш кучеряву, різноманітну каліграфію, і до того ж, вони нагадують давньоруських скоропис.

На думку майстра, задача сучасного шрифтовика — розробити графіку для української мови, адже зараз ми користуємося петровською абеткою. Це ні латинська, ні слов'янська абетка, де у нас читається буква «н», як латинська буква «h». Зараз у абетці дуже багато вертикалей, що робить шрифт одноманітним (як наслідок, кирилицю називають «частоколом»). В. Я. Чебаник пропонує зменшити у абетці кількість вертикалей і зробити шрифт більш

пластичним. (мал. 2). Василь Чебаник каже: «Якщо ти щось загубив, то треба повернутись на те саме місце, де ти міг його втратити.»



Шрифти: 1 – «Рутенія», 2 – «Либідь», 3 – «Шитшина», 4 – «Цапфіна», 5 – кирилізований «Аріель»

Рис.2 Шрифти В.Я. Чебаника

Український шрифт споконвіку мав пластичні, мелодійні якості, як наша мова. Співуча фонема втілюється у графемі і має багато графічних особливостей у кресленні гліфів літер. Навіть у таких звичних для нас геометричних літерах, як «Щ» та «Н» протягом століть зберігалась особлива естетика. Цю пластичність і було відмічено найвидатнішими українськими майстрами каліграфії.

Продовження традиції у формах літер важливо для національної ідентичності українців, на ряду з українською символікою, мовою та традиціями.

Список використаних джерел:

1. Ігор Дудник. Навіщо досліджувати історію кирилівських шрифтів? 24 грудня 2012 р. [електронний ресурс] режим доступу http://cyreading.blogspot.com/2012/12/blog-post_24.html
2. Юрий Гордон. «Книга про буквы от Аа до Яя». —М. :Издательство Студии Артемия Лебедева. 2006— 384 с
3. Віталій Мітченко. Каліграфія. Взаємовпливи шрифтів: теорія і практика; кирилиця і латиниця; історія і сучасність. — К.: Laurus. 2018 — 288 с. : іл

FEATURES OF PRUNING INTENSIVE APPLE TREES

Roman Yakovenko

Doctor of Agricultural Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of
Fruit Growing and Viticulture

Volodymyr Kukuza

Postgraduate student of the Department of Fruit Growing and Viticulture
Uman National University of Horticulture, Uman, Ukraine.

One of the most common fruit crops is the apple tree. It is one of the main fruit crops in horticulture, not only in Ukraine but also around the world, thanks to the fruits of which the needs of the population in vitamin products are largely met and are indispensable in a complete diet of every person [1]. The wide distribution of this crop is due to its high adaptability to different soil and climatic conditions and the rich biochemical composition of the fruit, which, with the appropriate selection of varieties, can be consumed fresh throughout the year [2].

Increasing the productivity of Ukraine's horticultural industry, including apple growing, is only possible through comprehensive intensification of industrial production. To obtain high yields of apple trees in specific natural conditions, it is necessary to create an orchard that provides an optimal combination of variety, rootstock, tree planting scheme, crown shape, fertilization system and plant protection. The choice of plantation design is determined by the growth strength of the variety and rootstock, the planting scheme and the rational method of tree pruning [3, 4].

Tree pruning is an important agrotechnical measure, the need for which is due to the biological characteristics of growth and fruiting of fruit crop varieties and the challenges facing modern industrial horticulture [5]. Pruning creates crowns of different shapes and designs, limits the size of the aerial part, and effectively regulates the growth and fruiting of trees [6]. The main purpose of crown pruning is to overcome the frequency of fruiting, which is very often manifested in trees that are not pruned [7].

Pruning techniques and methods are zonal in nature and depend on various factors, including soil and climatic growing conditions and variety and rootstock combinations. The degree and timing of pruning in each case is determined taking into account the age, growth vigor and habitus of the tree, and crown shape [8, 9].

One of the progressive ways of pruning fruit trees with lower crown lightening is the so-called creation of a "window" in the crown. The purpose of this method is to remove a half-meter section of the trunk above the lower tier of strong branches for a part of the branch. The newly formed window is allowed to have weak overgrown wood. In this way, light is allowed to reach the branches of the lower tier, which contributes to the formation of strong generative buds and high-quality fruits. Trees with a window bear fruit evenly with uniform fruit quality throughout the entire height of the crown. The branches above the lower tier are cyclically changed, and when removed, a part of the replacement branch is left [10].

References

1. Omelchenko I.K. Apple tree culture in Ukraine - K.: Urozhay, 2006. 264 p.
2. Kondratenko T.E. Apple tree in Ukraine. Varieties - K.: Svit, 2001. 298 p.
3. Grinik I.V., Omelchenko I.K., Litovchenko O.M. Ways to solve problems in the development of horticulture in Ukraine. Horticulture. 2012. Issue 65. P. 5-19.
4. Kortleiw K. Success factors in an intensive garden. Horticulture news. 2001. № 4. P. 14-16.
5. Kravtsova Y.A., Melnyk O.V. Growth activity in apple trees depending on the term and method of crown pruning. Abstracts of the III International Scientific and Practical Internet Conference. Dnipro. 2018. P. 318-321.
6. Dorigoni A. Micheli F. Possibilities for multi-leader trees. EFM. 2014. № 2. P.18-20
7. Kuyan V.G. Fruit Growing Kyiv: Agrarian Science, 1998. 472 p.
8. Zamorsky V. V. Growth of apple trees phytomass depending on the type of rootstock, intercalary insertion, planting density and pruning time. Collection of scientific works of BNAU. 2013. № 11. P. 112- 115.
9. Golovaty P.A., Melnyk O.V. Growth and yield of apple tree on rootstock MM.106 depending on the timing of crown pruning. Collection of scientific works of UNUS. 2012. Part1. Issue 79. P. 116-119.
10. Melnyk O.V. Intensive garden (Laying and care). Gardening news. Part 7. 2019. №1. P. 14-15.

МІКРОВОДОРОСТІ CHLORELLA VULGARIS ЯК ОБ'ЄКТ БІОЕНЕРГЕТИКИ

Петренко Світлана Олександрівна

кандидат сільськогосподарських наук,
старший науковий співробітник
відділу інтродукції та селекції малопоширених плодових,
декоративних та ароматичних рослин
Інституту кліматично-орієнтованого сільського господарства
Національної академії аграрних наук України,
доцент кафедри садівництва, виноградарства, біології та хімії
Одеського державного аграрного університету
(м. Одеса, Україна)

Валентюк Наталія Олександрівна

кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
відділу первинного та елективного насінництва
Інституту кліматично-орієнтованого сільського господарства
Національної академії аграрних наук України,
доцент кафедри польових і овочевих культур
Одеського державного аграрного університету
(м. Одеса, Україна)

Мкртчян Самвел Сержаєвич

директор біотехнологічної компанії
НВК «Жива Хлорела», ФГ «У Самвела»
(м. Одеса, Україна)

Пошук джерел сировини для виробництва біогазу становить загальновизнану світову проблему, на подолання якої спрямовано зусилля біологів різного профілю і промисловців низки індустріально розвинених країн.

Останнім часом у пошуках енергомістких екологічних і природо-економічних об'єктів увагу дослідників і промисловців зосереджено на мікроскопічних водоростях. Потенційно висока продуктивна здатність окремих видів, швидке накопичення біомаси, відносна простота вирощування, високий (до десятка разів більший, ніж у вищих рослин) вміст ліпідної фракції — лише деякі з привабливих сторін і переваг використання мікроводоростей як об'єктів для виробництва біогазової сировини [1-3].

Мікроводорості розглядають як перспективні об'єкти для біоенергетики, а наявні колекції живих культур зі світових альгологічних зібрань дають можливість виявити види-гіперпродуценти біомаси, які здатні бути сировиною для виробництва біогазу, що зробить промислові дослідження результативними.

Види мікроводоростей *Chlorella vulgaris*, являючись перспективними продуцентами біомаси, можуть стати цінним джерелом сировини для біогазу [4-5]. Такі роботи розпочато в Україні на базі Міжнародної біотехнологічної компанії НВК «Жива Хлорела» за наукової підтримки Інституту кліматично-орієнтованого сільського господарства Національної академії аграрних наук України та Одеської філії державної установи «Інститут охорони ґрунтів України», Випробувальний центр.

Для пошуків та аналізу об'єктів промислового культивування, важливе значення має використання матеріалу водоростевих культур.

Відомо, що для отримання високопродуктивних культур живих мікроводоростей за тривалого інтенсивного культивування необхідно стабілізувати умови їх фотосинтезу і росту (склад поживних середовищ, температуру, рН, освітленість, перемішування тощо). Для вирощування прісноводних зелених мікроскопічних водоростей використовують різні поживні середовища, зокрема для зелених водоростей удалим вибором стануть мінеральні середовища Тамія. Також має перспективи вирощування їх на рідкому дигестаті з діючих БГУ. Середовище Тамія з оптимізованим мікроелементним складом еталонне, наприклад, відносно штамів *Chlorella vulgaris* [6]. Але під час уведення в інтенсивну культуру живих клітин мікроскопічних водоростей постає питання про підбір оптимального поживного середовища. Разом з цим, велике значення має здатність водоростей розвиватися за високих концентрацій солей, а також толерантність до змін хімічного складу і рН. Тому на прикладі вирощування мікроскопічних водоростей ми зробили порівняльне дослідження приросту біомаси на середовищі Тамія та рідкому дигестаті з діючих БГУ. Виявлено, що штами ростуть за всіх поживних середовищ, але найінтенсивніше – на середовищі, яке містить рідкий дигестат. Максимальна кількість клітин при цьому досягає 20,4 млн/мл. Ріст мікроскопічних водоростей порівняно з ростом на поживному середовищі Тамія на 5-ту добу практично однаковий за кількістю клітин, далі вповільнюється, що відповідає літературним даним [1, 2, 6-8]. Для культивування зелених водоростей на середовищі Тамія, а також під час використання в ролі середовища рідкого дигестату з діючих БГУ важливе значення має рН. Доведено, що позитивно впливає на ріст *Chlorella vulgaris* рН >7,8. У ході порівняння приросту біомаси на середовищі, яке містить рідкий дигестат з діючих БГУ Молдови встановлено, що рН=8,0 мало оптимальний вплив для росту *Chlorella vulgaris*.

Висновок: Впровадивши рідкий дигестат з діючих біогазових установок у технології культивування мікроскопічних водоростей ми отримаємо:

А) Збагаченість поживного середовища азотом та іншими біогенними елементами.

Б) Підвищення рівня вуглекислого газу в суспензії мікроскопічних водоростей, що виділяється при розкладанні органіки (знімається необхідність використання дорогого стиснутого вуглекислого газу для барботажу суспензії при її промисловому виробництві).

В) Високий вміст рiстстимулюючих речовин у поживному середовищi для мiкроскопiчних водоростей.

На жаль, навiть i в даний час у практиках виробничого культивування мiкроскопiчних водоростей використання органiчних поживних середовищ все ще не знаходить широкого застосування. Це як недостатньою вивченiстю органiчних джерел харчування мiкроводоростей, i специфiчнiстю iх застосування. Слiд також додати, що вiмiст вiтамiнiв, мiкроелементiв та iнших сполук у мiкроскопiчних водоростях може сильно вiдрiзнятися залежно як вiд виду i навiть штаму цих водоростей, так i умов культивування (складу поживних середовищ, освiтленостi, температури тощо).

Список лiтератури

1. Перспективи використання мiкроводоростей у бiотехнологiї. Пiд ред. О.К. Золотарьової. К.:Альтерпрес, 2008. 234 с.
2. Borisova E.V., Tsarenko P.M. Microalgae Culture Collection of Ukraine (IBASU-A): traditions and modern directions. *Nova Hedwigia*. 2004. № 1–2. P. 127–134.
3. Tsarenko P.M., Wasser S.P., Nevo E. Brief analysis of diversity of algae of Ukraine. *Algae of Ukraine: diversity, nomenclature, taxonomy, ecology and geography*. Vol. 1. Ruggell: Gantner Verlag, 2006. P. 17– 25.
4. Chisti Y. Biodiesel from microalgae. *Biotechnol Adv.* 2007. № 25. P. 294–306.
5. Dismukes G.Ch., Carrieri D., Bennette N., Ananyey G.M., Posewitz M.C. Aquatic phototrophs: efficient alternatives to land-based crops for biofuels. *Current Opinion in Biotechnology*. 2008. № 19. P. 235–240.
6. Huang G.H., Chen F., Wei D., Zhang X.W., Chen G. Biodiesel production by microalgal biotechnology. *Appl. Energy*. 2010. № 87(1). P. 38–46.
7. Soeder C.J., Hegewald E. *Scenedesmus*. Micro-algal biotechnology. New-York: Cambridge Univ. Press, 1988. P. 59–84.
8. Spoloare P., Joannis-Cassan C., Duran E., Isamberi A. Commercial application of microalgae. *Biosci. Bioeng.* 2006. № 101. P. 87–96.

АКТИВНІСТЬ РОСТУ ДЕРЕВ ЯБДУНІ ЗАЛЕЖНО ВІД ФОРМИ КРОНИ ТА СТРОКУ ОБРІЗУВАННЯ.

Чаплоуцький Андрій Миколайович

Кандидат с.-г. наук, доцент кафедри плодівництва і виноградарства Уманський національний університет садівництва, Умань

Яблуня являється найпоширенішою плодовою культурою в Україні за площами посадки та обсягами виробництва та посідає третє місце в світі. Плоди яблуні є дуже цінним харчовим продуктом, які містять велику кількість мікроелементів, вітамінів, пектинів та інших поживних речовин [1]. Щоб забезпечити потреби населення даними продуктами харчування слід висаджувати нові насадження та підвищувати рівень інтенсифікації виробництва, впроваджувати нові технології вирощування, які включають використання карликових підщеп, малооб'ємних форм крони, та методів догляду за ними [2, 3]. Це значно сприятиме підвищенню врожайності та полегшуватиме догляд за кронами дерев [4]. Тому мета дослідження полягає в вивченні та обґрунтуванні оптимальних строків обрізування та форм крони в інтенсивних насадженнях яблуні в Правобережному Лісостепу України.

Дослідження виконувались в центральному Лісостепу України (Уманському національному університеті садівництва). В яблуневому насадженні двох сортів : Хоней Крісп та Фуджі, щеплених на підщепі М.9 та висаджених за схемою посадки 4x1м. Дослід включав формування та обрізування трьох форм крони: стрункого веретена (контроль), французької вісі та балерини (з видаленням всіх пагонів на центральному провіднику вище нижнього ярусу напівсклетних гілок висотою в 25 см). Крони дерев обрізували взимку та влітку після червневого осипання зав'язі. Грунт представлений чорноземом опідзоленим важко суглинковим, система зрошення краплинна. Під час виконання даного дослідження використано польовий, статистичний та розрахунково-аналітичний методи обробки експериментальних даних [5]. Результати досліджень обробляли дисперсійним аналізом за програмою «Statistica».

Результати виконаного дослідження засвідчують поступове збільшення формування кількості пагонів впродовж років виконання експерименту та переважання ростових процесів в дерев сорту Фуджі (47 шт/дер) порівняно з сортом Хоней Крісп (43 шт/дер). Формуючи крону французької вісі кількість пагонів зменшилась на 20%. Проте їх кількість зростала на 9% в результаті запровадження літнього обрізування.

Встановлено істотний вплив досліджуваних агрозаходів на довжину однорічного приросту. Довжина приросту за роки дослідження зменшувалась від 27 до 22 см та переважала у дерев сорту Хоней Крісп на 23% у порівнянні з сортом Фуджі. Істотного впливу на значення досліджуваного показника спричинено формуванням різних форм крони. Формуючи крону французької вісі довжина приростів збільшувалась на 6 см, що відповідає 25%, а з формування крони балерина значення показника зменшувалось на 4 см у порівнянні з

значенням контрольного варіанту. Зменшення ростової активності сприяло також і запровадження літнього обрізування на 5 см (16%).

Сумарна довжина приростів на 15% переважала у дерев сорту Хоней Крісп та за формування крони балерина значно поступалась іншим формам крони. В результаті літнього обрізування сумарна довжина приростів зменшилась на 11% (1,3 м/дер).

Отже, запровадження літнього обрізування сприяє збільшенню кількості пагонів на 9%, проте зменшенню їх довжини на 16% та на 11% сумарної довжини. Формуючи крону французька вісь кількість пагонів зменшується на 20%, їх кількість на 25%.

Список літератури

1. Омельченко, І.К. Культура яблуні в Україні / І.К. Омельченко. – К.: Урожай, 2006. – 304 с
2. Мельник, О.В. Формування й обрізування інтенсивних насаджень яблуні / О.В. Мельник //Новини садівництва. Спеціальний випуск. – 2005. – 36 с
3. Мельник, О.В. Закладання саду голландського типу / О.В. Мельник, А.Стрейф, В.П. Ріпамельник //Новини садівництва. Спеціальний випуск №5(30). –2001. –44 с.
4. Мельник О.В. Строки обрізування О.В. Мельник //Новини садівництва. – Спеціальний випуск. – 2005. – С.10-11.
5. Кондратенко П.В. Методика проведення досліджень з плодовими культурами / П.В. Кондратенко, М.О. Бублик. – К.: Аграрна наука, 1999. – 96с.

ПРОЄКТУВАННЯ ПЛИТ НА ПРУЖНІЙ ОСНОВІ, АРМОВАНИХ НЕМЕТАЛЕВОЮ КОМПОЗИТНОЮ АРМАТУРОЮ

Лугченко Олена Іванівна,

К.т.н., доцент, доцент кафедри будівельних конструкцій
Харківський національний університет міського
господарства імені О.М. Бекетова

Кулаков Олександр Юрійович

Асистент кафедри будівельних конструкцій
Харківський національний університет міського
господарства імені О.М. Бекетова

Псурцева Ніна Олексіївна

К.т.н., доцент, доцент кафедри будівельних конструкцій
Харківський національний університет міського
господарства ім. О.М.Бекетова

Склопластикова й базальтопластикова композитна арматура у цей час все частіше використовується в різних галузях промисловості й народного господарства. Унікальна технологія виробництва арматури дозволяє одержати високоякісний будівельний матеріал, що відповідає всім сучасним вимогам надійності, якості й безпеки. Варто також відзначити, що композитна арматура досить невибаглива до умов експлуатації. [1,2] Так, арматура може використовуватися при різних температурних режимах, від -700°C и до $+1000^{\circ}\text{C}$. Однак, попит на даний матеріал обумовлений, насамперед, тим, що арматура зі склопластику практично не піддана корозії й має більш тривалий термін служби [2]. Актуальність заміни металевої арматури на композитну полягає в ряді переваг, а саме: міцність на розрив в 2 рази вище міцносних властивостей сталевий арматури класу А400С; нержавіючий матеріал; арматура кислотостійка, дуже добре працює в морській воді; арматура не гнеться (має більш пружні властивості); неелектропровідна - є діелектриком; практично не проводить тепло; радіопрозора; магнітоінертна (виключена зміна міцносних властивостей композитної арматури під впливом електромагнітних полів); не втрачає свої міцносні властивості під впливом наднизьких температур; легше металевої арматури в 5 разів, а при рівномірній заміні в 9 разів; будь-яка будівельна довжина; економічна доцільність (скорочення витрат на транспортування) [2]. Порівняльну характеристику металевої й склопластиковий арматури надано в таблиці 1.

На підставі даних, отриманих у результаті багаторічних досліджень, розроблений ряд нормативних документів [3], що регламентують застосування

неметалевої композитної арматури і виробів з неї при зведенні будинків і споруд у різних країнах.

Прикладом ефективного використання неметалевої композитної арматури для армування плит на пружній основі може служити Павлівська площа розташована в м. Харкові (рис. 1), при зведенні якої, у якості арматурних виробів використані композитні сітки типу СКС-100/100 виробництва ТГ «Екіпаж» [1].

Таблиця 1.

Рівномісна заміна арматури за фізико-механічними властивостями

Металева класу А400С	Арматура композитна полімерна склопластикова АКС
6 А400С	4 АКС
8 А400С	5,5 АКС
10 А400С	6 АКС
12 А400С	8 АКС
14 А400С	10 АКС
16 А400С	12 АКС
18 А400С	14 АКС
20 А400С	16 АКС



(a)



(б)

Рисунок 1. Плити дорожнього покриття пл. Павлівська у м. Харкові.

Площа розташована в центральній частині м. Харкова. Місце розташування ділянки є несприятливим. Це проявляється, у першу чергу, у високому положенні й значних коливаннях рівня ґрунтової води. Піски мають пливунні властивості. У геологічній будові беруть участь четвертинні відкладання, представлені сучасним насипним шаром. Ґрунтові води водоносного об'єму мають наступні властивості стосовно матеріалів: до бетонів – слабоагресивні для всіх марок бетону; до залізобетону – середньоагресивні при періодичному зануренні; до конструкцій з металу – сильноагресивні. Перераховані вище фактори є причиною для застосування на даному об'єкті композитної арматури.

Розрахунок плити виконуємо згідно [3, 4, 5]. Нвантаження на плиту згідно [5] складає 25 тон на вісь (навантаження НК-100). У випадку нескінченно великої пластинки, що несе зосереджене навантаження P прогин під навантаженням досягає максимального значення:

$$\omega_{\max} = \frac{Pl^2}{8D}, \quad (1)$$

де D - циліндрична жорсткість, визначається як:

$$D = \frac{E_{cm}\partial^3}{12(1-\nu)}; \quad (2)$$

l – характеристична довжина,

$$l = \sqrt[4]{\frac{D}{k}}; \quad (3)$$

E_{cm} – модуль деформації бетону плити. Для бетону С25\30 $E_{cm} = 32.5$ МПа;

k - коефіцієнт постелі, згідно [4] $k = 2760$ т/м³;

∂ – товщина плити;

Виконавши розрахунки отримуємо $\omega_{\max} = 0.0154$ м.

Реакція основи у місці найбільшого прогину плити:

$$\rho_{\max} = \frac{P}{8l^2} = 30,32 \text{ т/м}^2. \quad (4)$$

Розподіл згинальних моментів під зосередженим навантаженням, представлено на рисунку 2 [4]. Їхні значення легко піддаються визначенню за допомогою формул:

$$M_r = D \left(\frac{d\varphi}{dr} + \frac{\nu}{r} \varphi \right); \quad (5)$$

$$M_t = D \left(\frac{\varphi}{r} + \nu \frac{d\varphi}{dr} \right). \quad (6)$$

При чому їх чисельно найбільше значення становить близько 5 тм.

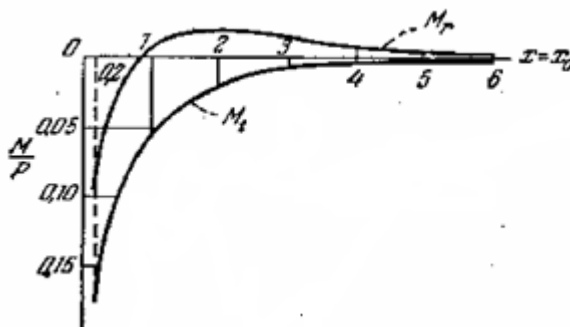


Рисунок 2. Розподіл згинальних моментів під навантаженням [4].

Схема армування плити дорожнього покриття (у тому рахунку й робочій проект) були розроблені фахівцями кафедри будівельних конструкцій Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова під керівництвом проф. Шмуклера В.С. й представлено на рисунку 3. Армуючий каркас – двошаровий, виконаний зі склокомпозитної арматури Ø10 мм («Екібар» 10 АКСП ТУ У В.2.7-25.2-21191464-024:2011) розмір гнізда 150 x 150 мм, еластичний тип гідроізоляції. Площа поздовжньої розтягнутої неметалевої композитної арматури для плити прийнята керуючись положеннями розділу 9 ДБН В.2.6-98, розділу 8 ДСТУ Б В.2.6-156, відповідних пунктів розділу 3 ДБН В.1.1-12:

$$A_{f, \text{min}} = 0.26 \frac{f_{ctm}}{f_{fk}} b_t d, \quad (7)$$

де, b_t – середня ширина розтягнутої зони;

f_{ctm} – середня міцність бетону на розтяг, що визначається для відповідного класу міцності, згідно з таблицею 3.1. ДБН В.2.6.-98, але не менш ніж $0,0013 b_t d$.

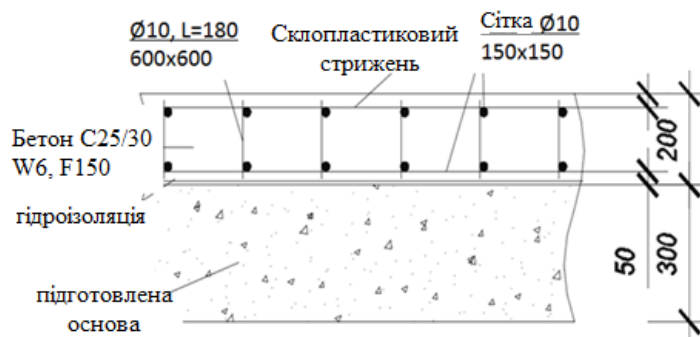


Рисунок 3. Загальна схема армування плити дорожнього покриття.

Фізико-механічні характеристики склокомпозитної арматури Ø10 мм («Екібар» 10 АКСП ТУ У В.2.7-25.2-21191464-024:2011) надані в таблиці 2.

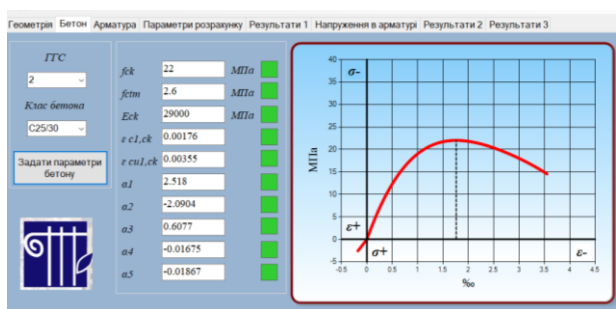
Таблиця 2.

Фізико-механічні характеристики склокомпонитної арматури

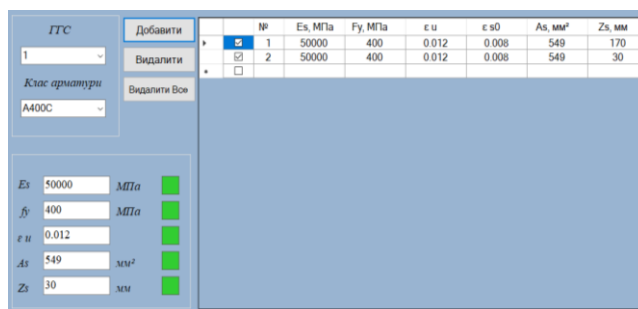
Клас арматури	Механічні характеристики					
	f_{fk} , Н/мм ²	f_{fd} , Н/мм ²	f_{fcd} , Н/мм ²	$E_f \cdot 10^{-3}$, Н/мм ²	ϵ_{fu} , %	ϵ_{f0} , %
AKS 600	600	400	100	50	1,2	0,80

Крок стрижнів основної поздовжньої неметалевої композитної арматури не перевищує $3h$ і менший за 400 мм, (h – товщина плити). У зонах зосереджених навантажень або максимальних моментів крок стрижнів основної арматури не перевищує $2h$ і менший за 250 мм.

Визначення несучої здатності плити при запропонованому варіанті армування здійснено за допомогою розрахункової програми [5], розробленої (на базі бібліотеки DSTU_156.dll) фахівцями кафедри будівельних конструкцій Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова. Результати розрахунків представлено у графічному вигляді (рис.3, 4).

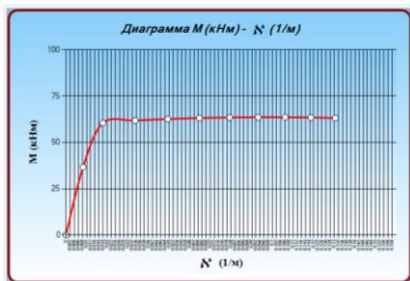


(a)

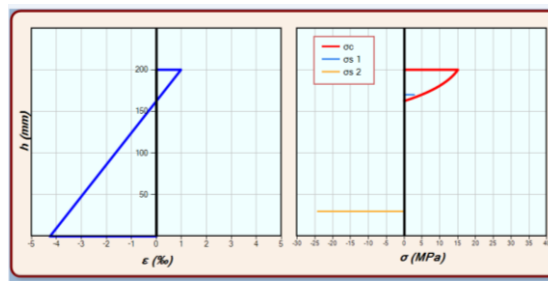


(b)

Рисунок 3. Завдання фізико-механічних характеристик бетону (a) та арматури (b). Screenshot вікна програми.



(a)



(b)

Рисунок 4. Діаграма «момент-кривизна» (a) та епюри деформацій ϵ та напружень σ у перерізі (b). Screenshot вікна програми.

Таблиця результатів (рис. 5) містить деформації E_{ps} (‰) на обох гранях перерізу, момент M (кНм), висоту стиснутої зони бетону x_1 (мм), кривизну перерізу \varkappa (1\м).

#	Eps c(1) ‰	Eps c(2) ‰	M (kN*m)	X1 (mm)	\varkappa (1/m)
0	0	0	0	0	0
1	0.0656	-1.0222	7.1444	24.1211	0.00272
2	0.1312	-2.0183	14.0967	24.4152	0.00537
3	0.1968	-2.9887	20.8612	24.712	0.00796
4	0.2624	-3.9341	27.4425	25.0113	0.01049
5	0.328	-4.8551	33.8447	25.313	0.01296
6	0.3936	-5.7523	40.0722	25.6172	0.01536
7	0.4592	-6.6262	46.1291	25.9237	0.01771
8	0.5248	-7.4774	52.0197	26.2326	0.02001
9	0.5904	-8.3066	57.7481	26.5438	0.02224
10	0.656	-9.1142	63.3183	26.8572	0.02443

Рисунок 5. Загальні результати розрахунку. Screenshot вікна програми.

Несуча здатність перерізу плити виявилася достатньою для сприймання експлуатаційного навантаження.

Список використаних джерел:

1. Ю. А. Клімов, Д. О. Орешкін, О. С. Солдатченко Експериментальні дослідження зчеплення композитної неметалевої арматури з бетоном, *Теорія і практика будівництва*, том. 3, № 71, 2010, с. 237–241
2. ДСТУ-Н Б В.2.6-185:2012. Настанова з проектування та виготовлення бетонних конструкцій з неметалевою композитною арматурою на основі базальто- і склоровінгу. – Чинні 2012-09-28. – Київ : Мінрегіонбуд України, 2012. – 43 с. (Національний стандарт України)
3. ДБН В.2.6-98:2009. Система забезпечення надійності та безпеки будівельних об'єктів. Бетонні та залізобетонні конструкції. Основні положення. Норми проектування. – Чинний 2011-06-01. – Київ: Мінрегіонбуд України, 2011. – 118 с. (Національний стандарт України)
4. С. П. Тимошенко Пластинки и оболочки. М: Гостехиздат, 1948. – 367 с.
5. Практичний розрахунок елементів залізобетонних конструкцій за ДБН В.2.6-98:2009 у порівнянні з розрахунками за СНиП 2.03.01-84* і EN 1992-1-1 (Eurocode 2) [Текст]: навчальний посібник / В. М. Бабаєв, А. М. Бамбура, О. М. Пустовойтова та ін. ; за заг. ред. В. С. Шмуклера. – Харків: Золоті сторінки, 2015. – 208 с.

АНСАМБЛЕВА ГРА ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ВИКОНАВСЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗАКЛАДІВ ПОЧАТКОВОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ

Загребельна Анастасія Павлівна

викладач, спеціаліст вищої категорії
Комунальний заклад «Лозівський фаховий вищий коледж мистецтв»
Харківської обласної ради

Свищова Інна Олександрівна

викладач, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист
Комунальний заклад «Лозівський фаховий вищий коледж мистецтв»
Харківської обласної ради

Центральною проблемою музичної педагогіки є питання музично-виконавського процесу, а точніше проблема ролі слухової уваги, слухового сприйняття й самоконтролю як сфер спрямованості сенсорної уваги музиканта в процесі музичного виконання.

Ансамблева гра – сприяє вихованню в молодого виконавця тонкого і різностороннього почуття звукового колориту і є одним із наймогутніших засобів для розвитку музичного смаку і розуміння.

Метою статті є обґрунтування значущості ансамблевої гри у процесі формування виконавських компетентностей майбутніх фахівців закладів початкової мистецької освіти.

Гра в чотири руки як найкраще розвиває ансамблеві навички в виконавця-піаніста: дисциплінує ритміку (вчить рахувати паузи, «порожні» такти, вчасно вступати; допомагає подолати такі недоліки, як невміння тримати один темп, в'ялий чи занадто чеканий ритм; розвиває тонкість «ритмічного слуху»). Таке музикування вдосконалює вміння читати з листа.

Дуже важливим є вміння, яке навчає слухати партнера, вести з ним діалог – вчасно подавати репліки і вчасно поступатись. Адже в побудові музичного діалогу є свої характерні особливості. Слухаючи, партнер рідко «замовкає» сам. Дуже поширеним в музиці є прийом імітації. В ансамблевій п'єсі музичний діалог може бути побудований на співставленні двох самостійних мелодичних ліній. В деяких музичних епізодах чергування реплік відбувається в одному емоційному потоці: короткі мотиви доповнюють один одного, розвивають розповідь, нагнітають драматичне напруження. Партнери в ансамблі спілкуються в різних музичних ситуаціях, і фразування виконання, і загальний динамічний план в тому чи іншому випадку цілком визначаються спільним задумом виконавців.

Ансамблева гра сприяє формуванню слухового (а не пальцевого) музичного мислення, навчає розумовій і слуховій диференціації фактури з точки зору «головного і другорядного». Ансамблеве виконання спонукає кожного виконавця чути не тільки свою партію, а одночасно й партитуру загалом. Особливо важливо проконтролювати структуру звукової перспективи, коли кілька звукових ліній повинні звучати з різною силою й інтенсивністю.

Виховання вміння спрямувати слухову увагу на сприйняття власного виконання, уміння «чути себе» становить найважливішу проблему музичної педагогіки. Успішність функціонування музичного слуху як провідника музичних вражень, залежить від того, наскільки виконавець вміє концентрувати свою увагу на звуковому сприйнятті. Але концентрації уваги недостатньо. Діапазон спрямованості слухової уваги музиканта-виконавця надзвичайно широкий.

У процесі ансамблевої роботи над музичним твором (кінцевою метою якого є розкриття й відтворення художнього образу) музикант завжди вирішує різноманітні завдання: темброве оркестрове звучання, кантілена, співучість, свідомість виконання, емоційна насиченість, подолання технічних труднощів – це далеко неповний перелік об'єктів, що вимагають уваги в процесі виконання.

Обсяг уваги для успішної реалізації задуманого потрібен величезний, оскільки вирішення кожного з перерахованих вище завдань передбачає подолання більш вузьких, хоча не менш важливих моментів виконання, наприклад, саме звучання інструмента (наприклад, баяна) як об'єкт слухової уваги виконавця охоплює такі аспекти ігрового процесу, як: властивості звука, протяжність, співвідношення сили довгих і коротких звуків, силові градації, штрихова диференціація, злите й розчленоване звучання тощо.

Особливо слід виділити такий специфічний, ледве не єдиний у світі музичних інструментів, момент виконання на баяні, як балансування звучання правої й лівої частин корпусу інструмента. При цьому лівий пів-корпус постійно рухається, тобто виконавець знаходиться в змінній просторовій орієнтації, у режимі «тимчасового» запізнювання звучання, що створює деякі ігрові труднощі в розподілі уваги й пов'язано з вадами в роботі аналізаторів у корі головного мозку.

Під час гри в ансамблі в полі уваги музиканта, крім указаних раніше об'єктів, знаходяться ще й специфічні для ансамблю компоненти виконавського процесу: відмінність або зближення тембрів інструментів (віддалення, зіставлення або злиття їх), штрихи, нюансування всіх учасників ансамблю, точність початку й закінчення звуків, фразування, темпи та ін. Практика ансамблевого виконання свідчить, що така значна кількість умов може дещо знизити контроль на кожному з них, наприклад, подолання специфічних труднощів розподілу уваги в ансамблевій грі, необхідність «вслухатися» в гру партнерів. Спрямованість процесу навчання на виховання й розвиток зосередженості сприяє тому, що слухова увага набуває довільного характеру, а тісний взаємозв'язок музично-слухових процесів і слухової уваги стають вирішальним чинником у музичній діяльності. Тому головне в музичній методиці – це навчати управління слуховою

увагою в роботі над музичним твором на основі оперування музично-слуховими уявленнями й уявними музично-слуховими діями.

Виховання якостей, пов'язаних із становленням уваги, має поетапний характер. Можна провести паралель із сцен майстерністю, коли увага актора на сцені спрямована на ближній план, тобто самоконтроль і слухання себе, та дальній, коли виконавець контролює й слухає гру всіх учасників дії. Стосовно конкретної роботи музиканта в ансамблевій грі, то слід зауважити, що деякі якості музиканта розвиваються в процесі діяльності, і притому такої, яка вимагає цих якостей від виконавця.

Музикант, досягнувши відповідного рівня розвитку, може не лише пасивно слухати відтворені їм звуки, але й чути своє виконання і в деталях і загалом, знаходячи більш-менш самостійно недоліки власної гри. Це підкреслює, що в музично-виконавському процесі слуховий контроль постає як самоконтроль виконавця і що в акті уваги виявляється дія слухового контролю й самоконтролю.

Процес слухової уваги (слухового контролю та слухового самоконтролю) у виконавській діяльності пов'язаний з такими основними компонентами:

1) яскравими внутрішніми слуховими уявленнями про потрібне звучання музичного твору;

2) оцінкою звукового результату на основі зіставлення його з метою;

3) виробленням нової програми дій;

4) корекцією звукового результату відповідно до нової програми. Усі перераховані моменти необхідні для здійснення роботи в ансамблевому музиченні, вони є опорними й ключовими.

Ключові компоненти ансамблевого виконання:

1. Гра в ансамблі неможлива, якщо немає першого компонента – чіткого внутрішнього слухового уявлення (свого роду місця в загальній партитурі, у загальній ігровій дії).

2. Другий компонент ансамблевого виконання – співвідношення своєї гри з партнерами та ансамблем загалом (тобто зіставлення із загальною метою, загальним колективним художнім способом виконання музичного твору) неможливе без розвиненого самоконтролю та слухової уваги. У процесі ансамблевої гри виконавець вчиться активно чути (а не тільки слухати кожен відтворений їм звук, співвідносити своє звучання із звучанням оркестрової партії оркестрового ладу). Поступово виробляються навички поєднання фізичної дії із слуховою увагою, установлюється щонайтісніший зв'язок між ними. Миттєва рефлекторна реакція слуху на якість фону, що прозвучав, переростає в складний і оперативний процес самоаналізу, самоконтролю, усвідомлення відповідності-невідповідності озвученого внутрішньому слуховому образу, осмислення причин, невідповідності й корекції звукового результату.

3. Третім компонентом ансамблевої гри є складання плану: гра в ансамблі немислима без чіткого усвідомлення свого місця (якщо це мелодійна лінія – звуковисотний малюнок мелодії, відчуття ладу; гармонічний супровід – якщо в партії акомпанементу; ритмічна організація виконавського процесу).

4. Четвертий компонент – це активне вслуховування, зосереджена слухова увага, аналіз звукового результату й виправлення помилок, свідоме регулювання процесу.

Отже, усвідомлення мети, складання плану дії, раціональне регулювання процесу – це суть найважливіші компоненти вольової дії. Ансамблева гра створює оптимальні умови для активізації вольових процесів, її можна розглядати як ефективний засіб формування слухового самоконтролю й відповідних йому вольових і інтелектуальних якостей майбутнього музиканта-виконавця.

Слухова увага до кожної деталі нотного тексту, до інтонації, до штриха, до фрази є стимулом постановки нових завдань, вирішення яких можливе при активному коригувальному контролі, припускає єдність слухової уваги з процесом мислення. Важливо підкреслити, що разом з мисленням і діяльністю інтелекту найважливішим чинником, який забезпечує функціонування самоконтролю в музично-виконавській галузі, є тісний взаємозв'язок слухової уваги й моторики. Засвоєння студентами музичного матеріалу в класі ансамблю відбувається як процес активного й свідомого ставлення до виконуваних творів. Не тільки сума знань і навичок потрібна майбутньому виконавцю, а й здатність до самостійного продуктивного мислення. Останнє невід'ємно від музичного виконання, яке виявляється і в ході проникнення в авторський задум, і у створенні конкретного уявлення про зміст художнього образу музичного твору.

Таким чином, на заняттях з ансамблевої гри формуються такі виконавські компетентності як додержання єдиної з партнером інтерпретації творів, гнучко й органічно узгоджувати з партнером темп, динаміку звучання, цезури й паузи, а також деякі відхилення; оволодіння комплексом ансамблевих навичок, що включає синхронне звучання всіх партій, урівноваженість сили звучання, узгодженість артикуляції, фразування, піаністичних прийомів, а також уміння, розумно жертвуючи частковостями інструментальної фактури, виконувати твір у заданому темпі, без зупинок, повторів окремих звуків або акордів, особливо в грі способом «читання з листа».

Список використаних джерел:

1. Молчанова Т. О. Мистецтво піаніста-концертмейстера : навч. посіб. – Львів : ДМА, 2007. 112 с.
2. Польская И. И. Камерный ансамбль: история, теория, эстетика : монография. Харьков : ХДАК, 2001. 396 с.
3. Шубіна В. Б. Роль фортепіанного ансамблю у формуванні професійних музичних умінь та навичок майбутніх вчителів музики. Педагогічний дискурс: зб. наук. праць / гол. ред. І. М. Шоробура. Хмельницький : ХГПА. 2011. Вип. 9. С. 374–379.

ОСНОВНІ ПИТАННЯ ВИРАЗНОСТІ У ВОКАЛЬНИХ ТВОРАХ

Красовська Людмила Олександрівна

доцент кафедри
естрадного та народного співу
Харківської державної академії культури

Процеси звукоутворення та словотворення проходять по різному й досягаються не залежними один від одного засобами: вокалізація та шепіт. Питання, пов'язані з вокальною технікою, належить ставити окремо від роботи над дикцією, але заняття можливо проводити одночасно.

Дикція при співі спряжена з дуже небажаним явищем – в'язким словом, тобто з ритмічним відставанням від мелодії. Як при ходьбі по занадто м'якому ґрунті ноги грузнуть й доводиться їх кожен раз витягувати, застосовуючи зайві зусилля й вибиваючись з ритму шагів, так і перебільшена дикція може вибити виконавця з ритмічного руху мелодії.

Слова, утворені при співі, повинні знаходитися «попереду», тобто в буквальному сенсі на губах, на зубах, на кінчику мови, у передній частині рота, під носом. Артикуляція рота повинна бути вільною, без напруги. Нижня щелепа, у напівопущеному стані висить як у мішку, утвореному м'язами та шкірою підборіддя. Верхня губа злегка піднята. Вільна та чітка дикція досягається спеціальними вправами та особливо важлива для тих, у кого погана та неясна вимова від природи. Кращий ефект дає читання якого-небудь тексту пошепки без звуку, але так, щоб в приміщенні його можливо було почути на великій відстані. Робити це потрібно в різному темпі: спочатку чітко та повільно, вимовляючи перебільшено кожен гласну, потім повторювати швидше і на кінець шепотіти скоромовкою, добиваючись того, щоб не було запинки. Такими вправами рекомендується займатися щодня і результати цього з плином часу безумовно буде помітно. На чіткості дикції позначається акцентування слів, які мають першорядне смислове значення (підмет, присудок або характерне визначення). Не можна робити акцент однакової сили на всіх словах вокально-музичної фрази або виділяти будь-яке випадкове слово. Це завадить правильно донести до слухачів основний зміст твору. Слід враховувати, що виділяючи основне значення фрази ми полегшуємо собі й дикційне завдання: якщо з восьми слів слухач зрозуміє три основних, головних, то навіть не зовсім чітко почувши інші п'ять, він все одно за змістом доповнює їх і зрозуміє головне. Адже це дуже важливо з точки зору емоційного впливу.

Отже звук і слово формуються різними засобами. При співі звук виникає в результаті коливання повітряного стовпа голосовими звуками, після чого він посилюється резонаторами, куди ми його спрямовували. Слово ж утворюється в передній частині рота. Отже, місця формування звуку і слова не збігаються: слово – попереду, звук – далі і вище. Ось чому і при постановці голосу їх не

рекомендується ототожнювати. Не можна звук направляти «вперед», тобто туди де утворюється слово, але не потрібно і слово відводити «назад», за звуком. Бо при цьому воно втрачає яскравість і чіткість, у співака утворюється «каша в роті», дикція пропадає. При співі мусить виходити таким чином, щоб утворювався натяг від слова до звуку, при чому цей натяг не повинен обриватися. Інакше слово пропадає, а звук піде у потилицю, тобто втратить яскравість. Ось чому існує образний вислів «звук тягнеться як гума».

Оволодівши вокальною технікою співак може використовувати свою майстерність вже як засіб виразності: виконуючи ті чи інші композиції, він зосереджує увагу головним чином на передачі їх сенсу, на розкритті змісту і художніх відтінках. У цьому й полягає суть майстерності: співати грамотно, красиво й виразно.

«Співати як розмовляти» - крилата фраза повинна служити девізом, вона має на увазі поєднання виразності з технічно досконалою передачею мелодії.

Але гарний виконавець повинен навчитися долати будь-який стан, настрої, будь-які незручності. Питання самоконтролю для всякого співака найважливіше. Звичайно, дуже добре мати уважного і досвідченого спостерігача зі сторони, але в процесі виконання слід розраховувати тільки на власні сили, які треба навчитися правильно витратити. Без такого самоконтролю немислиме ніяке мистецтво.

Працюючи над технікою співу (над звуком і словом), не можна, зрозуміло, обмежувати себе одними вправами. Після виспівування слід спробувати співати найпростіші мелодії зі словами, домагаючись виразності виконання. Співак-початківець не повинен намагатися відразу брати великі «бар'єри». Мелодії та їх тональності треба підбирати так, щоб теситура була в середньому регістрі і можна було без особливої напруги долати вокальні труднощі. Співак-початківець завжди повинен знати, що звук – не самоціль, що вокальними засобами він буде згодом малювати художні образи. Для цього він і повинен опанувати техніку та прийоми правильного звукоутворення.

При правильному володінні звуком співаку не страшні аніякі вокально-емоційні зусилля, зрозуміло за умови самоконтролю.

Але в той же час ніколи не слід вдаватися і в іншу крайність, тобто бравувати своїми вокальними можливостями і перевтомлювати голос. Потрібно рівномірно розподіляти сили відповідно до завдань, що диктуються вимогами виразності співу. Велике значення для виконавської майстерності має використання контрастних фарб: щоб досягти кульмінації, треба обов'язково її підготувати. Причому кульмінацію треба розуміти не як звукову силу, а як емоційну: іноді вона проходить на шепоті і тим не менш справляє велику вражаючу дію.

Артист повинен володіти не тільки гарною технікою голосу. Він з такою самою майстерністю повинен навчитися володіти і своїм тілом, вивчити кожен його ракурс так, щоб в думках чітко уявляти собі, як виглядає з боку будь-який рух, будь-яка поза, так як все має бути гармонійно. Часом навіть незначна дрібниця, другорядна деталь може відвернути увагу глядача. У всякому художньому творі існує вокальний образ, який і зобов'язаний передати слухачам

співак-художник. Це однаковою мірою стосується всіх вокальних напрямків. Вокальний образ, крім тембрового забарвлення голосу, доповнюється ще чисто емоційними фарбами. Тому необхідно глибоко і тонко розібратися в музичному матеріалі. Умовно кажучи, робота над вокальним образом розподіляється на три періоди. Перший – освоєння матеріалу, тобто вивчення твору (інтонаційно та ритмічно). Другий включає технічну вокальну роботу, як кажуть, твір «вспівується». У цей час співак випробує всі свої вокальні можливості, приміряється на звуці кожна нота. Третій період – художня обробка даного твору. Тут співак повинен правильно прочитати музичний матеріал. Для цієї мети він зобов'язаний розібратися у всіх динамічних і темпових малюнках, які стають основними віхами інтерпретації вокального образу. Спів – це вираження емоцій, і управляти співочим процесом найлегше за допомогою емоцій.

ХАРИЗМА ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ У СПРИЙНЯТТІ ТВОРЧОСТІ ЕСТРАДНОГО АРТИСТА

Кудрич Людмила Володимирівна
доцент кафедри
естрадного та народного співу
Харківської державної академії культури

Одна з головних складових іміджу естрадного артиста є харизма. Саме від неї здебільшого залежить як швидко прийме та полюбить аудиторія артиста. Для того щоб це сталося, треба набути певних якостей людської особистості, які приваблюють і об'єднують навколо себе та зачаровують оточуючих. Слово харизма з грецької перекладається як обдарований Богом.

Отже, харизма – це здатність завойовувати увагу інших людей. Але це не конкретна визначеність характеру виконавця. Це комбінація зі здібностей його згідно того, що у оточуючих відчувається не зрозуміла тяга й симпатія до такого артиста.

Важко визначитись з головними рисами харизми. Але варто їх перерахувати: позитив, оптимізм, домінування, щирість в емоційному плані, самовіддача, рішучість та ін. Але яка саме комбінація з перелічених компонентів буде головною, не можна стверджувати. Слід додати, що харизматичний артист не завжди може бути позитивним героєм. Харизма відноситься до набутих чи вроджених властивостей сказати однозначно не можна. Основа може бути природньою, а якості можна напрацювати.

Не всі артисти можуть стати кумирами, але підняти себе на високий творчий рівень, працюючи над набуттям харизматичних якостей можливо. Формування високої харизми це не простий шлях. Але є декілька рекомендацій, до яких варто прислухатись. Варто виховувати в собі позитивне ставлення, усміхненість, почуття гумору, щирість, випромінювання впевненості в собі, щедрість, кмітливість та креативність.

Харизматичний артист завжди приречений на успіх. Харизма та популярність це невід'ємні частини «зіркового» артиста. Коли ми називаємо артиста харизматичним, це означає, що він справляє сильне враження на публіку, яка любить і вірить цьому виконавцю. Публіка хоче бачити на сцені яскравого артиста, який створює видовищний номер, наповнений енергетично й емоційно.

Таким чином, харизма – це яскраве світло, яке подаровано Богом і за яким готові рухатись шанувальники, а наша справа додати до цього всі необхідні компоненти задля того щоб зірка артиста засяяла ще сильніше.

РЕЛІГІЙНА ТА ЕТНІЧНА СКЛАДОВА ТВОРЧОСТІ В КАРТИНІ «ДІВЧИНА» Ф. А. МАЛЯВІНА

Станичнов Олег Олегович

Старший викладач каф. «Живопис»
Харківська академія дизайну та мистецтв

Формування самобутнього таланту Ф. А. Малявіна відбувається у процесі навчання у майстерні І. Ю. Рєпіна, де художник зароджується, як портретист. Філіп Малявін у 90-ті роки ХІХ століття майже цілком віддається цьому жанру мистецтва, створюючи образи, наповнені психологічності та внутрішньою напругою. Характерною рисою портретів цього періоду: швидкість виконання, легкість передачі подібності, штучність поз портретованих. Мистецтвознавець О. О. Живова у своїй книзі «Філіп Андрійович Малявін» писала: «У художній культурі живопис Малявіна завжди стояв відокремлено, оскільки не співвідноситься з жодним напрямом. У своєму мистецтві Малявін, зберігши реалістичну манеру, поєднав стилістику модерну з прийомами імпресіоністів, наповнив живописний контекст драматургією експресіонізму. З цього синтезу і з'являється неповторний стиль Філіпа Малявіна» [1:50].

Митець виробляє власну художню концепцію: «Не треба... звертати увагу на фарби, тони, ліплення, малюнок. Ви обіймете весь предмет одним оком, вникніть у його характер, у його дух і, коли ви щось вловите, відтворіть це на полотні, не думаючи про те, що це брудні, темні чи не ті фарби. Справа не в фарбах, а в правді» [1:57].

У роботі «Дівчина» 1910 р. (Художній музей, Дніпро) митець відтворює неповторну дівочу красу у звичайному вбранні кіноварного червоного кольору на тлі мерехтливого зеленого, обличчя моделі повернуте на глядача, очі сумні та здивовані, а сама постать сидить похилена. Це створює враження спілкування з глядачем у звичному середовищі. Вечірні промені сонця осянують модель, що відповідає ідеї картини. Композиційна схема вибудована за принципом золотої спіралі. Загальний тон картини – темний.

Творчими намаганнями Малявіна були спроби глибше зрозуміти закони оптичного змішування кольору та взаємодію між кольором і світлом, що загалом перегукується з традицією імпресіонізму. Збереглися спогади, що розкривають напрямок руху творчості Малявіна. Художник намагається досягнути природну сутність кольору і особливі можливості трансформації червоного пігменту. При розгляді картин Ф. Малявіна утворюється певне кольорове різноманіття фарб з домінуючим червоним кольором. Цей колір змушує глядача отримати певний заряд енергії від полотен із масивним мальовничим мазком. В картині «Дівчина» ця гама наштовхує нашу свідомість на іконописне сприйняття звичайних людей та речей. Митець звертає нашу увагу, що Бог та святі посеред нас у звичайному житті. Це має відлуння з філософією Відродження, де Людина стала центром

досліджень не лише, як результат Божого творіння, а й космічного буття, не з погляду взаємодії з Богом, а з погляду її земного існування.

Творча лінія Ф. Малявіна пронизана етнічною структурою буття та релігійністю звичайних людей. У самому полотні «Дівчина» митець демонструє власну систему поглядів, яка вбудовується у загальний європейський стиль «Модерн».

Література

1. Живова О.А. Філіпп Андрійович Малявін. Життя та творчість / О.А. Живова. - К.: Мистецтво, 1967. - 296 с.
2. Гете І. В. Вчення про колір. Теорія пізнання/І.В. Гете; пров. з ним. В. Ліхтенштадт. - К.: Ліброком, 2014. - 202 с.
3. Волков М.М. Композиція у живописі / М. М. Волков. - М.: Мистецтво, 1977. - 262 с.
4. Бенуа. А. Учнівська виставка в Академії Мистецтв. // Світ мистецтва. 1899. -№21-22. - С. 67-71.
5. Листи І. Є. Рєпіна. Листування з П. М. Третьяковим, 1873 - 1898. - М.-Л.: Мистецтво, 1946. - 225 с.
6. Гібсон К. Символи, знаки, емблеми, міфи / К. Гібсон; пер. з англ. О. Озерова. - К.: Ексмо, 2007. - 160 с.

МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ РУК, ОБРОБЛЕНИХ СУЧАСНИМИ ДАКТИЛОСКОПІЧНИМИ ПОРОШКАМИ

Кузнєцов Геннадій Вікторович

студент магістратури 2-го року навчання
кафедри загальної та медичної генетики

ННЦ «Інститут біології та медицини»

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Анотація

В роботі було перевірено вплив сучасних дактилоскопічних порошків на проведення судової молекулярно-генетичної експертизи з використанням трьох різних методів виділення ДНК, які найчастіше використовуються підрозділами Експертної служби МВС. Найкращим методом виділення ДНК, при якому спостерігався найменший вплив дактилоскопічних порошків на дослідження, виявився метод з використанням набору «PrepFiler Express Forensic DNA Extraction Kit». Після дослідження усіх об'єктів вдалось отримати придатні для ідентифікації ДНК-профілі, проте дактилоскопічні порошки призводять до ряду факторів, які значно ускладнюють процес інтерпретації. Найбільший вплив на молекулярно-генетичне дослідження спостерігався в об'єктах з дактилоскопічним магнітним чорним порошком «BLACKMAGNETIC FINGER PRINT POWDER». Найменший вплив на молекулярно-генетичне дослідження спостерігався в об'єктах з дактилоскопічним немагнітним чорним порошком «Contrast Black».

Ключові слова: молекулярно-генетичне дослідження, криміналістика, дактилоскопічні порошки.

Вступ

При виявленні контактних слідів рук на місцях злочинів часто призначаються комплексні судові експертизи для проведення дактилоскопічних та молекулярно-генетичних досліджень [1-2]. Проте, специфіка молекулярно-генетичних досліджень часто вимагає повного вилучення наданого на дослідження сліду, що призводить до неможливості його подальшого дослідження дактилоскопічними методами. В свою чергу, методики дактилоскопічного дослідження вимагають застосування різноманітних порошків та реагентів, які можуть призводити як до інгібування ПЛР, так і до деградації ДНК [3-6]. Така взаємозалежність робить пошук методів дактилоскопічного дослідження, які будуть ефективними для виявлення слідів рук та при цьому матимуть мінімальний вплив на подальший ДНК-аналіз, важливим напрямком наукових досліджень у криміналістиці по всьому світу.

Актуальність та мета дослідження

В Експертній службі МВС, на сьогоднішній день, актуальним є використання наступних дактилоскопічних порошків: порошок магнітний

срібний/чорний «Magnetic Two Tone», BVDA, Нідерланди (далі порошок №1); порошок дактилоскопічний немагнітний чорний «Contrast Black», Kjell Carlsson Innovati AB, Швеція (далі порошок №2); порошок магнітний чорний «BLACKMAGNETIC FINGER PRINT POWDER», Kjell Carlsson Innovati AB, Швеція (далі порошок №3).

Саме тому, метою даної роботи було перевірити вплив зазначених вище порошків на проведення судової молекулярно-генетичної експертизи з використанням трьох методів виділення ДНК, які найчастіше використовуються підрозділами Експертної служби МВС, а саме: із використанням іонообмінної смоли Chelex-100 (Bio-Rad, США), за допомогою набору «QIAamp DNA Investigator Kit» (Qiagen, Німеччина) та набору «PrepFiler Express Forensic DNA Extraction Kit» (Applied Biosystems, США).

Матеріали та методи дослідження

В якості біологічного матеріалу використовувався розчин з клітинами букального епітелію, оскільки з контактними слідами рук неможливо створити умови для формування дослідної групи, в якій би усі об'єкти мали однакові, або дуже близькі параметри, такі як кількість клітин, чи концентрація ДНК у об'єкті. Дотримання цих умов необхідно для достовірної оцінки впливу досліджуваних дактилоскопічних порошків на молекулярно-генетичне дослідження. Задля імітації дактилоскопічної обробки до кожної окремої пробірки додавалась невелика рівна кількість кожного окремого порошку. В якості контролів використовувались об'єкти без додавання досліджуваних порошків.

Виділення ДНК з використанням зазначених вище трьох методів екстракції проводились за відповідними протоколами виробників [7-9].

Кількісна та якісна оцінка екстрагованої ДНК проводилась за допомогою методу ПЛР у реальному часі з використанням стандартного набору реактивів «Quantifiler Human Plus DNA Quantification Kit» (Applied Biosystems, США) [10], на приладі «QuantStudio 5 Real Time PCR Systems» (Applied Biosystems, США). Оцінювали наступні показники: SA та LA (концентрація коротких та довгих фрагментів ДНК відповідно), C_T IPC (присутність інгібуючих факторів для ПЛР у об'єктах) та ID (індекс деградації ДНК).

Спираючись на результати кількісного та якісного аналізу ДНК, виділену ДНК доводили до оптимальної концентрації 0,07 нг/мкл (1 нг/р), яка необхідна для проведення подальшої реакції ампліфікації STR-локусів, шляхом розведення бідистильованою деіонізованою водою.

Типування виділеної ДНК за STR-локусами проводили з використанням методу ПЛР із застосуванням стандартного набору реактивів для ідентифікації «Globalfiler PCR Amplification Kit» (Applied Biosystems, США) [11].

Розділення та детекцію продуктів ампліфікації проводили методом капілярного електрофорезу за допомогою генетичного аналізатору «3500 Genetic Analyzer» (Applied Biosystems, США). Аналіз отриманих електрофореграм ДНК-профілів проводився за допомогою програмного забезпечення «GeneMapper ID-X v1.4» (ThermoFisher Scientific, США). Якість

отриманих ДНК-профілів оцінювались за наступними параметрами: ГБ (гетерозиготний баланс, мінімальне значення 50-60%); значення RFU (відносні одиниці флуоресценції, аналітичний поріг – 50 RFU, стохастичний поріг – 250 RFU) алельних піків; повнота профілів (найменш допустима – 29%, або 6 локусів із двома алелями); наявність артефактів.

Статистичну обробку результатів проводили за допомогою програми Microsoft Excel, використовуючи t-критерій Стьюдента. Вірогідними вважали результати, якщо $P \leq 0,05$.

Результати

За результатами кількісного та якісного аналізу було встановлено:

1) При дослідженні зразків букального епітелію з порошками №1 та №2, найвищі показники SA та LA спостерігались після виділення ДНК за допомогою набору «PrepFiler Express Forensic DNA Extraction Kit». Показники ID при виділенні ДНК із зазначених зразків всіма трьома методами знаходились в нормальних межах (Рисунки 1, 2 та 3, $P \leq 0,05$);

2) При дослідженні зразків букального епітелію з порошком № 3, найвищі показники SA та LA спостерігались після виділення ДНК за допомогою іонообмінної смоли Chelex-100. Показники ID при виділенні ДНК за допомогою набору «PrepFiler Express Forensic DNA Extraction Kit» та іонообмінної смоли Chelex-100 знаходились в нормальних межах, а при використанні набору «QIAamp DNA Investigator Kit» спостерігали показники ID характерні для помірної деградації ДНК (Рисунки 1, 2 та 3, $P \leq 0,05$);

3) Усі отримані концентрації SA та LA з дослідних об'єктів при виділенні всіма методами є нижчим за концентрації, які були отримані при виділенні ДНК з контрольних зразків без додавання дактилоскопічних порошків (Рисунки 1, 2 та 3, $P \leq 0,05$).

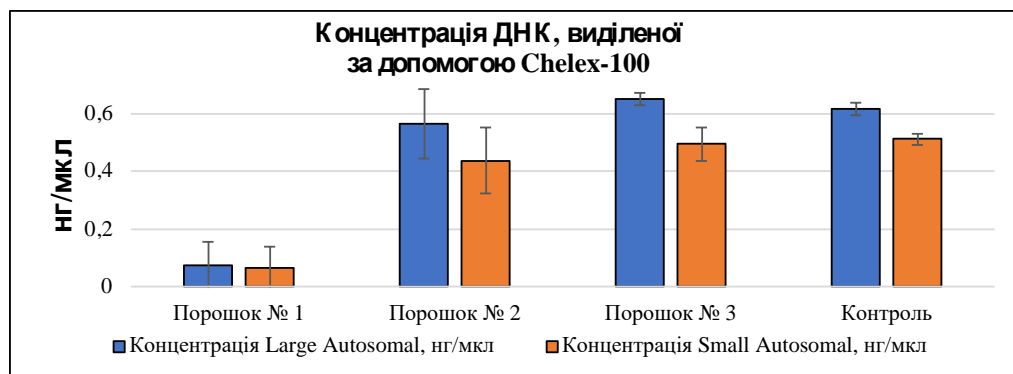


Рисунок 1. Концентрації коротких (SA) та довгих (LA) фрагментів аутосомальної ДНК, виділеної з використанням іонообмінної смоли Chelex-100. * - достовірна різниця у порівнянні з контрольною групою ($P \leq 0,05$);

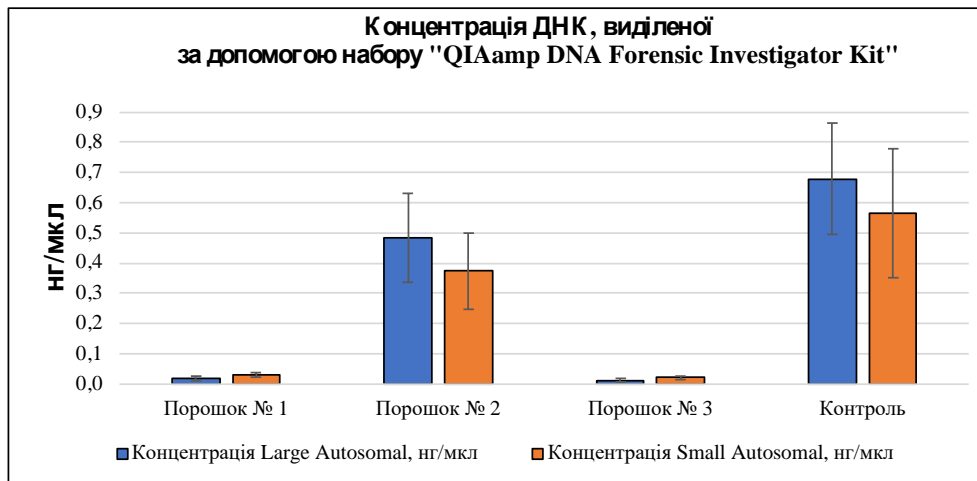


Рисунок 2. Концентрації коротких (SA) та довгих (LA) фрагментів аутосомальної ДНК, виділеної з використанням набору «QIAamp DNA Investigator Kit». * - достовірна різниця у порівнянні з контрольною групою ($P \leq 0,05$);

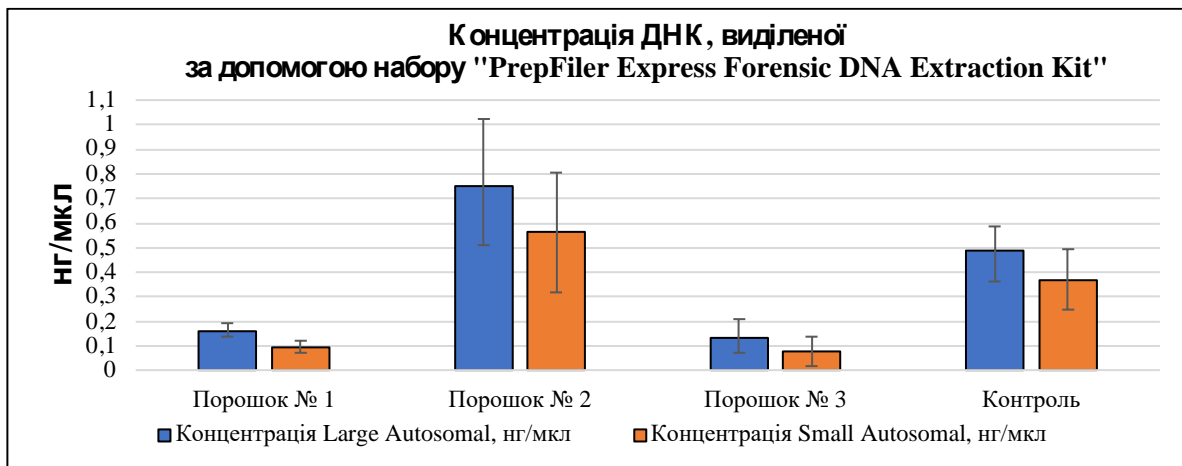


Рисунок 3. Концентрації коротких (SA) та довгих (LA) фрагментів аутосомальної ДНК, виділеної з використанням набору «PrepFiler Express Forensic DNA Extraction Kit». * - достовірна різниця у порівнянні з контрольною групою ($P \leq 0,05$);

За результатами типування виділеної ДНК за STR-локусами було встановлено:

1) При дослідженні зразків букального епітелію з порошком № 1, в зразках, де використовувався метод виділення із використанням іонообмінної смоли Chelex-100, в отриманих ДНК-профілях спостерігались випадіння алелей та незначні порушення ГБ. В зразках, де використовувався метод виділення із використанням набору «QIAamp DNA Investigator Kit», в отриманих ДНК-профілях спостерігались значні порушення ГБ, випадіння алелей та стохастичний ефект (нерівномірне наампліфікування алелей гетерозиготи, яке призводить до значних порушень ГБ, або випадіння однієї з алелей гетерозиготи, внаслідок недостатньої кількості ДНК, або її деградації). В зразках, де використовувався метод виділення із використанням набору

«PrepFiler Express Forensic DNA Extraction Kit» були отримані повні ДНК-профілі без артефактів (Рисунок 4, $P \leq 0,05$);

2) При дослідженні зразків букального епітелію з дактилоскопічним порошком № 2, в зразках, де використовувались методи виділення із використанням іонообмінної смоли Chelex-100 та «PrepFiler Express Forensic DNA Extraction Kit», були отримані повні ДНК-профілі без артефактів. В зразках, де використовувався метод виділення із використанням набору «QIAamp DNA Investigator Kit» були отримані ДНК-профілі, в яких спостерігались порушення ГБ (Рисунок 4, $P \leq 0,05$);

3) При дослідженні зразків букального епітелію з дактилоскопічним порошком № 3, в зразках, де використовувався метод виділення із використанням іонообмінної смоли Chelex-100, в отриманих ДНК-профілях спостерігались випадіння алелей та стохастичний ефект. В зразках, де використовувався метод виділення із використанням набору «QIAamp DNA Investigator Kit», в отриманих ДНК-профілях спостерігались значні порушення ГБ, випадіння алелей та стохастичний ефект. В зразках, де використовувався метод виділення із використанням набору «PrepFiler Express Forensic DNA Extraction Kit» були отримані повні ДНК-профілі (Рисунок 4, $P \leq 0,05$).

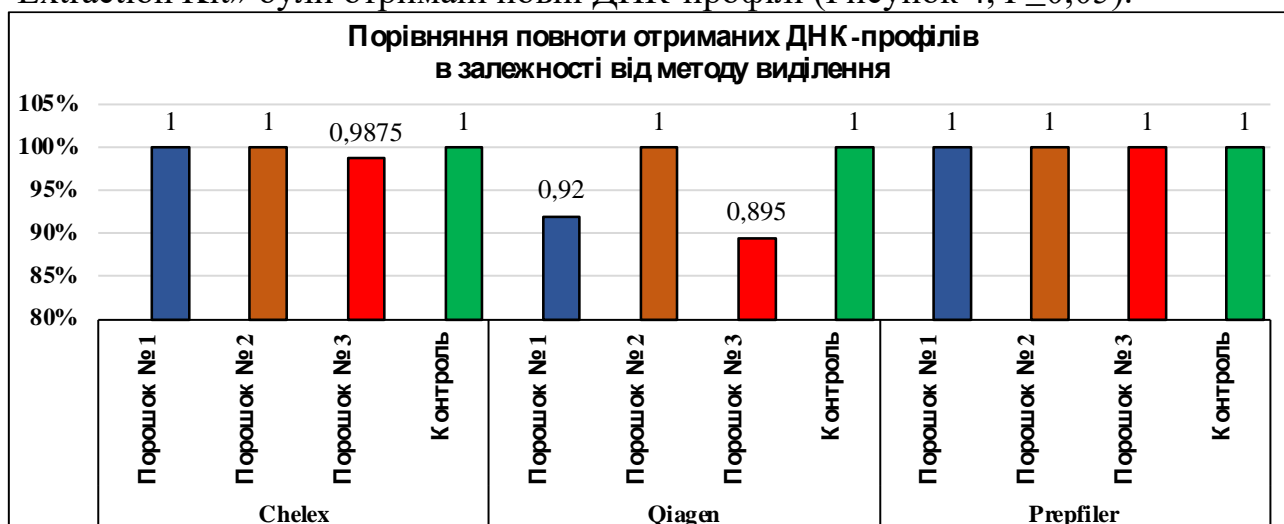


Рисунок 4. Порівняння повноти отриманих ДНК-профілів, в залежності від методу виділення ДНК з об'єктів із додаванням досліджуваних дактилоскопічних порошків та без;

Висновки

Виходячи з отриманих результатів, встановлено, що методом виділення при якому спостерігався найменший вплив дактилоскопічних порошків, є виділення за допомогою набору «PrepFiler Express Forensic DNA Extraction Kit». Найбільший вплив на молекулярно-генетичне дослідження спостерігався в об'єктах з додаванням порошку «BLACKMAGNETIC FINGER PRINT POWDER» (порошок №3), а найменший вплив спостерігався в об'єктах з додаванням порошку «Contrast Black» (порошок №2). В ході дослідження було встановлено, що усі досліджувані порошки призводять до зменшення кількості виділеної ДНК та погіршення якості ДНК-профілів, в порівнянні з

контрольними об'єктами. Після додавання усіх досліджуваних дактилоскопічних порошків були отримані придатні для ідентифікації ДНК-профілі, незважаючи на те, що порошки призводять до ряду факторів, які ускладнюють процес інтерпретації. Проте, варто зазначити, що в роботі працювали з високими концентраціями ДНК, а чим менша концентрація ДНК, тим до більших наслідків буде призводити вплив порошків.

Отож, на практиці, при проведенні комплексних судових експертиз контактних слідів рук, в дактилоскопічній частині такого дослідження, з трьох досліджуваних порошків варто застосувати дактилоскопічний немагнітний чорний порошок «Contrast Black», оскільки в разі потреби подальшої молекулярно-генетичної експертизи, він має на неї найменший вплив із ряду використовуваних на сьогоднішній день дактилоскопічних порошків в Експертній службі МВС. Однак, в разі неможливості застосування даного порошку в ході експертизи через ряд причин пов'язаних зі стандартною операційною процедурою виявлення слідів, можливим є застосування і двох інших зазначених в ході роботи досліджуваних порошків, проте якість отриманих ДНК-профілів буде гіршою.

Список використаних джерел

1. Van Oorschot, Roland AH, and Maxwell K. Jones. "DNA fingerprints from fingerprints." *Nature* 387.6635 (1997): 767-767;
2. Balogh, M. K., et al. "Fingerprints from fingerprints." *International congress series*. Vol. 1239. Elsevier, 2003;
3. Комплексне дослідження слідів рук на вогнепальній зброї : метод. реком. / ДНДЕКЦ МВС України / [Борзов О.П., Костильова О.А., Кузнецов В.А., Щавелєв А.В.]. — К. : ДНДЕКЦ, 2011. — 21 с. : іл;
4. Sewell, Jonathan, et al. "Recovery of DNA and fingerprints from touched documents." *Forensic Science International: Genetics* 2.4 (2008): 281-285;
5. Khuu, Alicia, et al. "Impact of one-step luminescent cyanoacrylate treatment on subsequent DNA analysis." *Forensic science international* 286 (2018): 1-7;
6. Tozzo, Pamela, et al. "Effect of dactyloscopic powders on DNA profiling from enhanced fingerprints: results from an experimental study." *The American journal of forensic medicine and pathology* 35.1 (2014): 68-72;
7. Bio-Rad, L. "Chelex®-100 and Chelex®-20 Chelating Ion Exchange Resin Instruction Manual." Bio-Rad Laboratories (2000);
8. QIAamp, D. N. A. "Investigator Handbook." QIAGEN. (2020);
9. Life Technologies. "PrepFiler Express™ and PrepFiler Express BTA™ forensic DNA extraction kits user guide." (2010);
10. Scientific, Thermo Fisher. "Quantifiler™ HP and Trio DNA Quantification Kits User Guide, Publication# 4485354 (10/18). Waltham, MA: Thermo Fisher Scientific, 2018.";
11. Scientific, Thermo Fisher. "GlobalFiler and GlobalFiler IQC PCR Amplification Kit User Guide rev." (2019);

THE ORGANISATIONAL AND ECONOMIC PRINCIPLES OF THE SUSTAINABILITY OF RETAIL CHAINS

Tymeichuk Yurii

PhD Student

The National University of Water and
Environmental Engineering

The organisational and economic principles of the sustainability of retail chains are a set of various measures that retail chains should take to ensure the sustainability of their operation in a market economy and competition.

Firstly, ensuring sustained demand for the network's products and services is one of the most crucial aspects of stability. To do this, it is vital to routinely research consumer demands and desires as well as keep an eye on market trends and rivals. The sales network's organisational structure needs to be effective and balanced [1]. It should offer the best level of management and control and be appropriate for the size and features of the organisation. Retail network management should be done holistically, considering all facets of the company. This means that management should focus on preserving not only the chain's financial viability but also its relationships with clients, staff, and other stakeholders.

Secondly, all areas of the business should be covered by a well-developed quality control system used by successful retail chains. By doing this, they can guarantee high-quality products and services and lower the possibility of damaging effects on the chain's reputation.

Thirdly, an essential component of a retail chain's successful operation is having qualified and competent staff. It implies that businesses must provide consistent employee training and development and recruit skilled and credentialed workers from the labour market. Providing staff with management and marketing training and seminars is one strategy to ensure their professional growth. Additionally, it's critical to give staff members a chance to attend training programs and webinars in order to expand their knowledge and skill sets. Companies should also give employees the equipment and technology they need to do their jobs well. For instance, using specialised software for market research, data analysis, and inventory management can help a retail network operate more effectively [2].

Ensuring customers' demands are addressed is crucial to a retail chain's effective functioning. According to C. Bliss, to reach this objective, businesses must guarantee the high quality of their products and services and ensure that their offers and pricing satisfy their customers [3]. It is also essential to effectively plan the retail chain's activities, develop a development strategy and implement innovative technologies. One can use tools such as business plans, market research and analytics to do this.

Moreover, guaranteeing efficient management of the retail network is essential, including planning and managing financial performance, human resources, and

logistics procedures. To stay up with the most recent developments and adjust to them, one should also regularly watch changes in the tax code and in legislation [4].

A retail chain must maintain financial stability because it helps to reduce financial risks, minimise debt, maximise expenses, and effectively manage financial resources. If a company considers market trends and forecasts possible changes to achieve stability, namely, market research, competitor analysis and new product development can ensure market success and increase profits [2].

Furthermore, an enterprise should ensure effective management and logistics. This includes the planning and coordination of all processes related to the production, delivery and sale of products. Efficient resource management, product quality and the provision of quality services are also critical success factors.

Thus, the successful operation of a retail network depends on organisational and economic measures aimed at ensuring the stability of the financial position, effective management, development and forecasting of market trends and other actions that contribute to the successful operation of the enterprise. They include not only optimising logistics infrastructure and inventory management but also providing professional support to its employees and meeting customer needs.

References:

1. The Network for Public Health Law: Economic Stability. [Electronic resource]. Mode of Access <https://www.networkforphl.org/resources/topics/covid-19-health-equity/economic-stability/>
2. McClelland, W. G. "Economics of the Supermarket." *The Economic Journal* (London), vol. 72, no. 285, 1962, pp. 154–70, <https://doi.org/10.2307/2228621>.
3. Bliss, Christopher. "A Theory of Retail Pricing." *The Journal of Industrial Economics*, vol. 36, no. 4, 1988, pp. 375–91, <https://doi.org/10.2307/2098445>.
4. Mitchell, V. W., and P. Boustani. "Market Development Using New Products and New Customers: A Role for Perceived Risk." *European Journal of Marketing*, vol. 27, no. 2, 1993, pp. 17–32, <https://doi.org/10.1108/03090569310026385>.

ДОКУМЕНТУВАННЯ АУДИТУ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Гошовська Валентина Василівна,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри «Фінанси, облік і аудит»
Національний транспортний університет, Україна

Наконечна Світлана Анатоліївна,
старший викладач кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національний транспортний університет, Україна

Ткачук Тетяна Ігорівна,
асистент кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національний транспортний університет, Україна

Складними та відповідальними видами аудиторської перевірки, що мають високий ступінь аудиторського ризику є перевірка фінансової звітності, оцінка та достовірне визначення фінансового стану діяльності підприємства, що говорить про значну популярність цієї перевірки, оскільки у керівництва підприємства та контролюючих органів виникає зацікавленість в правильності та об'єктивності фінансового обліку та звітності.

Річна фінансова звітність оприлюднюється лише після аудиторської перевірки, що потребує розробки і впровадження в аудиторську практику нових, більш досконалих методик аудиту. Від повноти і наукової обґрунтованості методики залежить практичне застосування, обґрунтування видів аудиту, терміни їх проведення і в цілому ефективність аудиторської роботи. З розвитком інформаційних технологій проблема здійснення якісного аудиту фінансової звітності підприємств набуває особливої актуальності.

Бухгалтерська звітність завжди перебувала і перебуватиме у центрі уваги науковців і практиків, оскільки вона дуже важлива для прийняття управлінських рішень і є кінцевим продуктом бухгалтерського обліку. Вагомий внесок у розробку теоретичних, організаційно-методичних та методологічних положень щодо процесу складання фінансової звітності та його удосконалення здійснили такі відомі вітчизняні науковці, як М. І. Бондар, Ю. А. Верига, М. В. Корягін, П. О. Куцик [6], С. І. Головацька [6], В. В. Резникова, В. Ю. Світлична та інші.

Окремі методичні прийоми аудиту звітності описуються в роботах вітчизняних вчених, таких як М. Т. Білуха, Ф. Ф. Бутинець, М. М. Василюк [7], С. В. Візіренко [5], Н. І. Дорош, В. Г. Жила, С. С. Макаріхін [5], Д. В. Мелешко, О. Е. Лубенченко [7], М. В. Романів, В. С. Рудницький, А. О. Семенець [8], Ю. Б. Слободяник [9], Н. А. Сиротенко [9], В. О. Шевчук [6].

Питання аудиту в Україні регламентуються законами: «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [1], «Про бухгалтерський облік та фінансову

звітність в Україні» [2], а також Міжнародними стандартами контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг [3].

Проте питання методики аудиту фінансової звітності товариств розкриті недостатньо і потребують подальшого дослідження відповідно до процесу реформування бухгалтерського обліку і аудиту за національними і міжнародними стандартами, яке відбувається в Україні.

Метою дослідження є обґрунтування теоретичних положень і розробка практичних рекомендацій з удосконалення організаційно-методичних засад аудиту фінансової звітності підприємства.

Об'єктом дослідження є фінансова звітність як джерело інформації про фінансовий стан та фінансові результати діяльності підприємства.

Предметом дослідження є теоретичні, організаційні і методичні положення документування аудиту фінансової звітності підприємства.

Варто зауважити, що аудит починається з планування, плануючи свою роботу, аудитор стикається з проблемою вибору стратегії аудиту. В західній практиці аудиту при виборі стратегії використовують два підходи до проведення перевірки фінансової звітності:

- аудит по циклам (цикл отримання доходу, закупівельний цикл, виробничий цикл, цикл реалізації тощо. Цикли можуть бути самостійно розроблені аудиторською фірмою);

- перевірка по статтям фінансової звітності.

Головні вимоги до планування аудиторської перевірки та його етапи визначено МСА 300 «Планування». Проводячи підготовку планування процесу аудиту, аудитор повинен: сформулювати розуміння про бізнес клієнта, загальні напрямки й специфіку діяльності; отримати уявлення про системи обліку і внутрішнього контролю і ступінь їхньої надійності; оцінити загальний аудиторський ризик і визначити межу суттєвості помилок, які можуть бути виявлені в процесі аудиту; визначити кількість необхідних аудиторських процедур, період їхнього виконання та виконавців, можливість залучення експертів; забезпечити координацію виконання планів, їхній контроль, узгодженість із підприємством, передбачити можливість внесення змін. Під час організації та планування аудиторської перевірки аудитори складають наступну аудиторську документацію: загальну стратегію аудиту; загальний план аудиту; програми аудиту.

Під час аудиторської перевірки фінансової звітності аудитор повинен документально оформити інформацію, яка є важливою з погляду формування доказів на підтримку аудиторської думки, а також доказів того, що аудиторську перевірку виконано згідно з МСА. Відповідно до МСА 230 «Аудиторська документація» документація, підготовлена аудитором (і для аудитора) або одержана ним у зв'язку з проведенням аудиторської перевірки інформація називається робочою документацією [3].

Документальне забезпечення стадій виконання аудиту фінансової звітності узагальнюється у чек-листі. До контрольного переліку в чек-листі включаються всі робочі документи, які застосовуються під час аудиту річної фінансової

звітності (табл. 1).

Таблиця 1.

Перелік робочих документів, що застосовуються під час аудиту фінансової звітності, складеної за МСФЗ (чек-лист)

Найменування робочого документа	Форма робочого документа	Здано / не здано
Планування аудиту, контроль, оцінка аудиторського ризику		
Планування аудиту		
Загальна стратегія і план аудиту		
Опитувальник з прийняття клієнта		
Лист наступного аудитора до попереднього аудитора із запитом про доступ		
Лист-запит клієнту про попереднього аудитора		
Лист попереднього аудитора у відповідь на лист наступного аудитора щодо надання доступу		
Опитувальник з продовження завдання		
Лист-зобов'язання (Лист-угода)		
Суттєвість		
Оцінка ризиків та підходи до оцінки ризиків		
Лист-запит юристам		
Лист-запит юристам за угодами зовнішньоекономічної діяльності		
Запит «Пов'язані сторони та операції між ними»		
Лист-планування		
Бюджет робочого часу		
Обговорення з управлінським персоналом, обслуговуючим персоналом та внутрішніми аудиторами питань, пов'язаних з шахрайством		
Системні примітки з постійного файлу		
Огляд постійного аудиторського файлу		
Використання роботи експерта		
Розуміння бізнесу клієнта		
Опитувальник з внутрішнього контролю		
Розуміння діяльності клієнта й оцінка його системи внутрішнього контролю		
Опитувальник з ІТ та економічної безпеки компанії, в якій проводиться аудит		
Копія облікової політики та анкета вивчення облікової політики		
Оцінка ризику шахрайства		
Аналітичний огляд		

У табл. 1 узагальнено робочі документи, які необхідно скласти на етапі планування аудиту, контролю та оцінки аудиторського ризику.

Далі пропонуємо узагальнити робочі документи на етапі виконання аудиторського завдання в табл. 2.

Таблиця 2.

Робочі документи аудитора на етапі виконання аудиторського завдання

Найменування робочого документа	Форма робочого документа	Здано / не здано
Оборотно-сальдова відомість		
Коригуючі журнальні проводки		
Оборотно-сальдова відомість (програма аудиту)		
Безперервність (програма аудиту)		
Запит аудиторів щодо дотримання принципу безперервно діючого підприємства		
Лист-пояснення щодо дотримання принципу безперервно діючого підприємства		
Справедлива вартість та оцінки (програма аудиту)		
Події після звітної дати (програма аудиту)		
Запит аудиторів щодо подій після дати балансу		
Лист-пояснення щодо подій після дати балансу		

Остання група робочих документів в табл. 3.

Таблиця 3.

Робочі документи аудитора на етапі формування аудиторської думки

Найменування робочого документа	Форма робочого документа	Здано / не здано
Загальний висновок щодо повноти аудиторських процедур		
Опитувальник для перевіряючого партнера		
Огляд партнера		
Перевірка з контролю якості		
Консультації та висновки		
Порядок денний зустрічі з клієнтом		
Перелік не виправлених помилок та відхилень		
Обговорення не виправлених помилок і відхилень з групою із завдання та документування такого обговорення		
Спостереження, перенесені з попереднього аудиту		
Примітки щодо обговорення не виправлених помилок та відхилень з клієнтом		
Примітки партнера		
Примітки щодо контролю якості		
Перелік не врегульованих питань		
Примітки менеджера / головного аудитора		
Питання до уваги партнера		
Питання до уваги директора (менеджера) та аудитора		
Спостереження, перенесені з попереднього аудиту, та спостереження, перенесені до наступного аудиту		
Проект Листа Керівництву		
Проект Листа-запевнення		
Аудит іншої інформації (програма аудиту)		
Перехресний контроль		
Лист керівництву за попередній рік		
Затверджена фінансова звітність за попередній рік		
Звіт незалежного аудитора за попередній рік		
Заключний лист тим, кого наділено найвищими		

повноваженнями		
Довідка про ділові стосунки директора з компанією (трудова угода тощо)		
Моніторинг якості аудиторського завдання		

На нашу думку, для того, щоб вирішити проблеми достовірного розкриття у фінансовій звітності інформації необхідно здійснити ряд заходів на державному рівні, забезпечивши:

- максимальне зближення вимог П(С)БО та МСФЗ;
- законодавче закріплення можливості ведення бухгалтерського обліку паралельно за П(С)БО та МСФЗ;
- розробку методичних рекомендацій щодо трансформації фінансової звітності за МСФЗ;
- підвищення кваліфікації бухгалтерів шляхом проведення навчання із поступовим запровадженням обов'язкової сертифікації;
- розвиток міжнародного співробітництва з міжнародними професійними організаціями.

На рівні підприємства доцільно впровадити складання внутрішніх регламентів з трансформації фінансової звітності; розробку адекватної облікової політики; проведення консультацій та узгодження з незалежними аудиторами методик та підходів, які використовуватимуться при оцінці статей фінансової звітності; повну автоматизацію процесу трансформації фінансової звітності.

Таким чином, можна зробити висновок, що правильно проведений аудит фінансової звітності залежить від правильності ведення бухгалтерського обліку, складання фінансової звітності та дасть можливість виявити проблемні аспекти і на їх основі розробити заходи щодо підвищення фінансових показників діяльності суб'єкта господарювання.

Список літератури

1. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність : закон України від 21.12.2017 р. № 2258-VIII ВР із змінами [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

2. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: закон України від 16.07.1999 р. №996-XIV із змінами [Електронний ресурс] – Режим доступу до закону: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>

3. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://aru.gov.ua>

4. Міжнародні стандарти фінансової звітності. URL: <https://www.minfin.gov.ua/news/view/mizhnarodni-standartyfinansovoi-zvitnosti--pereklad-ukrainskoiu-movoiu---rik?category=pereklad-ukrainskoiu-movoiu---rik&subcategory=buhgalterskij-oblik>

5. Візіренко С. В. Методичні аспекти аудиту фінансової звітності підприємства / С. В. Візіренко, С. С. Макаріхін // Сталий розвиток економіки. – 2015. – № 4. – С. 170-176

6. Куцик П. О. Консолідована фінансова звітність: генезис нормативно-правового регулювання в Україні / П. О. Куцик, В. О. Шевчук, С. І. Головацька // Облік і фінанси. – 2018. – № 4. – С. 26-37.

7. Лубенченко О. Е. Організаційні засади аудиту фінансової звітності в Україні / О. Е. Лубенченко, М. М. Василюк // Статистика України. – 2019. – № 2. – С. 92–97.

8. Семенець А. О. Організація аудиту фінансової звітності підприємства / А. О. Семенець, Д. В. Мелешко // Економіка. Фінанси. Право. – 2017. – № 12(4). – С. 68-71.

9. Слободяник Ю. Б. Підготовка, подання та аудит фінансової звітності: траєкторія змін / Ю. Б. Слободяник, Н. А. Сиротенко // Облік і фінанси. – 2018. – № 1. – С. 72-79.

ТРАНСФЕР ІННОВАЦІЙ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНО- ЕВРИСТИЧНОГО РОЗВИТКУ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНІ, КОН'ЮНКТУРНІ ТА ІНФРАСТРУКТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ

Колодійчук Анатолій Володимирович,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту туристичного та готельно-ресторанного бізнесу,
Ужгородський торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету, Україна

Важинський Федір Анатолійович,

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
ДУ “Інститут регіональних досліджень
ім. М.І. Долішнього НАН України”, Україна

На шляху модернізації економіки України питання інноваційної діяльності і формування передових новітніх промислових структур, де б інформаційно-комунікаційні технології займали ключову роль, набуває надзвичайно перманентного значення. І в цьому процесі ключову роль на початкових етапах повинна відігравати держава. Саме держава повинна забезпечити формування дієвої інноваційно-трансфертної інфраструктури, створення новітніх організаційних структур в промисловості, формування реальних механізмів стимулювання інноваційної активності суб'єктів господарювання.

Правову основу державного регулювання науково-інноваційного потенціалу становлять Закони України “Про наукову і науково-технічну діяльність”, “Про науково-технічну інформацію”, “Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки”, “Про інноваційну діяльність”, “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні”, “Про наукові парки”, “Про науковий парк “Київська політехніка”, “Про наукову і науково-технічну експертизу”, “Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій” тощо.

Нами проаналізовано ряд законодавчих актів з числа вищевказаних та запропоновані відповідні рекомендації. Закон України “Про наукову і науково-технічну діяльність” визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку науково-технічної сфери, створює умови для наукової і науково-технічної діяльності, забезпечення потреб суспільства і держави у технологічному розвитку. Однак: 1) не визначено чітко державні гарантії органів державної влади суб'єктам наукової та науково-технічної діяльності; 2) не виявлено взаємозв'язку з інноваційною діяльністю; 3) не повністю визначено права та обов'язки наукового працівника; 4) не визначено

зміст звітності національних галузевих академій КМУ; 5) не визначено роль ДАК у забезпеченні проведення наукової та науково-технічної діяльності; 6) не визначено порядок та критерії визнання іноземних дипломів про наукові ступені та вчені звання; 7) не визначено змісту та значення договорів (контрактів на створення, передачу та використання наукової та (або) науково-технічної продукції).

На нашу думку, у Законі необхідно прописати, що науковий працівник має право на: визнання його автором наукових і (або) науково-технічних результатів і подачу заявок на винаходи і інші результати інтелектуальної діяльності відповідно до законодавства України; отримання відповідно до законодавства України доходів від реалізації наукових і (або) науково-технічних результатів, автором яких він є; об'єктивну оцінку своєї наукової і (або) науково-технічної діяльності і отримання винагород, заохочень і пільг, які відповідають його творчому вкладу; здійснення підприємницької діяльності в галузі науки і техніки, не забороненої законодавством України; подання заявок на участь в наукових дискусіях, конференціях, симпозіумах та інших колективних обговореннях; участь в конкурсі на фінансування наукових досліджень за рахунок засобів відповідного бюджету, фондів підтримки наукової і (або) науково-технічної діяльності і інших джерел, не заборонених законодавством України; подання заявок на участь в міжнародній науковій і науково-технічній співпраці (стажування, відрядження, публікації наукових і (або) науково-технічних результатів за межами території України); доступ до інформації про наукові і науково-технічні результати, якщо вона не містить відомостей, що відносяться до державної, службової або комерційної таємниці; публікацію у відкритому друці наукових і (або) науково-технічних результатів, якщо вони не містять відомостей, що відносяться до державної, службової або комерційної таємниці.

Водночас потрібно вказати, що науковий працівник зобов'язаний об'єктивно здійснювати експертизи представлених йому наукових і науково-технічних програм і проектів, наукових і (або) науково-технічних результатів і експериментальних розробок. Удосконалюючи роль національних галузевих академій наук, необхідно зазначити, що вони щорічно представляють Кабінету Міністрів України: доповіді про стан фундаментальних наук, прикладних наук в Україні і про найважливіші наукові досягнення, отримані українськими вченими; звіти про свою науково-організаційну діяльність, фінансово-господарську діяльність; пропозиції щодо пріоритетних напрямів розвитку фундаментальних наук, прикладних наук, а також напрямів пошукових досліджень.

Закон України "Про науковий парк "Київська політехніка" регулює правові, економічні, організаційні відносини, пов'язані зі створенням і функціонуванням наукового парку "Київська політехніка". Однак:

1) визначення наукового парку є неповним, оскільки в ньому науковий парк тлумачиться як договірне об'єднання господарських суб'єктів для виконання проектів наукового парку;

2) деякі функції визначені не зовсім коректно, зокрема координація наукової

та інноваційної діяльності, а також налагодження міжнародної наукового та інноваційного співробітництва належать до компетенції профільних міністерств, а не до відання наукового парку.

Закон України “Про наукові парки” регулює правові, економічні, організаційні відносини, пов'язані із створенням та функціонуванням наукових парків в Україні. Однак:

1) хоча Закон дозволив всім університетам 3-4 рівня акредитації створювати наукові парки, у даному Законі не регулюється питання спеціалізації наукових парків в розрізі регіональної диференціації;

2) недостатньо обґрунтована економічна доцільність створення наукових парків;

3) не приділена достатня увага створенню сприятливого інноваційного середовища, де би оптимально залучалися університети, венчурні капіталісти, НДІ, підприємства, технологи.

Далі розглянемо характеристику структурних утворень системи трансферу інновацій в Україні. В першу чергу, це Український інститут науково-технічної експертизи та інформації (УкрІНТЕІ), тобто перша ланка інфраструктури трансферу інновацій.

Він виконує наступні функції:

- нормотворчу – внесення проектів нормативно-правових актів з питань функціонування державної системи НТІ;

- аналітичну – аналізування науково-інформаційної та фінансової діяльності державної системи науково-технічної інформації;

- фінансово-розпорядчу – внесення пропозицій з приводу фінансування за рахунок бюджетних коштів державної системи науково-технічної інформації;

- організаційно-координаційну – організація функціонування Ради директорів системи науково-технічної інформації та координація діяльності системи науково-технічної інформації;

- представницьку – забезпечення представництва державної системи науково-технічної інформації у системі органів влади.

Наступна ланка інфраструктури трансферу інновацій в Україні – регіональні центри науки, інновацій та інформатизації (ЦНІ). Перелік елементів, що входять в склад ланки: Волинський державний науково-інформаційний центр (Волинський НІЦ), Житомирський державний центр науки, інновацій та інформатизації (Житомирський ЦНІ), Запорізький державний центр науки, інновацій та інформатизації (Запорізький ЦНІ), Івано-Франківський державний центр науки, інновацій та інформатизації (Івано-Франківський ЦНІ), Київський державний центр науки, інновацій та інформатизації (КиївЦНІ), Львівський державний центр науки, інновацій та інформатизації (Львівський ЦНІ), Полтавський державний центр науки, інновацій та інформатизації (Полтавський ЦНІ), Рівненський державний центр науки, інновацій та інформатизації (Рівненський ЦНІ), Центр науково-технічної і економічної інформації Сумського державного університету (СумДУ), Хмельницький державний центр науки, інновацій та інформатизації (Хмельницький ЦНІ), Черкаський

державний центр науки, інновацій та інформатизації (Черкаський ЦНП), Чернігівський державний центр науки, інновацій та інформатизації (Чернігівський ЦНП), Вінницький ЦНТЕІ Вінницького торговельно-економічного інституту (ВТЕІ) Державного торговельно-економічного університету, ПрАТ “Харківський ЦНТЕІ”, Одеський інноваційно-інформаційний центр “ІНВАЦ”, Сектор НТІ Центральноукраїнського національного технічного університету (м. Кропивницький), Відділ інтелектуальної власності Херсонського національного технічного університету.

Функції регіональних центрів науки, інновацій та інформатизації (ЦНП):

- інтегруюча – забезпечення широкої взаємодії сфер науки та промислового виробництва;
- комерціалізаційна – забезпечення комерціалізації науково-технічних розробок;
- проектно-програмна – участь у розробці науково-технічних та інноваційних проектів та програм;
- експертно-дослідницька – експертно-дослідницьке забезпечення науково-технічної та інноваційної діяльності у промисловості;
- міжнародно-економічна – полягає у налагодженні зовнішньоекономічних зв'язків у сфері науки та інновацій у промисловості;
- представницько-посередницька – набуття ЦНП прав та обов'язків посередника у сфері інноваційної діяльності промислових підприємств, забезпечення представництва організацій на договірній основі;
- транспортно-обслуговуюча – транспортно-експедиторське забезпечення інноваційної діяльності суб'єктів промисловості;
- кадровопідготовча – здійснення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів у сфері інтелектуальної власності, інноваційного менеджменту, трансферу інновацій, інформатизації;
- техніко-обслуговуюча – забезпечення ремонту техніки та виробничого устаткування;
- інформаційно-консультаційна – інформаційне забезпечення інноваційної діяльності, трансферу інновацій, надання консультацій з цих питань, створення баз даних науково-технічної інформації, впровадження ІТ-технологій;
- інноваційна-трансферна – надання послуг з трансферу інновацій.

Третя ланка інфраструктури трансферу інновацій в Україні – Центри трансферу інновацій. До них належать: Центр трансферу технологій Академії технологічних наук України, Центр трансферу технологій ТНТУ ім. І. Пулюя, Центр трансферу технологій Національного технічного університету “Дніпровська політехніка”, Міжнародний центр трансферу технологій “Інтегро”, ТзОВ “Центр впровадження технологій ІЕЗ ім. Є. Патона”, Український центр комерціалізації та трансферу технологій, “ІнноЕнтерпрайз” (створено за підтримки структур ЄС), Центр трансферу технологій Національного авіаційного університету, Центр трансферу технологій та менеджменту знань Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”, Патентний відділ **Харківського НУМГ ім.**

О.М. Бекетова.

Функції центрів трансферу інновацій такі:

- трансферна – здійснення трансферу інновацій та технологічно місткої інноваційної продукції;
- інтегруюча – забезпечення зв'язку “наука-виробництво”;
- дослідницька – проведення НДДКР із залученням профільюючих спеціалістів;
- сертифікаційно-оціночна – здійснення сертифікації промислової продукції та оцінювання інноваційних проектів;
- інвестиційно-організаційна – інвестиційне забезпечення комерціалізації результатів НДДКР;
- юридично-комерціалізаційна – юридичне забезпечення комерціалізації результатів НДДКР.

Четверта ланка інфраструктури трансферу інновацій в Україні – інноваційні центри. До них відносяться: Інноваційний центр НАН України, Буковинський інноваційний центр, Інноваційно-іпотечний центр у м. Одеса, Львівський центр інновацій, Центр інноваційного розвитку (м. Харків), Центр інновацій, комерціалізації і підприємництва Національної металургійної академії України, Інноваційно-інформаційний центр Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Центр “Інноваційний офіс” Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Центр інноваційного розвитку Чорноморського державного університету імені П. Могили, Інноваційний центр Черкаського державного технологічного університету.

Функції, які виконують інноваційні центри:

- комерціалізаційна – створення умов для впровадження інноваційних технологій у сферу промислового виробництва та їх комерціалізації;
- консультаційно-просвітницька – підвищення рівня знань бізнес-середовища з можливостей інноваційних технологій та важливості інноваційної діяльності;
- мобілізаційна – мобілізування інвестиційних ресурсів для розвитку інноваційних підприємств;
- міжнародно-економічна – здійснення транскордонного співробітництва в інноваційній сфері;
- консалтингова – надання консультаційних послуг для інноваційно активних підприємницьких стартапів;
- інкубаційна – створення науково обґрунтованих інкубаційних закладів для обслуговування підприємницьких стартапів;
- інформаційно-забезпечувальна – збір даних про інноваційні технології та бізнес-ідеї;
- експертна – експертне забезпечення інноваційних проектів;
- законодавчо-ініціативна – внесення пропозицій до нормативно-правових актів з питань інноваційної діяльності;
- нормативно-моніторингова – моніторинг ефективності прийнятих нормативно-правових актів в інноваційній сфері.

Література

1. Береза А. М. *Основи створення інформаційних систем*: навч. посіб. 2 вид., перероб. і доп. К.: КНЕУ, 2001. 214 с.
2. Гаврилко П. П., Колодійчук А. В., Важинський Ф. А., Індус К. П. *Міжнародні фінанси і фінансовий менеджмент в задачах та прикладах*: навчальний посібник. Львів: Вид-во ННВК "АТБ", 2020. 161 с.
3. Гаврилко П. П., Колодійчук А. В., Каганець-Гаврилко Л. П., Гуштан Т. В., Крамченко Р. А. *Конкурентні технології в міжнародній економіці*: підручник. Львів: Вид-во ННВК "АТБ", 2023. 184 с.
4. Гаврилко П. П., Колодійчук А. В., Лазур С. П., Важинський Ф. А. *Міжнародна економіка в таблицях, схемах, формулах, задачах і прикладах*: навчальний посібник. Львів: Видавництво ННВК "АТБ", 2019. 258 с.
5. *Економічна теорія*: навч. посібник. 4-е вид., перероб. доп. / ред.: В. О. Білик, П. Т. Саблук. Київ, 2004. 260 с.
6. Колодійчук А. В., Гуштан Т. В., Молнар О. С., Василюха Н. В., Чобаль Л. Ю. *Міжнародні перевезення в міжнародній економіці*: підручник. Львів: Вид-во ННВК "АТБ", 2021. 189 с.
7. Колодійчук А. В., Молнар О. С., Рибаківа Л. П., Ценклер Н. І., Югас Е. Ф. *Міжнародне підприємництво*: підручник. Львів: Вид-во ННВК "АТБ", 2022. 191 с.
8. Колодійчук А. В. *Інноваційний розвиток промисловості: завдання управління при врахуванні умов недосконалої конкуренції*: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2015. 324 с.
9. Терещенко Е. Ю. Економічна сутність фінансового потенціалу підприємства. *WEB-ресурс науково-практичних конференцій*. 2008. URL: http://www.confcontact.com/2008dec/7_tereschenko.htm
10. Федонін О. С., Рєпіна І. М., Олексюк О. І. *Потенціал підприємства: формування та оцінка*. К.: КНЕУ, 2006. 316 с.
11. Чепінога В. Г. *Основи економічної теорії*: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 456 с.
12. Davenport T. H. *Process innovation, reengineering work through information technology*. Boston, MA: Harvard Business School Press, 1993. 560 p.

ВИЯВЛЕННЯ ФАКТІВ ШАХРАЙСТВА ПРИ АУДИТОРСЬКОЇ ПЕРЕВІРЦІ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Мілька Алла Іванівна

кандидат економічних наук, доцент
завідувач кафедри бухгалтерського обліку і аудиту,
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський інститут економіки і торгівлі», Україна

Артюх-Пасюта Олена Василівна

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту,
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський інститут економіки і торгівлі», Україна

Поступова інтеграція України в європейський простір відбувається в обстановці правової нерегульованості, що спричинило досить велике зростання різних економічних правопорушень, у тому числі і раніше невідомих видів шахрайств. В результаті шахрайських дій фінансова звітність підприємства може бути в суттєвому ступені викривлена. Важливе місце в боротьбі з шахрайством надають аудиту як формі незалежного професійного контролю.

Відповідно МСА 240 «Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства, під час аудиту фінансової звітності», шахрайство - навмисна дія однієї особи або кількох осіб, які належать до управлінського персоналу, тих, кого наділено найвищими повноваженнями, працівників або третіх сторін із застосуванням омани для отримання неправомірної або незаконної вигоди [1].

Шахрайство полягає в маніпуляціях обліковими записами і фальсифікації первинних документів, реєстрів обліку і звітності, навмисно неправильній оцінці активів і методів їх списання, навмисному пропущенні або приховуванні результатних записів або документів, незаконному отриманні в особисту власність грошово-матеріальних цінностей, невідповідному відображенні записів в облікових реєстрах

Незважаючи на те, що шахрайство є широким юридичним поняттям, для цілей МСА аудитор розглядає шахрайство, яке спричиняє навмисні викривлення у фінансової звітності підприємства.

Аудитор має справу з двома типами навмисних викривлень: викривлення, які є наслідком шахрайства під час фінансового звітування; викривлення, які є наслідком незаконного привласнення активів (рис. 1).

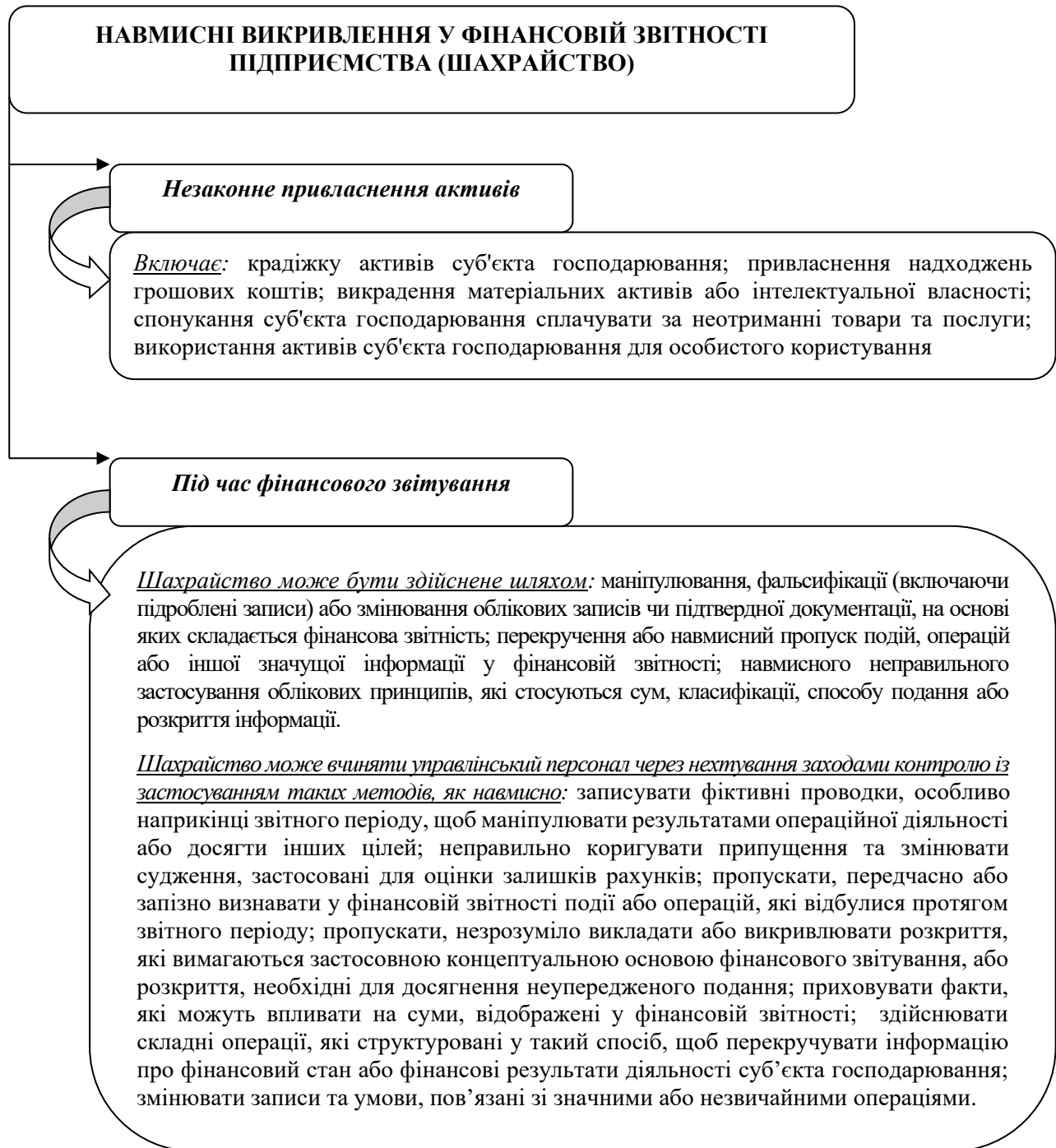


Рис. 1. Типи навмисних викривлень у фінансовій звітності підприємства відповідно до МСА 240 «Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства, під час аудиту фінансової звітності» [узагальнено авторами за [1]]

Відповідності до МСА 200 «Загальні цілі незалежного аудитора та проведення аудиту відповідно до Міжнародних стандартів аудиту» [1], аудитор повинен планувати і здійснювати аудит із позиції професійного скептицизму. Якщо аудитор вважає, що виявлені ним факти шахрайства можуть здійснювати істотний вплив на фінансову звітність підприємства, він повинен провести відповідні модифіковані або додаткові процедури. Обсяг таких процедур

залежить від судження аудитора щодо: виду шахрайства; їх імовірності; імовірності того, що визначений вид шахрайства може вказати істотний вплив на фінансову звітність підприємства.

Якщо результати модифікованих або додаткових процедур не розсіяли підозри у наявності фактів шахрайства, аудитор відповідно до МСА 240 «Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства, під час аудиту фінансової звітності» [1], повинен зробити такі повідомлення:

керівництву підприємства, навіть у тому випадку, коли він припускає, що факти шахрайства незначні і не впливають на фінансову звітність підприємства;

користувачам аудиторського звіту аудитор повинен кваліфікувати і видати всі факти шахрайства і, відповідно до рівня їх істотності, підготувати Звіт (висновок) незалежного аудитора;

порядок повідомлення інших постанов. Аудитор не зобов'язаний повідомляти про виявлені ним порушення ще когось, крім керівника (засновників) підприємства, він не має права надавати інформацію про факти порушень законодавства або надавати будь-які документи стороннім підприємствам або особам.

Для виявлення фактів шахрайства в ході аудиторської перевірки фінансової звітності підприємства доцільно використовувати так звані «золоті правила» аудитора, які вимагають від аудитора:

намагатись з'ясувати причину відхилень;

не припускатися думки, що шахрайство неможливе у фінансовій звітності підприємства;

відчувати особисту відповідальність за виявлення фактів шахрайства у фінансовій звітності підприємства;

за виявлення потенційних проблем посилити контроль із метою зниження ризику;

знати ситуації, що супроводжуються значним ризиком шахрайства, та їх ознаки [2, с. 52].

При зменшенні аудиторського ризику до прийняттого низького рівня, відповідно до МСА 330 «Дії аудитора у відповідь на оцінені ризики» [1] і МСА 550 «Пов'язані сторони» [1] аудитор проводить аудиторські процедури, спрямовані на одержання достатніх і відповідних аудиторських доказів, які цьому сприяють.

Відповідальність за виявлення і обґрунтування шахрайства або помилки несе аудитор. Відповідальність за фактом шахрайства або помилки покладається на винних і на керівництво підприємства.

Хоча аудитор може підозрювати або, в рідкісних випадках, ідентифікувати можливість шахрайства, він не робить юридичних визначень, чи дійсно відбулося шахрайство.

За результатами проведеного дослідження зазначаємо, що зниження випадків шахрайства у фінансовій звітності підприємства можна досягати шляхом залучення аудиторів, у тому числі внутрішніх, які б давали змогу ефективно контролювати діяльність підприємства.

Список літератури

1. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг : видання 2016-2017 рр. Частина 1. URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/> (дата звернення: 01.04.2023).
2. Ченаш В. С., Русин О. І. Роль аудиту у виявленні шахрайських дій із фінансовою звітністю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 7. Ч. 3. С. 50-53.

ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРУ ВІДНОВЛЮВАННОГО ДЖЕРЕЛА ЕНЕРГІЇ У РЕГІОНІ

Суворов Михайло

аспірант кафедри економіки,
маркетингу і підприємництва,
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

Кластери слугують економічному розвитку шляхом формування об'єднань мережевих підприємств у певних сферах діяльності та покращення можливостей підтримки бізнесу. Вони підвищують рівень конкурентоспроможності у мінливому та глобальному середовищі, що тісно корелюється з нововведеннями та впровадженням прогресивного досвіду. При формуванні кластеру необхідно вживати диференційованих заходів щодо розширення економічної діяльності та враховувати відмінності в структурі промисловості та потребах бізнесу. Кластери спроможні підвищити економічну конкурентоспроможність, сприяти реформам у національній політиці та діяти як каталізатори для більш широких ініціатив у конкретних сферах розвитку сектора [1].

Створення кластерів допоможе підвищити конкурентоспроможність галузей чи регіонів, створити можливості для отримання частки ринку, а також зменшити бар'єри, витрати та ризики. Кластери додають економічну цінність, створюючи робочі групи в окремій галузі та підвищуючи ефективність галузі у формі підтримки. Кластери приносять певні переваги регіону в конкретній галузі або суміжних галузях діяльності [2].

Першочерговою метою кластеру альтернативної енергетики є виробництво продуктів і послуг у сферах виробництва електроенергії та тепла з відновлюваних джерел енергії, енергозбереження, ефективного використання енергії, зменшення викидів вуглекислого газу та захисту навколишнього середовища. Провідною задачею кластеру відновлюваної енергетики є зосередження на технологіях та/або послугах у сфері відновлюваної енергетики [3].

Основними суб'єктами, які розглядаються в кластері відновлюваного джерела енергії (ВДЕ), є гравці енергетичного ринку: малі та середні підприємства, що представляють сонячний сектор, сектор біомаси або інші сектори відновлюваної енергії. Створення кластеру альтернативної енергетики базується на теоретичному позиціонуванні регіональних кластерів у поєднанні з аналізом та оцінкою ситуацій економічного та соціального розвитку та споживання та використання енергії. Механізм формування кластеру відновлюваної енергетики, синхронізованого з економічним і соціальним розвитком, продемонстровано на рис.1.

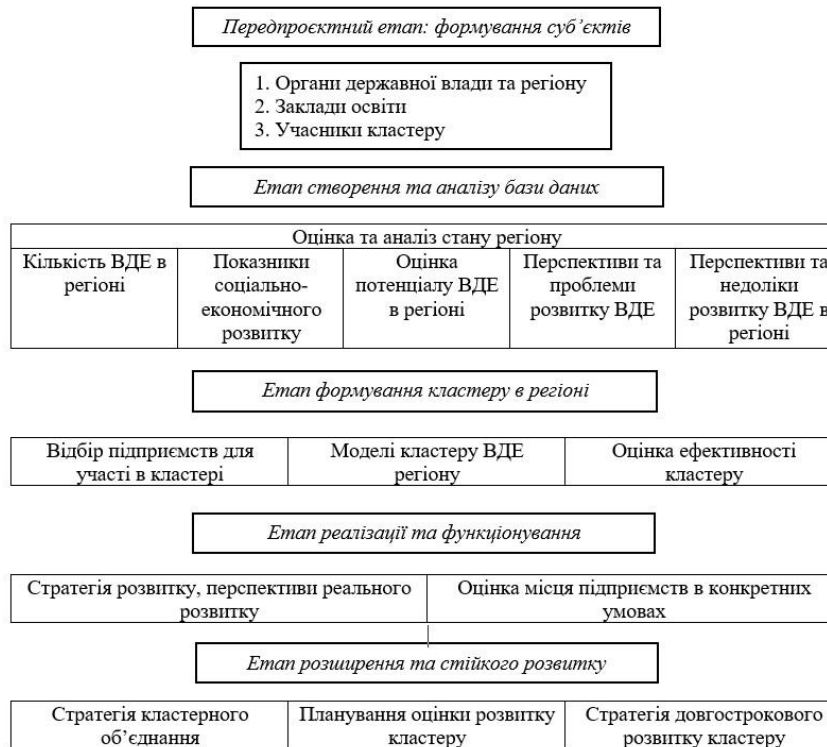


Рис.1. Схема формування кластеру ВДЕ у синхронізації із соціально-економічним розвитком регіону
Джерело: власна розробка автора

Передпроектний етап передбачає формування суб'єктів (специфічні, неспецифічні, суміжні) та налагодження взаємодії між об'єктами. Суб'єкти визначаються відповідно до регіональних особливостей кластеру, об'єкти - відповідно до цілей і завдань соціально-економічного розвитку регіонів та енергетичних систем.

На етапі створення та аналізу бази даних оцінюється та аналізується регіональна ситуація, включаючи кількість та якість регіональних об'єднань відновлюваної енергетики, соціально-економічні показники та політику регіонального розвитку. При оцінці потенціалу альтернативних джерел енергії в регіоні проводиться аналіз можливостей та загроз, переваг та недоліків розвитку відновлюваної енергетики в регіоні.

Етап проектування та оцінки реалізації передбачає розробку регіональної моделі кластеру альтернативної енергетики, в якій встановлено зв'язки між об'єктами кластеру та суміжними кластерами. На цьому рівні за певними критеріями відбираються основні компоненти, які беруть участь у кластері. Після формування регіонального енергетичного кластеру визначаються критерії оцінки його ефективності, а також переваги створення кластерів порівняно з розвитком енергетики.

На етапі впровадження та функціонування, відповідно до стратегії кожного регіону та загальної стратегії розвитку країни, проектується стратегія та перспектива реального розвитку регіонального біоенергетичного кластеру. При формуванні стабільної стратегії розвитку регіонального кластеру очікуваним рівнем майбутнього розвитку є рівень розширення та рівень сталого розвитку. У

майбутньому буде реалізовано стратегію розвитку зв'язків між регіонами, компонентами різних кластерів і компаніями для створення спільної підтримки на національному та міжнародному рівнях.

Наприклад, якщо взяти Луганську область, то вона займає останнє місце за рівнем проникнення відновлюваної енергетики та енергоефективності порівняно з іншими регіонами України. Однак, для реалізації оптимістичного сценарію розвитку Луганський регіон має достатню ресурсну базу з високою концентрацією мінерально-сировинних і паливно-енергетичних ресурсів, сприятливі кліматичні умови, велику кількість продуктивних сільськогосподарських угідь, промисловий потенціал, заснований на хімічній промисловості як провідний сектор економіки. Тому проблеми енергетичного комплексу Луганської області пропонується вирішувати за допомогою сучасних технологій

Провідною метою кластеру є створення продуктів і послуг у сфері виробництва електроенергії з використанням альтернативних джерел енергії. Проте до складу кластеру можуть входити підприємства, які виробляють тепло та працюють над енергоефективністю, а також надають послуги у сфері використання ВДЕ.

У сфері енергетики теорія регіональних енергетичних кластерів особливо успішно застосована у сфері альтернативної енергетики, якій важко конкурувати з традиційними видами енергії через її малий і середній масштаб. Успіх регіональної кластерної програми з альтернативної енергетики сприятиме співпраці між ключовими гравцями кластеру, а також розробці бізнес-стратегії кластеру.

Література:

1. Продіус Ю.І., Ткаченко А.М. Кластерна форма організації підприємств як головний напрямок регіонального розвитку. Економіка: реалії часу. 2013. № 1. С. 136–141.
2. Оскольський В.В. Кластеризація – вагомий фактор підвищення конкурентоспроможності економіки України. Економіка України. 2014. № 11. С. 4–16.
3. Гулак Д.В. Перспективи засад кластеризації регіональних ринків електричної енергії. Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції. 2016. № 12 (1). С. 39–43.

МОТИВАЦІЯ ПЕРСОНАЛУ, ЯК ІНСТРУМЕНТ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Судін Єгор Володимирович

здобувач спеціальності «Менеджмент» Сумського національного аграрного
університету

Хромушина Людмила Анатоліївна

к.е.н., доцент кафедри менеджменту імені професора Л.І.Михайлової
Сумського національного аграрного університету

Колодненко Наталія Володимирівна

к.е.н., доцент кафедри маркетингу та логістики Сумського національного
аграрного університету

Мотивація – процес заохочення людей до ефективної діяльності, спрямованої на досягнення цілей організації шляхом формування мотивів. Мотивація – це бажання працівників задовольнити свої потреби через трудову діяльність [2, с. 385].

Метою роботи будь-якого підприємства є отримання прибутку та постійне його зростання. Для досягнення поставленого завдання, в першу чергу, необхідним є правильне мотивування поведінки людини, спрямування її зусиль на підвищення результативності діяльності, тобто удосконалення системи мотивації праці.

Й.М. Петрович, А.Ф. Кіт та інші автори вважають мотивацію праці цілеспрямованим спонуканням працівника до високоефективної праці шляхом стабільного впливу на його потреби, інтереси, цілі [6]. Також заслуговує на увагу трактування мотивації трудової діяльності, висловлене Х.Т. Грехемом і Р. Бенкетом [3].

Вони зазначають, що мотивація працівника до виконання роботи складається зі спонукань, впливів і стимулів - свідомих і несвідомих, які викликають у працівника прагнення досягти певної мети. Мотивація працівників, як наслідок – підвищення ефективності роботи компанії в цілому, є однією із головних завдань менеджера по персоналу (або співробітника, який виконує його обов'язки). Він повинен побудувати мотиваційні схеми таким чином, щоб вони відповідали конкретним ситуаціям, умовам, особам.

Система мотивації на рівні підприємства повинна базуватися на таких вимогах:

- надання однакових можливостей щодо зайнятості та посадового просування за критерієм результативності праці;
- узгодження рівня оплати праці з її результатами та визнання особистого внеску в загальний успіх;

- створення належних умов для захисту здоров'я, безпеки праці та добробуту всіх працівників;
- забезпечення можливостей для зростання професійної майстерності, реалізації здібностей працівників;
- підтримування в колективі атмосфери довіри й зацікавленості в реалізації загальної мети [6, с. 375].

Система мотивування повинна бути простою і зрозумілою для працівника, бути гнучкою, давати можливість відразу ж заохочувати кожен позитивний результат роботи. Розміри заохочення повинні бути економічно та психологічно обґрунтовані. Системи заохочень повинні формувати у працівників відчуття справедливості матеріальних винагород і сприяти підвищенню зацікавленості працівників у поліпшенні не тільки індивідуальної роботи, але і роботи в ділових стосунках з іншими співробітниками.

В якості важливих факторів мотивації персоналу можна розглядати суб'єктивні чинники вибору професії та рівня кваліфікації, які визначаються рівнем престижності праці. Від невдалої системи стимулювання може постраждати не тільки підприємство, а як відомо з історії розвитку економіки різних держав, ціла економічна система, а це все через елементарне непорозуміння між інтересами виробничого сектора та простого робітника. Серед матеріальних стимулів праці провідне місце посідає саме заробітна плата, оскільки вона найповніше відображає залежність між результатами праці окремого працівника та його матеріальною винагородою.

На сучасному етапі більшість компаній широко використовують методи як матеріальної, так і нематеріальної мотивації, кожного разу формуючи унікальну схему мотивації персоналу, яка підходить саме цій компанії. Останнє, звичайно ж, залежить від галузі, в якій працює компанія, від її масштабу і від багатьох інших факторів. У своїй роботі менеджери по персоналу найчастіше використовують ті методи мотивації, котрі, перш за все, є високоефективними.

Стабільний економічний розвиток підприємства значною мірою залежить від зацікавленості персоналу в ефективній діяльності, коли людина є найважливішим елементом виробничого процесу і тією основою, за якої можливе досягнення ринкового успіху. Таким чином, чим краще узгоджена система мотивації персоналу, тим активніше працівники досягатимуть результатів, направлених на реалізацію потреб підприємства.

На підтвердження тенденції розширення застосування нестандартних методів мотивації у світовому просторі, варто розглянути їх класифікацію та приклади застосування відповідних заходів у провідних міжнародних компаніях (табл. 1) [8].

Таблиця 1.

Класифікація та приклади застосування сучасних нестандартних методів мотивації у міжнародній практиці

Нестандартні заходи мотивації	Компанії, що застосовують відповідні заходи
Одноразова винагорода готівкою за виконане завдання, відсутність запізнень тощо	Марс інк, ІВМ, Макдональдс, Лінкольн, Таппарварс
Нагородження подарунками,, медалями, знаками відзнаки, почесними званнями	ІВМ, Макдональдс
Система внутрішніх тренінгів, програми індивідуального розвитку, додаткова освіта за рахунок роботодавця	Johnson& Johnson, Renault, Peugeot
Створення дружної, сімейної атмосфери, пільгове медобслуговування	Johnson& Johnson
Публікація у власному друкарському органі	General Motors, Polaroid, Westinghouse Electric
Виділення вільного часу, можливості відвідування наукових заходів для підтримки творчої, винахідницької діяльності, членство у наукових товариствах компаній	Toshiba, ІВМ, Poland
Безкоштовне чи пільгове харчування працівників	Google, Яндекс, Вконтакте

Система управління конструктивною мотивацією праці має формуватися на основі адекватного мотиваційного механізму, до інструментів якого варто віднести: участь працівників у розподілі результатів господарської діяльності підприємства (участь у прибутку); упровадження співпідприємництва; підтримка інтрапренерства; упровадження гнучкої системи оплати праці; застосування комбінованої системи стимулювання, яка передбачає заохочення як індивідуальних, так і колективних результатів; створення умов для творчого та кар'єрного зростання, у тому числі підвищення кваліфікації.

При розробці мотиваційного механізму слід спиратися на соціокультурні фактори, традиції колективу, циклічність коливання мотивації працівника й творчого підходу, урахувати стереотипи соціальної справедливості. Для багатьох працівників традиційні методи управління, які включають формалізацію відносин, жорстке адміністрування і матеріальне стимулювання, залишаються досить ефективними, але обмежують можливість розвитку всієї

організації. Індивідуальна мотивація не може бути механічно перенесена на мотивацію груп.

На мотиваційну структуру групи впливають вид діяльності, ступінь її згуртованості або роз'єднаності, націленість на роботу, мораль, сумніви, які можуть призвести до розпаду, зв'язок із причинами, які привели до утворення групи та які поєднують її мотиви. Почуття приналежності до групи, колективізму мотивують групу, тільки якщо вони збігаються з індивідуальними потребами індивідів. У цьому випадку велика відповідальність лежить на керівникові за постановку цілей, які розділяють всі члени колективу, а також за створення потужних групових мотивів, створення клімату, у якому більшість працівників самі створюють собі стимули для того, щоб допомогти підприємству досягти загальних цілей. [4].

Метою дій керівництва є встановлення балансу між індивідуальною і груповою мотивацією. Великий потенціал для досягнення даного балансу мають колективні системи оплати праці на підприємстві в поєднанні з індивідуальними, які найбільше відповідають характеру робіт, що виконуються, та іншими виробничим умовам. При посиленні групової мотивації та зміцненні групи (як формальної, так і не формальної) відбувається часткове заміщення індивідуальних мотивів у кожного працівника груповими та (або) організаційними.

При неможливості в сучасних умовах забезпечити рівномірну й досить високу оплату праці різко зростає значення нематеріальних стимулів. Їхні мотивуючі фактори пов'язані зі змістом роботи, соціальними та психологічними відносинами, можливостями самореалізації через лідерство, участь в управлінні, творчість. Тому, для забезпечення мотивації праці персоналу слід акцентувати увагу на створенні умов для творчого та кар'єрного зростання, формуванні корпоративної культури й корпоративної команди та використовувати «інтрапренерства» (внутрішнє підприємництво) і співпідприємництво. Недооцінка потреби в підвищенні рівня освіти та самосвідомості, прагнення до самосвідомості, прагнення до самостійності та самореалізації може призвести до зниження інтересу до роботи і звільнення за власним бажанням із підприємства найбільш перспективних працівників у пошуках можливості для самореалізації та творчості.

Встановлено, що розвиток науки управління персоналом, пов'язаний з появою нових підходів до мотивації праці, одним з яких є системно синергетичний. Його використання в сучасному менеджменті ґрунтується на аналізі «спільної дії» та узгодженості взаємодії персоналу. Реалізація нового підходу здійснюється за допомогою як традиційних, так і нових методів, які дозволяють досягти балансу між організаційною та мотиваційною складовими в управлінні персоналом підприємств. Для здійснення класифікації інструментів мотивації праці персоналу пропонуємо застосовувати функціональний підхід, що дозволить надалі визначити організаційні аспекти їх використання, оцінки та регулювання. Такий підхід дає змогу розвинути існуючу класифікацію методів

мотивації праці та управління персоналом завдяки новій ознаці «форма впливу на організацію взаємодії персоналу».

Дослідження особливостей застосування інструментів мотивації праці в управлінні персоналом підприємств дозволить в подальшому детально провести оцінку ефективності застосування інструментів мотивації праці на підприємствах.

Список літератури

1. Голіков В. І. Корпоратизм та корпоративні відносини як основа поєднання соціальних інтересів / В. І. Голіков // Економічне прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 61–67.

2. Колот А. М. Мотивація персоналу : підручник / А. М. Колот. – К. : КНЕУ, 2002. – 337 с.

3. Хандій О. О. Управління персоналом підприємства: концептуальне визначення та механізми розвитку: монографія / О. О. Хандій. – Луганськ : вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2010. – 240 с.

4. Бугуцький О.А. Фактори розвитку мотивації праці / О.А. Бугуцький // Економіка АПК. – 2005. – № 7. – С. 46–47.

5. Гетьман О.О. Економіка підприємства: навч. посібник для ВНЗ / О.О. Гетьман, В.М. Шаповал. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 488 с.

6. Збрицька Т.П. Управління розвитком персоналу: навч. посібник / Т.П. Збрицька, Г.О. Савченко, М.С. Татаревська. – Одеса: Атлант, 2013. – 427 с.

7. Збрицька Т.П. Роль мотивації праці у менеджменті персоналу в сучасних умовах / Т.П. Збрицька, Г.О. Савченко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 2. – Т. 3. – С. 220–224.

8. Колот А.М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу / А.М. Колот. – К.: КНЕУ, 1998. – 224 с.

ПРО ЗВ'ЯЗОК ГЕРМАНІЮ З КОБАЛЬТОМ У ВУГІЛЬНОМУ ПЛАСТІ C_8^B ШАХТИ «ДНІПРОВСЬКА»

Чернобук Олександр Іванович
аспірант, Національний ТУ «Дніпровська політехніка», Україна

Вступ. Можливість промислового вилучення та використання в якості цінного попутного компонента обумовлює загальну актуальність дослідження вмісту Ge у вугільному пласті C_8^B шахти «Дніпровська» [1-3].

Останні досягнення. Раніше у вугільних пластах різних геолого-промислових районів Донбасу переважно досліджувалися токсичні та потенційно токсичні елементи [4 - 92]. У той же час, дослідження зв'язку Ge та Co у вугільному пласті C_8^B поля шахти «Дніпровська» раніше не виконувалися.

Мета роботи: полягає у дослідженні особливостей зв'язку концентрацій Ge та Co у вугільному пласті C_8^B поля шахти «Дніпровська».

Методика досліджень. Фактологічною основою роботи були результати 370 аналізів Ge та Co виконаних після 1981р. в центральних сертифікованих лабораторіях виробничих геологорозвідувальних організацій України з матеріалу пластових проб отриманих виробничими і науково-дослідницькими підприємствами і організаціями та особисто авторами.

Результати досліджень. Було виконано аналітичні розрахунки відповідності емпіричних розподілів досліджуваних елементів розподілу Гауса. С цією метою були розраховані критерії Колмогорова – Смірнова та Шапіро-Уїлка. У всіх випадках результати розрахунків підтвердили невідповідність досліджуваних вибірок нормальному або логнормальному закону розподілу. Таким чином, для більш реалістичної оцінки центральної тенденції концентрацій германію та кобальту замість значень середнього арифметичного необхідно використовувати медіанні значення. За результатами кореляційного аналізу встановлено прямий тісний зв'язок між концентраціями Ge та Co, при цьому коефіцієнт кореляції дорівнює 0,77. За результатами регресійного аналізу розраховане лінійне рівняння регресії:

$$Ge = 0,0939 + 0,738 \cdot Co.$$

Аналіз виконаних досліджень свідчить про: 1) невідповідність емпіричних вибірок розглянутих елементів нормальному або логнормальному закону розподілу; 2) розраховане рівняння регресії дозволяє прогнозувати концентрації Ge у вугільному пласті C_8^B поля шахти «Дніпровська» за вмістом Co.

Список літератури

1. Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А. (2023). Зв'язок між вмістом сірки і меркурію у нафтах з родовищ Дніпровсько-Донецької нафтогазоносної області. The XI International Scientific and Practical Conference «Implementation of modern scientific opinions in practice», March 20 – 21, Bilbao, Spain, pp. 86-93.
2. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А., Стрілець О.П. (2023). Зв'язок між германієм та ванадієм у вугільному пласті C_8^B шахти "Дніпровська".

The 11th International scientific and practical conference “Problems of the development of science and the view of society” (March 21 – 24, 2023) Graz, Austria, pp. 93-104.

3. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Пащенко П.С., Дрешпак О.С. (2023). Зв'язок вмістів германію та берилію у вугільному пласті c_8^B шахти "Дніпровська". The 10th International scientific and practical conference “Modern methods of applying scientific theories” (March 14 – 17, 2023) Lisbon, pp. 95-104.

4. Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А. (2023). Про зв'язок між вмістом сірки і ванадію у нафтах з родовищ Дніпровсько-Донецької западини. The X International Scientific and Practical Conference «Innovative ways of learning development», March 13 – 15, Varna, Bulgaria, pp. 56-63.

5. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Пащенко П.С., Могиленець В.С. (2023). Зв'язок вмістів германію та мангану у вугільному пласті c_{10}^B шахти «Дніпровська». The 9th International scientific and practical conference “Basics of learning the latest theories and methods” (March 07 – 10, 2023) Boston, USA, pp. 107-117.

6. Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А. (2023). Зв'язок між концентраціями ванадію та вмістом сірки у нафтах з родовищ Дніпровсько-Донецької западини. The IX International Scientific and Practical Conference «Analysis of the problems of science and modern education», March 06 – 08, Prague, Czech Republic, pp. 65-71.

7. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Пащенко П.С., Дрешпак О.С. (2023). Кореляційно-регресійний аналіз вмісту германію з хромом у вугільному пласта c_8^H шахти "Дніпровська". The 7th International scientific and practical conference “Application of knowledge for the development of science” (February 21 – 24, 2023) Stockholm, Sweden. 2023, pp. 96-106.

8. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Васильченко Н.В., Кузнецова С.С. (2023). Особливості зв'язку між концентраціями германію та нікелю у вугільному пласті c_8^H шахти "Дніпровська". The 5th International scientific and practical conference “Prospects of modern science and education” (February 07 – 10, 2023) Stockholm, Sweden. 2023, pp. 129-139.

9. Ішков В.В., Козій Є.С., Озерянська К.Т. (2023). Мінеральний склад дрібних уролітів із колекції професора Баранника С.І. The V International Scientific and Practical Conference «Priority directions of science development», February 06 – 08, Hamburg, Germany, pp. 99-106.

10. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Лобода А.Ю., Нечепорук К.С. (2023). Про особливості зв'язку між концентраціями германію та свинцю у вугільному пласті c_{8H} шахти "Дніпровська". The 3th International scientific and practical conference “Theoretical aspects of education development” (January 24 - 27, 2023) Warsaw, Poland, pp. 119-129.

11. Чернобук О.І., Ішков В.В., Козій Є.С., Козар М.А., Пащенко П.С. (2023). Встановлення особливостей розподілу германію, токсичних елементів і сірки загальної у вугільному пласті c_8^H шахти "Дніпровська". The 1th International scientific and practical conference “Current issues of science and integrated technologies” (January 10 - 13, 2023) Milan, Italy, pp.172-182.

12. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І., Козар М.О., Дрешпак О.С. (2022). Про зв'язок між концентрацією германію і вмістом токсичних елементів та сірки загальної у вугільному пласті c_8^H шахти «Дніпровська». Збірник наукових праць НГУ. № 71. С. 145-159.
13. Єрофеев, А. М., Ішков, В. В., Козій Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Зв'язок між вмістом германію і арсена у вугіллі пласта c_7^H поля шахти "Тернівська". The IX International Scientific and Practical Conference «Promising ways of solving scientific problems», December 26 – 28, Belgium, Brussels, pp.67-74.
14. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І., Мандрікевич В.М., Владик Д.В. (2022). Зв'язок германію і свинцю у вугільному пласті c_7^H поля шахти «Тернівська», Україна. The 14th International scientific and practical conference “Modern stages of scientific research development” (December 27 - 30, 2022) Prague, Czech Republic, pp.132-142.
15. Kozii Ye.S., Ishkov V.V. (2022). Nickel in the oils of the Dnipro-Donetsk basin of Ukraine. Молодь: наука та інновації: матеріали X Міжнародної науково-технічної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Дніпро: НТУ «ДП». С. 190-191.
16. Kozii Ye.S., Ishkov V.V. (2022). Germanium in c_6 coal seam of Dniprovska mine of Western Donbas of Ukraine. Молодь: наука та інновації: матеріали X Міжнародної науково-технічної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Дніпро: НТУ «ДП». С. 188-189.
17. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Аналіз зв'язку германію і ванадію у вугільному пласті c_{10}^B поля шахти «Дніпровська». Сучасні проблеми гірничої геології та геоєкології: збірник матеріалів III Міжнародної наукової конференції (Київ, 29 – 30 листопада 2022 р.). ДУ НЦГГГРІ НАН України, С. 35-40.
18. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Зв'язок між концентраціями германію і кобальту у вугільному пласті c_8^H поля шахти «Дніпровська». Сучасні проблеми гірничої геології та геоєкології: збірник матеріалів III Міжнародної наукової конференції (Київ, 29 – 30 листопада 2022 р.). ДУ НЦГГГРІ НАН України, С. 29-34.
19. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І., Дрешпак О.С., Чечель П.О. (2022). Про зв'язок германію і сірки загальної у вугільному пласті c_7^H поля шахти «Тернівська», Україна. The 13th International scientific and practical conference “Implementation of modern technologies in science” (December 20 - 23, 2022) Varna, Bulgaria, pp.143-152.
20. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Зв'язок між вмістом германію і меркурію у вугіллі пласта c_7^H поля шахти «Тернівська», Україна. The VIII International Scientific and Practical Conference «Science, trends and development methods», December 19 – 21, Tokyo, Japan, pp.88-95.
21. Yerofieiev A.M., Ishkov V.V., Kozii Ye.S., Bartashevskiy S.Ye. (2022). Geochemical features of nickel in the oils of the Dnipro-Donetsk basin. Collection of scientific works "Geotechnical Mechanics". No. 160, pp. 17-28.
22. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Зв'язок між вмістом германію і

- сірки загальної у вугіллі пласта с₁ поля шахти «Самарська», Україна. The VII International Scientific and Practical Conference «Theoretical methods and improvement of science», December 12 – 14, Bordeaux, France. pp. 81-88.
23. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І., Козар М.А., Пащенко П.С. (2022). Про просторовий зв'язок германію і мангану у вугільному пласті с₁ поля шахти «Самарська», Україна. The 12th International scientific and practical conference “Current challenges, trends and transformations” (December 13 - 16, 2022) Boston, USA. pp. 169-179.
24. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І., Козар М.А., Стрілець О.П. (2022). Про зв'язок германію і фтору у вугільному пласті с₁ поля шахти "Самарська", Україна. Proceedings of the XI International scientific and practical conference “Actual problems of learning and teaching methods”, December 06 - 09, Vienna, Austria. pp. 142-151.
25. Ішков В.В., Козій Є.С., Чернобук О.І. (2022). Зв'язок між вмістом германію і глибиною залягання вугільного пласта с₁ поля шахти "Самарська", Україна. The VI International Scientific and Practical Conference «Scientific discussions and solution development», December 05 – 07, Graz, Austria. pp. 103-109.
26. Yerofieiev, A.M., Ishkov, V.V., Kozii, Ye.S., & Bartashevskiy, S.Ye. (2021). Geochemical features of nickel in the oils of the Dnipro-Donetsk basin. Collection of scientific works "Geotechnical Mechanics", 160, 17-30.
27. Ішков, В.В., & Козій, Є.С. (2020). Деякі особливості розподілу берилію у вугільному пласті к₅ шахти «Капітальна» Красноармійського геолого-промислового району Донбасу. Вісник ОНУ. Сер.: Географічні та геологічні науки, 25 (1(36)), 214-227.
28. Ішков, В.В., & Козій, Є.С. (2017). Про розподіл токсичних і потенційно токсичних елементів у вугіллі пласта с_{7н} шахти "Павлоградська" Павлоградсько-Петропавлівського геолого-промислового району. Вісн. Київ. нац. ун-ту. Геологія, 79 (4). 59-66.
29. Ішков, В.В., & Козій, Є.С. (2017). Про розподіл токсичних і потенційно токсичних елементів у вугіллі пласта с_{10в} шахти «Дніпровська» Павлоградсько-Петропавлівського геолого-промислового району Донбасу. Збірник наукових праць «Геотехнічна механіка», 133, 213-227.
30. Ішков, В.В., & Козій, Є.С. (2021). Розподіл арсену та ртуті у вугільному пласті к₅ шахти "Капітальна", Донбас. Мінералогічний журнал, 43 (4), 73-86.
31. Ишков, В.В., & Козий, Е.С. (2013). Новые данные о распределении токсичных и потенциально токсичных элементов в угле пласта с_{бн} шахты "Герновская" Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. Збірник наукових праць Національного гірничого університету, 41, С. 201-208.
32. Ишков, В.В., & Козий, Е.С. (2014). О распределении золы, серы, марганца в угле пласта с₄ шахты "Самарская" Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. Збірник наукових праць Національного гірничого університету, 44. С. 178-186.
33. Ишков, В.В., & Козий, Е.С. (2014). О классификации угольных пластов по содержанию токсичных элементов с помощью кластерного анализа. Збірник

наукових праць Національного гірничого університету, 45, 209-221.

34. Козій, Є.С., & Ішков, В.В. (2017). Класифікація вугілля основних робочих пластів Павлоградсько-Петропавлівського геолого-промислового району по вмісту токсичних і потенційно токсичних елементів. Зб. наукових праць «Геотехнічна механіка», 136, 74-86.

35. Ishkov, V. V., Kozii Ye. S., & Lozovoi A. L. (2013). Definite peculiarities of toxic and potentially toxic elements distribution in coal seams of Pavlograd-Petropavlovka region. Збірник наукових праць Національного гірничого університету, 42, С. 18-23.

36. Kozar, M.A., Ishkov, V.V., Kozii, Ye.S., & Pashchenko, P.S. (2020). New data about the distribution of nickel, lead and chromium in the coal seams of the Donetsk-Makiivka geological and industrial district of the Donbas. Journ. Geol. Geograph. Geocology, 29(4), 722-730.

37. Ішков В.В. Некоторые особенности распределения свинца и хрома в угле основных рабочих пластов Алмазно-Марьевского геолого-промышленного района. Збірник наукових праць Національного гірничого університету. 2012. № 37. С. 321 - 332.

38. Ішков В.В. Ванадий, хром и никель в угольных пластах Донецко-Макеевского геолого-промышленного района Донбасса. Збірник наукових праць національного гірничого університету. 2010. № 35. С. 17 - 31.

39. Ishkov, V. V. Kozii, Ye. S. (2019). Analysis of the distribution of chrome and mercury in the main coals of the Krasnoarmiiskyi geological and industrial area. Tectonics and Stratigraphy. № 46. pp. 96-104.

40. Ishkov V.V., Kozii Ye.S. (2021). Distribution of arsene and mercury in the coal seam k5 of the Kapitalna mine, Donbas. Mineralogical Journal. № 43(4), pp. 73-86.

41. Ishkov, V.V., Kozar, M.A., Kozii, Ye.S., Bartashevskiy, S.Ye. (2022). Nickel in oil deposits of the Dnipro-Donetsk depression (Ukraine). Problems of science and practice, tasks and ways to solve them. Proceedings of the XXVI International Scientific and Practical Conference. Helsinki, Finland. pp. 25-26

42. Ішков В.В., Козій Є.С., Труфанова М.О. Особливості онтогенезу уролітів жителів Дніпропетровської області. Мінерал. журн. 2020. 42, № 4. С. 50 - 59.

43. Козар М.А., Ішков В.В., Козій Є.С. (2021). Мінеральний склад уролітів мешканців Придніпров'я. Геологічна наука в незалежній Україні: Збірник тез наукової конференції (Київ, 8 - 9 вересня 2021 р.). / НАН України, Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М.П. Семененка. Київ. С.52 - 55.

44. Barannik С., Ishkov V., Barannik S. Peculiarities of structure and morphogenesis of ureatic stones in residents of developed industrial region. The XX International Scientific and Practical Conference «Problems of science and practice, tasks and ways to solve them», May 24 – 27, 2022, Warsaw, Poland. 874 p. P. 350 - 354.

45. Barannik С., Ichkov V., Molchanov R., Barannik S. Signification pratique des caractéristiques de la composition et de la structure des pierres d'urée chez les résidents de la région industrielle développée. The XXI International Scientific and Practical Conference «Actual priorities of modern science, education and practice», May 31 – 03 June, 2022, Paris, France. 873 p. P. 410 - 414.

46. Ишков В. В., Светличный Э. А., Труфанова М. А. О минеральном составе уролитов жителей города Днепропетровска // *Збірник наукових праць НГУ.* – 2015. – № 47. – С. 5 – 14.
47. Ишков В. В., Светличный Э. А., Труфанова М. А. Особенности морфологии уролитов жителей города Днепропетровска // *Збірник наукових праць Національного гірничого університету.* – 2015. – №. 46. – С. 5-10.
48. Козій Є.С., Ишков В.В. (2017). Класифікація вугілля основних робочих пластів Павлоград-Петропавлівського геолого-промислового району за вмістом токсичних та потенційно токсичних елементів. *Збірник наукових праць «Геотехнічна механіка».* (136), 74 – 86.
49. Ишков, В. В., Сердюк, Е. А., & Слипенький, Е. В. (2003). Особенности применения методов кластерного анализа для классификации угольных пластов по содержанию токсичных и потенциально токсичных элементов (на примере Красноармейского геолого-промышленного района). *Сборник научных трудов НГУ,* (19), 5-16.
50. Ishkov V.V., Koziy E.S., Lozovoi A.L. (2013). Definite peculiarities of toxic and potentially toxic elements distribution in coal seams of Pavlograd-Petropavlovka region. *Collection of scientific works of NMU,* (42), 18-23.
51. Ишков В.В., Козий Е.С. (2013). Новые данные о распределении токсичных и потенциально токсичных элементов в угле пласта с_{бн} шахты «Герновская» Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. *Збірник наукових праць НГУ.* (41), 201-208.
52. Ишков В.В., Козий Е.С. (2014). О распределении золы, серы, марганца в угле пласта с₄ шахты «Самарская» Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района. *Збірник наукових праць НГУ.* (44), 178-186.
53. Ишков В.В., Козий Е.С. (2014). О классификации угольных пластов по содержанию токсичных элементов с помощью кластерного анализа. *Збірник наукових праць НГУ.* (45), 209-221.
54. Ишков, В. В. (2009). Кобальт и ванадий в угле основных рабочих пластов Алмазно-Марьевского геолого-промышленного района Донбасса. *Науковий вісник НГУ,* (10), 48-53.
55. Ишков В.В., Нагорный В.Н. (2005). О закономерностях накопления ртути в угольных пластах Красноармейского геолого-промышленного района. *Науковий вісник Національної гірничої академії України,* (2), 84-88.
56. Ишков В.В. Мышьяк и фтор в угольных пластах Лисичанского геолого-промышленного района // *Збірник наукових праць Національного гірничого університету* № 33, т. 1. - Днепропетровск, 2009. – С. 5 - 16.
57. Ишков В.В., Козій Є.С. Розподіл ртуті у вугільному пласті с_{7^н} поля шахти «Павлоградська» / *Наукові праці Донецького національного технічного університету, Серія: «Гірничо-геологічна».* 2020. №1 (23) - 2(24). – С. 26 - 33.
58. Козар М.А., Ишков В.В., Козій Є.С., Стрельник Ю.В. Токсичні елементи мінеральної та органічної складової вугілля нижнього карбону Західного Донбасу / *Геологічна наука в незалежній Україні: Збірник тез наукової конференції Ін-ту геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М.П. Семененка*

НАН України. 2021. – С.55 - 58.

59. Ишков В.В., Козий Е.С. Накопление Со и Мп на примере пласта С5 Западного Донбасса как результат их миграции из кор выветривания Украинского кристаллического щита / Материалы XVI Международного совещания по геологии россыпей и месторождений кор выветривания «Россыпи и месторождения кор выветривания XXI века: задачи, проблемы, решения». 2021. – С. 160 - 162.

60. Ишков В.В., Козий Е.С., Стрельник Ю.В. Результати досліджень розподілу кобальту у вугільному пласті k₅ поля ВП «шахта «Капітальна» / Збірник праць Всеукраїнської конференції «Від мінералогії і геогнозії до геохімії, петрології, геології та геофізики: фундаментальні і прикладні тренди XXI століття» (MinGeoIntegration XXI). 2021. – С. 178 - 181.

61. Ишков В.В., Козий Е.С. Аналіз поширення хрому і ртуті в основних вугільних пластах Красноармійського геолого-промислового району / Вид-во ІГН НАН України. Серія тектоніка і стратиграфія. 2019. № 46. – С. 96 - 104.

62. Ишков В.В., Козий Е.С. Деякі особливості розподілу берилію у вугільному пласті k₅ шахти «Капітальна» Красноармійського геолого-промислового району Донбасу / Вісник ОНУ. Сер.: Географічні та геологічні науки. 2020. Т. 25, вип. 1(36). – С. 214 - 227.

63. New data about the distribution of nickel, lead and chromium in the coal seams of the Donetsk - Makiivka geological and industrial district of the Donbas / Kozar M.A., Ishkov V.V., Kozii Ye.S., Pashchenko P.S. / Journ. Geol. Geograph. Geoecology. 2020. № 29(4). pp. 722 - 730.

64. Ишков В.В., Козий Е.С. Особливості розподілу свинцю у вугільних пластах Донецько-Макіївського геолого-промислового району Донбасу / Вид-во ІГН НАН України, Серія тектоніка і стратиграфія. 2020. № 47. – С. 77 - 90.

65. Ишков, В.В., Козий, Е.С. Розподіл арсену та ртуті у вугільному пласті k₅ шахти "Капітальна", Донбас / Мінерал. журн. 2021. Вип. 43, № 4. – С. 73 - 86.

66. Ишков В. В. Проблемы геохимии «малых» и токсичных элементов у вугіллі України // Наук. вісник НГА України. - № 1. – Дніпропетровськ, НГАУ, 1999. – С. 128 – 132.

67. Ишков В.В., Лозовой А.Л. О закономерностях распределения токсичных и потенциально токсичных элементов в угольных пластах Павлоград – Петропавловского района // Наук. вісник НГА України. - № 2. –Дніпропетровськ, НГАУ, 2001. – С. 57 – 61.

68. Ishkov V., Kozii Ye. (2020). Distribution of mercury in coal seam c_{7н} of Pavlohradskaya mine field. Scientific Papers of DONNTU Series: "The Mining and Geology". № 1(23)-2(24), pp. 26-33.

69. Ishkov V.V., Kozii E.S. (2017). About peculiarities of distribution of toxic and potentially toxic elements in the coal of the layer c_{10в} of the Dneprovskaya mine of Pavlogradsko-Petropavlovskiy geological and industrial district of Donbass. Collection of scientific works "Geotechnical Mechanics". № 133, pp. 213-227.

70. Ishkov V.V., Kozii Ye.S. (2020). Peculiarities of lead distribution in coal seams of Donetsk-Makiivka geological and industrial area of Donbas. Tectonics and

Stratigraphy. № 47, pp. 77 - 90.

71. Ishkov, V. V. Kozii, Ye. S. (2019). Analysis of the distribution of chrome and mercury in the main coals of the Krasnoarmiiskyi geological and industrial area. Tectonics and Stratigraphy. No. 46. pp. 96-104.

72. Ishkov V.V., Kozii Ye.S. (2021). Distribution of arsene and mercury in the coal seam k₅ of the Kapitalna mine, Donbas. Mineralogical Journal. № 43(4), pp. 73-86.

73. Ishkov, V.V., Kozar, M.A., Kozii, Ye.S., Bartashevskiy, S.Ye. (2022). Nickel in oil deposits of the Dnipro-Donetsk depression (Ukraine). Problems of science and practice, tasks and ways to solve them. Proceedings of the XXVI International Scientific and Practical Conference. Helsinki, Finland. pp. 25-26.

74. Ишков В. В., Чернобук А. И., Михальчонок Д. Я. О распределении бериллия, фтора, ванадия, свинца и хрома в продуктах и отходах обогащения Краснолиманской ЦОФ // Науковий вісник НГАУ. – 2001. – №. 4. – С. 89-90.

75. Ишков В.В. Некоторые особенности распределения свинца и хрома в угле основных рабочих пластов Алмазно-Марьевского геолого-промышленного района. Збірник наукових праць Національного гірничого університету. 2012. № 37. С. 321 - 332.

76. Ишков В.В., Козій Є.С., Клименко А.Г. (2021). Особенности розподілу германію у вугільному пласті с₁ шахти «Дніпровська». Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали IV-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. С. 42 – 50.

77. Єрофеев А.М., Ишков В.В., Козій Є.С. (2021). Застосування методів кластеризації до родовищ нафти за вмістом ванадію. Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали IV-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. С. 23 - 28.

78. Широков О.З., Сафронов І.Л. Ишков В.В., Козій Є.С. (2020). Основи методики прогнозу стійкості вуглевміщуючих порід по комплексу геолого-геофізичних методів. Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали II-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. С. 16 – 24.

79. Ишков В.В., Козій Є.С., Найден К.В., Сливний С.О. (2020). Деякі особливості розподілу миш'яку у вугільному пласті с_{8в} поля шахти «Західно-Донбаська». Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали II-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. – С. 91 – 94.

80. Ишков В.В., Козій Є.С., Івінська В.О., Снігур А.Д. (2020). Про розподіл берилію у вугільному пласті k₅ поля шахти «Капітальна» Проблеми розвитку гірничо-промислових районів: матеріали II-ї міжнародної науково-технічної конференції. ДонНТУ. – С. 73 – 77.

81. Ишков В. В. Новые данные о мышьяке в угольных пластах Лисичанского геолого-промышленного района Донбасса // Збірник наукових праць Національного гірничого університету. – 2013. – №. 40. – С. 19-25.

82. Ишков В. В. Особенности распределения свинца, хрома и никеля в углях основных рабочих пластов Донецко-Макеевского геолого-промышленного района Донбасса // Збірник наукових праць Національного гірничого університету. – 2012. – №. 39. – С. 276-282.

83. Ишков В. В. Новые данные о распределении ртути, мышьяка, берилля и фтора в угле основных рабочих пластов Павлоград-Петропавловского геолого-промышленного района // *Збірник наукових праць Національного гірничого університету*. – 2012. – №. 38. – С. 19-27.
84. Ишков, В. В. (2010). Мышьяк в углях Лисичанского и Красноармейского геолого-промышленных районов Донбасса. *Збірник наукових праць Національного гірничого університету*, (35 (2)), 261-271.
85. Нагорный Ю. Н., Сафронов И. Л., Ишков В. В. Оценка и подсчет запасов угля в расщепляющихся и весьма сближенных пластах Львовско-Волынского бассейна // *Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал)*. – 1999. – №. 7. – С. 174.
86. Нагорный Ю. Н., Сафронов И. Л., Ишков В. В. Закономерности угленакопления в карбоне юго-восточной части Днепрово-Донецкой впадины // *Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал)*. – 1999. – №. 7. – С. 175-179.
87. Кореляційно-регресійний аналіз вмісту германію з хромом у вугільному пласта с8н шахти «Дніпровська» / Чернобук Олександр Іванович, Ішков Валерій Валерійович, Козій Євген Сергійович, Пащенко Павло Сергійович, Дрешпак Олександр Станіславович // *Application of knowledge for the development of science : with the Proceedings of the 7th International scientific and practical conference (February 21 – 24, 2023) Stockholm, Sweden. – Stockholm, 2023. – Pp. 96 - 106.*
88. Complex determination of the identification of urinary stones in patients residents of the industrial region / Barannyk Kostyantyn, Balalaeв Oleksandr, Ishkov Valeriy, Molchanov Robert, Barannyk Serhiy // *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»: за матеріалами V Міжнародної науково-практичної конференції «Scientific researches and methods of their carrying out: world experience and domestic realities» (ГО «Європейська наукова платформа» (Вінниця, Україна), ТОВ «International Centre Corporative Management» (Відень, Австрія), 17 лютого 2023 р.)*. – Вінниця, Відень, 2023. – №24. – С. 669-676.
89. Козій Є. С. Особливості зв'язку між вмістом кобальту і германію у вугільному пласті с8н шахти «Дніпровська» Західного Донбасу / Є.С. Козій, В.В. Ішков, О.І. Чернобук // *Гірнична геологія та геоекологія*. – Київ, 2022. – №1 (4). – С. 16-23.
90. Зв'язок вмістів германію та берилію у вугільному пласті с8в шахти «Дніпровська» / Чернобук Олександр Іванович, Ішков Валерій Валерійович, Козій Євген Сергійович, Пащенко Павло Сергійович, Дрешпак Олександр Станіславович // *Modern methods of applying scientific theories : with the Proceedings of the 10th International scientific and practical conference (March 14 – 17, 2023) Lisbon, Portugal. – . Lisbon, 2023. – Pp. 95-104.*
91. Ішков В.В. Аналіз взаємозв'язку концентрацій ванадію і германію у вугільному пласті С10В шахти «Дніпровська» Західного Донбасу / В. В. Ішков, Є. С. Козій, О. І. Чернобук // *Гірнична геологія та геоекологія*. – 2022. – №2 (5). – С. 19-26.

92. Зв'язок вмістів германію та мангану у вугільному пласті с10в шахти «Дніпровська» / Чернобук Олександр Іванович, Ішков Валерій Валерійович, Козій Євген Сергійович, Пащенко Павло Сергійович, Могиленець Валерія Сергіївна // Basics of learning the latest theories and methods : with the Proceedings of the 9th International Scientific and Practical Conference, (March 07 – 10, 2023) Boston, USA. – Boston, 2023. – P. 107-117.
93. Ішков В. В. Зв'язок між концентраціями ванадію та вмістом сірки у нафтах з родовищ Дніпровсько-Донецької западини / Ішков Валерій Валерійович, Козій Євген Сергійович, Козар Микола Антонович // Analysis of the problems of science and modern education : with the Proceedings of the IX International Scientific and Practical Conference, March 06 – 08, Prague, Czech Republic. – Prague, 2023. – P. 65-71.
94. Козій Є. С. Особливості зв'язку між вмістом кобальту і германію у вугільному пласті с8^н шахти «Дніпровська» Західного Донбасу / Є.С. Козій, В.В. Ішков, О.І. Чернобук // Гірнична геологія та геоecологія. – Київ, 2022. – №1 (4). – С. 16-23.
95. Про особливості зв'язку між концентраціями германію та свинцю у вугільному пласті с8н шахти «Дніпровська» / Чернобук Олександр Іванович, Ішков Валерій Валерійович, Козій Євген Сергійович, Лобода Анастасія Юріївна, Нечепорук Кристина Сергіївна // Theoretical aspects of education development : the 3th International scientific and practical conference (January 24 - 27, 2023) Warsaw, Poland. – Warsaw : International Science Group, 2023. – Pp. 119 - 129.

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE ARCHITECTURE OF THE CITIES OF THE FERGHANA VALLEY IN THE DEVELOPING MIDDLE AGES

Israil Usmonaliyev,
Master student
Namangan State University

Annotation

This article reveals the role of architecture in the urbanization processes in the cities of the Ferghana Valley in the developed Middle Ages. Based on the geographical location of the valley, the author explained the architectural appearance of the cities of the 9th-16th centuries, the construction methods of important infrastructure facilities.

Key words and phrases: Ferghana Valley, archaeological sources, excavations, advanced Middle Ages, urbanization processes, architecture, baths, city walls, defense structures.

Bugungi kunda O‘zbekistonda qadimgi shaharlar tarixini o‘rganish, ularga doir moddiy manbalar va vodiylar hududidagi arxeologik makonlarni tadqiq etishga katta e’tibor qaratilmoqda. Shu jihatdan so‘nggi yillarda fan, ta‘lim va iqtisodiyotning integratsiyalashuviga qaratilgan yangi o‘zgarishlar ham O‘zbekistondagi arxeologik izlanishlarni yanada rivojlantirish, respublikada olib borilayotgan arxeologik izlanishlarda tabiiy, tarixiy va zamonaviy fanlarning tadqiqot uslublarini keng qo‘llashni ko‘zda tutmoqda.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda ijtimoiy-gumanitar fanlar rivoji uchun keng imkoniyatlar yaratildi. Ajdodlarimizning ma‘naviy dunyoqarashidagi turli g‘oyalar va diniy bag‘rikenglik bilan bog‘liq qarashlarni tadqiq etishga keng yo‘l ochildi. Bu borada ayniqsa “2017–2021- yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”da belgilangan millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglikni ta‘minlashga qaratilgan tamoyillar muhim rol o‘ynaydi [1. B. 1]. Shu bilan bir qatorda, diniy va milliy an‘analarimizni ilmiy asosda o‘rganish, ularning ijtimoiy-tarixiy mohiyatini tadqiq etish kabi muammolar ham o‘z yechimini kutmoqda.

Ma‘lumki, Farg‘ona vodiysi Markaziy Osiyodagi tog‘lar orasidagi botiq bo‘lib, uning tevarak-atrofini janubdan Pomir–Oloy hamda Turkiston, sharqdan Farg‘ona va Oto‘ynoq, shimoldan Chotqol, shimoliy-g‘arbdan Qurama va Qoramazor, g‘arbdan Mug‘ultog‘ tizmalari o‘rab turadi.

Farg‘ona vodiysi tarixi haqida mulohazalar bildirishdan avval “Farg‘ona” nomining kelib chiqishi tarixiga to‘xtalsak. N. G. Mallitskiy va M. S. Andreyevlar “Farg‘ona” atamasining etimologiyasini tadqiq etib, mahalliy aholi tomonidan “Parg‘ona” deb talaffuz qilinishiga e’tibor qaratgan. Tojikistonning Ro‘shon lahjasida “Parg‘ona” – “tekislik joy yoki faqat bir tomoni ochiq, qolgan tomoni tog‘ bilan

o'ralgan vodiylar degan ma'noni, Yazg'ulom lahjasidagi "barg'ona" so'zi ham xuddi shunday – "atrofi o'ralgan vodiylar" ma'nosini berishini qayd etgan [2. C. 35–37].

Xitoy olimi Shyuy Shyaning yozishicha, sharqiy Eron tilida "Pargana" yoki "Vagghana" "atrofi tog'lar bilan o'ralgan va faqat bir tomoni ochiq bo'gan joy" ma'nosini anglatadi. Arablar kelganidan keyin ularning tili xususiyatiga ko'ra "p" tovushi "f"ga o'zgarib, "Pargana" toponimi "Farg'ona" deb aytila boshlagan [3. B. 24].

Toponomist S. Qorayev sug'dshunos M. Is'hoqov fikrlariga asoslanib, qadimiy sug'd tilida "par" so'zi devor yoki aylanma shaklidagi balandlik, "kan" so'zi bo'lsa jamlanish, bironta boylikning yig'ilgan joyi singari ma'nolar anglatishini ishora qilib, "Farg'ona" toponimining ma'nosi mana shu ikki so'zning birikmasidan xosil bo'lganligini asosli, deb qayd qilgan [4. C. 90].

So'nggi yillarda sinolog (xitoyshunos) olim A. Xo'jayev tomonidan Farg'ona tarixiga oid qator yangi mulohazalar ilgari surildi. Jumladan, ushbu olimning fikrlariga binoan, milodiy VI asrgacha yozilgan xitoy manbalaridagi ma'lumotlarni chuqur o'rganish natijasida qadimiy Farg'ona mamlakati bilan uning ilk poytaxt shahrining nomi bir xil bo'lganligi va ular xitoycha "atrofi tog'lar bilan o'ralgan tekislik" ma'nosini bildiruvchi bitta Yuan iyeroglifi bilan ifodalanishi aniqlandi [5. B. 13]. Demak, xitoycha "Yuan" atamasi mahalliy aholi tilidagi "Parkona" toponimining xitoycha tarjimasini anglatgan. O'z navbatida, "Davan" atamasi Xitoyning rasmiy tarixiga ilk bor miloddan avvalgi II asrning ikkinchi yarmida kirib kelgan. Uni qadimgi Farg'ona davlatining nomi, deb hisoblab bo'lmaydi.

Yevroosiyo hududlarida bo'lgani singari Farg'ona vodiysida ham qadimdan odamlar yashashi uchun qulay tabiiy landshaftlar bo'lganligi bois So'x daryosi vodiysida, Qirg'izistonning O'zbekiston bilan chegaradosh bo'lgan Haydarkon qishlog'i chekkasida, dengiz sathidan 2000 metr balandlikda joylashgan Selungur g'oridan 5000ga yaqin tosh buyumlar bilan birga eng qadimgi odam (homo-erectus)ning mahalliy Osiyoga xos tipiga tegishli odam tishlari, bosh suyagi parchasi va yelka suyagining bir bo'laki topilgan [6. C. 12].

Yodgorlikni bevosita o'rgangan tadqiqotchilar manzilgohning sanasini 1,5 million yillar bilan belgilagan [7. C. 12]. Biroq, qator xorijiy adabiyotlarida uning anchayin yoshartirilgan xronologik davrlarga xosligi to'g'risida fikrlar mavjud. Tilga olingan xorijiy mualliflar Selungur qatlamlarining sanasini 300 – 250 ming yillar bilan davrlashtirganlar. Yodgorlikdan topilgan antropologik materiallarning o'rganilishi ham bahs-munozaralarga sabab bo'lishi mumkin.

Farg'ona vodiysida sug'orma dehqonchilik miloddan avvalgi uch minginchi yillarning ikkinchi yarmida G'ovasoyning adir orti vohasida shakllanib, miloddan avvalgi ikki minginchi yillarning o'rtalariga kelib vodiylarning qolgan daryo va soylarining adirortu vohalariga keng tarqalgan. Xuddi shu davrda ilk shaharlar paydo bo'lgan. Miloddan avvalgi X – IX asrlarda Kosonsoy, Oqbo'yra va Aravonsoyning quyi havzalari, shuningdek, ularning eski irmoqlari o'rnida dastlabki kanallar paydo bo'lgan. Bu o'z navbatida, vodiylarning tekislik qismidagi bir necha yuzlab gektar yerlarni o'zlashtirish uchun yangi imkoniyatlar yaratib bergan [8. P. 1001].

Farg'ona vodiysi o'zining so'lim go'shalari, betakror tabiati, katta-kichik shaharlari bilan ham mashhurdir. Vodiylardagi Andijon, Namangan, Marg'ilon, Quva,

Chust, Qo‘qon va Kosonsoy shaharlarining uzoq o‘tmish tarixi va boy shaharsozlik an‘analari bo‘lgan.

“Buyuk ipak yo‘li”ning shimoliy-g‘arbiy tarmog‘ining aynan Farg‘ona vodiysidan (Qashg‘ar – Toshqo‘rg‘on orqali O‘zgan – O‘sh – Quva – Axsikent – Pop – Asht – Xo‘jand yo‘nalishi bo‘ylab) o‘tishi ushbu hudud aholisining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojida ham nihoyatda muhim ahamiyat kasb etgan.

Muallifi noma‘lum bo‘lgan “Hudud ul-olam” (X asr) asarida “Farg‘ona – ulug‘, obod va juda ko‘rkam viloyatdir. Uning tog‘lari, tekis joylari, oqar suvlari va shaharlari ko‘p. Bu – Turkistonning darvozasidir. Tog‘larida mis, simob kabi dori toshlar ko‘p” deb qayd qilingan. Shuningdek, ushbu kitobda “Axsikat – Farg‘onaning poytaxti, amirning qarorgohi. Bu katta shahardir. Qasart (Sir) daryosi labida”. “So‘x – tog‘lar orasida, Buttamon bilan Farg‘ona chegarasidagi joy, 60ta qishlog‘i bor”, deb qayd qilingan [9. B. 15].

X – XII asrlar Farg‘onada shahar madaniyatining eng rivojlangan davri bo‘lgan. X asrda yashagan arab geograflari al-Istaxriy va ibn Havqalning yozishicha, Movarounnahrda kattaligi jihatidan Farg‘ona qishloqlariga etadigani bo‘lmagan. Ba‘zan aholining zich joylashganligi, shuningdek chorva va yaylovlarning ko‘pligidan qishloqlar hududi bir kunlik yo‘lni tashkil etgan.

Al-Muqaddisiy keltirgan ma‘lumotga ko‘ra, Farg‘onada taxminan 40 ta shahar va qishloq bo‘lib, ularning har birida jome‘ masjidlar bo‘lgan. Shaharlar joylashuviga ko‘ra 3 guruhga bo‘lingan. Bir guruh shaharlar Norin va Qoradaryo oralig‘ida Miyon Rudon tumani, yana bir guruh shaharlar Sirdaryoning o‘ng qirg‘og‘idagi Varg‘iziy tumanida, uchinchi guruh shaharlar esa vodiyning janubiy qismi, ya‘ni Turkiston tog‘larining shimoliy yonbag‘irlarida joylashgan. Manbalarda yirik shaharlar “madina”, o‘rtacha kattalikdagi shaharlar esa “balda” deb atalgan [10. B. 37].

Yozma manbalardagi ma‘lumotlarni arxeologik materiallar ham tasdiqlaydi. Farg‘ona vodiysida amalga oshirilgan so‘nggi yillardagi arxeologik tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, o‘rta asrlarda vodiy shaharlari obod bo‘lib, ko‘cha va maydonlarga tosh yotqizilgan. Ko‘chalar bo‘ylab ishlab chiqarish korxonalari va savdo inshootlari joylashgan [11. C. 122].

Shaharlarda suv ta‘minoti yaxshi yo‘lga qo‘yilgan. Ibn Havqal va al Istaxriylarning yozishicha, shaharlarda oqar suvlar ko‘p bo‘lgan [12. B. 38]. Shaharlar va ularning manzilgohlari xarobalarida suv uzatish inshootlari topilgan. Uylarga sopol quvurlar orqali suv uzatilgan. Quvurlar ko‘p kilometrlik inshootlari yer ostidan o‘tkazilgan. Xususan, bu borada vodiydagi Axsikent shahrida Kosonsoydan olib kelingan maxsus vodoprovod tizimi mavjud edi. Ushbu inshoot pishiq g‘ishtdan galereya (tunnel) shaklida qurilgan bo‘lib, uning ichida 24 – 26 sm. diametrli katta sopol quvurlar yotqizilgan. Inshootning markazida 0,96 x 0,68 m. o‘lchamidagi va 0,40 m. chuqurligidagi suv tindirgich joyi bo‘lgan. Suv mazkur tindirgich orqali sopol quvurlar bo‘ylab shimoldan janub tomoniga qarab oqqan.

Shunga o‘xshash yerosti suv inshootlari shahristonning yana ikkita punktidan topilgan. Ushbu noyob gidrotexnik inshoot X asrning ikkinchi yarmida qurilgan va ikki yuz yildan ziyodroq faoliyat ko‘rsatgan [13. C. 121–127]. Bunga o‘xshash qurilma

Shohruhiya shahar xarobasida ham qisman qazilgan va u Qoraxoniylar davriga mansubdir [14. C. 519].

Bunday suv yo‘llari ichki va tashqi shahriston hududlarida aniqlangan bo‘lib, suv shaharga 14 – 15 km masofada Kosonsoydan yerosti vodoprovod tizimi orqali olib kelingan. Ushbu vodoprovod qoldiqlari 1960 yillarda To‘raqo‘rg‘on tumani sobiq “Sharq yulduzi” jamoa xo‘jaligi hududidan topilgan. Mazkur qurilmaning ichidagi pishiq g‘ishtli ariqdan suv oqqan [15. B. 47].

Axsikentda yuqorida tavsiflangan yerosti suv inshootlari bilan birgalikda hovuzlar ham bo‘lgan. Axsikent shahristonida shaharliklar uchun umumiy hovuz vazifasini o‘tagan 10ta chuqurlik (kotlovan) aniqlangan. Ularning barchasi atrofiga daraxtlar ekilgan bo‘lib, bu haqida o‘rta asr geograflari tomonidan ma‘lumotlar berilgan. Xususan, ibn Havqalning qayd etishicha, Rabodda ko‘p sonli bog‘-rog‘lar mavjud bo‘lgan [16. C. 26].

Shahar aholisining kundalik hayotida hammomlar muhim rol o‘ynagan. O‘rta asrlardan yaratilgan turli asarlarda hammom bilan bog‘lik ko‘p epizodlar mavjud bo‘lib, IX – XII asrlar shaharlarini hammomsiz tasavvur qilish qiyin edi. Hammom ushbu davrda shahar hayotini belgilovchi asosiy o‘lchovlardan biri bo‘lgan. Hammom faqat odamlar yuvinadigan joy emas, shu bilan birga hordiq chiqarib, dam oladigan va zarur bo‘lganda davolanadigan muassasa vazifasini ham bajargan.

Umuman olganda, hammomlar ancha daromadli joy bo‘lganligi sababli ham hattoki hukmdorlar ham ularni sotib olgan yoki o‘zlari qurgan. Masalan, Samarqandda Qoraxoniylar hukmdori Ibrohim Tamg‘achxonga tegishli ikkita hammom mavjud bo‘lgan. Axsikentning rabodida to‘rtta arxitektura jamoasi (kompleks)ni o‘z tarkibiga olgan klassik usuldagi hammom topilgan [17. B. 43]. Shahardagi ortiqcha suvlar pishiq g‘ishtdan tunnel ko‘rinishida qurilgan, yerosti quvurlari orqali shahar tashqarisiga chiqarib yuborilgan. Ko‘rinib turibdiki, bahor va kuz oylaridagi suv toshqinlari shaharga unchalik xavf-xatar tug‘dirmagan [18. B. 40].

IX–X asrlarda Farg‘ona vodiysi Somoniylar davlatining iqtisodiy jihatdan rivojlangan hududlaridan biriga aylangan. IX–XII asrlarda esa mintaqalar o‘rtasida tinchlik, totuvlik va hamjihatlik vujudga keldiki, buning ortidan o‘lkada moddiy ishlab chiqarish, madaniy rivojlanish jarayoni tezlashdi, shaharlar hayoti yuksaldi, savdo-sotiq, hunarmandchilik o‘sdi, aholi farovonligi ko‘tarildi. Xalq orasidan etishib chiqqan mahalliy usta, me‘mor, naqqosh, kulol, zargar va misgarlar tomonidan yurt dovrug‘ini olamga tanitgan ajoyib me‘morchilik obidalari, tasviriy va badiiy san‘atning yuksak namunalari yaratilgan.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги 4947-сонли Фармониининг 1- иловасида келтирилган “2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси” // <http://strategy.regulation.gov.uz>.

2. Маллицкий Н. Г. О некоторых географических терминах, имеющих отношение с Средней Азии // ИВГО. Вып. 5. – СПб., 1845. – С. 283; Андреев М. С. Новые данные по установлению значения слова «Фергана» / Сообщения Таджикского ФАН СССР. Вып. 24. – Сталинбад, 1950. – С. 35 – 37.

3. Хўжаев А. Қадимги Паркона (Юан-чэнг) шаҳри ҳақида Хитой манбалари / Фарғона водийси тарихи янги тадқиқотларда. – Фарғона, 2012. – Б. 24.
4. Караев С. К. Топонимия Узбекистана. – Ташкент, 1991. – С. 90.
5. Хўжаев А. Фарғона тарихига оид маълумотлар: Қадимий ва илк ўрта аср Хитой манбаларидан таржималар ва уларга шарҳлар. – Фарғона, 2013. – Б. 13.
6. Исламов У. И. Итоги и перспективы изучения пещерной стоянки Сель-Унгур / Проблемы взаимосвязи общества в каменном веке Средней Азии. – Ташкент, 1988. – С. 12.; Исламов У. И., Оманжулов Т. Пещерная стоянка Сель-Унгур // ИМКУ. Вып. 19. – Ташкент, 1984. – С. 5.
7. Исламов У. И. Итоги и перспективы изучения пещерной стоянки Сель-Унгур.... – С. 12 Исламов У. И., Зубов А. А., Харитонов В. М. Палеолитическая стоянка Сель-Унгур в Ферганской долине // Вестник археология. – Вып. 80. – М., 1988. – С. 66.
8. Rapov V. A. Dictionnaire de la Prehistoire. Universitaires de France. – Paris, 1988. – P. 1001; Исламов У. И., Зубов А. А., Харитонов В. М. Палеолитическая стоянка Сель-Унгур в Ферганской долине.... – С. 122. ¹
9. Исомиддинов М., Мирсоатова С. “Фарғона одами” ва антропогенез жараёни // Водийнома. – 2016. – №1. – Б. 26.
10. Анарбаев А. Қадимги Фарғона давлати ва унинг пойтахти тарихидан лавҳалар // Водийнома. – Андижон, 2016. – №1. – Б. 41.
11. Анарбаев А. Ахсикент – столица древней Ферганы. – Ташкент, 2013. – С. 122.
12. Шамсиддин Камолиддин. Фарғона қадимда ва.... – Б. 38.
13. Анарбаев А. Ахсикент – столица древней Ферганы.... – С. 121–127.
14. Анарбаев А. А., Буряков Ю. Ф., Галиева З. С., Тихонин М. Р., Усова Е. С. Раскопки на городищах Канка и Шахрухия // Археологические обозрение. – Москва, 1978. – №1. – С. 519.
15. Саидов М. XI–XII асрларда Ахсикентнинг тарихий топографияси / Фарғона водийси тарихи янги тадқиқотларда. – Наманган, 2018. – Б. 47.
16. Ибн Хавкал. «Пути и страны». Извлечение из книги «Пути и страны» Абу-л-Касима. Ибн Хавкала / Труды САГУ. Археология Средней Азии. – Ташкент, 1957. – С. 26.
17. Анарбаев А. А. Фарғонанинг антик ва ўрта асрлар даври шаҳар маданияти. Маъруза шаклидаги докторлик диссертацияси. – Тошкент, 2017. – Б. 43.
18. Анарбаев А. Қадимги Фарғона давлати ва унинг пойтахти тарихидан лавҳалар // Водийнома. – Андижон, 2016. – №1. – Б. 40.

CLASSIFICATION OF SCRATCHED CERAMICS OF FERGANA VALLEY

Zaynobiddin Rakhmanov,
Master student
Namangan State University

Annotation

The article analyzes the emergence and development processes of scratched pottery in Central Asia, in particular, in the Fergana Valley. In it, the author focused on the formation of scratched earthenware made in the region of the valley, their role in the daily life of the inhabitants of the valley, methods of preparation of scratched earthenware, decorations on scratched earthenware in the region of Fergana Valley, and archaeological classification of the images in it.

Key words and phrases: Central Asia, Fergana Valley ceramics, scratched pottery, pottery, discovery, wheel, decorations, glazed ceramics.

Kulolchilik – hunarmandlikning loy (gil)dan turli buyumlar (terrakota, sopol idish, qurilish materiallari va b.) tayyorlaydigan turi. Insoniyat kulolchilik bilan juda qadim davrlardan shug‘ullanib kelgan. Tarixiy manbalarga ko‘ra, ushbu hunar turi bilan dastlab ayollar mashg‘ul bo‘lsa, kulolchilik charxi paydo bo‘lganidan keyin erkaklar loydan turli buyumlar yasay boshlaganlar.

Qadim-qadim asrlardayoq usta kulollar allaqachon ishlab chiqilgan xomashyoni qovurish texnologiyasiga ega edilar. Ular kerakli loyni tanlab olganlar va qayta ishlaganlar. Katta qo‘shimcha sug‘orish usuli bilan eng yaxshi loy massalari olingan. Sug‘orish vositasi tarkibida sifatli qum, kvarts, karbonat jinslar ishlatilgan. Toblangan loy massasidan tayyorlangan mahsulot ba‘zi texnik xususiyatlarga ega edi. Ushbu loydan oshxona idishlari ishlab chiqarilgan. O‘rta Osiyoda bronza davridayoq allaqachon kulol pechlarining murakkab dizaynlari mavjud bo‘lib, bu pechlarda maxsulotlarni juda yuqori darajada qovurilgan. Kulolchilikda eng muhim jarayonlardan biri bu shakl berishdir. Qo‘l bilan shakl berish va qoliplashda muhim yutuqlar qo‘lga kiritildi. Qadim zamonlarda keramik idishlar hunarmandchilikni rivojlantirishda, birinchi navbatda, shakl berish va angoblash texnikasi qo‘llanilgan [1. B. 102].

Shuningdek, xomashyoni qayta ishlash, bezatish, qovurish texnologiyasida muayyan yutuqlarga erishildi. Keramika mahsulotlarining assortimenti sezilarli darajada yuksalib, ularning soni ortib, shakllar yanada xilma-xil bo‘lgan. Kulolchilik mahsulotlari nozik devorlarga ega. Tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra qadimgi davrdagi O‘rta Osiyoning barcha idishlari juda tez va dumaloq aylana shaklda chiqarilgan bo‘lib u nozik tekis devorlar va profillarni yaratishga imkon bergan. Keramika mahsulotlari bo‘rtma naqshlar va nozik gravitasiya shtamplar bilan bezatilgan. Idishlarga o‘yib naqsh chizish suyak yoki yog‘och yordamida amalga oshirilgan. Tayyor bo‘lgan idish

sirtiga qizil rangdagi angob bilan pardozi berilgan. Angob bilan qoplangan idishlarni olovga qo'yilgandan so'ng, yorqin qizil, qizil-jigarrang, to'q sariq xolatga keladi. Toblangandan keyin bo'yalgan loy qatlami zich chiroyli, juda silliq ko'rinishga keladi va idishni yanada chidamli qiladi.

Eramizning IX–XII asrlarida keramika hunarmandchiligi eng zarur va keng tarqalgan ishlab chiqarishlardan biri bo'ldi. Samarqand, Niso, Marv, Shosh singari o'ziga xos keramik maktablar bilan mashhur bo'lgan qator yirik markazlar mavjud. Rassomlarning yorqin ranglari va bezak motivlari, doimo arxeologlar, etnograflar, san'atshunoslar, texnologlar e'tiborini o'ziga tortgan. O'rta asrlar keramika turi, xarakteri, maqsadi juda xilma-xildir. Bu ajoyib idishlar yorqin, nozik, turli xil shakldagi uzun bo'yli idishlar, chiroyli bezatilgan naqshli xumdonlar qozon va boshqalardan iborat bo'lgan [2. B. 42].

IX–XII asrdagi keramika hunarmandchiligining eng yorqin durdonalari sirlangan idishlar edi. Sirlash odatda ochiq shakllar piyola, pilitalar, idishlarga berilardi. Idishlarni bo'yashda ishlatilgan bo'yoqlar yashil, mis oksidi asosida qizil bo'yoqlar, tog' jinslari, mevalar po'stlog'idan tayyorlangan. Kulolchilikning tarixiy rivojlanishida keyingi bosqich XIV–XV asrlarga to'g'ri keladi. Turli shakl va turdagi idishlar yopiq yumaloq idishlar gidroksid bilan bo'yalgan. Shu davrdan shaffof rangsiz sir o'rniga ko'k rang ishlatila boshlangan. Feruza rangli va qora sirli rasm bilan mahsulotning sifati oshirilgan.

Eneolit davridan boshlab, yasalgan sopol idishlarda o'simliklarning poyasi, barglari va gullari tayyorlangan maxsus bo'yoqlar bilan berilgan qizil angob ustiga maxsus kulolchilik asboblari bilan tirnab o'yib chizib chiqilgan. Barglar goho uzunchoq chetlari qayrilgan holatda chizilgan. Ba'zan esa barglarning diametri kengaytirilib yarim yapaloq uzunchoq shaklda chizilgan. Poyalari esa egri-bukri chiziqlar asosida naqshlar shaklida ishlangan. O'rta Osiyoda sopol idishlarni bezash uchun maxsus bo'yoqlar tayyorlangan. Bu bo'yoqlarni tayyorlash va ular bilan sopolarga rasmlar chizish uchun yaratilgan uslublar haqida buxorolik tarixchi Dilnoza Jamolova quyidagicha yozadi: O'rta Osiyo hududida ishlab chiqarilgan eng qadimgi loy idishlar go'zallik va texnik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ular nozik, namlikka chidamli edi. Vaqt o'tishi bilan kulollarning mahorati yanada yaxshilandi. Miloddan avvalgi 4-2 mingyillik bilan bog'liq topilmalar O'rta Osiyo xalqini ushbu hunarmandchilik sohasida muayyan yutuqlarga erishganligini isbotlaydi [3. B. 14].

O'z navbatida, Farg'ona vodiysining tirnama naqshli sopolari quyidagicha klassifikatsiya qilinadi:

1. O'simliksimon naqshlar aks etgan sopolalar.
2. Hayvonlar tasvirlangan sopolalar.

Arxeologiya fani tarixshunosligidan ma'lumki, Farg'ona vodiysining moddiy madaniyat yodgorliklari yuz yildan ziyod vaqt mobaynida o'rganib kelinmoqda. Mavzuning o'rganilishi Farg'ona vodiysining moddiy madaniyat yodgorliklari tarixini yangi tarixiy ma'lumotlar bilan to'ldirishda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Farg'ona vodiysi yodgorliklaridan topilgan sopol buyumlarni o'rganish bo'yicha bir qancha olimlar ish olib borganlar. Jumladan, B. A. Latinin, Y. G'. Gulomov, A. N. Bernshtam, Y. A. Zadneprovskiy, G. N. Gorbunova, G. P. Ivanov, A. Anarboyev, B. X.

Matboboyev, F. A. Maqsudov va boshqalarning tadqiqotlari fikrimizga yaqqol misol bo'la oladi [4. B. 45].

Farg'onaning tirnama naqshli sopollari orasida ilk o'rta asrlarga doir Munchoqtepadan topilgan sopol idish diqqatga sazovordir. Uning ostki va o'rta qismi maxsus qolipda yasalgan. Yuqori qismi esa maxsus ishlov berilgan loy bilan aylana shaklda o'rab chiqilgan. Idish xumdomda uzoq pishirilib ustiga qizil angob bilan sir berilgan. Qizil angob ustidan esa maxsus kulolchilik asboblari bilan gul rasmi o'yib chizilgan.

Qoraxoniylar va Chig'atoy ulusi davriga doir XI-XIII asrlardagi sopol likopni olaylik. Bu likoplarga sariq angob berilib turli o'simliklar va gullarning tasviri qizil, yashil, jigarrang ranglarda angob ostiga tirnab o'yib chizilgan. Bu likoplar ham Munchoqtepadan topilgan.

Yana bir misol Munchoqtepadan topilgan XII–XIII aslarga oid sopol ko'zalar parchasi. Ularda ham tirnab solingan gullar va o'simliklarning tasviri bor. Asosan milodiy I–VI asrlarda mavjud bo'lgan, Farg'ona vodiysi uchun xos qizil angobli, tirnab bezak berilgan sopol idishlarning o'rganilish tarixi yoritilgan. Dastlab idishlar kulolchilik charxida tayyorlanib, qizil angob berilgan. Sopol idish xumdomda pishirilgandan keyin, o'tkir tig'li buyumlar bilan tirnab bezak berilgan. Bundan tashqari, milodiy I asrda Farg'ona kulolchiligiga xos bo'lgan, sirtida tirlangan bezak xususiyatlar mavjud bo'lgan idishlar Markaziy Hindistondagi Gang vodiysidan ham topib o'rganilgan. Aynan shu davrda tirlangan bezakli sopol idishlar Farg'onada o'zining yuksak cho'qqisiga chiqqan edi.

B. A. Litvinskiy hunarmandchilikning kulolchilik tarmog'I bo'yicha bir qator ilmiy izlanishlar olib borgan va qizil angobli tirlangan bezakli sopol buyumlarga "Davon bezaklari" deb nom bergan [5. C. 44]. Bunday turdagi bezakli idishlar Farg'ona vodiysidan tashqarida ham uchraydi. Odatda bu idishlarga "Davon bezaklari" yoki oddiy bezak turlari qo'llanilgan. Ba'zan esa har ikkalasini ham umumlashtirib yagona bir bezak qo'llanilgan. "Davon bezaklari" ingichka chiziqlar bilan tirnab chizilgan bo'lib, unning chuqurligi 0,5–0,7 mm, ba'zan esa 1,1 mm gacha borgan. Idish bezaklari bir-birini takrorlamaydi. Keyinchalik, XII asrning ikkinchi yarmida sirli sopol idishlarda bunday usulda bezaklar yana qayta paydo bo'ladi. Davon bezagining tarixiy ahamiyati shundaki, u nafaqat sopol buyumlarning ajoyib bezaklarini yaratish uchun yangi imkoniyatlar ochdi, balki, uni o'zlashtirib, takomillashtirib yangi bir usul ya'ni sirlangan idishlar guruxini paydo bo'lishida katta ahamiyatga ega ekanligi haqidagi fikrlarni berib o'tadi. Bundan tashqari aynan B. A. Litvinskiy "tirlangan bezakli sopol idishlar bezak berish jarayonida quruq bo'lganligi", ya'ni sopol buyum xumdomda pishirilib, undan so'ng esa tirnab naqsh solinganligini bildiradi.

B. Abulg'oziyeva ham vodiy arxeologiyasi bilan shug'ullanib, Farg'onaning ellin davri keramikasiga oid ilmiy tadqiqotlar olib borgan. Bunga ko'ra, ilk antik davrda butun Markaziy Osiyoda ro'y bergan kulolchilik ishlab chiqarishidagi keskin o'zgarishlarni faqat madaniy ta'sirlar bilan izoxlab bo'lmasligini ta'kidlaydi [6. B. 56]. Buni bevosita Makedoniyalik Iskandarning Sharqqa yurishlari bilan bog'laydi. O'rta Osiyo xalqlarining janubiy qo'shnilari bilan yaqin madaniy aloqalari avvalroq mavjud bo'lgan. Markaziy Hindistonda, Taxila, Charsada, Gang daryosining yuqori oqimida,

Farg'ona kosalariga juda o'xshash bo'lgan kosalar topilgan. Bundan tashqari, milodiy I asrda Farg'ona kulolchiligiga xos bo'lgan, sirtida tirlangan bezak xususiyatlari mavjud bo'lgan idishlar Gang vodiysidan ham topib o'rganilgan. Aynan shu davrda tirlangan bezakli sopol idishlar Farg'onada o'zining yuksak cho'qqisiga chiqqan edi.

Ayrim tadqiqotchilar, xususan, B. M. Abdullayev yuqoridagi fikrlarga qo'shimcha qilgan holda kulolchilikda paydo bo'lgan qizil angobli, tirlangan bezakli sopol idishlarning paydo bo'lishi va rivojlanishida, O'rta Osiyoning janubiy-g'arbiy hududlari bilan madaniy aloqalarning mavjudligi katta ahamiyat kasb etishi haqida fikr bildirgan. G'arb usul va uslublarining tarqalishi natijasida Farg'ona vodiysi sharqiy hududlarida qo'lda yasalgan va bo'yab naqsh berilgan kulolchilik mahsulotlari ishlab chiqarila boshlangan.

Bundan tashqari, farg'onaliklar yangi texnologiyalarni o'zlashtirish bilan bir qatorda o'zlarining avvalgi an'alariga sodiq qolgan holda kulolchilikda yangi qizil angobli, sirtiga naqsh solish uslubini yaratdi. Ushbu uslub Chust madaniyati sopollaridagi an'analarni saqlab qolgan holda yangi Sho'raboshot idishlaridagi naqsh va uslublarni ham ma'lum ma'noda uyg'unlashtirgan. Bundan tashqari idishlarni bezashda hayvon va o'simliklar tasvirlaridan ham foydalanila boshlandi.

Hindiston bilan bo'lgan aloqalar esa bu yerlarda qizil angobli tirlangan naqshli idishlarni topilishida o'z aksini topadi. Demak Farg'onada mana shunday qorishiq madaniyatlar faqat bosqinchilik urushlari natijasida emas, balki bir-biriga etnik yaqin bo'lgan xalqlarning o'zaro yaqinlashuvi natijasida paydo bo'lgan.

Farg'ona vodiysining ilk o'rta asrlar tarixi va madaniyatini o'rganishda N. G. Gorbunovanning alohida hissasini ta'kidlash kerak. Olimaning ta'kidlashicha, V-VI asrlarda charxda yasalgan idishlar ulushi kamayadi, angob sifati pasayadi, angobdan idish sirtiga bezak solish paydo bo'ladi, qo'shni Qovunchi madaniyati ta'siri yaqqol seziladi va So'g'd bilan aloqalar rivojlana boshlaydi.

N. Gorbunovanning fikricha, VII–VIII asrlarda sirti qizil angob bilan qoplangan idishlar soni ko'payib boradi va bu o'zgarishlarni ko'hna turklar hamda so'g'diylar ta'siri bilan bog'laydi. Gorbunova ishlarida ilk o'rta asr madaniyatini kelib chiqish masalalari ham ko'tarilgan. Ayniqsa, yuqorida aytilgan Qovunchi madaniyati va So'g'd ta'siri yaqqol namoyon bo'lgani ta'kid etiladi hamda So'g'dning Farg'onaga ta'sirini boshlanishini VII–VIII asrlar deb belgilaydi [7. C. 38].

Xulosa sifatida shuni qayd etish kerakki, yurtimiz xalqlari miloddan avvalgi III–II mingyilliklar – miloddan avvalgi II asrning oxirlari, ya'ni Buyuk Ipak yo'li orqali qo'shni mamlakatlar bilan savdo aloqalarini olib borgan. Ushbu savdo aloqalarida sopol idishlar muhim o'rin tutgan. Mesopatamiya, Eron va Hindistonda olib borilgan arxeologik qazishmalarda yurtimiz, xususan, Farg'ona vodiysida yasalgan tirnama naqshli ko'zalar, sopol laganlar topilganligi tariximizning naqadar qadimiy ekanligidan dalolat beradi. Bunday bezakli sopol buyumlar Qadimiy Sharq mamlakatlari Mesopatamiya, Eron, Hindistondan topilishi tashqi savdoda tirnama naqshli sopol idishlarning muhim o'rin tutganligidan dalolat beradi.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro'yxati:

1. Косвен М. Ибтидоий маданият тарихидан очерклар. – Тошкент: Фан, 1960. – Б. 102.
2. Исомиддинов М. Х. Сополга битилган тарих. – Тошкент, 1993. – Б. 42.
3. Jamolova D. O'rta Osiyoning ornamenti va tasviriy san'ati tarixi. – Buxoro: Durdon, 2021. – B. 14.
4. Fozilova X. Qadimgi Farg'ona hunarmandchiligida tirnab solingan bezakli sopol idishlar // O'tmishga nazar. – 2021. – №3. – B. 45.
5. Литвинский Б. А, Могильники западной Ферганы. – М.. 1972. – С. 44.
6. Bu haqda qarang: O'zbekiston madaniyati, san'ati va hunarmandchiligi. Ensiklopediya. – London, 2021. – B. 56.
7. Горбунова Н. В древней Фергане / О-во охраны памятников истории и культуры Узбекистана. – Ташкент: Узбекистан, 1972. – С. 38.

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ГРОШОВОЇ ОДИНИЦІ В УКРАЇНІ І КРАЇНАХ БАЛТІЇ У ПЕРШІ РОКИ ВІДНОВЛЕНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Войтенко Юрій Миколайович

Кандидат історичних наук, доцент
Докторант кафедри історії і культури України та
спеціальних історичних дисциплін,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
м. Переяслав (Україна),
ORCID 0000-0003-3782-5471

Однією з ознак держави є її монополія на випуск грошової одиниці і контроль за її обігом. Національна грошова одиниця є не лише посередником у торгово-купівельних операціях всередині країни, вона також відображає культуру, історію та цінності конкретного народу.

Україна і країни Балтії після проголошення відновлення своєї незалежності намагалися якнайшвидше і у той же час максимально безболісніше перейти з радянської системи та її грошової одиниці (рубль) на власну. Це потребувало певного часу та зусиль як політиків, так і науковців, митців, економістів тощо.

В Україні, з проголошенням незалежності у серпні 1991 р., на перехідний період було введено тимчасові одноразові гроші – відривні купони. Проте, старі радянські рублі у перший час ще продовжували залишатися в обігу. 14 листопада 1991 року Президія Верховної Ради України ухвалила Постанову «Про національну валюту в Україні» [7]. Згідно цієї Постанови, у першому півріччі 1992 року мала бути введена в обіг на всій території України власна грошова одиниця. Так, з січня по квітень 1992 року ввели в обіг нову грошову одиницю – купуно-карбованці, котрі ставали багаторазовими для використання. При цьому, влада розраховувала переходити на стабільну грошову одиницю з даних грошей вже за 4-6 місяців, а тривало це аж 4 роки (до 1996 р.) [4].

Внаслідок величезної гіперінфляції в Україні у перехідний період (2500% у 1992 р. [6, с. 424], було здійснено грошову реформу і 1 вересня 1996 року введено в обіг нову постійно діючу грошову одиницю – гривню, котру можна було обміняти у співвідношенні 1:100 000 щодо купуно-карбованців та 1,83 до 1 американського долара [1].

Над розробкою гривні почали працювати ще з 1991 року. Ескізи (зображення: пейзажі та портрети видатних українських діячів) гривні здійснював український художник В. Лопата, а дизайн (форму, орнамент, шрифт) – В. Максимов. Вже перші зразки нової гривні були надруковані у Канаді у 1992 році, а також британською компанією на Мальті. Вже з 1994 року Україна друкує власні грошові одиниці на Банкнотній фабриці у Києві, а у 1998 році був відкритий

Монетний двір. Також, з 1992 року Україна почала виготовляти власні монети на Луганському заводі, а також у Монетному дворі в Італії під назвою «копійка» [4].

У Литві була досить схожа з Україною ситуація щодо наявної економічної кризи у перші роки відновленої незалежності, котра проявлялася у значній інфляції, зростання цін, спадом виробництва товарів та проблемою їх реалізації на зовнішніх ринках. Спочатку Литва як і Україна на перехідний період (після того, коли країна перестала використовувати радянський рубль) запровадила талони, котрі діяли до 1993 р. З запровадженням 25 червня 1993 р. нової грошової одиниці – литовський літ, інфляція в країні почала зменшуватись. Банк Литви почав проводити жорсткішу грошову політику та запровадив модель управління валютою, яку остаточно впровадили з 1 березня 1994 року, приєднавши литовський літ до американського долара у співвідношенні 4 до 1 [3, с. 381-382]. Литовці вважають, що рішення приєднати їхній літ до долара США, було одним з найуспішніших за роки їх відновленої незалежності.

Латвію також не обійшла економічна криза на початку 90-х рр. ХХ ст. після відновлення нею незалежності. Оскільки адміністрування цін припинилося, то з осені 1991 року відбулося формування вільного ціноутворення в умовах ринку. Це, з одного боку – спричинило ряд «побічних ефектів» у вигляді інфляції та падіння основних макроекономічних показників, а з іншого, такий крок у вигляді «шокової терапії», вже у 1992 році призвів до поступового врегулювання ситуації в економіці. Вже 7 травня 1992 року влада провела перший етап монетарної реформи, запровадивши тимчасову валюту – латвійський рубль, поруч з яким до 20 липня був в обігу радянський рубль [2, с. 451]. 5 березня 1993 року внаслідок проведення другого етапу монетарної реформи було в обіг введено нову грошову одиницю – лат, котрий співвідносився до латвійського рубля у пропорції 1:200 (Там само). Останній (латвійський рубль) протягом півроку був виведений з обігу, а грошова одиниця латвійський лат була прив'язана до валютного кошику МВФ (Там само).

В Естонії ще до остаточного відновлення незалежності, зокрема у 1989 р. був оголошений конкурс щодо дизайну грошової одиниці крони. Переможцем цього конкурсу став Владімір Тайгер. Його творіння у вигляді грошових асигнацій естонських крон друкувались британською, американською та німецькими компаніями у перший період суверенітету Естонії. Вже 20 червня 1992 року була введена друга естонська крона, котра стала основним та єдиним платіжним засобом і співвідносилась до радянського рубля у пропорції 1:10, а у співвідношенні до німецької марки у пропорції 8:1 [5].

Таким чином, хоч пострадянські країни Балтії і Україна у перші місяці відновленої незалежності мали ще в обігу радянський рубль, проте вони намагалися замінити його на свою нову (стару) національну грошову одиницю. Враховуючи те, що економічна криза у перший період незалежності не оминула жодну з пострадянських країн, проте запровадження власних грошей і їх співвідношення до більш стійких іноземних валют, було не лише вимушеним, а

й бажаним кроком. Так, 1992 року була введена в обіг естонська крона; 1993 р. в Латвії введено постійно діючий – латвійський лат; 1994 року в Литві було остаточно запроваджено – литовський літ; 1996 року в Україні ввійшла в готівковий обіг – гривня.

Список літератури

1. 30 років Незалежності: як змінювався курс долара. Слово і Діло. 23 серпня 2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/08/23/infografika/finansy/30-rokiv-nezalezhnosti-yak-zminyuvavsya-kurs-dolara>
2. Історія Латвії ХХ ст. / Блейере Д. та ін. Рига: «Юмава», 2005. 500 с.
3. Історія Литви кожному / Бумблаускас А., Ейдінтас А., Кулакаускас А., Тамошайтис М. Київ: «Балтія-Друк», 2018. 423 с.
4. Історія українських грошей. Університет банківської справи Національного банку України. URL: <https://web.archive.org/web/20140408214509/http://impro.ubs.gov.ua/?id=316&lang=1>
5. Максимов Л. Жила-була естонська крона. 3.01.2011. URL: <https://web.archive.org/web/20170728214936/https://www.kompravda.eu/daily/25618.04/785006/>
6. Плохій С. Брама Європи: історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 496 с.
7. Постанова Президії Верховної Ради України «Про національну валюту в Україні» від 14 листопада 1991 р. №1809-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1809-12#Text>

РОЛЬ МЕДІА В ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ ПІДТРИМКИ У ВАЖКІ ЧАСИ

Артем Олександрович Свиридов

Курсант

Кафедри

Військової журналістики та

соціальних комунікацій

Військового інституту

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Інформаційно-психологічна підтримка населення країни та особового складу військ є надзвичайно важливою під час небезпеки. Спеціалісти зазначають, що особливу роль у діяльності та поведінці військовослужбовців відіграє система мотивів і завдань, які ставить перед собою особистість, при чому мотиви є тією спонукальною силою, яка характеризує не лише те, що робить або як чинить військовослужбовець, а й те, заради чого він це робить або діє так, а не інакше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам забезпечення Інформаційно-психологічної підтримки є на сьогодні актуальною. Їй безперервно присвячують увагу психологи, юристи, соціологи та журналісти. У своїх наукових дослідженнях інформаційно-психологічна підтримка у важкі часи розглядалась такими вченими, як Н. А. Агаєв, В. Г. Дикун, В. С. Чорний, В. В. Стасюк, Н. О. Марута, М. В. Маркова, В. Петрик, Я. Жарков, М. Дзюба та іншими.

В. Г. Дикун зазначає, що морально-психологічне забезпечення передбачає організований, чітко спланований вплив на свідомість і всі рівні та елементи психіки – від моральних цінностей до елементарних вмінь та уявлень [1; 21].

Виклад основного матеріалу дослідження. Медіа засоби роблять найвісоміший вклад у формування інформаційно-психологічної підтримки. Це є вкрай важливим, оскільки морально-психологічний стан населення та особового складу – це ступінь моральної та військово-професійної готовності, психологічної здатності виконати визначені завдання за будь-яких умов обстановки [1; 16].

Однією із складових такої підтримки є забезпечення боротьби з негативним інформаційно-психологічним впливом. Важлива особливість інформаційно-психологічних впливів на індивідуальну свідомість полягає в тому, що вони, як загрози, можуть не помічатися й не усвідомлюватися самою людиною [2; 10].

Медіа мають використовувати всі можливі способи протидії фейковій інформації, сприяти формуванню критичного осмислення інформації, формуванню навичок позитивного мислення тощо [2; 10].

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що медіа мають особливе значення в інформаційно-психологічній підтримці населення й особового складу, особливо при боротьбі з негативним інформаційно-психологічним впливом. При чому від окремих особистостей, їх взаємозв'язків і відносин залежить нормальне функціонування будь-яких спільнот і соціальних інституцій — від малої групи до усїєї держави та суспільства в цілому [2; 27].

Список літератури:

1. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України : підручник : у 2 ч. Ч. 1. вид. 2-е, перероб. зі змін. та допов. / Н. А. Агаєв, В. Г. Дикун, В. С. Чорний та ін.; за заг. ред. В. В. Стасюка. Бровари : ТОВ —7БЦІ, 2020. 754 с.

2. Н. О. Марута, М. В. Маркова Інформаційно-психологічна війна як новий виклик сучасності. Стан проблеми та напрямки її подолання. ISSN 2079-0325. Український вісник психоневрології. 2015. Том 23, випуск 3 (84)

3. Петрик В. Небезпеки особистості в інформаційному просторі [Текст] / В. Петрик, Я. Жарков, М. Дзюба / Юридичний журнал. 2007. № 2. — С. 45—46

ВПЛИВ КОЛЬОРУ НА КОРИСТУВАЧІВ САЙТУ (НА ПРИКЛАДІ САЙТУ БІБЛІОТЕКИ ДНУ ІМ. ОЛЕСЯ ГОНЧАРА)

Дмітрієва Марія Олегівна,
студентка 4 курсу факультету
систем і засобів масової комунікації,
кафедри реклами і зв'язків з громадськістю
Дніпровський Національний університет ім. О. Гончара

Іванова Світлана,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри реклами та
зв'язків з громадськістю,
Дніпровський Національний університет ім. О. Гончара

Сприйняття кольору – це явище, що виникає внаслідок впливу електромагнітного випромінювання на зоровий апарат людини. Цей процес є дуже складним і на нього впливають не лише фізичні особливості людини, а й психологічні, такі як досвід, зорова пам'ять, особисті асоціації.

Дослідженнями доведено, що кольори мають вплив на емоційний стан людини та можуть вплинути на її рішення. Ця властивість активно використовується у дизайні інтер'єрів, маркетингу й інших галузях.

Кольори є дуже важливими у вебдизайні, оскільки вони викликають певні емоції. Дизайнер, грамотно використавши кольорову гаму, може покращити або погіршити враження про вебсторінку, ще до того, як користувач почне читати текст і сприймати інші види інформації, від 60 до 90% впливу щодо прийняття рішення на співпрацю припадає саме на колірне оформлення. Це особливо важливо, оскільки більшість людей витрачають лише 90 секунд для того, щоб прийняти рішення про продовження вивчення сайту. За такий короткий час неможливо сприйняти якусь осмислену інформацію. [1]

Кожен колір має певну чітку асоціацію, вони виникли у людей під впливом освіти, культури, особистого досвіду. Основні кольори, що використовуються у веб розробці, мають такі асоціації [2,3]:

- Білий – виступає символом чистоти, для багатьох людей він означає чесність і свободу. Білий колір не має у собі нічого зайвого, він не відволікає і саме тому його часто використовують як фон в інтернет-магазинах.

- Жовтий – є символом щастя, у людей він асоціюється з теплом і дитинством. Використовується в оформленні інтернет-магазинів дитячих товарів.

- Помаранчевий – однозначно позитивний колір, він є яскравим і енергійним, тому в багатьох асоціюється з молодістю і творчістю.

- Червоний – «кривавий» колір, є дуже нав'язливим, В залежності від контексту може символізувати кохання і пристрасть або бути символом

небезпеки, агресії. Його варто використовувати для встановлення акцентів – виділення окремих важливих елементів, привернення мимовільної уваги. Небажаний для використання фону, оскільки може викликати відчуття тривоги й бажання покинути сайт.

- Зелений – часто асоціюється із природою, здоров'ям і екологією. Окрім цього темні відтінки можуть символізувати гроші й багатство, але у 2023 році він фаворит як модна тенденція.

- Синій – найпопулярніший відтінок у світі, є найбільш нейтральним і універсальним. Він вселяє у людей впевненість і заспокоює їх. Цей колір використовують на сайтах, щоб підкреслити свою надійність і професійність.

- Чорний – темний колір, що має два значення. В залежності від контексту і стилю його можна сприйняти і як вишуканий, і як домінуючий та напружений.

Для оформлення сайту потрібно підібрати кольорову гаму з урахуванням таких факторів:

1) Фірмовий стиль – якщо організація, для якої розробляється сайт, вже має свій стиль оформлення, то необхідно його дотримуватись і при побудові сайту. Окрім того оформлення має бути зручним для сприйняття, тому за необхідності можна підкорегувати відтінки.

2) Цільова аудиторія – якщо передбачається, що основними відвідувачами сайту будуть чоловіки, то підійдуть темні, стримані і нейтральні відтінки. Жінки надають перевагу соковитим і ніжним кольорам, а для дітей найкращим рішенням буде яскрава кольорова гама.

3) Тематика – обрані кольори обов'язково повинні відповідати тематиці сайту.

При формуванні кольорової гами, перш за все потрібно визначити основний колір. Він буде домінуючим і з'являтиметься у всіх важливих місцях, наприклад: заголовках, списках переваг, формах завантаження, значках.

З урахуванням основного обирається додатковий колір, який повинен поєднуватись з основним і, разом з тим, не відвертати увагу від нього.

Вторинними кольорами, як правило, оформлюється менш важлива інформація: відгуки, допоміжний текст, підзаголовки, додаткові блоки.

Наступним елементом є фоновий колір – це має бути спокійний відтінок, такий, щоб «не різав око». Підбирати його потрібно з урахуванням того, що основний і додатковий кольори не повинні губитись на його фоні.

Інколи додають ще один колір, такий що зачіпає. Він є контрастним до основного і виділяє особливо важливі елементи.

Оптимально для оформлення сайту потрібно 3-4 кольори. Більша кількість сприйматиметься важко і може викликати відразу.

Кольори потрібно гармонійно розподілити по всьому вікну, рекомендовано, щоб дві третини площі займав основний колір, а решту вторинні [1].

Підібрати кольори досить складно, тому використовуються спеціальні технології та інструменти, наприклад, Color wheel та Color Space. Вони дають можливість підібрати до основного кольору відтінки, що будуть з ним гармоніювати.

Для поєднання окремих кольорових елементів між собою можна використовувати нейтральні кольори, такі як темно-сірий, відтінки чорного і білого. Варто бути обережним, оскільки надлишок нейтральних кольорів негативно вплине на сприйняття сайту. Нейтральні кольори добре підходять для оформлення фону і великих обсягів тексту.

При розробці сайту найчастіше використовують наступні колірні схеми [1,4]:

1) Монохроматична – є один основний колір, всі інші отримуються з відтінків.

2) Тріада – використовуються три кольори, що є рівновіддаленими один від одного.

3) Прямокутник – 4 контрастних кольори.

4) Комплементарна – використовуються два контрастних відтінки, які доповнюються похідними.

5) Спліт – дуже схожий на комплементарний підхід, але замість одного з контрастних кольорів використовується два сусідніх.

6) Аналогова – обирається три відтінки із сусідніх сегментів, один з них виступає основним, а інші допоміжними.

7) Квадрат – схема подібна до попередньої, відтінки обираються таким чином, щоб вони були рівновіддаленими один від одного.

При виборі кольорів для сайту бібліотеки ДНУ ім. Олесь Гончара потрібно врахувати, які емоції він повинен викликати у користувачів, а саме: солідність і впевненість в організації; сконцентрованість, ніщо не повинно відволікати від роботи; комфортність і зручність як для чоловіків, так і жінок різного віку.

Окрім цього, оскільки користувачі проводитимуть на сайті багато часу, читаючи великі обсяги тексту, варто уникати різких кольорів, щоб не перевантажувати зір і не втомлювати людей.

Таким чином для оформлення сайту бібліотеки підходить комплементарна кольорова схема. Вона є мінімалістичною і не містить великої кількості різних відтінків.

У сайту ДНУ є такі основні частини:

1) заголовок;

2) основне меню;

3) ліва бокова панель, що також містить елементи навігації;

4) права бокова панель з сайтами-партнерами;

5) основне поле сайту;

6) нижній колонтитул зі службовою інформацією.

При оформленні сайту бібліотеки ДНУ потрібно спочатку обрати основний колір. Оскільки університет вже має свій сайт, то логічно буде відштовхуватись від його дизайну при оформленні нового сайту бібліотеки. Отже в ролі основного кольору може виступати насичений синій, оскільки він є кольором університету, зустрічається на його символах. Цей колір підійде ідеально, оскільки є універсальним, заспокоює і підходить однаково добре як чоловікам, так і жінкам.

Його можна використати для основного меню і кнопок лівої бокової панелі, оскільки вони виконують ті самі функції.

Для оформлення фону заголовка і фону лівої бокової панелі можна використати один із вторинних кольорів, сформованих відповідно до моделі, наприклад, світлий відтінок синього. Таким чином заголовок, головне меню і ліва бокова панель виглядатимуть логічно пов'язаними і при тому увага буде сконцентрована на кнопках меню (темному відтінку).

Відповідно до комплементарної моделі, для оформлення фону основної частини підійдуть світлі відтінки жовтого або коричневого. Це кольори стабільності і щастя, вони навіюватимуть думки про старовинні книги в шкіряних обгортках і древні манускрипти, написані на пергаменті. Також цей колір підійде для оформлення правої бокової панелі.

Нижній колонтитул може бути або темно коричневим, або нейтральним відтінком сірого. Вибір залежить від того, на чому необхідно зосередити увагу, чітко показати кінець сторінки (темний відтінок коричневого), чи зробити його максимально непримітним (відтінок сірого).

Для оформлення тексту підійдуть нейтральні відтінки білого і чорного кольорів. Білі відтінки для темного фону і чорні для світлого. Вони будуть зручними для відвідувача, якщо з'явиться необхідність працювати із великими обсягами тексту, оскільки є звичними для читання і не навантажують очі.

Список використаних джерел

1. Колесніков Д. Колір у веб-дизайні: особливості використання та основні тренди. Brainlab. 2020. URL: <https://brainlab.com.ua/uk/blog-uk/kolr-v-veb-dizajn-osoblivost-vikoristannya-ta-osnovni-trendu-2020> (дата звернення: 22.03.2023).

2. Кольори для дизайну сайту та їх вплив на користувачів. WEB STUDIO IT-KITCHEN. 2019. URL: <https://it-kitchen.com.ua/kolory-dlja-dyzajnu-sajtu-ta-ih-vplyv-na-korystuvachiv/> (дата звернення: 22.03.2023).

3. Якуніна І. К. Шрифт та колір як важливі елементи дизайну веб-сайтів: комунікативний аспект. *Студії молодих учених*. 2018. С. 320–326.

4. Лобода В. С. Дослідження впливу кольору як елемента веб-дизайну на користувачів веб-сайтів. «IPST-2022» одинадцята міжнародна науково-технічна конференція НТУ «ХПІ»: тези доп. м. Харків 11–13 лист. 2022 р. Харків, 2022. С. 52-54.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ЛЕГАЛІЗАЦІЄЮ (ВІДМИВАННЯМ) ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

Барановська Тетяна Василівна,

К.е.н, доцент

Доцент кафедри права та правоохоронної діяльності,
Державний університет «Житомирська політехніка»

Дослідження шляхів протидії кримінальних правопорушень, передбачених ст. 209 (Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом) та ст. 209⁻¹ (Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення), не може бути всебічним і повним без вивчення його витоків. Оскільки історія даних правопорушень пов'язана з приховування грошей або іншого майна від держави, або від конфіскації, або від оподаткування, або від поєднання першого і другого, а також з торгівлею та банківською справою, тероризмом, вона, без сумніву, має таке ж глибоке історичне коріння, як і названі інституції. Щодо тероризму, то його початок пов'язують із чітко спланованим вбивством у 44 р. до н.е. Ю. Цезаря. Однак, процес відмивання доходів бере свій початок значно пізніше, ніж тероризм [6, С.27].

Слід зазначити, що проблемами відмивання брудних грошей переймалися вже на початку ХХ століття. Так, напередодні Першої світової війни (у 1912 р.) була укладена міжнародна Конвенція у справах, пов'язаних з торгівлею опіумом, а в 1931 р. ця Конвенція була замінена новою Конвенцією, яка обмежувала й регулювала виробництво та розподіл у масштабі планети медикаментів, які містять наркотичні речовини.

В юридичній літературі можна виділити кілька підходів щодо вирішення питання про походження терміну легалізація (відмивання). Деякі науковці вказують, що згадка про «відмивання грошей» зустрічається в 20-30-ті рр. ХХ століття в США. Як відомо, у 1920 р. в США, у формі 18-ої поправки до Конституції набрав чинності так званий «сухий закон», відповідно до якого заборонялись виробництво, продаж і перевезення, а також ввезення та вивезення спиртних напоїв. На практиці реалізація «сухого закону» мала потужну протидію, особливо з боку середнього класу, представники якого значною мірою були втягнуті до обороту алкогольних напоїв. В результаті влада отримала результат, протилежний очікуваному: зростання рівня злочинності, формування організованої злочинності. Завдання значних збитків алкогольному бізнесу спричинило виникнення та широке розповсюдження підпільного виробництва спиртних напоїв та їх контрабанду. На «чорному» ринку алкоголь продавався за надзвичайно високими цінами. Дуже швидко з'явилися численні злочинні організації, доходи яких були пов'язані з контрабандою та незаконною торгівлею спиртними напоями.

Заснування цього злочинного бізнесу приписують поширеною легендою, як і поняття «відмивання грошей», знаменитому гангстеру Аль Капоне, який «відпирав» мільйони, нажиті бутлегерством, через мережу звичайних пралень. В цей період у місті Чикаго такий термін почали вживати для визначення дій, які пов'язувалися із введенням у легальний обіг грошових коштів (як правило, металевої монети), одержаних, як правило, в результаті незаконного обороту спиртних напоїв. Так, М.В. Корнієнко у своїй праці «Протидія органів внутрішніх справ легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом» зазначав, що «з метою надання законного вигляду прибуткам у готівці від нелегального продажу горілки під час «сухого» закону, азартних ігор, рекету гангстери придбали пральні, в яких пральні автомати вмикались за допомогою грошового дріб'язку, і шляхом змішування трудових і «брудних» грошей маскували справжнє джерело останніх [12, С.87; 4, С.18]. Тим часом уже тоді існували фінансові інструменти, які могли допомогти гангстерам вийти зі скрутного становища. Першим таким інструментом були номерні рахунки. Ще в кінці XVIII ст. деякі європейські банки стали відкривати для своїх клієнтів рахунки на умовах збереження в таємниці імені їхніх власників. До кінця XIX ст. створення номерних рахунків стало звичайною практикою в усьому світі. Слід зазначити, що пральні в Аль Капоне були, але відмивати брудні гроші він і не думав, на чому й погорів. Він був переконаний, що Закон про прибутковий податок це повна нісенітниця, адже уряд не може збирати законні податки з незаконних грошей. Проте уряд вважав інакше, і в 1931 р. Аль Капоне засудили до 11 років ув'язнення за несплату прибуткового податку в розмірі \$32488,81. Пізніше за аналогічні дії був засуджений його брат Ральф, а також його найближчі підручні Ф. Ніті та Д. Гузик. Таким чином, на початку 1930-х рр. американські правоохоронні органи дійшли висновку, що гангстерів легше викрити в отриманні грошей, здобутих незаконним шляхом, ніж у тих злочинах, завдяки яким ці гроші потрапили до їхньої кишені. Для організованої злочинності США, здавалося, настали важкі часи [13]. Щодо самого терміну «відмивання грошей», то, за твердженням британського адвоката В. Гілмора, цей термін порівняно довгий час використовувався співробітниками правоохоронних органів США як професійний жаргон [2]. Все ж, першим ідеологом відмивання злочинних доходів вважається Мейер Ланскі, котрий завдяки своєму кримінальному таланту став єдиним в історії головою найбільшого в світі мафіозного «синдикату». М. Ланскі будував свою діяльність із використанням переваг номерних рахунків у швейцарських банках, офшорних юрисдикцій і грального бізнесу.

Після Другої світової війни ініціативу в боротьбі з відмиванням «брудних» грошей взяла на себе Організація Об'єднаних Націй. Першим кроком у розв'язанні цієї проблеми прийнято вважати Єдину конвенцію Об'єднаних Націй про одурманливі засоби 1961 р., згодом доповнену і змінену Протоколом 1972 р.

У 1970-і рр. у світі з'явилися нові схеми, за якими знову стояли підприємці, не причетні до бандитизму. Так, наприклад, у 1976 р. почав свою діяльність американець Джером Шнайдер, який не лише не уникав публічності, але й рекламував свої послуги у Wall Street Journal, а також вів семінари й писав книги з недвозначними назвами – «Як заховати ваші гроші», «Повне керівництво для офшорних притулків грошей». Подібним бізнесом займався ірландець Шаун Мерфі, котрий у 1980-і роки створив безліч підставних компаній, які нескінченно

пересилали одна одній різні суми, видавали одна одній кредити, відкривали рахунки в різних точках світу і т.ін. [13].

Однак, термін «відмивання грошей» вперше з'явився в пресі під час відомого Уотергейтського політичного скандалу в США в середині 70-х рр. минулого століття [3]. Так, у 1973 р. для проведення виборчої кампанії Р. Ніксона було створено фінансову базу, куди почали надходити анонімні пожертвування, заборонені законом, і які в подальшому через підставні фірми були перераховані в комітет із переобрання як офіційні платежі. Така технологія отримала назву «відмивання грошей». Проте «Уотергейтський скандал» став першим загальновідомим, але аж ніяк не єдиним подібним фактом. Яскравими прикладами є і справа Едуардо Орозко, якому в 1978-1982 рр. вдалося на території США безперешкодно відмити близько 151 млн.дол., отриманих від продажу кокаїну та героїну. Можливо, тому більшість науковців схильна вважати, що термін «відмивання грошей» отримав поширення на початку 80-х рр. минулого століття для позначення доходів від наркобізнесу.

У другій половині ХХ ст. до відмивання брудних грошей долучилися цілі держави. Особливо це стосувалося країн третього світу, зокрема, розташовані на островах Карибського басейну. Лідери цих країн вирішили будувати добробут для свого народу на відмиванні брудних доходів, Так, до середини 1980-х років Кариби стали світовим центром відмивання брудних доходів.

Подальша історія пов'язана з пошуком ефективних шляхів боротьби з відмиванням «брудних» грошей. Так, в США у 1970 р. було ухвалено низку законодавчих актів, фактично спрямованих на протидію легалізації злочинних доходів. Зокрема, Конгрес США прийняв три закони, які стали основою для формування сучасної державної політики в галузі боротьби з відмиванням «брудних» грошей: «Про контроль за організованою злочинністю»; «Про загальний контроль за розповсюдженням наркотиків»; «Про банківську таємницю». На офіційному рівні досліджуваний термін було вперше визначено Президентською комісією США по боротьбі з організованою злочинністю в 1984 р. Тоді це поняття тлумачилося як процес приховування майна незаконного походження або незаконного використання доходів, а також як способи показати ці доходи як законні. Аналогічним були тлумачення поняття «відмивання доходів», які зустрічалися в національних законодавствах Великобританії та США.

Міжнародна спільнота усвідомила важливість протидії відмиванню «брудних» доходів за допомогою ефективної системи засобів, спрямованих на запобігання проникненню злочинних доходів у світову економіку, дещо згодом. Вперше спроба більш повно визначити термін «відмивання коштів» була встановлена в Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, прийнятої 19.12.1988 р. у Відні (Віденська конвенція) [8]. У п. 1 ст. 3 Конвенції зазначено: «Кожна сторона вживає таких заходів, які можуть бути необхідними для криміналізації дій відповідно до її законодавства, коли вони здійснюються навмисно».

У грудні 1988 р. Базельський комітет з банківського нагляду прийняв Декларацію «Про запобігання злочинному використанню банківської системи з

метою відмивання коштів» [1], в якій «відмивання коштів» характеризується діяльністю злочинців та їх помічників пов'язаною з використанням банківської системи для: здійснення платежів та переказів коштів, отриманих злочинним шляхом, з одного рахунку на інший; маскування джерела фінансування та фактичного власника коштів; зберігання банкнот у банківських сейфах.

У відповідь на зростання проблеми відмивання грошей, в 1989 р. на зустрічі керівників країн Великої Сімки в Парижі було створено Групу з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF).

FATF – це міжурядовий орган, метою роботи якого є розвиток і впровадження на міжнародному рівні заходів і стандартів з боротьби щодо відмивання грошей. FATF відслідковує процеси імплементації таких заходів, вивчає способи і техніку відмивання грошей, розробляє превентивні та запобіжні заходи, сприяє загальносвітовій імплементації стандартів боротьби з відмиванням грошей. Виконуючи зазначені функції, FATF плідно співпрацює з багатьма міжнародними організаціями, чия діяльність також спрямована на протидію відмиванню «брудних» грошей. Спочатку пріоритетом FATF була боротьба з відмиванням доходів, отриманих від торгівлі наркотиками. У 1990 р. FATF були розроблені Базові Сорок Рекомендацій як ініціатива щодо боротьби з протиправним використанням фінансових систем особами, які відмивають гроші, одержані від реалізації наркотиків. У 1996 р. Рекомендації вперше були переглянуті з метою відображення типів відмивання грошей, які змінюються. Сорок Рекомендацій у редакції 1996 р. були схвалені більш як 140 країнами і є міжнародним стандартом у сфері боротьби з відмиванням грошей [16]. На даний час діяльність FATF має три головних напрямки: розширення дію прийнятих нею рекомендацій на всі континенти і регіони земної кулі; перевірка того, як виконуються в державах-членах і як впроваджуються в інших державах заходи для боротьби з відмиванням грошей, засновані на 40 рекомендаціях FATF, які є керівництвом до дії з відстеження загальносвітових методів і схем відмивання злочинно нажитих капіталів та розробка контрзаходів. Ключовим документом FATF є рекомендації, які викладені у формі щорічних звітів організації [17, 163].

Принагідно зазначити, що у жовтні 2022 р. FATF запровадила санкції проти РФ, виключивши її зі свого складу й заборонила цій країні брати участь у поточних та майбутніх проектах. В лютому 2023 р. FATF безстроково призупинила членство Росії [14].

Масштаби злочинної діяльності даного виду, рівень самоорганізації правопорушників та організованих злочинних груп, що займаються легалізацією (відмиванням) своїх доходів, призвели до значного збільшення доходів від інших видів незаконної діяльності. Такі доходи також стали інтенсивно вливатися в економічні системи багатьох розвинених країн. Тому природною реакцією на ці процеси було те, що в Конвенції Ради Європи про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 р. (Страсбурзька конвенція), правове регулювання цих відносин було розширено новим визначенням поняття «дохід»: будь-яка економічна вигода, отримана злочинним шляхом. Він може складатися з будь-якого майна,

включаючи майно будь-якого виду, матеріальне майно або майно, виражене в правах, рухоме або нерухоме майно, а також юридичні документи або документи, що підтверджують право на таке майно або частку в ній [11]. Фахівці з права розцінюють цю угоду як найповніший перелік розпоряджень і правил, який охоплює всі етапи юридичної процедури – від початку розслідування до винесення вироку і конфіскації «брудних» грошей.

Для реалізації положень прийнятих конвенцій у структурі ООН було створено відповідні підрозділи. СІСР – Центр з боротьби з міжнародною злочинністю. Це підрозділ ООН, заснований у 1997 р. і відповідальний за боротьбу зі злочинністю і її запобігання. Особлива увага Центром приділяється боротьбі з транснаціональною злочинністю, корупцією і незаконним поширенням наркотиків, а також допомозі різним країнам у ратифікації Конвенції стосовно протидії міжнародній злочинності. ОДССР – Офіс з контролю над наркотиками і запобігання злочинів – підрозділ ООН, центральний офіс якого розташований у Відні. Його основні завдання впливають із назви – це боротьба з нелегальним поширенням наркотиків і з організованою злочинністю, а також з відмиванням грошей, отриманих від цих злочинів. Через цей підрозділ ООН допомагає країнам-членам вводити в себе законодавство проти відмивання грошей, а також розвивати і підтримувати структури, які борються з ним. За допомогою різних програм ОБССР відслідковує й аналізує проблеми, пов'язані з відмиванням грошей, а також виступає посередником між ООН та іншими міжнародними організаціями. СІІН – Інформаційна мережа з питань злочинності й законності, яка забезпечує важливу базу даних з посиланням на адреси сайтів Інтернету, пов'язаних з кримінальним правом. Також є підрозділом ООН. Також для протидії злочинності були створені такі міжнародні організації які тісно співпрацюють з ООН. ФОРАС – підрозділ Генерального секретаріату Інтерполу, який займається боротьбою з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом. FIANCEN – Відділ боротьби з фінансовими злочинами Міністерства фінансів США, створений у 1990 р. для вивчення, аналізу і поширення інформації про фінансові злочини, особливо інформації щодо відмивання грошей, отриманих від поширення наркотиків.

У всіх подальших міжнародно-правових актах повністю відтворене визначення поняття «відмивання грошей», наведене в Віденській конвенції ООН та Страсбурзької конвенції Ради Європи. Наприклад, Робоча група з боротьби з відмиванням коштів (FATF), створена в 1989 р., розробила рекомендації щодо запобігання поширенню цього злочину (1990 р.), закликаючи країни-учасники продовжити використання цього терміну для усіх доходів отриманих від вчинення серйозних злочинів, а також, в яких, серед іншого, було передбачено, що кожна сторона повинна вжити необхідних заходів, у тому числі на законодавчому рівні, з метою визнання. У 1993 р. був розроблений ще один важливий документ міжнародного характеру – Типовий закон ООН про відмивання коштів з відмивання грошей, як повного правопорушення, відповідно до Віденської конвенції. Посилаючись на міжнародні документи, Бельгія, Італія, Німеччина та інші країни на початку 90-х років прийняли спеціальні закони, спрямовані на боротьбу з відмиванням коштів, які, зокрема, внесли кримінальну відповідальність за відмивання коштів. Проте концепція «відмивання коштів», яка була використана, мала досить загальну інтерпретацію. Так, згідно з німецьким законодавством, це

введення майнових об'єктів, отриманих від організованої злочинної діяльності, до правового фінансового та економічного обороту з метою їх маскуванню [5, С. 112].

Також слід зазначити, що масштабна боротьба з відмиванням грошей почалася після терактів 11 вересня 2001 року, коли влада США всерйоз вирішила позбавити міжнародний тероризм фінансового підживлення. Вже 25.10.2001 р. казначейство США почало масштабну операцію «Зелений похід». Протягом чотирьох місяців американцям удалося вилучити більше ніж \$10 млн. готівкою і на \$4,3 млн. цінних паперів. Особливу увагу, зрозуміло, приділили мусульманським добродійним організаціям. Паралельно американська дипломатія почала активно тиснути на країни й території, відомі офшорними традиціями і непрозорою банківською системою [13].

В подальшому проблемам боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом було присвячено цілий ряд міжнародних документів, зокрема, Директиви Європейського Парламенту та Ради ЄС від 26.10.2005 р. (2005/60 / ЄС) [15]: Згідно даного документу «Відмивання коштів» означає поведінку, коли вона вчиняється навмисно, а саме: обмін або передача майна, якщо відомо, що таке майно виникло внаслідок злочинної діяльності або участі в такій діяльності, з метою приховування чи маскуванню незаконного походження майна або надання допомоги будь-якій особі, яка здійснює таку діяльність, ухилення від юридичних наслідків їхніх дій; приховування чи маскуванню справжньої сутності, джерела, місцезнаходження, місця, руху, прав щодо майна чи майнових прав, якщо відомо, що такі права виникли внаслідок злочинної діяльності або участі в такій діяльності; придбання, володіння або користування майном, якщо на момент отримання було відомо, що таке майно виникло внаслідок злочинної діяльності або участі в такій діяльності; участь у будь-яких акціях, асоціаціях з метою їх реалізації, спроби здійснення та надання допомоги, співучасть, допомога та консультації при реалізації будь-яких дій, зазначених у попередніх параграфах.

Згідно з Палермською конвенцією ООН «Проти транснаціональної організованої злочинності» від 15.11.2000 р. (ст. 6) [7], Конвенцією ООН «Проти корупції» від 31.10.2003 р. (ст. 23) [9] і Варшавською конвенцією Ради Європи «Про відмивання, виявлення, вилучення і конфіскацію доходів від злочинної діяльності і фінансування тероризму» від 16.05.2005 р. (ст. 9) [10] під «відмиванням доходів від злочинів» розуміється: перетворення або передача майна, якщо відомо, що таке майно є доходом від злочину, з метою приховування злочинного походження цієї власності або для надання допомоги будь-якій особі, яка бере участь у вчиненні основного правопорушення, для того, щоб вона могла уникнути відповідальності за свої дії; приховування справжньої природи, походження, місця розташування, способу розпорядження, руху, права на майно або його приналежності, якщо відомо, що таке майно являє собою доходи від злочину; придбання, володіння або користування майном, якщо на момент його отримання відомо, що таке майно – доходи від злочину; участь, причетність або змову для вчинення будь-якого злочину, визнаного таким згідно з цією статтею, спробою здійснити це, а також сприяння, співучасть, полегшення або надання поради щодо його здійснення.

Отже, відмивання “брудних” грошей є складним економіко-правовим явищем, яке не має кордонів. Проблема легалізації злочинних доходів перетворилася за останні роки в міжнародну. При цьому світова спільнота

визнає, що легалізація (відмивання) доходів, отриманих у результаті злочинної діяльності, стала глобальною загрозою економічній безпеці, у зв'язку з чим від держав вимагається прийняття узгоджених заходів боротьби з цією суспільно небезпечною діяльністю як на національному, так і на міжнародному рівні. Використання міжнародного досвіду державних механізмів запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, дозволяє сформулювати комплекс ефективних національних важелів державного регуляторного впливу з протидії даному виду злочинності.

Список літератури:

1. Basel Committee on Banking Supervision Statement : Prevention of criminal use of the banking system for the purpose of money laundering [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу: <http://www.bis.org/publ/bcbsc137.pdf?noframes=1>.
2. Gilmor W.C. Dirty money. The evolution of money laundering counter-measures. – Strasbourg, 1995
3. Бровко В.М. Генеза інституту кримінальної відповідальності за умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму в Україні з урахуванням змін міжнародного законодавства у цій сфері. *Współpraca Europejska*. Vol. 2(9) 2016.C.107-117.
4. Дудоров О.О., Тертиченко Т.М. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України: монографія. К.: Ваіте, 2015. 392 с.
5. Кашпур Л.М. Протидія легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом [Текст]. *Інвестиції : практика та досвід*. 2018. № 3. С. 103-106.
6. Клименко А.О. Організаційні та правові засади діяльності банків щодо протидії легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом: [монографія]. К.: Ун-т “Україна”, 2006. 168 с.
7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text
8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин: Прийнята на спеціальній конференції ООН 19.12.1988 р. Відень: ООН, Економічна і соціальна рада, 1988.
9. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, № 49. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text
10. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму. Інтернет-ресурс. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text.
11. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму : ратифіковано Україною від 17.11.2010. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text
12. Корнієнко М.В. Протидія органів внутрішніх справ легалізації коштів одержаних злочинним шляхом. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. 228 с.

13. Новиков К. Боротьба з легальним результатом. Інтернет-ресурс. URL: <https://zib.com.ua/ua/2735.html>

14. Пишкін С. Значна перемога. FATF безстроково призупинила членство Росії. РБК-Україна. 2023. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/znachna-peremoga-fatf-bezstrokovovo-prizupinila-1677242236.html>

15. Про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів: Директива Європейського Парламенту та Ради 2005/60/ЄС від 26.10.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу: <http://eurodocs.sdla.gov.ua/DocumentView/tabid/28/ct 1/Edit/mid/27/ID/10004910/Lang/Default.aspx>

16. Сорок рекомендацій групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) <https://www.kmu.gov.ua/npas/2854776>

17. Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції / А.Г. Чубенко, М.В. Лошицький, Д.М. Павлов, С.С. Бичкова, О.С. Юнін. Київ: Ваіте, 2018. С. 146-147.

ФОРМИ ТА ВИДИ АФЕКТОВАНИХ СТАНІВ ПРИ ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНОГО ДІЯННЯ

Вереша Роман Вікторович

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального та
адміністративного права
Академії адвокатури України

Афект – це особливий вид психічного явища [2, 68]. Афект визначається як емоційний вибух в умовах гостро конфліктної ситуації, небезпеки особистісної поразки; це почуттєвий стан, що отримує досить значну дієвість і стає загальним бурхливим порушенням психічного життя. Інші автори вважають, що афект – це таке, що виникло раптово в гострій конфліктній ситуації надмірне нервово-психічне збудження, що проявляється в тимчасовій дезорганізації свідомості (її звуженні) і крайній активізації імпульсивних реакцій [1, 69–70]. Тобто, можна сказати, що афект з точки зору психології можна розглядати як процес (розвиток емоцій у певній ситуації) і як стан (він характеризує психічну діяльність особи не лише у певній ситуації, але і у певний проміжок часу).

У психології виділяються форми та види афектів. До форм афекту відносять гнів, страх, жах, як найбільш характерні прояви психічної діяльності особи у стані афекту. Кожен із цих проявів може обумовлювати нездатність обирати особою адекватний (правомірний) спосіб поведінки у конкретній ситуації.

Гнів визначається як емоційний стан, негативний за змістом, зазвичай, виявляється у формі афекту; бурхливий вияв злості, спрямованої на ближнього; злісний стан душі, почуття сильного обурення; стан нервового збудження, роздратування; це фундаментальна людська емоція, яка дана була з тією метою, щоб особа могла вижити в дикому і небезпечному середовищі; адресна агресія через відкритий прямий тиск на партнера. Вважається, що у стані гніву людина втрачає об'єктивність суджень, здійснює малоконтрольовані дії; схильна до миттєвої, часто імпульсивної дії; підвищене м'язове збудження при недостатній рівноваженості легко переходить у дуже сильну дію.

Страх визначається як внутрішній стан, що обумовлений загрозою реального або передбачуваного лиха; це негативний стан людської психіки, спровокований реальною або уявною загрозою; безумовно-рефлекторна емоційна реакція на небезпеку, що виражається в різкій зміні життєдіяльності організму. Зазначається, що емоція страху, викликана небезпечним насильством, спонукає до безумовно-рефлекторних відповідних дій, що засновані на інстинкті самозбереження. Отже, страх – це певна захисна реакція організму від впливу зовнішніх, як правило, небезпечних факторів реальної дійсності, яка супроводжується певними фізіологічними особливостями.

Найвищою формою страху є жах, який характеризується «різкою дезорганізацією свідомості (божевільний страх), заціпенінням (передбачається, що він викликається надмірно великою кількістю адреналіну) або безладним м'язовим збудженням. У стані жаху людина може перебільшити небезпеку.

Гнів, страх і жах як емоційні стани можуть бути обставинами, які обумовлюють вчинення злочинів. Тому наявність (відсутність) вказаних форм афекту має враховуватися при призначенні покарання та застосуванні інших норм та інститутів Загальної частини КК України.

Також виділяються види афекту, а саме: класичний та кумулятивний. Інколи виділяється значно більше видів афектів: фізіологічний, патологічний, класичний та кумулятивний. Варто зазначити, що, незалежно від того, до якого виду належить емоційний стан, діяння людини при цьому спрямовані на те, щоб усунути фактор, який викликає у неї такий стан [2, с. 64].

Фізіологічний афект, визначається як сильний і відносно короткостроковий емоційний стан, пов'язаний з різкими змінами важливих для суб'єкта життєвих обставин, який супроводжується яскраво вираженими руховими проявами. Такий стан особи під час вчинення злочину не виключає кримінальну відповідальність, оскільки у особи зберігається можливість усвідомлювати свої дії і керувати ними, хоча і не у повній мірі.

При фізіологічному афекті особа вчинює суспільно небезпечне діяння не під впливом власних негативних характеристик: для винуватої особи така форма поведінки є незвичною, невластивою для особистості суб'єкта злочину. Вчинення суспільно небезпечних дій цією особою обумовлено її взаємовідносинами з потерпілою особою, як правило, відрізняється конфліктністю, причому конфлікт може виникнути як безпосередньо в ситуації делікту, так і задовго до нього. У такій конфліктній ситуації, яка зачіпає інтереси і цінності винуватої особи, остання не бачить іншого шляху виходу з неї, окрім обраного протиправного. Така ситуація може бути викликана як об'єктивними причинами (реальна загроза зі сторони потерпілого, брак часу для прийняття рішення), так і суб'єктивними особливостями винуватого (підвищеною вразливістю, чутливістю, схильністю до «зупинки» на психотравмуючих моментах, недостатньою гнучкістю поведінки).

Вчинення злочинного діяння у стані фізіологічного афекту характеризується раптовістю і обмеженою можливістю реалізації волі особи. При цьому, свідомість переповняється гнівом, образою, поведінка набуває рис негнучкості, стає спрощеною, втрачаються складні моторні навички, що вимагають контролю свідомості, дії стереотипізуються, домінують рухові автоматизми – у криміналістичній картині злочину може спостерігатись множинність ударів і поранень, їхня однотипність, скупченість і явна надмірність. Свідомий контроль дій при цьому знижується, але підсилюється їхня енергетика, рухи здобувають різкість, стрімкість, безперервність, більшу дієвість. Таким чином, психофізіологічні ознаки фізіологічного афекту дозволяють говорити про так би мовити часткове блокування свідомо-вольового регулювання особою своєї поведінки.

Стан фізіологічного афекту є досить швидкоплинним і нетривалим – від декількох секунд до декількох хвилин, інколи – годину. Після цього до особи повертається здатність усвідомлювати свої дії і керувати ними повною мірою, оскільки блокування свідомості знімається. Відразу ж після цього особа починає усвідомлювати те, що вона вчинила суспільно небезпечне діяння, зникає емоційне збудження, особа починає почуватися втомленою та емоційно спустошеною. Цей вид афекту особи враховується судом при призначенні покарання і є обставиною, яка його пом'якшує.

Але не всі види фізіологічного афекту можуть вважатися обставинами, які пом'якшують покарання. Так, зокрема, у межах даного виду афекту виділяють ще й особливий підвид, який має певні особливості – аномальний афект. Даний вид афекту має такі ознаки: а) короткотривалість накопичення афекту; б) більш глибоке, ніж у здорових осіб, звуження свідомості; в) порушення динаміки мислення аж до її зупинення; г) стереотипна поведінка, яка охоплює руховий автоматизм. У межах даного підвиду афекту виділяють афект, що розвинувся в стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння, та афект, що розвивається у осіб, які перенесли черепно-мозкові травми, нейроінфекцію, а також у психопатичних особистостей, в яких відхилення психіки від норми не носить характер патології, але не виключає певних порушень емоційно-вольової, мотиваційної сфери [3, 190–191].

Виходячи із практики застосування окремих норм КК України, у стані сп'яніння вчинюється значна кількість злочинів у сімейно-побутовій сфері, проти громадського порядку, проти життя та здоров'я особи. Така ситуація обумовлена тим, що під впливом алкоголю, наркотичних засобів чи психотропних речовин в людини відбуваються деякі порушення в структурі свідомості, емоційній регуляції поведінки, що призводять до спрощеного сприйняття подій, до переоцінки своїх можливостей, неадекватного розуміння причин своїх невдач та помилок, до зниження самоконтролю, оцінки ситуації як більш конфліктної. Вчинення злочину у стані афекту, що викликаний станом сп'яніння, може бути обставиною, що обтяжує покарання (п.13 ч. 1 ст. 67 КК України).

Щодо другого підвиду аномального афекту, то найбільш проблемним є встановлення наявності такого стану у осіб, які мають відхилення психіки від норми. Афекти, що виникають у осіб, які мають певні психічні аномалії, відхилення, утворюються внаслідок хронічної затримки емоційного реагування, що утворює накопичення нереалізованих образ, підвищує чуттєве сприйняття психікою різноманітних неприємних ситуацій, призводить до збільшення кількості психотравмуючих впливів та накопичення негативних емоцій. В умовах наявності у таких осіб афекту, можливість усвідомлювати свої дії, відповідати за них та вільно здійснювати їх регулювання знижується значно більше, ніж у здорових осіб, хоча і не втрачається повністю. Крім того, на відміну від психічно здорових осіб, у яких афективні дії виникають у відповідь на реальну ситуацію (образа, насильство, зрада, наклеп тощо), яка викликає гнів,

лють, бажання помститися кривднику, у психопатичних особистостей афективні дії виникають не лише у реальних, але й в уявних психотравмуючих ситуаціях.

Від фізіологічного відрізняється патологічний афект. Цей вид афекту є гострим короточасним психічним розладом, що виник раптово і характеризується глибоким запамороченням свідомості; бурхливим руховим збудженням з автоматичними діями; неповною або майже повною амнезією вчинених дій. Вважається, що дії в стані патологічного афекту відрізняються великою руйнівною силою, а в постафективній стадії спостерігається глибокий сон. Таким чином, основною ознакою патологічного афекту є неможливість особою усвідомлювати свої дії і керувати ними, тобто вина за наявності такого стану відсутня. Отже, кримінально-правове значення патологічного афекту полягає у тому, що наявність такого емоційного стану під час вчинення злочину виключає кримінальну відповідальність, а до особи можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру, що передбачено у відповідних нормах Загальної частини КК України.

Класичний афект виникає у відповідь на гострий психотравмуючий вплив з боку потерпілої особи. Цей вид афекту визначається як стрімка емоційна реакція вибухового характеру, яка при цьому бурхливо протікає. Відрізняється цей вид афекту від фізіологічного тим, що класичний виникає як реакція на протиправні (злочинні) дії з боку потерпілої особи. З юридичної точки зору протиправними діями, які можуть сприяти виникненню стану класичного афекту у винуватій особи, можуть бути насильницькі дії (фізичні та психічні), тяжкі образи або погрози з боку потерпілої особи.

Кумулятивний афект (його ще називають накопичувальним) є реакцією на довготривалу психотравмуючу ситуацію. Тобто, кумулятивний афект – це поступове накопичення афектогенних переживань, які лише збільшують тенденцію до розрядки (афективного вибуху). Цей вид афекту виникає внаслідок систематичного або безперервного конфлікту. Нерідко протягом такої конфліктної ситуації у винуватій особи спостерігається депресія, наявні суїцидальні та інші спроби виходу із ситуації.

Основна відмінність між класичним та комунікативним афектами полягає у механізмі формування кожного із вказаних емоційних станів. На відміну від класичного, кумулятивний афект у якості підготовчої стадії має триваючу у часі накопичувальну фазу, яка може продовжуватися як декілька місяців, так і декілька років, протягом яких складається психотравмуюча ситуація і зростає вплив психотравмуючих факторів.

Психотравмуюча ситуація в загальному розумінні визначається як ситуація, яка складається під впливом зовнішніх факторів, які сприяють акумуляції (поступовому накопиченню) негативних емоцій, які впливають на психіку особи. Ситуація може бути розцінена як психотравмуюча лише у поєднанні і у встановленні особливостей взаємодії самої ситуації, що склалася, і особистості злочинця. Психотравмуюча ситуація, яка виникає не одномоментно, а поступово, пов'язана із акумуляцією у винуватій особи негативних емоцій на фоні негативного впливу на її психіку зовнішніх факторів. Тому поняття

психотравмуючої ситуації як умови вчинення злочину у стані кумулятивного афекту має самостійне кримінально-правове значення.

Раптовість – це спосіб дій з метою досягнення результату в розрахунку на несподіваність. Раптовість досягається здійсненням неочікуваних дій. Ознака раптовості є одним із критеріїв розмежування при встановленні конкретного виду афекту. Якщо особа довгий час перебуває у стані емоційної напруги, відчуває певні переживання, то ці переживання, можуть не завжди повною мірою усвідомлюватись і часто вербалізуються. В подальшому, настає момент, коли особа вже не може приховувати того факту, що терпіння її вичерпується і, що емоційна напруга є досить високою.

КК України визначає емоційний стан особи, який має кримінально-правове значення у якості ознаки суб'єктивної сторони складу злочину, передбачаючи формулювання «сильне душевне хвилювання». Видається, що цим терміном охоплюються як класичний, так і кумулятивний афекти.

Список літератури:

1. Вереша Р. В. Афект як психологічна та кримінально-правова категорія // Вісник Академії адвокатури України. – Том 14. – число 1 (38). – 2017. – С. 66–74.
2. Вереша Р. В. Кримінально-правове значення фізіологічного афекту // Сучасні тенденції розвитку юридичної науки та практики : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 15–16 березня 2019 року / ред. кол. Гриценко І. С., Мельник Р. С. та ін. К.: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 63–65.
3. Вереша Р. В. Сильне душевне хвилювання: поняття та кримінально-правове значення // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 1(13). С. 182–193.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ ПРАВ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІЙ ВЛАСНОСТІ

Леонт'єва Ліна Віталіївна

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

ВСТУП Відповідно до Конституції України, яка гарантує кожному громадянину свободу художньої, наукової і технічної творчості, держава послідовно створює свої власні механізми захисту інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, які виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Актуальність теми дослідження. Держава з боку створення певних умов для визнаної системи інтелектуальної власності є необхідним елементом для досягнення високого економічного та соціального розвитку будь-якої людини. Держава виступає гарантом для охорони та контролю за дотриманням використання об'єктів інтелектуальної власності, а саме з питань що саме є нематеріальними та матеріальними правами. Сприяє, за допомогою створених спеціальних органів, подальшому розвитку винахідницьких і творчих талантів та досягнень.

В юридичній практиці виникають питання стосовно об'єктів права інтелектуальної власності, як в господарській діяльності так і в приватному житті людини. Саме досить часто застосування в повсякденному житті комп'ютерних програм, ігор, відеофільмів, аудіозаписів, фотографій та інших зображень і породжує низку нерегульованих питань. Дуже часто, використовуючи подібні об'єкти з порушенням цього права може обернутися не тільки адміністративними, цивільними, а й кримінальними позовами.

Відносно питання майнових прав, що виникають процесі забезпечення прав інтелектуальної власності, дуже велику увагу в своїх дослідженнях приділяли такі науковці як: досліджували вітчизняні фахівці в галузі цивільного права І.А.Арістова, А.Г. Андрюшин, О.М. Бандурка, В.Т. Білоус, І.Г. Запорожець, О.В. Кузьменко, О.М. Пастухов, О.А. Підпригора, О.Д. Святоцький, А.В. Чукаєва та інші. Проте залишається дуже багато протиріч, які на даний час є актуальними в цій сфері, та потребують подальшого системного наукового аналізу.

Якщо розглядати питання інтелектуальна власність, з боку виділення матеріальних і особистих прав, то це саме ті права які закріплені в законодавстві в вітчизняному та міжнародному і є результатом діяльності людини в літературній, науковій, промисловій, художній сферах і т. ін. Права інтелектуальної власності поділяються на особисті немайнові, які безпосередньо пов'язані з особистістю автора об'єкта і не можуть передаватися ніякій іншій особі за договором (їх передача іншій особі можлива тільки за законом), та на

майнові, які можуть передаватися іншим особам тільки автором об'єкта або іншою особою-правовласником, у якого на законних підставах виникло це право в результаті замовлення створення об'єкту або в результаті придбання виключних майнових прав інтелектуальної власності на законних підставах.

Зазвичай інтелектуальну власність розглядають в двох аспектах власності. По-перше – це право на створення самого об'єкту інтелектуальної власності, та його визнання за автором. По-друге – це права на результати розумової діяльності людини в науковій, художній, виробничій та інших сферах, які є об'єктом цивільно-правових відносин у частині права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Саме виходячи з вищевикладеного, виникає питання, як саме інтелектуальний продукт, будучи благом не матеріальним, може визнаватися за його творцем (автором) і як саме інші особи мають право використовувати відповідно до законодавства.

Поряд з особистими права інтелектуальної власності є й майнові права. До майнових прав інтелектуальної власності відповідно до ч.1 ст.31 Закону України «Про авторське право і суміжні права» належать: право на використання об'єкта інтелектуальної власності, виключне право дозволу на використання об'єкта інтелектуальної власності або заборони на його використання; інші майнові права інтелектуальної власності, передбачені законом [1, ст.31]. Право інтелектуальної власності може виникати або внаслідок створення такого об'єкту (наприклад, право виконавця виникає з моменту першого виконання твору об'єкта авторського права), або в результаті здійснення автором об'єкта певних реєстраційних дій і отримання певного документа (наприклад, право на винахід засвідчується патентом).

Існує декілька думок вчених стосовно правових режимів регулювання відносин власності та інтелектуальної власності. Перші схильні вважати що неможливо застосовувати до інтелектуальної власності загальних норм права власності, а інші притримуються думки, що право інтелектуальної власності необхідно розглядати як особливий різновид власності.

Автори чинного цивільного законодавства щодо регулювання майнових прав інтелектуальної власності зазначають наступне: майнові права об'єкта права інтелектуальної власності – це суб'єктивні права. І вони поділяються на виключні і невиключні [2, с. 265]. До виключних законодавство включає: право дозволяти використовувати об'єкт інтелектуальної власності і право перешкоджати і забороняти неправомірно використовувати об'єкта права інтелектуальної власності. Що стосується невиключних майнових прав до них входить право на використання об'єкта інтелектуальної власності та інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом [3].

Таким чином, суб'єкт (творець, автор, власник) права інтелектуальної власності має право розпоряджатися цим об'єктом (правом на нього) на свій розсуд. Це означає юридичну можливість: продавати, обмінювати, дарувати, здавати в оренду чи найм та вчиняти інші цивільно-правові правочини (тобто укладати договори на розпорядження майновими правами інтелектуальної

власності). Цивільне законодавство України закріплює за суб'єктом права інтелектуальної власності можливість реалізувати своє право на основі: а) ліцензії на використання об'єкта права інтелектуальної власності; б) ліцензійного договору; в) договору про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності; г) договору про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності; д) інших договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності [3].

Майнові права суб'єктів у випадках вільного використання творів науки, літератури і мистецтва права інтелектуальної власності обмежуються Законом України «Про авторське право і суміжні права». Також містяться норми, відповідно до яких використання винаходів чи корисних моделей без дозволу суб'єкта права на них не є порушенням суб'єктивних прав цього суб'єкта відповідно до Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [4].

Висновки Проаналізувавши особливості правового регулювання немайнових (особистих) і майнових прав інтелектуальної власності, можна зробити наступні висновки. Особисті немайнові права інтелектуальної власності належать тільки фізичній особі, яка не може від них відмовитись та не може бути позбавлена цих прав, а ось стосовно майнових прав, то саме особисті права і породжують породжують для даного суб'єкта майновий інтерес. Якщо особисті права виникають уже в момент написання твору чи під час створення винаходу, корисної моделі або промислового зразка, то майнові права інтелектуальної власності – це суб'єктивні права учасників правовідносин на результати інтелектуальної діяльності в літературній, науковій, художній, промисловій та інших сферах. Також особливістю виникнення майнових прав є те, що вони можуть виникати з дій та інших юридичних фактів, передбачених цивільним або господарським законодавством, які пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном.

Література

1. Про авторські і суміжні права: Закон України від 23.12.1993р. № 3792-ХІІ № 1315. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата останнього звернення 12.11.2021.)
2. Харитонов Є.О., Калітенко О.М, Зубар В. М.Цивільне і сімейне право України: навч.-практ. посіб. Харків, 2003. 640с.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-ІV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 12.11.2021).
4. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 23.12.1993р. №3769- ХІІ № 7 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text> (дата останнього звернення 12.11.2021.)

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Леонт'єва Ліна Віталіївна

к.ю.н., доцент

Аненко Анастасія Віталіївна

Студентка Харківський національний автомобільно-дорожній університет
м. Харків, Україна

Вступ. Сучасний стан соціально-економічного розвитку держави характеризується, з одного боку, динамізмом та багатовекторністю процесів розвитку та реформ в усіх сферах суспільного життя загалом та державного управління зокрема, які обумовлені передусім її євроінтеграційними прагненнями. А з другого - складністю реалізації загальнонаціональних завдань і цілей у різних сферах суспільного життя через воєнний стан, обмеженість до законодавчої бази, обмежений обсяг необхідних фінансових ресурсів для задоволення на високому рівні всіх потреб суспільства та соціально-економічного розвитку держави.

Мета. Невідповідність системи фінансового контролю вимогам сьогодення є наслідком низки проблем як законодавчого, так і організаційно-методологічного характеру, які створюють тенденції до збільшення фінансових правопорушень.

Однією з проблем фінансового контролю в воєнний час є недосконалість і суперечливість чинного законодавства. В Україні питання здійснення фінансового контролю регламентуються Конституцією України, законами і підзаконними актами, але потрібен базовий закон, який регулював систему органів фінансового контролю [1, ст. 572].

Матеріали та методи Питанню фінансового контролю над суб'єктами господарювання приділено багато праць, а саме: А.П. Беляєвою, О.А. Беляневичем, О.М.Вінником, А.В.Луць, В.К. Мамутовою, В.С. Мартем'янова, В.В. Мілаша, В.С. Щербини та інших науковців.

Результати та обговорення Органи державного фінансового контролю керуються Конституцією України, міжнародними договорами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, Законами України "Про державну службу" і "Про центральні органи виконавчої влади" та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють діяльність органів виконавчої влади.

Створена система органів при здійсненні фінансового контролю, які наділені відповідними повноваженнями. Класифікують ці органи за такими ознаками:

1) за рівнем компетенції державних органів розглядають загальнодержавні (Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України) та органи місцевого самоврядування;

2) за інститутами: податкові; контрольно-ревізійні; органи державного казначейства; фінансово-кредитні установи тощо.

3) за компетенцією: загальної компетенції (для яких здійснення фінансового контролю не є основною діяльністю); спеціальної компетенції (спеціально створені для діяльності у сфері фінансового контролю).

Кабінет Міністрів у період воєнного стану надає право на провадження господарської діяльності органам що можуть проводити контроль.

Відповідну постанову від 18 березня 2022 року № 314 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» було розміщено на Урядовому порталі. Перелік відомостей, які вносяться до декларації, визначено у додатку 1 до Постанови.

У Постанові визначено, що суб'єкти господарювання, які набули право на провадження господарської діяльності на підставі декларації, у разі відсутності відповідних дозвільних документів (документи дозвільного характеру, ліцензії та/або інші результати надання публічних послуг), невідкладно, але не пізніше одного місяця після припинення чи скасування воєнного стану звертаються до відповідних органів ліцензування, дозвільних органів та суб'єктів надання публічних (електронних публічних) послуг і отримують відповідні дозвільні документи в порядку, строки та на умовах, передбачених законодавством, без зупинення (припинення) їх діяльності.

Крім цього, на період воєнного стану зупиняється перебіг строків звернення за отриманням публічних послуг, визначених законодавством. З дня припинення чи скасування воєнного стану перебіг зазначених строків продовжується з урахуванням часу, що минув до їх зупинення.

Строки дії діючих строкових ліцензій та документів дозвільного характеру автоматично продовжуються на період воєнного стану.

Верховна Рада України, відповідно до ст. 85 Конституції України, здійснює фінансовий контроль при затвердженні Державного бюджету і внесенні змін до нього, при його виконанні та ухваленні рішення щодо звіту про його виконання. Також покладена функція парламентського контролю за використанням Україною кредитів, отриманих від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій і не передбачених Державним бюджетом України [2]. Верховна Рада України прийняла за основу проєкт Закону №7442 про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства щодо застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану. Метою законопроекту є спрощення доступу до процедур банкрутств і підвищення ефективності їх застосування в умовах воєнного та післявоєнного стану, а також уточнення низки процедурних питань і усунення неузгодженостей і недоліків, виявлених під час практичного застосування положень Кодексу України з процедур банкрутства [3].

Рахункова палата України, що здійснює контроль за використанням коштів Державного бюджету України від імені Верховної Ради України. Основними завданнями Рахункової палати є такі: організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням видаткової частини Державного бюджету України, використанням бюджетних коштів; здійснення контролю за створенням і погашенням внутрішнього і зовнішнього боргу України, визначення ефективності й доцільності витрат державного бюджету, валютних і кредитно-фінансових ресурсів[4, с.282].

Під час війни всім суб'єктам господарювання було запропоновано закликати використовувати бюджетне фінансування, переглянути свої видатки під час війни з метою ефективного використання коштів. Тому кожна інституція, яка використовує бюджетні кошти, має переглянути свої видатки й бюджетні програми під час війни [5, с. 75]. Але хочемо зауважити, що Рахункова палата у жодному разі не закликає різко скорочувати видатки всіх бюджетних програм й інституцій, а лише робить акцент на тому, що надважливо зрозуміти, що потрібно зважити де саме неефективно використовуються кошти і перерозподілити їх у ті сфери, де вони гостро необхідні.

Міністерство фінансів України є центральним спеціалізованим органом державної виконавчої влади з управління і контролю за фінансами. Воно здійснює контроль за складанням проекту й виконанням державного бюджету, за дотриманням банками правил касового виконання держбюджету за доходами; установлює порядок ведення бухгалтерського обліку і складання звітності про виконання бюджетів, кошторисів витрат бюджетних установ; координує відомчий фінансовий контроль.

Така побудова та класифікація вітчизняної системи фінансового контролю забезпечить створення надійної платформи для її ефективного розвитку, зокрема розвитку правового поля, унормування понятійного апарату, уніфікацію чітких і прозорих правил діяльності органів контролю, удосконалення механізму співпраці та обміну інформацією між ними, ідентифікацію статусу і місії кожного з них, а також сприятиме максимальному наближенню до міжнародних стандартів та кращої практики ЄС. Адже основною метою їх діяльності є забезпечення здійснення ефективного контролю за управлінням та використанням державних (місцевих) ресурсів.

Органи державного фінансового контролю можуть застосовувати у своїй діяльності основні принципи діяльності Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю та її регіональних організацій, Міжнародні стандарти вищих органів фінансового контролю та Міжнародної федерації бухгалтерів у частині, що не суперечить Конституції України та законам України. Взаємовідносини у сферах діяльності органів державного фінансового контролю з відповідними органами інших держав та міжнародними організаціями базуються на міжнародних договорах України, а також на установчих актах та правилах міжнародних організацій, членом яких є Україна [6].

Центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю, може укладати міжнародні договори України з іноземними органами державної влади і міжнародними організаціями, меморандуми з освітніми і науково-дослідними установами та організаціями про співпрацю та обмін інформацією.

Отже перше, що ми можемо стверджувати, що спостерігається безсистемність в нормативному полі України та розбалансованість в системі контролюючих органів та дублювання їх обов'язків. Зокрема в Україні державний фінансовий контроль здійснюється численними органами, непов'язаними між собою. Більшість функцій і повноважень у сфері державного фінансового контролю дублюються зовнішніми та внутрішніми органами й структурними підрозділами державного фінансового контролю. Під час війни потрібен досить чіткий розподіл повноважень контролюючих органів, для того щоб людям бізнесу було легше надавати послуги, виробляти продукцію і як можна легше звітувати перед відповідними державними органами. А також можемо спостерігати не визначений чіткою мірою механізм взаємодії та координації дій органів контролю між собою, з іншими органами публічної влади та громадськістю. Відсутні єдині підходи до структурної організації суб'єктів контролю [7].

Отже можемо зробити наступні **висновки**, що одним із найважливіших напрямків підвищення ефективності фінансового контролю в воєнний час є розмежування повноважень контролюючих суб'єктів поряд із цим їх координація і взаємодія між собою. Саме їх взаємодія може посприяти виведення економіки на багато вищий рівень, бо всі контролюючі органи мають спільну мету – ріст економіки, захист та охорона інтересів держави. Саме під час війни всі органи повинні діяти злагоджено і їх дії повинні бути направлені на забезпечення економічного зростання фізичних та юридичних осіб - підприємців.

Література

1. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010. №2456-VI// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon1.rada.gov.ua> .
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-В // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon1.rada.gov.ua> .
3. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon1.rada.gov.ua>
4. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / Кол. авт.: Г.Л.Знаменський, В.В.Хахулін, В.С.Щербина та ін.; Заг. ред. В.К.Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2004.-688 с.
5. Про рахункову палату: Закон України: від 27.01.2015 р. № 576- VII// Відомості Верховної Ради України. – 2015. - №36. – ст.360.

6. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні від 26.01.2003 р. № 2939 – XII // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon1.rada.gov.ua>.

7. Про деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану від від 18 березня 2022 р. № 314 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>

ПОРУШЕННЯ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Леонтська Ліна Віталіївна

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Коньова Катерина Андріївна

студентка 1 курсу
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Актуальність теми. Саме цей процес і вимагає приведення національного законодавства до цивілізованого прогресу, а саме надання права особі на використання свого творчого потенціалу під час реалізації своїх прав і свобод, у тому числі права на результати творчої діяльності, які захищаються державою та її органами. Самі під час реалізації свого права на результати творчої діяльності і виникає право інтелектуальної власності, що охороняється міжнародними нормами, та нормативно-правовими актами України. Завдяки цим нормативно-правовим актам забезпечується надання учасникам свободи у здійсненні своїх прав і отримання державної допомоги особам з боку уповноважених державних органів.

На даному етапі національне законодавство про інтелектуальну власність максимально наближається до міжнародних стандартів захисту інтелектуальної діяльності суб'єктів. Розглядаючи теоретичні набутки та практичні рекомендації які ґрунтуються на аналізі чинного законодавства, практики його застосування можемо звернути увагу на праці таких учених: А.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, Д.Н. Бахраха, М.І. Бажанова, А.С. Васильєва, В.І. Дахно, І.В. Венедіктової, А.Т. Комзюка, О.А. Підпригори, О.О. Підпригори, О.Ф. Скакун, С.Д. Святоцького, Н.О. Саніахметової, Р.Б., М.М. Тищенко, Шишки та ін..

Основним принципом інтелектуальної, творчої діяльності є розумова діяльність суб'єкта (незалежно від віку, дієздатності і т. д.) яка повинна нести в собі новизну, оригінальність та позитивні наслідки.

Окремі положення Конституції України інтелектуальної власності, зокрема, ст. ст. 15, 23, 26, 34-37, 41, 54, 55, 124 [1, с. 99]. Положення ст. 54 Конституції України закріплює право на свободу займатися вільно літературною, художньою, науковою і технічною творчістю [2]. Якщо в результаті такої діяльності створюються нові об'єкти інтелектуальної власності, то держава повинна надати захист, та забезпечити інтереси осіб які мають право власності на діні об'єкти (первинні або вторинні) правовласників, які виникають під час реалізації та використання таких об'єктів, їх авторських прав. Отже, отримуємо наступне:

В Конституції України ст. 23 закріплено принцип свободи в художній та науковій творчій діяльності не вирізняється абсолютним характером, дозволяється виражати як усно, так і письмово. У даного принципу є свої обмеження: творець, або інша особа-правоволоділець своїми діями не повинен порушувати інтереси інших осіб, має право перед суспільством, поважати права і свободи інших і не посягати на них. Має за обов'язок реалізувати свою діяльність так, щоб забезпечувати і гарантувати збереження державної безпеки.

Відповідно до статті 41 Конституції нашої держави закріплюється вільний обіг об'єктів інтелектуальної, творчої діяльності. Саме держава виступає гарантом під час отримання права власності, а саме володіння, розпорядження і використання об'єктів права інтелектуальної власності. Конституції України ст. 54 закріплює і гарантує кожному право на результати його інтелектуальної, творчої діяльності та забороняє поширення та використання їх без згоди автора або творця, окрім випадків зазначених в законодавстві.

За загальним правилом чинне законодавство за порушення прав інтелектуальної власності передбачає адміністративну, цивільно-правову та кримінальну відповідальності.

Захист права інтелектуальної власності, частіш за все відноситься до цивільно-правових норм, але і в Кодексі України про Адміністративні Правопорушення (далі КУпАП) є норми, які вказують на порушення прав в сфері інтелектуальної діяльності. Складність розгляду відповідальності відповідно до КУпАП, полягає в тому, що саме цей Кодекс не містить власних понять: «інтелектуальна власність», «виняткові права», «авторське право», «контрафактна продукція». Але все-таки є статті які містять в собі відповідальність за порушення саме цих прав.

Загальна адміністративна відповідальність за порушення прав на об'єкти права інтелектуальної власності, в тому числі авторські і суміжні права встановлена в ст. 51-2 КУпАП. Крім того, ст.ст. 164-6, 164-7 та 164-9 КУпАП передбачають адміністративну відповідальність за порушення прав на демонстрування та поширення аудіовізуальних творів чи фонограм, які відповідно до цивільного законодавства також належать до об'єктів інтелектуального права.

Таким чином, В главі 7 Адміністративні правопорушення, що посягають на власність КУпАП, а саме ст. 51–2 закріплює саме порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності. Під час розгляду цивільно- правової відповідальності, необхідно звернути увагу на основні закони, що стосуються захисту права інтелектуальної власності в Україні, а саме: «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки» та інші.

Відповідно досить широкий спектр прав які порушуються в сфері інтелектуальної власності висвітлені в Законі України «Про авторське право і суміжні права» є: вчинення будь-яких дій, які порушують особисті немайнові права та майнові права авторського права; піратство, розповсюдження

контрафактних примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних); плагіат (оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під своїм іменем); підроблення, зміна чи вилучення інформації, зокрема в електронній формі, про управління правами тощо.

Способи захисту суб'єктивних прав та інтересів інтелектуальної закріплено у ст. 432 ЦКУ. яка проголошує, що особа може звернутись до суду коли порушуються її особисті майнові і немайнові права. Основна мета такої відповідальності – не покарання за недотримання встановленого правопорядку, а відшкодування заподіяної шкоди. Особливостями цивільно-правової відповідальності є майновий характер, компенсаційний характер, відшкодування моральної шкоди [5, с. 54].

Відповідно до ст. 432 ЦКУ суд у випадках та в порядку, встановлених законом, може постановити рішення, зокрема, про: застосування негайних заходів по збереженню відповідних доказів порушення права інтелектуальної власності; зупинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорт чи експорт яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності; вилучення товарів, виготовлених з порушенням права інтелектуальної власності та знищення таких товарів; вилучення з цивільного обороту матеріалів та знарядь, які використовувалися переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності; вилучення та знищення матеріалів та знарядь; застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків; опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення[6, с. 54].

Питання захисту права інтелектуальної власності в Україні розглядається в ч. 2 ст.20 Господарського процесуального кодексу України. Повноваження з розгляду даних питань покладено на Вищий суд з питань інтелектуальної власності зокрема: спорах щодо прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, торговельну марку (знак для товарів і послуг), комерційне найменування та інших прав інтелектуальної власності, в тому числі щодо права попереднього користування; спорах щодо реєстрації, обліку прав інтелектуальної власності, визнання недійсними, продовження дії, дострокового припинення патентів, свідоцтв, інших актів, що посвідчують або на підставі яких виникають такі права, або які порушують такі права чи пов'язані з ними законні інтереси; справи про визнання торговельної марки добре відомою тощо [7, с. 54].

Можемо зробити наступні **висновки**, що в Україні діє сучасна законодавча база щодо захисту права інтелектуальної власності. За їх порушення може настати адміністративна, цивільна, адміністративна або кримінальна відповідальність. Важливим напрямом розвитку вітчизняного законодавства в галузі інтелектуальної власності, має бути посилення режиму правової охорони об'єктів інтелектуальної власності, у тому числі посилення відповідальності за порушення виключних прав на інтелектуальні об'єкти. Проаналізувавши норми діючого кримінального кодексу, можемо стверджувати, що в Україні досить м'які, у порівнянні з розвинутими країнами, санкції за вчинення злочинів проти

інтелектуальної власності. Проте вирішувати цю проблему необхіднов комплексі, оскільки потрібно не лише посилити відповідальність, але й розробити ефективний механізм притягнення до неї, зокрема спростити процедури, які дають змогу довести порушення в цій галузі. Необхідно розробити механізм попередження та припинення правопорушень, з залученням спеціалізованих органів і суб'єктів державної влади.

Література

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15/conv>
2. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-XII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3792-12/conv>
3. Про охорону прав на винахід і корисну модель: Закон України від 15.12.1993 р. № 3688-XII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12#Text>
4. Коротюк О. До питання змісту понять «інтелектуальна власність» та «право інтелектуальної власності». Теорія і практика інтелектуальної власності. 2019. № 6. С. 125–138.
5. Шабалін А. Деякі питання захисту права інтелектуальної власності в ЄС. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2019. № 6. С. 46–54.
6. Сенюта В. Визначення інтелектуальної власності: деякі теоретичні зауваження. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 6. С. 52–54.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ МАКДОНАЛЬДЗ НА СТАБІЛІЗАЦІЮ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Кулініч Тетяна Володимирівна

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту організацій,
Національний університет «Львівська політехніка», Україна

Стрілець Валентин Михайлович

студент I курсу магістратури Інституту економіки і менеджменту,
Національний університет «Львівська політехніка», Україна

Соціальні процеси в Україні в період війни перебувають в нестабільному стані, часто підпадають під вплив внутрішніх і зовнішніх інформаційних збурювачів, а отже вимагають врівноваження і стабілізації. Для збереження спокою не завжди достатньою є наявність єдиного інформаційно-комунікаційного простору, що формується, наприклад державним телемарафоном «Єдиних новин». YouTube канали і канали в соціальних мережах (Telegram, Viber та інші) переважно не сприяють заспокоюванню населення, а навпаки бачать свою місію в піднятті і загостренні важливих соціальних проблем.

При цьому часто недооцінюється роль і можливості стабілізаційного впливу на соціальні процеси в країні інформації, яка через різні канали комунікації надходить від великих корпорацій, які всупереч війні продовжують функціонувати в Україні.

Серед них на особливу увагу заслуговує «МакДональдз Юкрейн» [1]. Розглянемо окремі компоненти його впливу, які були нами виділені.

Передусім певну стабільність задає навіть «БігМак індекс» [2] і побудовані навколо нього закони так званої «Бургерноміки», що зосереджені на урівноваженні у довготривалій перспективі цін на однаковий продукт (бутерброд від МакДональдз) в будь-яких країнах, виходячи з паритету купівельної спроможності їхнього населення та з урахуванням співвідношення курсів валют у цих країнах.

«БігМак індекс», що є винаходом «The Economist», показує, що напередодні війни українська гривня була на 51,7% недооцінена відносно USD. А в січні 2023 – на 53,5%. Фактично цього року ми перемістилися в кінець списку недооцінених валют і після нас йде лише Єгипет, Індонезія і Тайвань. Вважаємо за потрібне додати, що з самого початку оцінювання української гривні за цим індексом, що відбувалося з 2007 року, вона постійно була недооціненою, але в кращі часи така недооцінка була набагато меншою і сягала 35% [2].

Можна, звісно, негативно ставитися до «індексу БігМаку» через по-перше, його оцінку лише ситуації на ринку споживання товарів, а не в економіці у

цілому, по-друге, через обмежений аналіз потенційних ціноутворюючих факторів їжі, закладених до «бутербродного індексу МакДональдза».

Але загалом інформація про цей індекс додає такі стабілізуючі переваги для України: по-перше, реальну можливість купити цей бутерброд дешевше, ніж у більшості країн світу, по-друге, підтвердження того, що українська валюта є недооціненою, а значить їй належить вирости, по-третє, оскільки бігмак все ж таки складається з багатьох компонентів, і його можна умовно вважати універсальним уособленням узагальненого комплексу продуктів народного господарства певної країни, то майбутня переоцінка цього комплексу для України теж мала би додавати оптимізму в плані матеріального забезпечення соціального розвитку.

Війна внесла свої корективи і змінила струнку схему функціонування МакДональдз в Україні. Станом на початок війни 24 лютого 2022 року, у 26 містах і чотирьох селах України діяло 108 закладів харчування, що входили до його мережі. До війни дев'ять українських ресторанів МакДональдз входили до списку ста найбільш відвідуваних закладів мережі в усьому світі [1]. На сьогодні через війну МакДональдз відновив свою роботу лише в окремих містах: з червня (повністю – з серпня) 2022 р. – у Києві, з серпня – у Львові та в інших великих містах західної України, з кінця березня 2023 р. – в Одесі, і з кінця квітня 2023 р. планується відкриття у Дніпрі [4].

Але необхідно оцінити те, чим був і чим зараз залишається МакДональдз для українців. Можливо в інших країнах світу відвідування даного закладу – це спосіб швидко і досить дешево перекусити. Для українців його відвідування всією сім'єю з дітьми і з друзями в багатьох випадках перетворюється в дійство, ритуал, подію. А зараз такий «кульпохід» стає своєрідним містком з попереднім мирним життям.

Песимістична оцінка може пояснити таке тремтливе ставлення до відвідування закладів МакДональдзу досить високими цінами на продукцію порівняно з можливостями споживчого кошику середнього українця. Але є і інші причини, серед яких – безпосередня і досить ефективна реалізація менеджменту якості й інформаційно-комунікаційного менеджменту в кожній його окремо взятій точці в Україні [3].

Ще за рік до війни МакДональдз вирішив внести зміни до системи інформаційно-комунікаційного менеджменту через оптимізацію якості послуг. Для цього в окремих закладах була введена посада експерта з гостинності [5], призначенням якого було збирання інформації від клієнтів про недоліки і пропозиції, комунікація з клієнтами для владнання спірних моментів, забезпечення оберненого зв'язку для розуміння наслідків і результатів прийнятих рішень.

Ці посади збережені і тепер. Завдяки цьому, додатково до цілей, які ставить собі заклад в плані перетворення ресторану швидкої їжі на ресторан з якісним обслуговуванням і врахуванням потреб кожного гостя, через створення гостинної і дружньої атмосфери, роботу з формуванням позитивних вражень від закладу, у відвідувачів також знімаються психологічна напруженість, відголоски

від накопичених проблем. Все це загалом сприяє зняттю соціальної напруженості в окремо взятих закладах і не тільки.

Список літератури

1. ПП «МакДональдз Юкрейн ЛТД». *Офіційний сайт Компанії*. URL: <http://www.mcdonalds.com.ua> (дата звернення: 15.03.2023).
2. Our Big Mac index shows how burger prices are changing. *Burgernomics. Economist: site*. URL: <https://www.economist.com/big-mac-index> (дата звернення: 15.03.2023).
3. Лошакова Н. "Гості дивувались і не вірили, що прийшли в МакДональдз": як мережа змінює досвід клієнта: Інтерв'ю з директором з маркетингу МакДональдз Україна Ольгою Васильєвою. *Delo.ua* (21.02.2020). URL: <https://delo.ua/business/makdonaldz-bilshe-50-rokiv-zajmaje-liderski-poz-364928/>
4. Яковлева О. McDonald's відкрився в Одесі, на черзі Дніпро! Коли чекати відновлення роботи закладів швидкого харчування. *Вікна: сайт* (28.03.2023). URL: <https://vikna.tv/dlia-tebe/novynu-ukrayiny/makdonalds-u-dnipri-ta-v-odesi-znovu-zapraczuuye-data-vidkryttya/>
5. Скіра В. Менеджмент якості обслуговування в ресторанах швидкого харчування: огляд практичного досвіду. *79-та СІТК: Секція «Економіка і менеджмент»*: збірник тез доповідей. Львів: Вид-во Львівської Політехніки, 2021. С. 172.

ROLE OF ZINC IN THE BODY

Radchenko Anastasiia
ONMedU

Normally, in the body of an adult there should be from 1.5 to 3 grams of zinc. The daily requirement of an adult healthy person for zinc is about 10-25 mg. But with increased mental or physical stress, as well as during menarche, pregnancy and lactation, additional zinc intake is necessary. The main reserves of this element are contained and accumulated in muscles, bone structures, skin and its derivatives (hair and nails).

Zinc is part of more than 300 hormones and enzymes, and in turn performs a number of important functions:

- 1) Acceleration of lipid metabolism.
- 2) Zinc is part of insulin, and therefore acts as a blood glucose regulator.
- 3) The immunoprotective effect of zinc ensures the activation of neutrophils and macrophages, as well as the production of antibodies.
- 4) Participates in regeneration processes.
- 5) Increases the level of thymosin and thymine.
- 6) Regulates the work of the central nervous system: together with vitamin A it is responsible for visual acuity, taste perception and smell, and with group B vitamins it normalizes the functions of the cerebellum, improves mood, memory and attention.
- 7) Zinc has antioxidant properties.
- 8) It is part of many sex hormones: in men it increases sperm activity and prevents the development of prostate adenoma, and in women it regulates estrogen-dependent processes, reduces the risk of miscarriage and fetal growth retardation.

There are zinc retention stimulants, vitamins A and B6. Antagonists are cadmium, manganese, lead, tin, iron and high concentrations of folic acid and cholesterol. Zinc in large doses, in turn, leads to a deficiency of vitamin A, copper. Iron deficiency anemia can sometimes occur.

The symptomatic complex of zinc deficiency includes: fatigue, sleep disturbances, dysfunction, memory and concentration disorders, depressive states. Also problems with digestion, reproductive system, sensory acuity. In children, zinc deficiency occurs due to dwarfism, delayed sexual development.

Symptoms of excess zinc are: violation of the liver, diseases of the hematopoietic organs, anemia of various origins, peptic ulcer, pancreatitis, and some diseases of the glands of mixed secretion. With its excessive intake into the body, a carcinogenic effect and a toxic effect on the heart, blood, gonads, etc. are possible (according to experimental data).

Plant sources of zinc include nuts, grains, legumes, pumpkin seeds, mushrooms, cereals, garlic, cabbage, asparagus, apples, pears, plums, cherries, potatoes, beets, and carrots.

From animal sources, beef liver, meat, fish and seafood, milk, cheese, poultry, eggs are isolated.

List of used literature:

1. Michael E. Wieser, Norman Holden, Tyler B. Coplen, John K. Böhlke, Michael Berglund, Willi A. Brand, Paul De Bièvre, Manfred Gröning, Robert D. Loss, Juris Meija, Takafumi Hirata, Thomas Prohaska, Ronny Schoenberg, Glenda O'Connor, Thomas Walczyk, Shige Yoneda, Xiang-Kun Zhu. Atomic weights of the elements 2011 (IUPAC Technical Report). — Pure and Applied Chemistry, 2013. — Vol. 85, no. 5. — P. 1047—1078.б
2. Pollard A., Heron C. Archaeological Chemistry . — Royal Society of Chemistry, 2008. — P. 204.
3. Gerhartz, Wolfgang (1996), Ullmann's Encyclopedia of Industrial Chemistry (5th ed.), VHC, c. 509
4. Hoover, Herbert Clark (2003), Georgius Agricola de Re Metallica, Kessinger Publishing, c. 409
5. Wharton B.A. Iron Deficiency in Children: Detection and Prevention. Review. British Journal of Haematology 1999, 106, 270—280.
6. Umbreit J.N., Conrad M.E., Moore E.G. and Latour L.F. Iron Absorption and Cellular Transport: The Mobilferrin \ Paraferitin Paradigm. Seminars in Hematology. W.B. Saunders. 1998, 35, 1, 13-26.
7. Conrad M. E. Iron Overloading Disorders and Iron Regulation. Seminars in Hematology. W.B. Saunders Company. 1998, v 35, n1, 1-4.

ДУОДЕНАЛЬНЕ ЗОНДУВАННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ МЕТОД ДІАГНОСТИКИ В ПЕДІАТРИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Кошечко Марія Валеріївна

магістр 5 курсу ОП «Медицина»

ННЦ «Інститут біології та медицини»

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

До функціональних захворювань жовчних шляхів належить комплекс клінічних симптомів, що розвинулися в результаті моторно-тонічної дисфункції жовчного міхура, жовчних проток та сфінктерів. Розрізняють порушення моторики (дискінезію) жовчного міхура та порушення тону (дистонію) сфінктера Одді.

Дуоденальне зондування – інструментальний метод діагностики захворювань жовчного міхура, а також захворювань підшлункової залози, дванадцятипалої кишки та печінки [1].

Показання:

- гепатит, гепатоз та інші захворювання печінки;
- захворювання жовчного міхура;
- хвороби жовчовивідних шляхів (холангіт, дискінезія);
- гастродуоденіт;
- панкреатит.

Протипокази:

- вік до 3-х років
- при загостренні інфекційного процесу у вище зазначених органах;
- у разі порушення прохідності стравоходу;
- за наявності рухомих каменів у жовчному міхурі;
- у випадку аневризми аорти;
- при нападі бронхіальної астми;
- у разі порушення акту ковтання;
- у разі шлункової та (або) кишкової кровотечі.

Напередодні дослідження ввечері дитині призначають 2 таблетки "Но-шпи» або Атропін у краплях (10 крапель 0,1% розчину атропіну сульфату). Вечеря має бути не обтяжлива. Потрібно виключити з раціону газо-провокуючі продукти (чорний хліб, молоко, картопля) [2].

Методика проведення дослідження:

У положенні стоячи потрібно виміряти відстань від пупка до різців (ця величина відповідає першій позначці на зонді) і додати відстань від різців до вушної сережки або довжину долоні (відповідає другій позначці на зонді). Далі кінець зонда поміщають на корінь язика, під час ковтання обережно просувають в стравохід та шлунок. Щоб полегшити введення, дитині радять глибоко дихати.

Зонд з оливою вводять новонародженим на глибину приблизно 25 см, дітям 6 місяців на 30 см, 1 року на 35 см, 2-6 років на 40-50 см, старшим на 45-55 см.

Сульфат магнію вводять у дванадцятипалу кишку з розрахунку 0,5 мл 25% розчину на 1 кг маси. Далі дитина лягає на канапку на правий бік та робить ковтальні рухи, одночасно лікар просуває зонд в дванадцятипалу кишку [2].

Виділяють наступні фази:

I фаза (жовч А) – вміст дванадцятипалої кишки до введення подразника. Тривалість складає 20–40 хв, жовч 15–45 мл. Зменшення кількості це гіпосекреція, часто виявляється при холециститі. Гіперсекреція може бути після холецистектомії, у фазі неповної ремісії загострення холециститу, при нефункціонуючому жовчному міхурі, при гемолітичній жовтяниці. Переривчасте виділення вказує на гіпертензію сфінктера Одді (дуоденіт, жовчні камені, злякисне новоутворення).

II фаза (сфінктер Одді закритий) – час від моменту введення подразника до появи жовчі А₁, 3–6 хв. Скорочення фази може бути зумовлене гіпотонією сфінктера або підвищенням тиску в загальній жовчній протоці. Подовження при гіпертрофії сфінктера, стеноз дуоденального сосочка.

III фаза (жовч А₁) – вміст загальної жовчної протоки. Тривалість 3–4 хв, жовч 3–5 мл. Подовження до 5 хв може відмічатися при атонії жовчного міхура або його блокаді спастичного або камені в жовчному міхурі. Кількість жовчі зменшується при тяжких ураженнях печінки та збільшується при розширенні загальної жовчної протоки.

IV фаза (жовч В) – вміст жовчного міхура. Тривалість 20–30 хв, жовч 20–50 мл. Прискорення свідчить про гіпермоторну дискінезію жовчного міхура. Тривале виділення при гіпомоторній дискінезії. Зменшення кількості виділеної жовчі свідчить про зменшення об'єму жовчного міхура, зокрема при його склеротичних змінах, холелітіазі. Фракція відсутня при закупорці міхурного протоку комнем або новоутворенням; порушенні скорочувальної здатності жовчного міхура внаслідок запальних змін;

V фаза (жовч С) – витікає безупинно, поки стоїть зонд. Сповільнення витікання відзначають при ураженні печінкової паренхіми [3].

При патології *може змінюватися колір жовчі*. Наприклад, зміна кольору порції А може стосуватися наступного. Темно-жовтий при закиданні порції В; яскраво-жовтий при ураженні паренхіми печінки, вірусних гепатитах, цирозі печінки, закупорці сфінктера Одді каменем; забарвлення кров'ю при виразковій хворобі дванадцятипалої кишки; зеленуватий колір при її застої або інфекції.

Зміна кольору порції В: білий при хронічних запальних процесах з атрофією слизової жовчного міхура; дуже темний колір при патологічному згущенні жовчі в міхурі та при гемолітичних станах [2].

Зміна кольору порції С: блідий при вірусних гепатитах, цирозі печінки; темний при гемолітичній жовтяниці; зелений при запальних процесах жовчних ходів, холангіті; червоний від домішок крові при виразковій хворобі дванадцятипалої кишки, злякисних новоутвореннях підшлункової залози.

Каламутність порції А можлива при підвищеній кислотності шлункового соку, за умов наявності дуоденального рефлюксу. Пластівці виділяються при дуоденіті. Помутніння порції В відмічають при запальних процесах у жовчному

міхурі. Каламутність у порції С пластівці слизу випадають при запальних процесах внутрішньопечінкових ходів [1].

У нормі порція А має нейтральну або основну реакцію. Порції В і С – основну. Кисла реакція порції А буває при запальному процесі у дванадцятипалій кишці. Кисла реакція порції В характеризує запалення міхура, а інших порцій – відповідних відділів жовчовивідних шляхів.

Слиз у жовчі може свідчити про катаральне запалення жовчовивідних шляхів або дуоденіт. Лейкоцити тільки в порції А (дуоденіти та запальні процеси у великих жовчних протоках), в основному в порції В (вказує на локалізацію процесу у жовчному міхурі), у порції С (при холангітах). Значна кількість лейкоцитів у всіх фракціях жовчі відмічається в ослаблених хворих похилого віку із септичним холангітом або абсцесом печінки. Еозинофільні лейкоцити маркери алергічних холециститів та глистних інвазій. Високий призматичний ворсинчастий епітелій характерний у пробах для холециститів. Дрібні призматичні клітини печінкових ходів або високий призматичний епітелій загальної жовчної протоки для холангітів. Кристали холестерину – при зміні колоїдної стабільності жовчі (жовчнокам'яна хвороба) [3].

Отже, дуоденальне зондування є важливим методом діагностики в педіатричній практиці. Не дивлячись на високу інвазивність дослідження та наявність протипоказань за допомогою нього можна визначити точну кількість жовчі, час її витікання, її колір, густину, рН, додаткові включення (лейкоцити, кристали холестерину).

Список літератури

1. Внутрішня медицина: Посібник. - Ч. I Гастроентерологія. Пульмонологія. Гематологія / За редакцією професора М.А.Станіславчука. - Вінниця: ОО «Вінницька міська друкарня», 2016. - 316 с.
2. Чеботарьова В.Д., Майданник В.Г. Пропедевтична педіатрія. - К., 1999. - 578 с.
3. Педіатрія: Учебник для студентов высших мед.учеб.заведений 3-4 уровней аккредитации. 2-н изд., испр.; и доп. / В.Г.Майданник. - Харьков: Фолио, 2002. - 1125 с.

HISTORICAL ASPECT OF THE DEVELOPMENT OF MUSIC THERAPY IN GREAT BRITAIN AND THE USA

Dobrovolska Rufina

Doctor of philosophy (PhD)

Senior teacher of the department of vocal and choral training, theory and methods of music education, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine.

Into the rich and diverse world of music came a phenomenon of the mid-late twentieth century: the professional music therapist. There were historical predecessors of this appearance. William B. Davies documented the activities of the Guild of St. Cecilia, founded in 1891 by Canon Frederick C. Harford, an accomplished musician who played music for large numbers of patients in London hospitals. These were groups of singers and instrumentalists playing muted violins and harps in patient wards. The musicians were instructed not to see or talk to the patients. The Guild received support and much attention from the leading reformers of the time, including Florence Nightingale. Grand plans were made, including the training of groups of musicians for other provincial towns and experiments in the use of soothing and stimulating music, as well as ways of transmitting live music to groups of patients in hospitals, even by telephone. There was an exchange of correspondence in the *Lancet* and the *British Medical Journal* indicating some early and apparent success stories, with patients reporting reduced pain while listening to music and colleagues commenting on the calming and stimulating effects [8].

Despite these positive stories, the Guild was disbanded under pressure from the music and medical press, particularly over the temporary nature of any effects, lack of funds, and Harford's own ill health.[4] Davis and Kate E. Gfeller traced the development of similar associations in the United States during the twentieth century. Among them is the creation by the singer Eva Wesselius in 1903 of the National Therapeutic Society of New York, the idea of which was that «the goal of music therapy was to return the dissonant vibrations of a sick person to harmonious ones» [5].

In these early years of the twentieth century, music was used in hospitals mainly to boost morale, as a general aid to recovery, and as entertainment. Doctors invited musicians to play for large groups of patients, suggesting that music can activate «metabolic functions and relieve mental stress» [7]. Listening to music can provide a quality aesthetic experience and has been viewed by many as a humane way of occupying patients' time.

Anecdotal accounts of the value of music are common in the early literature on music in medicine. Doctor Edward Podolsky gives an example of a case where a schizophrenic is given «doses» of Chopin every day. Davis and Gfeller refer to the musician and nurse Isa Maud Ilsen who prescribed Schubert's Ave Maria to treat insomnia [9]. There seems to be a general consensus that the influence of music can do

no good. As we will see when we discuss current practice, theories, and research, this assumption is false. Music can be used for various purposes, such as self-care and creating friendly communities, and conversely, without proper care and knowledge, it leads to self-harm and can have negative consequences. This is one of the reasons why there is a need for professional knowledge and scientific research in the field of the relationship between music and health [6].

The large number of patients and veterans in hospitals during the Second World War is important for the development of music therapy as a modern discipline and profession. Medical authorities, particularly in the United States, wanted to develop special and specific services for these veterans returning from combat zones. Musicians began to work regularly in hospital teams. But the medical and scientific communities have not been so easily convinced of the importance of the therapeutic effect of music, due to the large number of anecdotal stories of patients who have been treated with «music therapy». Musicians were asked to examine and systematize their work, evaluate the impact of music, and examine the outcome and impact of any musical intervention on specific treatment plans. Physician and musician George W. Ainsley reports that until the 1940s and 1950s, this period was characterized by a general misunderstanding of the value of music, apart from its general aesthetic and cultural aspects, among both physicians and musicians [1]. The musicians, for obvious reasons, lacked training for the music therapy procedure and general medical and psychological knowledge.

The history of any profession is connected with the innovative visions of certain key individuals. In the United States, they include Ruth Boxberger, the first executive director of NAMT, Everett Thayer Gaston, director of the first training in music therapy at the University of Kansas; music therapists and writers Edith Boxill, William Sears and Florence Tyson. In the United Kingdom, the first researchers were the concert cellist and teacher Juliet Elwin, and the composer and pianist Paul Nordhoff, who collaborated with the special education teacher Clive Robbins.

Researchers Rachel Darnley-Smith and Helen Petty have set these developments in the United Kingdom in their historical context, citing some research work carried out in the 1940s in which musicians and medical staff investigated, for example, the effects on patients of different genres of recorded music [3].

In the 1980s and 1990s, new courses were created, mostly by former students of Alvin Nordhoff, and Robbins, as well as in other parts of the country. In 1995, the Nordhoff-Robbins Center began the first full-time master's level music therapy training. Since 2006, all training in music therapy has been required to be at the master's level, and opportunities for a PhD in music therapy have steadily increased[3]. In 2008, plans began to develop a new organization combining BSMT and APMT, a charity with professionals, resulting in the formation of a new organization in 2011, the British Association of Music Therapy (BAMT) [www.bamt.org.uk].

Another historical indicator is the growth of professional status and recognition. In April 1980, the question of the proper remuneration and conditions of service of music therapists was considered in the parliamentary House of Commons of the United Kingdom. This was the result of growing pressure from the APMT and peer support

for the need for a separate identity for the profession. At that time, a discussion paper was before the Chamber, in which it was assumed that music therapy could be defined under the profession category, which belongs to occupational therapy. Eager to work alongside other allied health professionals, music therapists firmly believe that their new profession needs its own independent structure. At a sitting of the House, the following question was put by a Member of Parliament, the Hon Lan Micardo MP, to the Hon Dr Gerard Vaughan MP, then Secretary of State Social Services:

«Does he know that this relatively small group of professional workers who make an important contribution to therapeutic treatment are the only public servants who have no real bargaining power? Their wages are set unilaterally by their employers. Isn't it time to get rid of this Dickensian anomaly of the 19th century and move into the 20th» [Hansard 29 April 1980: Art and Music Therapists (Pay):6].

The «anomaly» was eventually dismissed in 1982 when the Department of Health and Social Care officially recognized the title of Music and Art Therapist [DHSS Memorandum: PM (82) 6]. This has placed music therapists alongside speech and language therapists, physiotherapists and psychotherapists as recognized health and social care professions in the UK. The profession should no longer be seen as a group that is looked down upon or that does not fit within the framework of occupational therapists. From 1982, further developments took place in the United Kingdom. The profession received state registration in 1997 along with art and drama therapy. Registration originally came from the Complementary Professions Council (CPSM), but since 2002 the Health Professions Council (HPC) has been a statutory body [www.hpc-uk.org]. The Council was renamed the Health Professions Council (HCPC) in 2012 and maintains a register of all therapists who have completed approved training and maintain their practice through continuing professional development, the HCPC protects the public and provides legal protection for the registered title of Music Therapist [2].

Similar stages of development can be observed in the United States. Education in music therapy has been organized in approximately seventy universities, some at the undergraduate level and some at the graduate level; PhD opportunities exist at several universities through interdisciplinary collaboration. Temple University in Philadelphia has established a strong specialized doctoral program in music therapy. In 1986, the Certification Board of Music Therapists (CBMT) was accredited by the National Commission on Accrediting Agencies. CBMT is currently the organization responsible for the certification of practicing music therapists [www.cbmt.org].

References

1. Ainlay, G.W. (1948) «The place of music in military hospitals», in D.M. Schullian and M. Schoen (eds) *Musie and Medicine*, New York: Henry Schuman.
2. Bunt, L. and Hoskyns, S. (eds) (2002) *The Handbook of Music Therapy*, Hove, UK: Brunner-Routledge.
3. Darnley-Smith, R. and Patey, H.M. (2003) *Music Therapy*, London: Sage.
4. Davis, W.B. (1988) «Music therapy in Victorian England», *Journal of British Music Therapy*, 2, 1: 10-17.

MODERN APPROACHES TO THE FORMATION OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS' NATURAL SCIENCE COMPETENCE

Filimonova Tetiana,

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer
V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv,
Mykolaiv, Ukraine

The new Ukrainian school poses many challenges to higher education institutions that require immediate solutions and, at the same time, reform of the process of educating students as future specialists. Since the changes began with primary education, the comprehensive development of the child's personality, the formation of general cultural and moral, and ethical values, the mastery of key and subject competencies, and most importantly, cross-cutting skills, the necessary life and social skills that will ensure their readiness for life in a democratic and information society, are becoming more important [5].

In the system of professional training of future primary school teachers, science education plays a prominent role. It is the basis for mastering the disciplines of theoretical and practical training of future teachers; has a significant impact on the formation of professional qualities, and the level of competitiveness in the labor market; creates the necessary theoretical basis for the formation of students' natural science worldview. The result of natural science training is natural science competence - a set of competencies that are formed in the process of familiarization with the environment based on a set of ideas, knowledge, skills, attitudes and evaluative judgments to objects and phenomena of the natural environment [5, p. 168].

The theoretical foundations of natural science competence as a component of life competence are revealed in the studies of S. Golovin, A. Markova, J. Raven, V. Strelnikov.

Based on the analysis of the State Standard of Primary General Education, the concept of «natural science competence» is understood as a personal formation that characterizes the student's ability to solve socially and personally significant practical and cognitive problematic tasks related to real objects of nature in the field of human-nature relations.

The analysis of scientific and methodological literature on the problem of natural science training of future primary school teachers has shown that there are several concepts: «natural science competence», «professional competence of primary school science teacher» and «natural science competence».

In the research of I. Viktorenko, the concept of «professional competence of a primary school science teacher» is highlighted. Under the professional competence of a primary school Natural Science Teacher, which the author understands as "an integrative property of the individual, manifested in the teacher's ability to pedagogical activity, namely, to organize the educational process in accordance with modern

requirements for the preparation of younger schoolchildren on the basis of personality-oriented and competence-based approaches»; readiness to perform various professional and pedagogical functions during the training of younger schoolchildren in the content of Primary general education, which is determined by the academic subject and the educational branch «Natural Science» for successful productive pedagogical activity, realizing its social significance and personal responsibility for the results of this activity, the need for its continuous improvement [4, p.56].

According to A. Balokha, the subjective natural science competence of a future primary school teacher is an activity experience (a set of competencies) mastered in the process of familiarization with the environment, which is formed on the basis of a set of ideas, knowledge, skills, attitudes and evaluative judgments to objects and phenomena of the natural environment. [1, p. 57].

So, the formation of Natural Science subject competence of the future primary school teacher is a holistic continuous process that is implemented in the educational environment of professional training of these specialists and is effective in the conditions of: an integrated approach to the design of the educational environment, that is, taking into account changes occurring in social conditions, in the developing personality itself; a systematic approach that is associated with the unity and diversity of pedagogical processes, their mutual influence, interrelation; continuity in the organization of pedagogical design of the environment; continuous improvement, introduction of additional conditions that would allow improving the system, eliminating from it conditions that create obstacles to development; optimality, which determines the consideration of priorities in the design process, determining the main link at a particular stage, orientation to the final result – the formation of professional competence; non-linear development of the educational environment, which causes dynamism, diversity of pedagogical phenomena and processes.

An important role in the theory and practice of education is played by the content, principles and methods of teaching. Today, life itself requires the development and implementation of a differentiated approach to education, active techniques, forms and methods of teaching. Important importance is attached to problem-based learning, the main purpose of which, as is known, is to enrich the active attitude of students to mastering knowledge, intensive development of their independent cognitive activity and individual creative abilities. The organization of project-based learning technologies contributes to more active and productive assimilation by students of the most important knowledge about subjects, relationships and patterns.

The purpose of the project method is to develop students' cognitive skills, the ability to independently construct their knowledge and navigate in a rich information space; the formation of critical thinking. To achieve this goal, students should focus on independent thinking; the ability to find and solve problems using knowledge from various fields of Science, Technology, Technology, creative areas; develop the ability to predict the results and possible consequences of various solutions to the problem [3].

The project method provides for the development of cognitive, and creative skills of students, the ability to independently search for information, and develop critical thinking; promotes the independent activity of students: individual, pair, and

group, which students perform for a certain period of time; is aimed at solving a certain significant problem for students with simultaneous modeling of the activities of specialists in a certain subject area; requires presenting the results of completed projects in a "tangible" form, in the form of concrete results ready for implementation; it provides for cooperation between students and the teacher. The project method provides (according to N. Shiyan) a number of stages: search, analytical, practical, presentation, and control, and aims to organize research creative activities of its participants, use methods of independent cognitive work, and promote the development of intellectual activity [2].

The use of Project technology requires future primary school teachers to use a set of research, search, and inherently creative methods, techniques, and tools. Thus, the essence of Project technology is to stimulate interest in certain problems that involve the possession of a certain amount of knowledge, and through project activities that involve solving one or a number of problems, to show the practical application of the acquired knowledge.

Therefore, the ability to use the project method is evidence of a teacher's high qualification; it is no coincidence that this technology is considered to be a technology of the twenty-first century, which implies, first of all, the ability to adapt to rapidly changing living conditions. Such pedagogical technologies, based on subject-subject interaction, are becoming decisive, dictating a constant search, and are a prerequisite for the implementation of the principle of openness of the educational system. The implementation of the considered pedagogical technologies in the professional training of future primary school teachers in the process of natural science training aims to form a new type of teacher who should have the skills and abilities to work independently, be ready for cooperation and interaction, endowed with the experience of self-education for successful implementation in the modern world.

References:

1. Balokha A. S. Science competence of the future primary school teacher as a psychological and pedagogical problem of modern education: scientific works. Pedagogy. 2014. Issue 234, Volume 246. P. 55-59.
2. Kurchab H. The model of the factory teacher and his attitude to the creation of the didactic of the schools. from (59). 1982. P. 107–120.
3. Shapar V. B. Psychological explanatory dictionary. Kh.: Prapor, 2004. 640 p.
4. Victorenko I. L. Methodical competence of primary school teachers in teaching natural science to younger schoolchildren. Theoretical aspect Personal spirituality: methodology, theory and practice 2 (77) 2017 P. 52 – 61.
5. Volohata K.M. Preparation of future primary school teachers for the formation of natural science competence. Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi. Series: Pedagogy and psychology. No. 40. Vinnytsia: "Nilan LTD", 2013. P.167-170.

ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО – КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СУЧАСНІ УКРАЇНСЬКІЙ ОСВІТІ

Iryna Galagan,
Gymnasium No. 56, Kyiv

Viktor Galagan,
PhD (Military Sciences), Associate Professor
National Defence University of Ukraine

XXI століття - століття високих комп'ютерних технологій школі та електронної культури, коли інформація стає стратегічним ресурсом розвитку суспільства, а знання - предметом відносним і ненадійним, так як швидко застарівають і вимагають в інформаційному суспільстві постійного оновлення, стає очевидним, що сучасна освіта - це безперервний процес, а роль учителя в цьому процесі - стати координатором інформаційного потоку. Безумовно, при цьому всебічна комп'ютеризація відкриває нові, ще не досліджені варіанти навчання. Вони пов'язані з унікальними можливостями сучасної електроніки і телекомунікацій.

В той же час, питання щодо використання в процесі впровадження **Нової української школи (НУШ)** комп'ютерної техніки викликає неоднозначну реакцію з боку вчителів. Усі згодні з тим, що певна адаптація школи (в тому числі і початкової) до століття інформаційних технологій необхідна. Єдиної ж думки про те, в чому вона повинна полягати, не існує. Перш за все, така думка пов'язана з необхідністю проведення певних змін, які можуть стосуватися всіх аспектів навчання. Основними об'єктами на які направляються новації є, на погляд автора, - **вчитель та учні.**

Крім того, в умовах воєнного стану в державі, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) грають дедалі більшу роль в освіті. В НУШ ІКТ використовуються як засіб підвищення ефективності навчального процесу та розвитку ключових компетенцій учнів.

Основними напрямками використання ІКТ в НУШ можуть бути:

- використання комп'ютерних програм та Інтернету для пошуку та аналізу інформації;
- використання мультимедійних засобів для вивчення нового матеріалу та узагальнення знань;
- використання електронних засобів зв'язку для спілкування та співпраці між учнями та вчителями;
- використання ігрових технологій для активізації навчального процесу та розвитку креативності та логічного мислення учнів;
- використання онлайн-платформ для дистанційного навчання та самоосвіти.

Питання підготовки вчителя до впровадження комп'ютерних технологій в процес навчання середньої школи розглядався досить детально. Проте в вивчених джерелах, автори не акцентували увагу на підготовці початкової школи, як фундаменту будь якої освіти, в якій закладаються перші ази. Тому, в даній статті розглядаються деякі проблемні питання в ході впровадження та використання комп'ютерних технологій в Новій українській школі [1-6].

Початкова школа в інтересах питань комп'ютеризації має досить значні відмінності від середньої школи. З кожним роком рівень комп'ютерної навченості молодших школярів зростає. Підростаюче покоління існує сьогодні не тільки в часі і реальному просторі, але і в просторі медіа. Це об'єктивне явище необхідно враховувати в процесі модернізації освіти. Сьогодні з'явилися цілі самодостатні медіасередовища, які вступають в суперечність із сталими в педагогіці засобами і методами впливу на особистість, що розвивається. До свідомості сучасного цілого покоління можна «достукатися» лише через Інтернет, чати, sms- та mms-повідомлення, теле - і радіоефір - в цьому переконані багато провідних психологів та педагогів.

Беручи за реальність існування нових засобів комунікації, виникає суттєва необхідність встановити доцільність і своєчасність використання нових інформаційних технологій в початкове навчання. Для початкової школи це, очевидно, повинен бути час, коли сформовані методи пізнання навколишнього світу, адекватні віковому етапу розвитку дитини: спостереження, сенсорна та читацька діяльність, - які вже не можуть бути підмінені іншими методами пізнання. Такий підхід забезпечить розвиток емоційного шару процесу пізнання (результат навчання) та доцільне застосування медіазасобів в процесі навчання як допоміжних (технологія навчання).

Розвиток здібностей учня в початковій школі залежить від багатьох чинників, у тому числі і від того, наскільки наочним і зручним для його сприйняття є навчальний матеріал. Урок повинен бути яскравим, ефектним, емоційним, а головне - продуктивним. Тільки тоді знання, передані дітям, надовго запам'ятаються, стануть міцною основою того фундаменту, на який буде спиратися вся його подальша освіта.

Допомогти вчителю у вирішенні цього непростого завдання може поєднання традиційних методів навчання та сучасних інформаційних комунікаційних технологій.

Впровадження в процес навчання молодших школярів ІКТ забезпечує доступ до різних інформаційних ресурсів і сприяє збагаченню змісту навчання, надає йому логічний і пошуковий характер, а також вирішує проблеми пошуку шляхів і засобів активізації пізнавального інтересу учнів, розвитку їх творчих здібностей, стимуляції розумової діяльності

У молодшого школяра краще розвинена мимовільна увагу, яка стає особливо концентрованою, коли йому стає цікаво, навчальний матеріал відрізняється наочністю, яскравістю, викликає у дітей позитивні емоції. Тому цілком очевидна висока ефективність використання в навчанні медіауроків. Наочність матеріалу підвищує його засвоєння, тому задіяні всі канали

сприйняття учнів - зоровий, механічний, слуховий та емоційний. Переваги мультимедійних технологій в порівнянні з традиційними найбільш різноманітні: наочне уявлення матеріалу, можливість ефективної перевірки знань, різноманіття організаційних форм в роботі учнів і методичних прийомів у роботі вчителя. За умови системного використання ІКТ у навчальному процесі, в поєднанні з традиційними методами навчання, можна значно підвищити ефективність навчання.

Дослідження психологів показують, що в середньому лише 15% інформації ефективно засвоюється учнем за допомогою органів слуху і 25% - за допомогою органів зору. Разом з тим результат комбінованої дії на зазначені канали сприйняття перевищує сумарну дію кожного з них окремо і становить 65%. Діти з образним мисленням важко засвоюють абстрактні узагальнення, без картинки не здатні зрозуміти процес, вивчити явище. Розвиток їх абстрактного мислення відбувається за допомогою образів. Облік всіх можливостей, потреб і показників у організації освітнього процесу - важлива і об'єктивна реальність теперішнього часу в роботі вчителя.

Відповідно і підвищення рівня сучасної освіти збільшуються і вимоги до педагогічного складу. Учитель, що йде в ногу з часом, сьогодні психологічно і технічно готовий використовувати інформаційні технології у викладанні. Уроки з використанням ІКТ стають звичними для учнів початкової школи, а для вчителів стають нормою роботи. В даний час ми є свідками і споживачами активної інформатизації суспільства. Можна з упевненістю говорити, що інформатизація охопила всі сфери людської діяльності, в тому числі й освіту.

Для диференційованого підходу до навчання дітей необхідно з'ясувати їх особистісну сферу, здібності та інтереси. Визначення здібностей для учнів мого класу проводилося за допомогою методики Акімової Г.Е [1]. Сутність якої заключається в проведенні анкетування кожної дитини. Кожна із анкет містить рівень здатності з певної галузі: анкета 1 - здатності до заняття науковою роботою; анкета 2 - літературне обдарування; анкета 3 - інтелектуальні здібності; анкета 4 - музичний талант; анкета 5 - артистичний талант; анкета 6 - художні здібності; анкета 7 - технічні здібності; анкета 8 - здатності до спорту. За сумарною кількістю балів за кожну область будується графічне зображення здібностей дитини, для цього на горизонтальній осі позначається 8 областей здібностей, на вертикальній - отриманий на кожній середній бал; вийде ламана лінія - профіль здібностей дитини.

За результатами дослідження класу за вказаною методикою - 64% дітей відноситься до візуалів. Візуал пам'ятає те, що бачив, запам'ятовує картинками (образне мислення добре розвинене). Даний факт допомагає мені проектувати навчально-виховний процес для досягнення цілей освіти і цілей роботи за обраним напрямом.

Комп'ютерні технології впливають не тільки на розвиток та освіту дитини, але й висувають певні вимоги до підготовки учителя до проведення навчального процесу.

З особистого досвіду застосування ІКТ в новій українській школі, можна визначити основні наступні **чинники**, які потребують обов'язкового врахування:

- методична мета уроку і визначений нею тип уроку (пояснення нового матеріалу, закріплення, узагальнення пройденної теми, проміжний контроль тощо).
- гігієнічні вимоги до роботи учнів з комп'ютером, інтерактивною дошкою.
- рівень підготовки класу.
- готовність учнів до нового виду навчальної діяльності.

Від того, наскільки учні добре знають прийоми роботи з комп'ютером та інтерактивною дошкою, залежить темп і, в кінцевому рахунку, успіх уроку. Для слабо підготовлених дітей необхідно більше уваги приділяти технології роботи з технічними засобами. Найбільш підготовлені учні здатні швидко орієнтуватися в програмі і операційному середовищі. У цьому випадку завдання вчителя значно полегшується.

Проте в даному випадку слід особливо звернути увагу учнів на дисципліну роботи з комп'ютером на уроці, таким чином, дидактичні можливості сучасних ІКТ дозволяють інтегрувати їх в існуючі форми навчання. При проведенні комбінованих уроків і уроків вивчення нового матеріалу рекомендую використовувати інтерактивну дошку, навчальні програми, демонстраційні програми, Internet. На уроках закріплення знань, удосконалення, узагальнення і систематизації умінь і навичок я використовую навчально - контролюючі програми. На уроках контролю та корекції знань, умінь і навичок застосовую програми з тестовими системами.

Орієнтовна схема уроку із застосуванням ІКТ:

1. Постановка мети уроку - 2 хвилини.
2. Робота з комп'ютером, інтерактивною дошкою - 10-12 хвилин.
3. Робота з підручником - 10-12 хвилин.
4. Закріплення - 10 - 20 хвилин.
5. Підведення підсумків уроку, домашнє завдання - 4-5 хвилин.

Таким чином, технічні засоби навчання (комп'ютер, інтерактивна дошка, проектор) дозволяють розширити можливості звичайного уроку, використовувати звук і анімацію, швидкі посилання на раніше вивчений матеріал.

Окрім цього, в ході впровадження елементів НУШ також необхідно приділяти формуванню цифрової грамотності учнів, що включає в себе знання про безпеку в Інтернеті, вміння ефективно використовувати різні програмні засоби, а також розвиток критичного мислення при отриманні та обробці інформації.

Проведений аналіз застосування ІКТ в умовах НУШ дозволяє вчителю виконати завдання, яке ставить перед ним сучасні умови. А це, перш за все, не тільки передача знань, основою є розвиток особистих вагомих якостей школярів. Знання ж виступають не як мета, а як спосіб, засіб розвитку особистості.

Розвиток здібностей учня в початковій школі залежить від безлічі факторів, у тому числі і від того, наскільки наочним і зручним для його сприйняття є навчальний матеріал. Досягти зазначені цілі та завдання в повній мірі дозволяють сучасні інформаційно-комунікаційні технології.

Список літератури

1. Акимова Г.Е. "Как помочь своему ребенку", 2003 г.
2. Амонашвили Ш.А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса Минск: Университет, 1990.- 599с.
3. Апатова Н.В. Информационные технологии в школьном образовании.- М.,1994.-139с.
4. Баженова Л.М. Медиаобразование как средство художественного развития школьников. - Журнал «Начальная школа» №5, 2002.
5. Захарова Н.И. Внедрение информационных технологий в учебный процесс. – Журнал «Начальная школа» №1, 2008.
6. Петерс В.А. Педагогическая психология в вопросах и ответах. – М.: Лига, 2006.

DISTINCTIVE FEATURES OF TEACHING THE RULES OF TECHNICAL SAFETY IN HIGHER TECHNICAL EDUCATION

Numonjonov Shakhzod Dilshodjon ugli,
independent researcher
Fergana Polytechnic Institute

Annotation: This article highlights the peculiarities of teaching the rules of technical safety in higher technical education and its importance.

Keywords: technique, technical safety, rules, teaching technology, pedagogical qualification.

In higher education technical education, the training of students for Labor is manual labor based on their interests, inclinations and capabilities. In this regard, the process of labor education is aimed at the development of knowledge, labor, moral, aesthetic, economic-environmental and mental opportunities for this age in students in specific, labor processes, as a result of which the necessary connection is formed for their continuation in the later stages of Labor preparation. In the process of manual labor, students are mainly:

- production technology waste: with (wire, wood, gauze, etc.);
- with natural and succulent raw materials (wood, glue, etc.);
- extensive consumer goods and folk crafts products;
- electric with local raw materials for preparation;
- they are used to working with radio equipment. All this allows students to gain

a certain experience of working with hand tools, the use of various raw materials, which helps to understand the value and meaning of Labor, to respect people of Labor, to form their interests in one or another type of labor and profession.

The formation of knowledge, skills and skills of students is carried out on the following tasks:

- to be able to use labor weapons in compliance with safety rules;
- to know the importance of paper in human activities and be able to work with it;
- to be able to take a creative and conscious approach to work;
- be able to carry out work on technical modeling;
- know the processing process of different materials;
- to be able to assess the labor activity of oneself and others;
- be able to do household chores;
- perform simple structural work;
- being able to use local and natural materials;
- knowledge of gauze, thread and sewing tools;
- being able to do simple sewing work;
- understanding the types of human labor and activities;

- knowledge of the life and work of rural and urban residents;
- being able to do simple and light work on technical modeling (boys);
- simple straining-able to do sewing work (girls).

If the main purpose of training students in manual labor is to make the stages of elementary labor elements, that is, simple elements of the work performed (folding, shearing, gluing, making geometric figures, appliqué work), their labor is introduced to them by slightly higher processes.

Seeing that the results of Labor created benefit oneself and those around one's side, the reader learns to preserve labor and respect the results of Labor by people of labor as well. The upbringing of a sense of responsibility for the assigned work and discipline in labor, the fact that training is accompanied by production, is beneficial for health and age, carries out the necessary labor consistency for society.

Students are required to remember that an item is executed in their own words, not the exact item being stated. However, the main place is still occupied by work on a sample, ready-made exhibition. As the teacher prepares for the lesson, each ready-made subject prepares for this lesson the work corresponding to its goals and objectives, methods and visual weapons.

Manual labor classes typically use one or two instruments, which are distributed by the shift keepers. Above the table there should be nothing superfluous to distract attention. It is better to store tools, especially cutting tools, in a leather sheath. Each sheath will be designed for a specific type of tool. The student on duty constantly begins the distribution of tools from the first part, in which students are accustomed to order and discipline. The tools that everyone uses are stored in classroom cabinets, after work the tools are cleaned and washed by students and wiped and handed over to the student on duty. In the study, there should definitely be a poster-notes that remind readers of the rules for using and storing tools. Full compliance with the rules of Technical Safety is a reliable guarantee that prevents accidents. The rules for the use of tools should be repeated by students from time to time. In explaining this or that rule, the teacher should explain why exactly this should be done, what events can happen if these rules are not followed. All the rules of the offensive technique must be followed unconditionally.

The rules for the safety of equipment for working in working rooms and the use of tools can be summarized as follows.

1. The work room is entered only with the permission of the teacher.
2. Each student works only in their own workplace. If the work is done collectively, the students are well aware of their commitment.
3. Work begins only with the permission of the teacher.
4. Before starting work, the preparation of the workplace, the correct and convenient placement of tools: place the right-handed tools on the right side, the left-handed ones on the left side, never put the stinging, cutting tools between two tools, always placing them in their place, the sharp side on the other side, the handle on your own side.
5. Keep your workplace organized during work hours.
6. Do not work with an impenetrable or perverse instrument.

7. When using the tool, hold it as the teacher indicates.

8. Hang tools, use them correctly, in their place, after use, clean them, wash the washers, wipe the wipers.

9. Try to make the thing, every detail better, prettier, more organized than the previous time.

10. Whether you're full of work, make your workplace clean and tidy quickly.

Technical safety rules when using various tools:

Rules for using scissors:

1. Store scissors in a designated place, in a designated position.

2. Do not hold the tip of the scissors up.

3. Do not leave the scissors open.

4. Do not use scissors while walking.

5. Pass the scissors to your comrade, holding them only at the tip, closed.

6. Keep an eye on the direction of the cut and the left hand fingers holding the material while holding the scissors.

7. Do not use unsuitable scissors, hand it over to the teacher.

Rules for working with a knife:

1. Use a knife with a rounded tip.

2. Use the knife as indicated by the teacher, do not press hard when cutting.

Rules for working with needle:

1. When you're done using the Nina, prick it on a pad that packs a special nina.

2. Never take a dragonfly in your mouth.

3. Store excess nines in a dry state on the needle.

4. Try counting the nines before and after work, and definitely find the nines that were lost if they were lost.

5. When making things out of paper and cardboard, be sure to pierce.

If an accident occurs in the classroom despite the measures taken, the teacher must provide first aid and call the school doctor. In the working room there must be a packet with iodine, bandages. The types of socio-beneficial labor organized in educational institutions are diverse. The socially useful work of students is mainly organized in classroom and extracurricular settings. The socially useful work of students in educational institutions begins with the tidy maintenance of the building and courtyard of the educational institution, the repair of educational equipment of the educational institution, landscaping and landscaping work, the organization of corners of a lively nature. Students are involved in socially useful labor from the elementary grades. However, at these times they are mostly self-service. Nevertheless, elementary students also begin to realize that their labor is aimed in general favor, gaining social significance.

In the later stages of education, the motivation, socio-ideological foundations of socially useful work of students will be much deeper. That is, the socio-beneficial labor incentive will be closely related to the feeling of social duty to society. The prosperity of society, El-yurt, selfless work for the welfare of the people is the socio-ideological basis of the labor of adolescent and adolescent students.

When engaging students in this activity, their interests, opportunities, age characteristics and physical strength are taken into account.

Socially useful Labor prepares the younger generation to actively participate in the process of organizing the life of society. The program for preparing children for labor education in the elementary grades is aimed at comprehensive maturation, formation and education of mental and physical, moral and aesthetic, economic and environmental knowledge, and sets the following goals for itself:

a) to improve the labor skills and qualifications of students, to expand knowledge about the productive activities of people in them, to educate in the spirit of hard work, belonging to Labor and people of Labor;

b) sets the tasks of developing labor qualifications, the basics of Labor culture, the skills of planning and organizing the work of their own work and comrades; in elementary class labor lessons, an idea is formed in students about the procedure for making items, processing, loss of mistakes and shortcomings, Organization of the workplace, etc.

The requirements of the labor education program include the following in the process of practical work:

1. The need for ready-made items for everyday use.

2. The thing is the content of knowledge and skills specified in the program in the process of performing an item or work.

3. Taking the opportunity to keep all students busy in class. It is developed on the basis of new programs, methods and organizational forms of Labor Education. Labor programs reflect the qualifications and skills of Labor culture, depending on which the schoolboy, teacher and school activities are assessed. The teacher draws up a program when taking into account one or another characteristics of students, the unity of the component of Labor culture.

The first of the directions of Labor Education requires an approach from all sides to the formation of visions about human labor in a child and a teenager and about the created objects of his Labor, about the production environment, about the technology of material production, about the economy of material production.

A teacher who is well versed in his subject will be able to competently explain and demonstrate the way in which an item is prepared, which will ensure the correct perception of the work practices of the student. In this regard, the teacher must carefully prepare for Dare, prepare the item that he shows to the children in advance by the teacher himself, because during the preparation of the item, he may have to resort to the use of difficult methods of work. If the agate teacher himself is prepared for things in advance, the students will have the methods and methods of its preparation in mind. One lesson should expand and strengthen the knowledge and competence of students, help them to develop stable positive skills and habits.

References:

1. Mavlonova R.A., Sanakulov X.R., Khodieva D.P. Labor and methods of its training. –T., 2007.

2. Sanakulov H.R, Khodieva D.P. Practical works from natural materials in elementary grades. –Т., 2009.
3. Numonjonov S. Relay and Protection of Power Transmission Lines //Scienceweb academic papers collection. – 2022.
4. Numonjonov S. Energy Efficient Solar Fruit Dryer //Scienceweb academic papers collection. – 2022.
5. Ogli N. S. D. AUTOMATION OF OPERATING MODES OF POWER SUPPLY SYSTEMS OF OIL REFINING ENTERPRISES. – 2023.
6. Numonjonov S. Relay and Protection of Power Transmission Lines //Scienceweb academic papers collection. – 2022.
7. NUMONJONOV S. H. D. THE ROLE OF ENERGY IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF OUR COUNTRY AND AGRICULTURE //ЭКОНОМИКА. – 2021. – №. 10. – С. 182-185.

TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO STUDENTS OF NON-LINGUISTIC SPECIALTIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Oksana Tytun,

Ph.D., Associate Professor

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Halyna Sivkovich,

Ph.D., Associate Professor

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Today, the English language is the main tool for international communication in academic and business circles. The main goal of teaching foreign languages in higher education institutions is to enable students to acquire the skills and abilities necessary for proficient use of a foreign language in daily, business, and professional communication, as well as the ability to respond to the challenges of the digital society.

The problem of foreign language education for non-language higher education institutions remains relevant. Teaching English for non-language specialties has certain peculiarities because it is associated with different initial levels of English language preparation of first-year students; the number of academic hours for studying English; the quantitative and qualitative composition of groups [1, p. 250].

The goal of the teacher is not only to introduce students to the subject during the first class, but also rather to engage them and create conditions for the activation of their cognitive activity. To achieve this goal, the teacher should use the following tools: provide information and organize meetings between students and graduates who can demonstrate that not only professional knowledge, but also a high level of language proficiency helped them achieve their goals. As well as to create an environment where knowledge of a foreign language is considered to be prestigious, and form an understanding among students of the real need to improve their knowledge. Activate independent work of students by involving them in professional conferences that use foreign language [2, p. 50].

Traditional teaching simplifies students' ability to grasp a foreign language, hinders their understanding of the structure and function of the language, and makes them passive recipients of knowledge. The use of modern innovative information technologies in teaching higher education students is an important factor in solving the problem of foreign language education for non-language institutions.

First, the teacher should assess the level of the students' knowledge of the language. By using a variety of assessment methods, you can get a more complete picture of students' language abilities and tailor your teaching to their specific needs.

The following methods can be used: language proficiency tests [3], diagnostic tests to assess your students' knowledge of specific language skills or areas, such as grammar, vocabulary, or pronunciation. The teacher may simply engage the students

in conversations, interviews to evaluate their speaking, and listening abilities. This can help to assess their ability to understand and respond to spoken language in real-life situations.

The second step is to set goals and objectives for the course. The teacher should determine what he/she wants the students to learn and be able to do by the end of the course.

Next, to choose the course materials that align with your goals and objectives. These materials may include textbooks, workbooks, videos, audio recordings, and other resources. Nowadays there exist great varieties of different courses to choose.

By using a communicative approach to language teaching, the teacher should plan the lessons based on the course materials and the goals and objectives. In order to maintain the motivation for the learning process the teacher should use a variety of teaching techniques to engage the students and help them learn the language. These may include role-plays, games, discussion, and other activities.

With the help of YouTube videos the teacher can teach about the culture of the language you are teaching to help your students understand the context of the language and to increase their cultural awareness.

As you can be able to speak only through speaking, it is very advisable to encourage the students to practice the language both inside and outside of the classroom. Provide opportunities for them to practice speaking, listening, reading, and writing in the target language.

The following methods can be used to provide feedback to your students on their progress and performance: class discussions or one-on-one conversations; written feedback on assignments, essays, use audio or video feedback to provide more personalized and detailed comments. This can help students to understand their strengths and weaknesses and to develop a clearer understanding of the material.

Finally, assessment of the progress and continuous improvement is of high importance. A variety of assessment methods, such as exams, quizzes, and oral presentations will be very helpful.

To sum up, teaching foreign languages to students of non-linguistic specialties in higher education institutions poses several challenges due to differences in initial language proficiency levels and varying course requirements. However, incorporating modern innovative information technologies and using a communicative approach can help overcome these challenges and improve language-learning outcomes. It is important for teachers to assess their students' language abilities, set clear goals and objectives, choose appropriate course materials, engage students through a variety of teaching techniques, and provide regular feedback and assessments to track progress and ensure continuous improvement. By implementing these strategies, teachers can help students acquire the skills and abilities necessary for proficient use of a foreign language in their daily, business, and professional communication.

References

1. Tymofieieva O.Ya. Navchalna avtonomiia u protsesi vyvchennia anhliiskoi movy maibutnimy fakhivtsiamy morskoi haluzi [Educational autonomy in the

- process of learning English by future specialists in the maritime industry]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriiia 5 – Scientific journal of the NPU named after M.P. Drahomanova, Issue 5, 2019. Vol. 71, pp. 250–254 [in Ukrainian].*
2. Honcharenko T. *Motyvatsiia vyvchennia inozemnoi movy yak sotsialna funksiia osvity [Motivation for learning a foreign language as a social function of education]. Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy: filosofiia, psykholohiia, pedahohika, sotsiolohiia – Theory and practice of managing social systems: philosophy, psychology, pedagogy, sociology, 2010, no. 4. pp. 47–55 [in Ukrainian].*
 3. “The Common European Framework of Reference” by John Trim (Language Teaching, 2005) <https://rm.coe.int/16802fc1bf>

NATIONAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN VALUES: TO THE STATEMENT OF THE QUESTION

Pylypenko-Fritsak Nataliia

Lecturer at the Department of Language Training for Foreign Citizens
Sumy State University

Elche Safa

The 5th-year Student of the Medical Institute
Sumy State University

The concept of national identity has always been a contentious issue, especially in the context of European values. Europe has a diverse culture, history, and languages, and the question of national identity is not always clear-cut. Scholars have long recognized that national identity-related factors are among the strongest predictors of citizens' attitudes toward the European Union. But while some find that they reinforce support for the European Union, other scholars show that national identity undermines its support [2]. The European Union (EU) has been created to promote unity and cooperation among its member states, and this has led to debates about the role of national identity in this context. In this article, we will consider the concept of national identity in the context of European values, challenges and arguments in favor of the positive influence of the values of a united Europe on the formation of national identity, as well as the role of education in promoting European values.

National Identity. National identity is a multifaceted concept that is difficult to define. It refers to a sense of belonging and attachment to a particular nation or country, which is often based on shared cultural, historical, or linguistic traditions. National identity can also be influenced by political and economic factors, such as a common system of government, a shared currency, or a common market.

National identity is often linked to patriotism, which is a love and devotion to one's country. Patriotism can take many forms, from displaying the national flag to participating in cultural events that celebrate the country's traditions and heritage.

The Role of National Identity in Europe. The concept of national identity has played a significant role in the history of Europe. In the past, national identity was often used to justify wars and conflicts between different European countries [6]. The idea of a shared European identity was not widely accepted until after the Second World War, when the devastation caused by the war led to a greater recognition of the need for cooperation and unity among European countries.

Today, the European Union is a prime example of how national identity can be subsumed into a larger, shared identity. The EU promotes a sense of European identity among its citizens, while also recognizing the importance of national identities. The EU has established a set of common values that all member states must adhere to, including respect for human rights, democracy, and the rule of law.

European Values and National Identity. In the context of Europe, national identity is further shaped by the values that are promoted by the European Union, such as democracy, human rights, freedom, equality, diversity, and solidarity. European values are based on the principles of freedom, democracy, equality, and respect for human rights [1]. These values are reflected in the laws, institutions, and policies of the European Union, and they have played a significant role in shaping the concept of national identity in Europe. However, it is important to note that national identity and European identity are not mutually exclusive. Individuals can feel a sense of belonging to their own countries and to Europe as a whole. In fact, a strong sense of national identity can actually be a positive factor in promoting European unity, as it can help to promote greater understanding and cooperation between different countries.

The European Union is founded on the following values:

Freedom. Freedom is a core value of the European Union. The EU promotes freedom of speech, freedom of religion, and freedom of movement, among other freedoms. These freedoms are important to national identity, as they allow individuals to express themselves and to move freely within their own countries and across borders.

Democracy. Democracy is another core value of the European Union. The EU promotes democratic institutions and processes, such as free and fair elections, and the rule of law. Democracy is important to national identity because it allows citizens to participate in the governance of their own countries and to have a say in the decisions that affect their lives.

Equality. Equality is a fundamental value of the European Union. The EU promotes gender equality, racial equality, and equality for people with disabilities, among other forms of equality. Equality is important to national identity because it ensures that all individuals are treated fairly and have access to the same opportunities.

Respect for Human Rights. Respect for human rights is a central value of the European Union. The EU promotes the protection of human rights, such as the right to life, the right to a fair trial, and the right to freedom from torture. Respect for human rights is important to national identity because it ensures that individuals are protected from abuse and exploitation.

Challenges to National Identity in Europe. While European values have played a significant role in shaping national identity in Europe, there are also challenges to this concept. One of the biggest challenges is the rise of populism and nationalism in some European countries.

Populism and nationalism can be seen as a rejection of the idea of a shared European identity, and instead emphasize the importance of national identity. These movements often promote a sense of exclusion, and can lead to a lack of cooperation and unity among European countries. Another challenge to national identity in Europe is the issue of migration. The influx of migrants and refugees from outside Europe has led to debates about the impact of these individuals on national identity. Some argue that migration can dilute national identity, while others argue that it can enrich it by promoting diversity and tolerance.

Arguments for the positive influence of European values on shaping national identity. Despite these challenges, there are arguments for the positive influence of

European values on shaping national identity [3; 4]. These arguments include the promotion of a shared sense of identity, the enhancement of human rights and democracy, the celebration of cultural diversity, and the potential for a more peaceful and prosperous Europe. One of the most valuable arguments in favor of the positive influence of European values on the development of national identity is tolerance as a manifestation of acceptance and respect for each nation.

The promotion of a shared sense of identity is one of the main goals of the European Union. By promoting common values and symbols, the EU seeks to create a sense of belonging and attachment among its citizens. This shared identity can help to bridge the divides between different nations, regions, and ethnic groups, and to promote cooperation and solidarity.

The enhancement of human rights and democracy is another important benefit of promoting European values. By upholding the principles of freedom, equality, and justice, the EU can help to protect the rights of individuals and minorities, and to promote democratic governance and the rule of law. This can help to reduce the risk of conflict and instability, and to create a more stable and prosperous Europe.

The celebration of cultural diversity is also a key aspect of European values. By recognizing and respecting the cultural differences and traditions of its member states, the EU can help to promote tolerance, understanding, and mutual respect. This can help to reduce tensions and conflicts between different communities, and to create a more harmonious and inclusive Europe.

Finally, the potential for a more peaceful and prosperous Europe is perhaps the most compelling argument for the positive influence of European values on shaping national identity. By promoting cooperation and solidarity among its member states, the EU can help to reduce the risk of conflict and instability, and to promote economic growth and prosperity. This can benefit all Europeans, regardless of their national identity or background. The Europe is a place where national identity can be affirmed, rather than rejected, since this in itself does not contradict or diminish the idea of a shared European identity. Rather, a European identity can complement and even strengthen national identity [5].

Role in the promotion of European values of Education. The vital role to play in promoting European values and in shaping national identity has Education. Education can help individuals to understand and appreciate the importance of European values, while also promoting a sense of national identity.

In the European Union, education is a key priority. The EU has established a number of programs and initiatives aimed at promoting education and training, including the Erasmus+ program, which provides funding for students to study and work abroad. Through education, individuals can learn about the shared history and cultural traditions of Europe, as well as the importance of democratic institutions and respect for human rights. Education can also help to promote greater understanding and appreciation of different cultures and languages, which can in turn lead to greater acceptance and tolerance of diversity. At the same time, education can also play a role in promoting national identity. By teaching individuals about the history, language, and

cultural traditions of their own countries, education can help to foster a sense of pride and attachment to one's national identity.

In conclusion, the formation of national identity in the context of European values is a complex and dynamic process that is influenced by a wide range of factors. While there are challenges and controversies associated with promoting European values, there are also strong arguments for the positive influence of these values on shaping national identity. By promoting a shared sense of identity, enhancing human rights and democracy, celebrating cultural diversity, and creating a more peaceful and prosperous Europe, European values can help to create a more harmonious and inclusive continent that benefits all Europeans. Education can play a key role in the promotion of both European values and national identity, as education can promote better understanding and cooperation between European countries, and at the same time can foster a sense of pride and commitment to one's national identity.

References

1. Aims and values. Retrieved on March 31, 2023, from https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/principles-and-values/aims-and-values_en
2. National identity profiles and support for the European Union. Retrieved on March 31, 2023, from National identity profiles and support for the European Union - Julian Aichholzer, Sylvia Kritzinger, Carolina Plescia, 2021 (sagepub.com)
3. Pylypenko-Fritsak N. A., Cherniakova. A. V. Communication of European Values in teaching of Foreign Students in the context of the Internationalization of Education. Sustainable development in a modern knowledge society: collective monograph / [editorial board Darko Bele, Lidija Weis]. - Ljubljana: VŠPV, Visoka šola za poslovne vede = Ljubljana School of Business, 2021. P. 129-140.
4. Pylypenko-Fritsak N. A., Cherniakova. A. V. The role of value-oriented education of foreign students in the process of language training. Ensuring Standards of Quality of Life in a Turbulent World. Monograph. Scientific editors: Tadeusz Pokusa and Tetyan Nestorenko. Opole: The Academy of Applied Sciences – Academy of Management and Administration in Opole, 2022. Pp. 72-83.
5. The EU and the Multifaceted Nature of European Identity. Retrieved on March 31, 2023, from <https://www.martenscentre.eu/publication/the-eu-and-the-multifaceted-nature-of-european-identity/>
6. The relationship between national identity and European Union evaluations, 1993–2017. Retrieved on March 31, 2023, from <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1465116519840428?journalCode=eupa>

EDUCATIONAL CONSIDERATIONS IN HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC STUDIES

Sirojiddin Kadyrov,
Graduate student
Namangan State University

Annotation

The article analyzes the historical and ethnographic studies conducted in Uzbekistan in the late XIX - early XXI. The author focused on a chronological analysis of studies that shed light on the foundations of folk ethnopedagogy, topical problems of child education, and the influence of Soviet ideology on the education of young people.

Key words and phrases: Family, upbringing of children, historical research, ethnographic views, Soviet times, years of independence, customs, national traditions, folk pedagogy, ethnopedagogy

Undoubtedly, there is nothing in the world of verses that affects humanity like education. For this reason, famous sages have written down valuable thoughts about education since ancient times.

Education of young people, bringing them to adulthood, making them knowledgeable and mature in all aspects, was considered an important task at all times. Such rare works written by our thinkers encouraged the growing young generation to protect them from negative vices and become morally pure and real people.

"Pandnoma", "Siyosatnoma", "Kabusnoma", "Akhlaqi Muhsiniy", "Akhlaqi Jalaliy", "Akhlaqi Nasiriy", "Kanuni Hikmat", "Odob al-Salihin", "Turkish "Gulistan", which our ancestors loved to read for centuries. or morals" are among these works. In these rare works, he first explains some words and concepts related to morals and education, and then gives narrative and moral arguments for the reader to follow them. In general, their content and advanced ideas put forward in them have not lost their importance even today.

On the other hand, the chronological period under which Uzbek children's education is covered can be divided into two stages: from the second half of the 20th century to 1991, or the Soviet era, and from 1991 to the beginning of the 21st century, that is, covered during the period of independence. books.

However, for the purpose of comparative study of data and analysis of the level of preservation of traditions during the research period, the sources containing information on the lifestyle, family relations, including child rearing of the peoples of Central Asia and the end of the 19th century - the 20th century the historical-ethnographic literature belonging to the first half was also used effectively. Especially after the conquest of Central Asia by the Russian Empire at the end of the 19th - beginning of the 20th century, valuable information about the culture and lifestyle of the local peoples was collected by other cultures [1. B. 325].

Since the 20-30s of the 20th century, as a result of the beginning of new efforts to study peoples from a historical-ethnographic perspective, ethnographic studies were organized in the regions, a number of articles were published [2. C. 3–19]. It is possible to observe two situations in the mentioned literature. First, the influence of chauvinistic views is noticeable in the works of some Russian authors. Therefore, it cannot be said that they described the life and customs of the Uzbeks of that time impartially. Therefore, they should be approached from a critical point of view.

Secondly, the works created during this period were mainly descriptive in nature, and the researchers paid more attention to the order in which certain traditions and ceremonies related to the birth and upbringing of children were carried out. Only nevertheless, these data are very important and have scientific value for us.

Now, if we talk about the literature related to the period under study, there is very little scientific literature on the subject under study in the indicated first period, and at the same time, this subject is not a separate object of research, but a comprehensive one. studied in research. For example, O. A. Sukhareva and M. A. Bikjonova, while ethnographically studying the village of Aykyron, Chortoq district, Namangan province, also studied the family relations and family customs and rituals of the inhabitants [3. C. 135]. Then attention will also be paid to the traditions of the residents of this village regarding child education.

Researcher L. F. Monogarova's article on Uzbek child upbringing, published in the collection "Ethnographic Essays on Uzbek Villagers" [4. C. 212–222] prepared on the example of the villagers of Samarkand region. The author traveled as part of the Central Asian expedition Zarafshan, organized by the Ethnographic Institute of the USSR (former) FA, and collected valuable information on this topic. L. A. Frishtein's article entitled "Customs and views of the Uzbeks of Southern Khorezm regarding childbirth" also examines this issue on the example of the Uzbeks. In both articles, Uzbek traditional customs and ceremonies related to child birth and education are researched in the context of more family ceremonies [5. C. 186].

In addition, N. P. Lobacheva wrote a work dedicated to the new rituals and customs of the Uzbeks, K. Sh. In his monograph on the family relations and customs of the Uzbek-Karluqs, Shaniozov partially touched on the topic that interested us [6. C. 195], T. Kh. Toshboyeva and M. D. Savurov related a separate chapter of their work devoted to the study of traditional and modern customs in the life of a rural Uzbek family with Uzbek child upbringing. dedicated to the illumination of traditional and modern works [7. B. 156]. Although the influence of the ruling ideology is felt, the authors tried to show the positive aspects of the traditions of folk education.

Most of the cited literature and articles are descriptive in nature, in which the authors are limited to describing the rituals related to the birth and upbringing of children of the population living in a certain area. At that time, this issue was studied as a separate research work only by N. Kh. Azimova at the level of a candidate's work on the example of rural residents of Andijan region [8. C. 25]. The researcher studied the traditional child-rearing system of Uzbek families, workers and collective farmers living in rural areas of Andijan region. In this, the domestic life of the Uzbek residents of Andijan region, the mutual relations of the residents of the neighborhood, the role

of Muslim priests in the daily life of the Uzbeks, the traditions and customs related to the early age of the baby. There are issues such as giving religious, moral and work education to children, mutual relations between family members, the structure of the Uzbek family in the village. drawn up. At that time, the author also highlighted the conditions of mothers (including their economic independence) and negative situations in the upbringing of girls (one-sidedness, use of girls' labor).

Since the 90s of the 20th century, with the crisis of the former Union, the ideas of self-realization, restoration of national traditions, and the study of one's own history have become urgent issues in various nations. In this regard, ethnographic research was carried out on a large scale, and the family relations of the peoples and, including, traditions related to child upbringing, were also studied in depth. As a result of these actions, A. Sh. Jumayev's research is devoted to traditions of Uzbeks and Tajiks of Bukhara related to child birth and upbringing [9. B. 161]. In his research, the author examines the local population's attitude towards children, measures and rituals used against childlessness, traditions related to childbirth and baby care, as well as the circumcision wedding ceremony. gives detailed information about its conduct. The study also focuses on the traditional aspects of the upbringing of adolescents in the later age stages. Since the chronological scope of this dissertation research belongs to the end of the XIX - beginning of the XX century, the author studied the issue of child education only in the context of traditional customs and rituals.

The well-known ethnographer T. A. Zhdanko's research on the family relations of the peoples of Central Asia also provides some information about the relations between family members and the upbringing of children. [10. C. 489–506].

H. Ismailov's monograph dedicated to Uzbek wedding ceremonies in the period of independence, when a wide path was opened to the study and restoration of national values and traditions, is the closest to this topic [11. B. 112] and a work dedicated to the history of the Uzbek family in collaboration with O. Boriyev, H. Nasriddinov and I. Shoymardonov [12. B. 102] can be shown. In these works, customs related to the birth of a child, cradle wedding, hair wedding, nail growth, circumcision ceremony, etc. are discussed.

O. Boriyev's monograph dedicated to the family [12. B. 90] you can also find information about child education. In addition, A. Ashirov's candidate's thesis on "Traces of Ancient Beliefs in the Lifestyle of the People of the Ferghana Valley" gave a special place to the traditions of Uzbeks of the valley related to the birth and upbringing of children [13. B. 160]. The researcher, approaching from the point of view of the subject he is studying, focuses on determining the origin of customs and rituals related to the birth and upbringing of children, with which beliefs these rituals are connected.

In the work entitled "Tashkent neighborhood: traditions and modernity" prepared by a group of ethnologists under the editorship and leadership of Z. Kh. Arifkhanova, the role of the neighborhood and neighbors in the Uzbek family, family life, and the role of the neighborhood in educating the young generation is also discussed. Ethnographic information about 'rni is given [14. B. 89].

The researches of B. O. Kadirov and A. K. Minavvarov can be cited as works related to pedagogy, which illuminate the traditions of Uzbek folk education. In these studies, preservation of folk traditions in family education, ways and means of increasing the effectiveness of education in modern Uzbek families were studied from the pedagogical aspect [15. B. 105].

M. O. Inomova researches spiritual and moral upbringing of children in the family as an important pedagogical problem [16. B. 2], issues of the use of traditional national values in the spiritual and moral education of children in the family in the conditions of independence, determines the possibilities of the experiences of folk education in family education and the essence, specific characteristics, goals and tasks of the spiritual and moral education in the family, defines a whole system of forms and methods.

In addition, O. Musurmonova, O'. In the works of Otavaliyeva, O. Torayeva and others, the issues of family education, national moral values, and traditional upbringing of children in kindergarten were raised [17. B. 92].

Folklorist N. Kurbanova studied child-rearing rituals as a special object of research [18. B. 25]. In the book "Ritual" published in 2008, the authors M. Jorayev and L. Khudoykulova, while studying the folklore aspects of Uzbek rituals, also mention rituals related to child upbringing. In particular, the five-day ceremony of cha^qqa^lloq^l, cradle wedding, circumcision wedding, "lachak wedding" held when the first child is born, muchal wedding gave information about the appearance of yi and other similar ceremonies in different regions [19. B. 124].

Also, as a separate research work, the habits of the inhabitants of the Surkhondarya oasis regarding the birth and upbringing of children were studied by the scientist B. Hamrokulova [21. B. 160]. However, modern processes are not included in this study, as the goal of this research is to study the traditions of the end of the 19th - beginning of the 20th century ethnographically. In addition, the traditions and ceremonies related to the birth and upbringing of children are emphasized, and the customs and educational aspects of children's older stages are only partially touched upon. .

Judging from the given information, the literature on child education in Uzbeks can be divided into two stages in the chronological period under study.

In the first stage, in the second half of the 20th century, rich historical-scientific information was collected. However, two different situations can be observed in the studies of this period. First, the studies are more descriptive in nature, that is, the authors are limited to describing the rituals related to the birth and upbringing of children of the population living in a certain area. Researches with comparative-analytical significance at the global level were under the influence of Soviet ideology, that is, national education in child education - religious education is condemned and atheistic and international education is encouraged.

The second stage - from 1991 to the beginning of the 21st century, i.e. in the period of independence, traditions and rituals related to child education were studied on the basis of national values and customs, and Special studies on the upbringing of children of Uzbeks were also created. However, these studies were primarily carried out only in a certain region, on the other hand, since the historical period of the end of the 19th

century and the beginning of the 20th century was aimed at studying, mainly the birth of a child. and attention was paid to the traditional customs and ceremonies performed in the first stages of the child's age. So, although the traditions of the Uzbek people regarding the upbringing of the young generation and modern innovative processes have been studied by researchers on one or another issue, family and social socialization process has not been studied in a comprehensive way as a separate research work ethnologically.

List of used sources and literature:

1. Убайдуллаева Б. М. Ўзбекларда бола тарбияси: оилавий ва ижтимоий тарбиядаги анъаналар ва инновацион жараёнлар (XX асрнинг иккинчи ярми – XXI аср бошлари). Тарих фанлари доктори (DSc) диссертацияси. – Тошкент, 2018; Наливкин В. В., Наливкина М. В. Очерк быта женщины оседлого туземного населения Ферганы. – Казань, 1886; Гребенкин А. Узбеки // ТВ. – 1871. – №29–30; Лыкошин Н. С. Хороший тон на Востоке. – Петроград, 1915; Остроумов Н. П. Сарты. Этнографические материалы. – Вып. 3. – Ташкент, 1895; Худояр-хан Н. Некоторые обычаи и суеверия у сартов, связанные с рождением ребенка // Этнографические обозрение. – 1909. – №1.

2. Гершенович Р. С. О бытовой гигиене узбекского грудного ребенка // Труды САГУ. Серия XII. Этнография. – Ташкент, 1928. – Вып. 1. – С. 3–19; Троицкая А. Л. Первые сорок дней ребенка (чилля) среди оседлого населения Ташкента и Чимкентского уезда // Сборник В. В. Бартольду. – Ташкент, 1927. – С. 142–160.

3. Сухарева О. А., Бикжанова М. А. Прошлое и настоящее селения Айкыран. – Ташкент, 1955.

4. Моногарова Л. Ф. Воспитание детей // Этнографические очерки узбекского сельского населения. – М., 1969. – С. 212–222.

5/ Фриштейн Л. А. О некоторых обычаях и поверьях, связанных с рождением ребенка у узбеков Южного Хорезма / Семья и семейные обряды у народов Средней Азии и Казахстана. – М.: Наука, 1978.

6. Лобачева Н. П. Формирование новой обрядности у узбеков. – М.: Наука, 1975; Шаниязов К. Ш. Узбеки-карлуки. – Ташкент: Фан, 1964. – 195 с.

7. Тошбаева Т., Савуров М. Новое и традиционное в быту сельской семьи узбеков. – Ташкент: Фан, 1989.

8. Азимова Н. Х. Система традиционного воспитания детей в узбекских сельских семьях (на примере Андижанской области). Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Ташкент, 1987.

9. Жумаев А. Ш. XIX аср охири – XX аср бошларида Бухоро воҳаси аҳолисининг бола туғилиши ва тарбияси билан боғлиқ урф-одат ва маросимлари: Тарих. фан. ном.... дис. қўлёзмаси. – Тошкент, 1991.

10. Жданко Т. А. Семья; Внутрисемейные отношения / Семейный быт народов СССР. – М.: Наука, 1990. – С. 489–506.

11. Исмоилов Ҳ. Ўзбек тўйлари. – Тошкент, 1992.

12. Бўриев О., Шоймардонов И., Насриддинов Қ. Ўзбек оиласи тарихидан. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995.

13. Бўриев О. Оила ва социалистик турмуш тарзи. – Тошкент, 1982.

14. Аширов А. А. Фарғона водийси аҳолиси турмуш тарзида қадимий эътиқодлар изи. Тарих фан.ном. ... дис. қўлёзмаси. – Тошкент, 2000.

15. Арифханова З. Ҳ. Тошкент маҳаллалари: анъаналар ва замонавийлик (тарихий-этнографик тадқиқот). – Тошкент, Янги аср авлоди, 2002.

16. Қодиров Б. О. Ўзбек халқ педагогикасининг шаклланиши. – Тошкент, 1992; Мунавваров А. К. Оила педагогикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994; О'ша муаллиф: Педагогические условия повышения эффективности семейного воспитания. – Ташкент, 1989.

17. Иномова М. О. Оилада болаларни маънавий ахлоқий тарбиялашда миллий кадриятлардан фойдаланишнинг педагогик асослари. Пед.фан.док.... дисс. – Тошкент, 1998; О'ша муаллиф: Оилада болаларнинг ахлоқий тарбияси. – Тошкент, 2000.

18. Мусурмонова О. Оилада бола тарбиясининг актуал масалалари. – Тошкент, 1988; О'ша муаллиф: Оила маънавияти – миллий ғурур. – Тошкент: Ўқитувчи, 1999; О'ша муаллиф ва Абдурахимова Ф. Маҳаллада қизларнинг соғлом турмуш тарзи. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008.

19. Қурбонова Н. Ўзбек болалар маросим фольклори: Фил.фан.ном. ... дис. автореф. – Тошкент, 1994.

20. Жўраев М., Худойқулова Л. Маросимнома. – Тошкент, 2008. ¹

21. Ҳамроқулова Б. М. Сурхондарё воҳаси аҳолисининг бола туғилиши ва тарбияси билан боғлиқ урф-одатлари ва маросимлари (XIX аср охири – XX аср бошлари). Тарих фан. ном.... дисс. – Тошкент, 2002.

Sodirjonov, M. M. "Monitoring the issues of human capital research in ethnosocial processes and social trends." *Social policy and social partnership* 6 (2021): 6.

12. Содиржонов М. Инсон капитали ривожини шахсининг онги, билими, ахлоқ-одоби, дунёкарашига боғлиқ." //Янги Ўзбекистон” газетаси. – 2022. – Т. 10

TEACHING OF THE ART EDUCATION FIELD IN THE CONDITIONS OF DISTANCE EDUCATION

Yuliia Baidak

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Theory
and Methodology of the Content of Education
Sumy regional communal institution
Institute of Postgraduate Pedagogical Education

Modernity is the era of the transition of the society from post-industrial to informational, on which the education system, in its line, is obliged to focus. The emergence of new technologies, which form the ability to learn, operate and manage information, quickly analyze and make certain decisions, enables teachers to meet the demands of the labor market. In the past, traditional methods and forms of education did not provide a full range of prospects for acquiring knowledge, their practical use and guidelines for self-development and self-education. Distance education is the way to overcome these contradictions. The modernization of computer network technologies, the emergence of various multifunctional platforms is the continuous development and popularization of distance learning, which is relevant in various levels of education: from preschool to postgraduate.

Each field of education has its own influence on the formation of personality, in particular; the artistic one, the goal of which is the holistic development of the successful personality of the student in the process of mastering the artistic heritage of mankind, the awareness of one's own national identity in intercultural communication, the formation of competencies necessary for artistic and creative self-expression and the disclosure of creative potential, involvement in cultural processes in the country [1]. Therefore, new information technologies give students access to non-traditional sources of information, increase efficiency, flexibility and interest in independent work, activate opportunities for creativity, finding and consolidating knowledge, stimulate critical thinking, and allow to implement acquired knowledge in practical activities in new ways and methods.

The advantages of distance learning are the principles of flexibility of place, time, pace and trajectory of learning. The authors of the manual "Organization of distance learning at school" A. Lototska and O. Pasichnyk believe that the opportunity to influence some aspects of their learning increases the internal motivation of students, so it is also necessary to give students the right to choose tasks and at what time to complete them (within the academic week). Independent responsibility for one's own educational trajectory is formed gradually, therefore it is worth increasing autonomy in the learning process [2, p. 14].

Distance learning technologies allow the teacher to choose various tools, as well as create their own web resources for organizing the educational process. In doing so, the teacher should take into account that this form of work involves the use of personal computers, tablets, and mobile devices by school-children, therefore educational

materials and tasks should correspond to the capabilities of their electronic media. It is necessary to familiarize students with the rules for using educational platforms and to minimize the amount of personal data necessary for their registration.

Most art education teachers use Microsoft tools and company resources, which can be used on all devices, both personal computers participants in the educational process and web platforms. Sway is a Microsoft Office program that allows you to easily create interactive presentations by adding your own text, images, importing content from other sources, and sharing them. In Sway, you can choose one of three content display layouts that you can change at any time, and there are seven basic styles that you can choose how to handle the image caption and style settings, making presentations more vivid, meaningful, interesting in mastering different art forms. By adding videos and animated images, the teacher can post videos of songs, plays, musicals etc., as well as videos of art workshops. Adding an image as a title background allows you to present information about the artist, performer, composer against the background of a painting, a scene from a ballet, a concert, a song, etc. Sway automatically optimizes content for any device or screen size. Adding links to various sources of information is a type of modern content that can complement the teacher's presentation.

The LearningApps designer allows you to create interactive exercises of various types for all topics of art lessons. Exercises can be designed, saved and used with the interactive whiteboard. Padlet is a universal online whiteboard with an intuitive interface, that is easy to master and use in the educational process. It can be used for project work, individual assignments, or as a tool for gathering information from all students in one place. For example, on the board you can collect various works of the same composer, various samples of music genres, painting styles, etc., as in the form of text material, your own video or a video from YouTube.

To create your own educational resources, namely exercises, games, quizzes, there is a multifunctional tool Wordwall. On the platform, you can use both existing resources and create your own game by choosing the desired one from the list of available templates. For art lessons, it is important to be able to add your own video, image and musical accompaniment.

Simpleshow allows the art teacher to create their own short videos. The necessary text is entered for each frame, an image is selected and the video is voiced. Thanks to Teded, where the teacher can select a video from YouTube, create an introduction and conclusion to it, add interesting tasks, information on the topic of the lesson and questions for discussion.

Powtoon is a program for creating interactive animated videos and presentations. It offers a number of styles: cartoon, infographic and whiteboard. With a media library, templates, and a variety of options, Powtoon is a great tool for creating short instructional videos. And although the free content is limited, even then this is enough to create interesting videos for art lessons.

Distance learning gives the teacher considerable autonomy. In essence, it requires a lot of quick decisions, which requires the freedom and flexibility to independently determine the means and tools of work, one's own schedule and a high level of personal responsibility. Due to the fact that the programs are online resources, the participants

of the educational process can work from any computer and at any location that is connected to the Internet. So, distance education is not just the use of modern interactive technologies, but a qualitatively new approach to learning, that significantly transforms the education system, in particular, lessons in the art education field.

List of references

1. State standard of basic secondary education: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 30.09.2020 No. 898. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ (access date 30.03.2023).

2. Lototska A, Pasichnyk O. Organization of distance learning at school: methodical recommendations. NGO «Smart Education», 2020. 70 p.

ПРОБЛЕМА АДАПТАЦІЇ ТЕМАТИКИ ТЕКСТІВ У ПІДРУЧНИКАХ ДЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ТА ПОЗАКЛАСНОМУ ЧИТАННІ ДО РЕАЛІЙ ВОЄННОГО ЧАСУ

Барановська Олена Володимирівна,
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу дидактики,
Інститут педагогіки НАПН України м. Київ

Перехід до дистанційного та змішаного навчання зменшив можливості соціалізації учнів, їхнього неформального спілкування, змінив форми навчального спілкування. Але незважаючи на зміну традиційної форми навчання на змішану, підручник залишається головною навчальною книгою для учня, особливо в початковій школі. Оновлений методичний апарат підручника сприяє виходу дитини у віртуальний світ, світ співпраці з іншими людьми, вчить самостійності та направляє на шлях взаємодії. Вміння взаємодіяти з іншими набуває пріоритетного значення для випускника школи, і це вміння закладається в найсприятливішому віці дитини – 7–11 років. Саме тоді вона вчиться бути відкритою, не закомплексованою і може навчатися швидкими темпами, приміряючи на себе різноманітні життєві ролі в ігровій формі.

Третьюкласники відносяться до молодшого шкільного віку, хоча в цьому віці вже починається розшарування між хлопчиками та дівчатками у темпах розвитку. Дитина усвідомлює своє нове положення в суспільстві – становище людини, яка зайнята важливою і оцінюваною суспільством роботою. Вона освоює нові правила поведінки, які є суспільно спрямованими за своїм змістом. Виконуючи правила, учень висловлює своє ставлення до класу, вчителя. У школі дитина вперше зустрічається з новим для себе способом взаємодії з дорослою людиною. В цьому віці діти поважають статус вчителя як представника суспільства, починають освоювати систему ділових відносин. Спілкування в молодшому шкільному віці стає більш цілеспрямованим, оскільки з'являється постійний і активний вплив вчителя, з одного боку, однокласників – з іншого. Вплив батьків також є сильним і тому дитина потрапляє в «трикутник партнерства», де ролі вчителя та батьків досить значні. Оцінка вчителя в цій системі взаємодій стає пріоритетною, часто його характеристика інших учнів приймається як головна. В молодшому підлітковому віці (10–11 років) починає відбуватися втрата дитячого статусу, хоч і зберігаються нереалістичні уявлення про власні привілеї і пріоритет дорослих. Учні четвертих класів вже знаходяться в перехідному періоді до підліткового віку. Окремо слід розглянути підліткову кризу, яку пов'язують з духовним зростанням особистості підлітка і зміною його соціального статусу. Важливим новоутворенням дитини, яка переходить з початкової школи до основної є формування соціальної свідомості, уявлень і переконань щодо людських відносин. Соціальна ситуація як умова розвитку і

буття особистості в цей період має принципові відмінності від ситуацій розвитку в дитинстві. Становлення самосвідомості дитини проходить шлях соціального зростання до визначення нової «внутрішньої позиції», в основі якої лежить прагнення бути відповідальним за себе, свої особистісні якості, свої погляди і здатність самостійно відстоювати власні переконання. Головні мотиваційні лінії даного вікового періоду пов'язані з активним прагненням до саморозвитку: самовираження, і самопізнання, і самовиховання. Виникає почуття відповідальності за себе та інших, молодший підліток вчиться самостійно приймати рішення в повсякденному житті, в екстремальних ситуаціях, здійснювати громадянський вибір. Тому завдання школи полягають у психолого-педагогічній підтримці дитини у процесі соціалізації, спрямуванні зусиль усіх учасників навчально-виховного процесу на вироблення учнем знань про себе, механізми виникнення конфліктів та шляхи виходу з них, усвідомлення власних проблем розвитку й потенційних можливостей, реалізації їх в суспільно-корисній та навчальній діяльності. Наразі особливо важливо виокремити проблеми, які виникли перед поколінням війни і знайти шляхи їхньої компенсації [1].

Для учня початкової школи базовим наскрізним умінням, яке формується протягом усього життя, є *вміння читати з розумінням*. Саме на цьому вмінні, яке є фундаментом для подальшого навчання і розвитку дитини будується весь навчальний процес. Тому його складові детально розписані в стандарті початкової освіти. Зокрема, вимоги стандарту початкової освіти для 3–4-х класів містять *уміння та навички роботи з текстом*, що є складовими інтелектуальної, інформаційної та комунікативної компетентностей, такі, як: сприйняття, аналіз, інтерпретація, критичне оцінювання інформації в текстах різних видів, медіа-текстах та використання її для збагачення свого досвіду (вміння аналізу, порівняння, узагальнення, систематизації, доведення, прогнозування, аргументування, перетворення інформації, оцінювання, інтерпретація тексту, творчі зміни тексту, імпровізація). В документі виділяються: *уміння сприймання тексту* (прогнозування змісту дитячої книжки за обкладинкою, заголовком, ілюстраціями та анотацією; *володіння повноцінними навичками читання* (вголос і мовчки), що дає змогу зрозуміти тексти різних видів); *уміння аналізу та інтерпретації тексту* (зв'язування елементів інформації в цілісну картину; розрізнення фактів і думок про ці факти; формулювання прямих висновків на основі інформації, виявленої в тексті; визначення форми і пояснення змісту простих медіа-текстів); *збагачення естетичного та емоційно-чуттєвого досвіду* (опис емоційного стану персонажів, співпереживання); *оцінювання текстів* (висловлення власного ставлення до творів, літературних персонажів, об'єктів мистецтва і навколишнього світу, наведення простих аргументів щодо власних думок, використовуючи текст, власний досвід та інші джерела; опис враження від змісту і форми медіа-тексту); *вибір текстів для читання* (визначення мети читання, вибір відповідних текстів); *перетворення інформації* (на основі тексту створення плану, таблиці, моделі); *творче читання* (експериментування з текстом: зміна сюжету, переказ тексту з іншої позиції, додавання персонажів,

імпровізація під час інсценізації) [2]. Тому питання наповненості текстів для дітей молодшого шкільного віку має переглядатися постійно і актуалізуватися відповідно до змін соціального життя [3; 4].

В реаліях війни дуже гостро постає питання *оновлення тематики текстів*, які представлені в підручниках для початкової школи. Важливим завданням наразі є завдання правильно донести дітям інформацію про війну, боротьбу українського народу проти загарбників, компенсація психологічних проблем та допомога в розумінні ситуації [5]. З метою визначити тематику навчальних текстів в підручниках з читання для початкової школи, ми розглянули їх в чотирьох основних групах: «Я – Природа»; «Я – Культура»; «Я – Особистість» та «Я – Суспільство». На діаграмі (рис. 1) показано розподіл тематики текстів за чотирма градаціями: тексти про природу та оточуючий світ; тексти культурного спрямування (матеріальна та духовна культура) та тексти «я-особистість». Аналіз тематики текстів в підручниках з читання для початкової школи (О. Савченко) [6] показав, що найбільше в них представлені тексти соціальної тематики, але тут більшість текстів стосуються поведження героїв в різних життєвих ситуаціях, соціальна взаємодія. В цю ж групу входять тексти історичної тематики, міфи, пізнавальні тексти щодо історії України та її міст, зокрема, Києва. Тексти про природу займають біля чверті загальної кількості, іншу частину займають тексти культурного спрямування та «Я-особистість».

Дослідження тематики текстів підручників 2 класу
за дослідженням О. В. Барановської

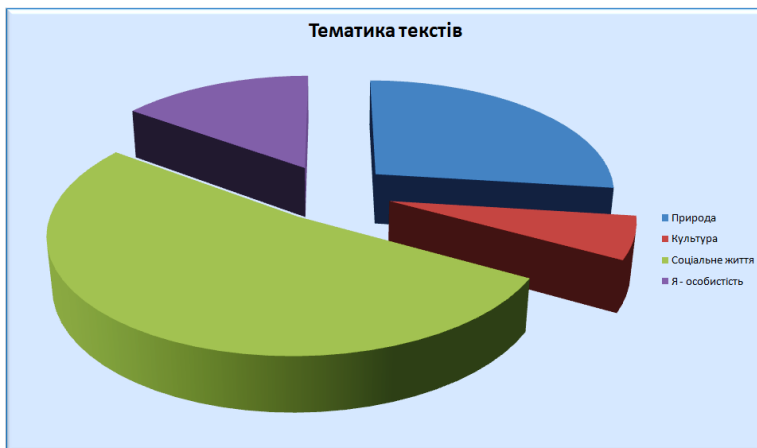


Рис. 1. Тематика текстів в підручнику з читання для другого класу

Через те, що підручники розроблялися протягом певного часу та були видані в 2018 – 2020 роках, вкрай необхідно адаптувати їхні можливості та вносити корективи в тематику текстів що вивчаються на уроці та доповнювати їх за допомогою позакласного читання та читання вдома з батьками [7–9]. Тему війни вчителів наразі потрібно освітлювати та доповнювати самостійно, бо зміни в соціальному житті, воєнна тема мають бути представлені та донесені дітям. Це дуже важка тема і саме на вчителя покладається важлива місія донести до дитини цю тему правильно. Одним із ключових способів мінімізувати вплив війни на дітей дослідники кризових ситуацій вважають розмови з ними про війну, але

надважливо віднайти оптимальні способи говорити їм правду, не поглиблюючи стресовий стан дитини. Деякі діти більш тривожні, ніж інші, але вони будуть зважати на підтримку лідерів, вчителя, батьків або інших дорослих та захисників. Потрібно непомітно акцентувати на тому, що дитину захищають, розповідати про успішну боротьбу збройних сил України за нашу свободу і майбутній мир.

Під час розмов про війну і підбірки книжок для читання на цю тему важливо враховувати наступні моменти:

- ✓ спонукати дітей висловлювати свої відчуття та страхи;
- ✓ вчити не тримати власні переживання в собі;
- ✓ використовувати позитивну мотивацію та віднаходити способи подолання страхів дітей;
- ✓ завжди бути уважним до потреб, страхів і запитань дітей;
- ✓ показувати свою любов та підтримку;
- ✓ в стресовій ситуації бути поруч із дитиною;
- ✓ бути чесним, ясним і точним; виправляти помилки коректно [10]

Для допомоги вчителю і батькам, а також старшим дітям, які можуть самостійно користуватися можливостями сайтів в Інтернеті, був розроблений сайт *barabooka*, де ми побачимо підбірки книжок різної тематики у тому числі – про війну для дітей різного віку. Сайт дає можливість підібрати книги для читання з метою компенсації психологічних проблем учнів, віднайти спосіб поспілкуватися в різних аспектах, що компенсують втрати в нестабільному середовищі. Серед авторів є як відомі письменники, так і молоді автори. Наприклад, у списку (оновлюється) представлені книги І. Андрусика «Жерар-партизан»; С. Вертола. «Юна. Війна»; Н. Гербіш. «Ми живемо на краю вулкана», «Яблука війни»; Л. Денисенко «Діти повітряних тривог»; З. Живка. «Мрія. Небесні авіалінії», «Пес Патрон», «Півник-переможець»; Х. Лукашук. «Казка про світло»; Ю. Нікітінський «Вовчик, який осідлав бомбу»; М. Савка «Залізницею додому»; В. Чернишенко «Битва за місто» та ін. [11].

Обов'язковим в структурі технологій індивідуалізованого навчання є *етап психологічної реабілітації*, що має на меті налаштувати дитину на адекватне сприйняття дійсності та віднайти способи та методи, що допоможуть привести психіку в стан, коли вона зможе продуктивно навчатися. В комплекс заходів цієї направленості входять: методики аналізу ступеня тривожності, технології її мінімізації та зняття, компенсація психологічних травм дитини, переключення на позитивну діяльність, включення дитини в процес взаємодопомоги, залучення активів та можливостей читання та візуалізації навчальної та художньої інформації як методу компенсації стресу [12].

Список літератури

[1] Барановська О. В. Змішане навчання у початковій школі: нові форми взаємодії: Методичні рекомендації. – Київ: «Фенікс», 2021. – 64 с.

[2] Державний стандарті початкової освіти затверджено постановою Кабінету Міністрів України 21 лютого 2018 р. № 87 (у редакції постанови

Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 688). Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>

[3] Барановська О. В. Інформаційна компетенція – ключова компетенція випускника профільної школи // ЦППО. [Електронний ресурс]. — 18 грудня 2006. URL <http://www.cippe.edu.ua/forum/viewtopic.php?t=120&highlight=&sid=783d986e99a9c663498106...>

[4] Почупайло О. В. Програма формування читацьких умінь у школярів / Початкова школа. – 1997. – № 10. – С.29–38

[5] Барановська О. В. Уміння читати з розумінням: компенсація освітніх втрат учнів початкової школи в умовах воєнного часу / Зб. матеріалів II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 22-23 листопада 2022 р. / за наук. ред. доктора педагогічних наук професора, дійсного члена (академіка) НАПН України О. Топузова; доктора педагогічних наук професора О. Малихіна. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. С. 78-82.

[6] Савченко О. Я. Українська мова та читання: Підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах): Частина 2. Київ: УОВЦ «Оріон», 2019. 144 с.

[7] Барановська О. В. Шкільний підручник в умовах нового освітнього середовища / Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць [ред. кол. ; голов. ред. – О. М. Топузов]. – К. : Педагогічна думка, 2018. – Вип. 21. – С. 20–30.

[8] Барановська О. В. Можливості і перспективи шкільного підручника в умовах змішаного навчання. Proceedings of the 11th International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Kyoto, Japan. 2021. Pp. 75–84.

[9] Барановська О. В. Підручник для початкової школи в умовах змішаного навчання / «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том 7: Чинники оцінювання якісних досліджень [колективна монографія]. / [Наукова редакція Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін–Ужгород–Перемишль: Посвіт, 2022. 224 с. С. 76-87.

[10] Освіта в реаліях війни: орієнтири міжнародної спільноти: оглядове видання. (2022). О. Локшина, О. Глушко, А. Джурило, С. Кравченко, О. Максименко, Н. Нікольська, О. Шпарик; за заг. ред. О. Топузова, О. Локшиної; Нац. акад. пед. наук, Ін-т педагогіки НАПН України. Київ: Пед. думка., 66 с., С. 36.

[11] Barabooka. Простір української дитячої книги. Взято з: <https://www.barabooka.com.ua/barabuka-predstavit-vistavku-suchasnih-voieni-h-knizhok-dlya-ditej-ta-pidlitkiv/>

[12] Барановська О. В. Забезпечення психологічної складової змішаного навчання / Традиції та новації у сфері педагогіки та психології: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 4–5 лютого 2022 р. – Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2022, 220 с., С. 9-12.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИДИ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ТРЕНІНГІВ

Гордієнко Тетяна Володимирівна

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Філоненко Олена Станіславівна

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Охріменко Ірина Олександрівна

здобувачка освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У психолого-педагогічній літературі виокремлюють соціально-психологічні, комунікативні, асертивні, аутотренінги, тренінг навичок та ін. Останнім часом досить розповсюдженими є управлінські тренінги, бізнес-тренінги та вище проаналізований навчальний тренінг тощо.

Звичайно, що загальної та єдиної класифікації видів тренінгу в даний час не вироблено. Наприклад, класифікаційними ознаками можуть виступити: цілі тренінгу (тренінг набуття професійних навиків, тренінг підвищення ефективності діяльності, набуття соціально-психологічних навиків), орієнтація на суб'єктів навчання (професійні, корпоративні, тренінг тренерів, тренінг коучей, тренінг для початківців, для фахівців, для вікових груп), зміст самого тренінгу тобто виділивши його якісний рівень (місце проведення тренінгу, якість тренінгу, тривалість тренінгу, рівень тренінгу). Також в основі класифікації може лежати ознака саме ким був організований процес тренінгу (автор-розробник тренінгу, його учень, тренер).

Розглянемо деякі з них, які на нашу думку слід використовувати при підготовці майбутніх менеджерів освіти.

Так, соціально-психологічний тренінг Ю.Жуков, Л.Петровська, П.Растянніков визначають як одну із сфер практичної психології, яка зорієнтована на використання сукупності інтерактивних методів групової роботи з метою підвищення її компетентності у комунікативній сфері (спілкування). Відповідно компетентність у спілкуванні – це сукупність умінь та навичок встановлювати, налагоджувати та підтримувати контакти з іншими людьми [1, с.214]. На практиці соціально-психологічні тренінги використовують для подолання та попередження виникнення конфліктних ситуацій, створення сприятливої атмосфери у групі, навчання керівників і фахівців, що мають безпосередньо працювати з людьми.

Звичайно що тренінги компетентності у спілкуванні то частина професійної

управлінської діяльності менеджерів освіти, які базуються на засадах спілкування (безпосередньому або опосередкованому), оскільки включає ділові та неділові бесіди і обговорення, розмови про сім'ю, захоплення тощо (наприклад, в процесі відбору персоналу освітнього закладу). Незаперечним фактом є те, що менеджери освіти повинні вміти не тільки володіти вербальними або невербальними сигналами, але й організовувати власну сигнальну систему, сприймати сигнальну систему інших працівників навчального закладу. Основні комунікативні вміння менеджера освіти повинні включати: налагодження контакту, вміння задавати питання різного роду, вести розмову, стимулювати партнера до виявлення власних позицій, обґрунтувати пропозиції, слухати й розуміти, що інша особа мала на увазі, сприймати та розуміти те, що співбесідник не зміг висловити, продемонструвати партнеру, що його зрозуміли та почули, стримувати та згладжувати емоційне напруження під час спілкування та інші уміння. Саме вони потрібні менеджеру освіти, щоб долати перешкоди та труднощі спілкування: слухання, розуміння, самовираження, дії. Наприклад емоційне напруження у процесі спілкування може виступати «шумом», але для менеджера освіти, це може бути важливим сигналом. Тому стійкість до впливу «шуму» повинна поєднуватися із вмінням та здатністю сприймати цей шум як сигнал та рефлексувати на нього. Саме такі вміння комунікативний тренінг дозволяє набути майбутнім менеджерам освіти.

Як відомо, асертивність позначає природність людини, її впевненість та незалежність від зовнішніх впливів та різних суджень, здатність самостійно регулювати власну поведінку і нести відповідальність, бути упевненим у собі тобто мати здатність висувати та втілювати в життя власні цілі, потреби, бажання, прагнення, інтереси та інше відносно власного оточення. Відповідно асертивна поведінка вимагає від менеджера освіти вмінь уважно слухати й прагнути зрозуміти думки інших людей, допомагати їм під час вирішення складних життєвих ситуацій, і при цьому залишатися упевненим в собі й позитивній установці. Тому асертивний менеджер освіти повинен відповідати як за власні дії, так і демонструвати самоповагу і повагу до інших працівників навчального закладу. Асертивність завжди на межі між двома невідповідними стратегіями поведінки – агресивністю та пасивністю. Вона вимагає від менеджера освіти умінь конструктивно поводитися, бути тактовним та вміло наполягати на власній позиції, реалізовувати зворотний зв'язок і разом із тим діяти напрочуд переконливо при досягненні поставленої мети. Відповідно, асертивний тренінг спрямований на подолання сором'язливості й розвиток здатності майбутнього менеджера освіти вільно та ясно висловлювати свої почуття й вимоги. Поруч з цим поняттям в науковій літературі можна зустріти терміни «тренінг впевненості в собі», «тренінг підвищення почуття впевненості в собі», «тренінг впевненої поведінки», «тренінг самоствердження», «тренінг уміння наполягти на своєму» та ін.. [2].

Важливе значення для підвищення емоційної стійкості майбутніх менеджерів освіти має аутотренінг, який виступає стабілізатором їхнього настрою та різних поведінкових реакцій, зниженню рівня тривожності, внутрішньої напруги,

розвитком їх самовпевненості, покращенню соціальної адаптації, а також здатності до мобілізації внутрішніх можливостей організму та особистості в цілому. На думку, О.Шевчук аутотренінг – це тренінг в якому в одній особі суміщають дві ролі – тренера та тренуваного. Тобто це один із видів психокорекції, що практично виконується однією людиною [2].

Дослідники особливостей аутотренінгу В. Лобзін та М. Решетніков зазначають, що його використання сприяє виробленню у майбутніх менеджерів освіти навичок до самоконтролю, самоспостереження за зовнішніми проявами власних емоцій, уміння самотійно долати емоційну напруженість та організувати раціональну поведінку відносно кожного конкретного випадку. Це дозволить майбутнім менеджерам освіти покращити соціально-психологічний клімат у педагогічному колективі, підвищити їх мотивацію, збільшити продуктивність їх праці педагогічного колективу, зокрема в умовах складної діяльності [3, с. 43].

Досить актуальним та необхідним, з нашої точки зору, у підготовці майбутніх менеджерів освіти є управлінські тренінги. Менеджер освіти – це той фахівець з організації процесу управління, який вміє розробляти плани, визначати, що коли і як робити, хто це має виконувати (управління персоналом), розробляти технології управлінського процесу, здійснювати контроль. Тобто менеджер планує, організовує, контролює основні організаційні процеси, керує ними [4, с.63]. Саме такі тренінги мають сприяти розвитку стратегічного мислення, уміння управляти людьми (командами) та вміти досягати робочої мети, а також формуванню комунікативних навичок, знань із суміжних галузей діяльності у майбутніх керівників.

Не варто залишати осторонь в сучасних умовах розвитку суспільства й бізнес-тренінги у процесі професійної підготовки майбутніх менеджерів освіти. Вони пов'язані із розвитком навичок персоналу щодо успішного виконання професійних завдань, підвищення ефективності спільної діяльності кожного члену педагогічного колективу, здійснювати ефективну управлінську взаємодію з колегами. Частіше всього бізнес-тренінги орієнтуються не на особистість, а на передачу конкретних знань, умінь та вироблення конкретних навичок актуальних для бізнесу.

Список літератури:

1. Євдокимова Н. О. Соціально-психологічний тренінг як технологія розвитку особистості студента. *Вісник Національного університету оборони України* 4 (41) /2014. С.211-217.
2. Маніта В. Соціалізуючий потенціал тренінгової соціально-педагогічної технології у роботі з учнівською молоддю в закладах освіти. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/763#:~:text=%> (Дата звернення 18.03.2023)
3. Організація і методика соціально-педагогічного тренінгу : Навч. посібник / Уклад. : О. М. Шевчук. Умань: ПП Жовтий, 2011. 133 с.

4. Цюман Т. П. Тренінг як ефективна форма просвітницької діяльності. *Активні методи просвітницької діяльності у профілактиці ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки.* / За заг. ред. Р. Г. Вайноли, Т. Л. Лях; Авт.-упор. О.В. Безпалько та ін. К.: ТОВ «ДКБ «РОТЕКС»», 2007. С. 60-74.

NEWWAVE IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Діденко Жанна Іванівна

Викладач кафедри педагогіки, іноземної філології та перекладу
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця
м. Харків (Україна)

Максимова Ірина Олександрівна

Старший викладач кафедри педагогіки,
іноземної філології та перекладу
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця
м. Харків (Україна)

Information Communication Technology (ICT) has brought new opportunities to restructure the language learning and teaching methods. Nowadays, ICT has opened new possibilities and brought new challenges to language learners as well as lectures. The responsibility for learning language has changed from teachers towards students. However, it should be noted that modern language teachers determine the quality of learning process. So the aim of our investigation is to highlight the potentialities of ICT as an extremely effective tool for foreign language teaching.

Information and communication technology of education (ICT) is a set of methods and technical means of implementing information technologies based on computer networks and means of ensuring an effective process. Information technologies are becoming a powerful multifunctional means of learning. Using ICT the students are accustomed to live in an information environment and involved in the information culture. So the use of a computer at English lessons allows teachers to make the learning process mobile, strictly differentiated and individual.

Information technologies do not only facilitate access to information and open opportunities for the variability of educational activities, its individualization and differentiation, but also allow to organize the interaction of all subjects of education in a new way, to build an educational system in which the student would be an active and equal participant in educational activities. The search of new forms and methods of education in our time is not only natural, but also necessary.

In the conditions of the humanization of education, the real theory and technology of mass education should be aimed at the formation of a strong personality, capable of living and working in a world that is constantly undergoing changes, capable of boldly developing its own strategy of behavior, making moral choices and bearing responsibility for them – that is, such a personality, which is capable of self-development and self-realization.

Nowadays it's very important to develop different soft skills and there is a separate type of soft skills which is called information management and we define it as the skills in an analysis, design, development, operation, maintenance and organize the database

as well as managing information in accordance with and contributing to the operations of the agency or organization. This research directed us to investigate ICT methods of teaching English at universities to integrate them in classroom to enhance 21st century learning skills which included information literacy and media; collaboration and communication, dynamic content presentation and information access, sharing and creation, interaction and reflection.

What tools are included in ICT?

1. *The Internet* is a very common and promising method of learning all over the world, it is a great equalizer in the field of education, because it eliminates geographical barriers and saves time. Computer classes, which are equipped with the Internet immediately solve several problems: the lack of staffing of the educational institution's library, the lack of textbooks, the high cost of subscriptions to periodicals, ensuring active communication with native speakers.

2. *An interactive whiteboard* is a flexible tool that combines the simplicity of an ordinary whiteboard with the capabilities of a computer. In combination with a multimedia projector, it becomes a large interactive screen, with the help of which you can open any computer application or page on the Internet and display the necessary information or simply draw. Moreover the interactive whiteboard combines the capabilities of all technical means of learning – recorder, radio, screen (overhead projector or slide projector, etc.) and audio sound (film projector, TV, etc.). However, the possibilities of an interactive whiteboard are practically limitless. Maybe that is why the interactive whiteboard is a fundamentally new interactive technical means of learning.

3. Mobile phone is a common thing among students and it can be used to communicate with native speakers, especially when students study such topics as “Advertising”, “Mass media,” “Interview”, “Banking”, “Finance” so students can call the hotel and reserve seats, call the bank and ask the service information, ask about tickets for a train, bus or plane.

4. *A video camera* has become a helpful attribute of the main events of students. The most interesting moments of life are filmed and shown on computer screens. The video camera gives students new opportunities, expands their potential and motivates them to be creative and learn foreign languages. The presence of a video camera in the lesson helps students boost their communicative skills.

The main technologies that currently exist in cyberspace, which can be actively used in the process of learning a foreign language can be divided into two groups:

- 1) synchronous communication tools
- 2) asynchronous communication tools.

Synchronous communication tools are Internet means that allow you to communicate in real time (chat, video and audio chat). Examples of means that provide the possibility of synchronous communication using chat and voice communication are Skype, Viber, Telegram, Messenger, etc. Using these social nets provide the ability to establish an instant voice connection with a subscriber located in any point of the globe if he has data programs or communicate using a chat. There is also the possibility of connecting and using a web camera. You can create your list of friends and invite them

to chat one-by-one or organize a conference, so-called group chat.

The chats give new opportunities in foreign language teaching and teachers should make special practical exercises for students at university. These are examples of the activities:

- do projects with the students from the other countries
- make discussions with the specialists in different economical spheres of other country
- do non-standard tasks. For example, to establish the first language contact between a student and a native speaker
- use the archiving chat text function which allows you to analyze the chat log from the point of view of grammar, vocabulary, punctuation, stylistics, language errors, etc., and build a new type of tasks on this basis.

II. *Asynchronous communication tools* are Internet tools that allow you to exchange information with a delay in time (forums, e-mail and audio mail, site, blogs). Blog – the page of the site, presented in the form of a journal-diary or calendar, in which information is arranged in chronological order. The blog can be updated daily/weekly/monthly. The right to post information and edit the blog belongs to its creator, while visitors to the blog can leave their comments on the articles. In the blog you can also place photos, audio, video, links to other sites, Internet articles,

Eron Campbell identifies three types of blogs used in language teaching:

- the tutor blog (maintained by the teacher),
- the class blog(maintained by common efforts of the teacher and students),
- the learner blog (supported by the student individually) [5].

We present some examples of activities with asynchronous means of communication in the educational process:

- Real writing interaction with a person of the same age and similar interests make students interested and motivated when they receive actual responses.

- E-mail exchanges leads to close cooperation and real friendship, and certainly they increase students' cultural awareness and teach them how to appreciate different cultures.

- Teaching writing a CV should start, as before, with one hour of formal instruction from a guide style book, focusing on structures, vocabulary and layout of the piece. When going on-line, the Web could be used as a great source of information, and students should be directed to sites which contain ready-made CV, also students can watch the video of Interview and role play it at the lesson.

In conclusion, Information Communication Technology and the Internet resources are a powerful basement for the development of students' education and self-education, professional and personal interests and needs. With the help of Information Communication Technologies teaching methods become more creative and motivate students to learn English and understand language phenomena, to form linguistic abilities and skills, to create real communicative

situations. A combination of traditional teaching methods with the latest technologies make the educational process more flexible and dynamic and contribute to a positive result

References

1. Коваленко Ю.А. Використання інформаційних технологій у навчанні іноземних мов.// Іноземні мови. 1999. №4. с. 37-41
- 2.СахарнюкО.М., СмольніковаА.В. Використання інформаційно комунікативних технологій на заняттях іноземної мови. Гуманітарний вісникДодаток 1 до Вип.27, Том IV(37): Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». К.: Гнозис, 2012. 554 с.
- 3.Davis, R. S. (1998, March). Captioned video: Making it work for you. *The Internet TESL Journal*, Vol. IV. <http://iteslj.org/Techniques/Davis-CaptionedVideo>
- 4.Kelly, C. (1997) "How to Make a Successful ESL/EFL Teacher's Web Page." *The Internet TESL Journal*, Vol. III, No. 6, June 1997, <http://iteslj.org/Articles/Kelly-MakePage/>
- 5.Niraphia Jansawat The conseptual design. Information Management Skills <https://www.linkedin.com/pulse/information-management-skills-niraphai-jansawat>

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ ІГРОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ «ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ»

Мельникова Ольга Миколаївна

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Феденко Наталія Вікторівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

В умовах сучасного мінливого світу, підвищуються вимоги до різних якостей особистості. Все частіше суспільство вимагає від людини творчого та креативного підходу до вирішення поставлених завдань. Нині дедалі більше з'являється творчих професій. Дошкільний вік – період, протягом якого починають активно розвиватися всі пізнавальні процеси. У цей період дитина часто виявляє здатність бачити щось нове та незвичайне в тому, що здається повсякденним для дорослої людини. Здібність творчо мислити розвивається в дитини вже у дошкільному віці і впливають подальшу успішність у шкільному навчанні. Дошкільний вік є сензитивним, тому цілеспрямовано розвивати творче мислення можна розпочинати у цьому віці. Це наголошує на актуальності у проблемі розвитку творчого мислення старших дошкільників в умовах ігрової взаємодії «дитина – дорослий».

Питаннями розвитку творчого мислення як інструмента, необхідного для розвитку особистості, виявляли та виявляють вітчизняні та зарубіжні дослідники. Психологи розглядають творче мислення не тільки як ключ до розуміння людини та її потенціалу, здібностей у галузі мистецтва та окремих галузей, безпосередньо пов'язаних із творчістю, але і як потенціал в інших сферах життя. Адже у сучасному світі зростає конкуренція, вже у закладах дошкільної освіти діти беруть участь у різноманітних заходах. У різних галузях нашого життя цінується творчий і неординарний підхід до вирішення завдання.

Вивченням процесу мислення у вітчизняній науці займалися такі вчені, як: С. Рубінштейн, Л. Виготський, П. Гальперін, О. Леонтьєв та ін. У вітчизняній психології трактування мислення пов'язане з поданням мислення як особливого виду пізнавальної діяльності.

У період дошкільного віку відбувається розвиток наочно-дійового мислення, яке виникає у ранньому віці. У цьому віці поряд з наочно-дійовим починають формуватися елементи словесно-логічного мислення. Основною формою розумової діяльності дошкільників є наочно образне мислення.

Наочно-дійове мислення у цьому віці удосконалюється і переходить на вищий рівень, який відрізняється такими особливостями:

• у дітей старшого дошкільного віку наочно-дійовому вирішенню поставленого завдання передують усне вирішення цієї проблеми, що супроводжується словесною формою;

• дії, які виконуються дитиною старшого дошкільного віку, більше замінюються виконавчими, випробувальні дії практично відсутні, що говорить про здатність дитини до прогнозування своєї діяльності.

Ще однією формою мисленнєвої діяльності дитини є словесно-логічне мислення. Ця форма мислення формується до кінця дошкільного віку і передують наочно-образному мисленню. Логічне мислення відрізняється оперуванням абстрактними категоріями та встановленням різних відносин, які не представлені у наочній чи образній формі. Діти здатні в ранньому віці завчити слова, які позначають предмети та об'єкти, їх властивості та дії з ними, проте осмислити поняття, що позначаються цими словами, як узагальнене відображення сукупності однорідних предметів із загальними суттєвими ознаками, формуються у дошкільників лише поступово. Логічне мислення формується тільки з урахуванням успішно сформованого наочно-дійового і наочно-образного мислення.

Для мислення дітей дошкільного віку характерні:

- анімізм (нездатність розрізнити психічний та об'єктивний світи);
- артифікалізм (зв'язування природних явищ із результатами свідомої діяльності людини);
- пізнавальний егоцентризм (це певна позиція дитини, при якій дитиною розглядається навколишній світ тільки з її власної точки зору, яка є для неї єдиною та абсолютною, дитина нездатна до розуміння відносності пізнання навколишнього світу та розгляду різних точок зору).

Разом з тим, у процесі цілеспрямованого формування творчого мислення важливо передбачати впровадження різноманітних методик, спрямованих на розвиток рушійних сил креативності – гнучкості, оригінальності думки й творчої активності. Для творчого розвитку дітей старшого дошкільного віку потрібно забезпечити взаємодію емоційного, когнітивного, мотиваційного та діяльнісного складників. Пріоритетними напрямками методичної роботи вихователя з розвитку творчого мислення старших дошкільників є розвиток пізнавальних процесів, мовленнєва діяльність та творча активність. Ефективність реалізації завдань з розвитку творчого мислення старших дошкільників у процесі навчально-методичної роботи залежить від вдало сформованої системи сучасних методичних прийомів [2].

Ігрова діяльність є провідним видом діяльності для дошкільного віку. Ігрова діяльність – одна з форм активності дитини, що дозволяє дитині соціалізуватися в навколишньому світі і перейняти досвід у навколишніх дорослих. Гра – найбільш доступний для дитини дошкільного віку вид діяльності, спосіб переробки отриманої інформації, отриманих емоцій та вражень під час спілкування з навколишнім світом. У грі яскраво проявляються особливості мислення і уяви дитини, її емоційність, активність, потреба у спілкуванні, що розвивається. Спільна діяльність з дорослими та однолітками сприяє

формуванню та збагаченню досвіду, ціннісних орієнтацією та уявлень про взаємини з оточуючими людьми.

Учені виділили три етапи розвитку ігрової взаємодії:

1. На початку розвитку ігрової діяльності дитина маніпулює з навколишніми предметами, знайомиться з властивостями предметів, що маніпулюються.

2. Для другого етапу розвитку ігрової взаємодії характерна поява нескладного сюжету.

3. Третньому етапі розвитку ігрової взаємодії властиве спонукання до гри в дітей старшого дошкільного віку та інтерес до змісту самої гри.

Протягом дошкільного віку можна простежити динаміку ігрової взаємодії: від первинних безпосередньо емоційних контактів з близькими дорослими та активних орієнтовно-дослідницьких дій при появі однолітка через освоєння предметних, сюжетних дій, що виконуються індивідуально та спільно з однолітками. І прояв відносин, що виражаються в симпатіях (антипатіях) до формування ігрового спілкування на рівні рольової взаємодії та пізнання партнера як суб'єкта діяльності та до прояви соціально-спрямованої ігрової взаємодії, опосередкованої роллю та способами взаємовідносин та спілкування з однолітками.

Ігрове спілкування вимагає певних умінь: розуміти дії, емоційний стан партнера, відгукуватися на його пропозиції, надавати вербальний вплив і відповідати впливу однолітка. Для того, щоб ці вміння отримали належний розвиток, діти повинні опанувати предметно-ігрову взаємодію і бути орієнтовані на однолітка як партнера з гри.

Підсумовуючи, слід зазначити, що ігрова взаємодія є важливим етапом у розвитку особистості дошкільників для засвоєння та закріплення знань, умінь і навичок у реальній взаємодії соціальних норм поведінки та гуманних взаємин. Способи ігрової взаємодії – це модель взаємодії дорослих, їх форм поведінки. Ставлення до однолітків, ігрове спілкування, рольова поведінка, що виявляються в сюжетно-рольовій грі готує дітей до соціального життя дорослих і формує моральну основу для подальшої взаємодії з оточуючими.

Список літератури

1. Карнаух Л. П. Розвиток творчого мислення дітей дошкільного віку засобами художньої діяльності. *Вісник Українсько-туркменського культурно-освітнього центру*. Частина 1/10. С. 58–62. Умань. 2017.
2. Кіндей Л. Г., Нікітіна О. О. Розвиток творчого мислення дітей старшого дошкільного віку засобами сучасних освітніх технологій. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, (196), 2021. 111-116.

ІГРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ ШКОЛЯРІВ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Саєнко Юлія

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри початкової і спеціальної освіти Мелітопольського державного
педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

Тінякова Ірина

здобувачка II курсу
спеціальності 013 початкова освіта
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

Неодмінною характеристикою реформаційних процесів в сучасній освіті є зростання вимог до рівня якості освіти, її переорієнтування на безперервність, обов'язковою умовою якої є здатність людини до самоосвіти. Це стає можливим, якщо у структурі особистості наявна відповідна мотивація, формування якої починається ще з перших ланок навчання. Отже, на початковій школі лежить відповідальність за забезпечення міцного підґрунтя подальшого процесу ефективного навчання учнів.

На жаль, учні молодших класів не завжди виявляються готовими до шкільного навчання, що призводить до виникнення різного роду труднощів. Зокрема, теорія і практика доводять, що інтерес до знань, бажання вчитися протягом першого року навчання в значній частини першокласників різко спадає, а то й зовсім зникає. Це, в першу чергу, пояснюється невідповідністю освітнього процесу, традиційно орієнтованого на достатній рівень навчальної мотивації, віковим особливостям дітей. Отже, суть проблеми полягає в тому, як сформувані і не лише зберегти, а й підвищити рівень мотивації молодших школярів до навчальної діяльності.

Мотивація до навчання – одна із головних умов реалізації освітнього процесу. Вона не тільки сприяє розвитку інтелекту, але і є рушійною силою удосконалення особистості в цілому. Формування мотивації в учнів до навчально-пізнавальної діяльності є однією з головних проблем сучасної школи. Її актуальність обумовлена оновленням змісту навчання, постановкою завдань формування у школярів прийомів самостійного набуття знань, пізнавальних інтересів, життєвих компетенцій, активної життєвої позиції.

Дослідження психологічних аспектів виникнення, розвитку та формування навчальної мотивації є одним з важливих завдань сучасної психолого-педагогічної науки. Знання закономірностей становлення і функціонування мотивів учіння дає змогу створити оптимальну систему психолого-педагогічних

впливів, що сприятимуть формуванню адекватних навчальній діяльності мотивів та запобігають виникненню «мотиваційного вакууму» під час учіння.

Одним з ефективних засобів у формуванні позитивної мотивації учіння молодших школярів є ігрові технології, які включають велику групу методів і прийомів організації освітнього процесу у формі різних педагогічних ігор. Значення гри неможливо вичерпати та оцінити розважально-рекреативними можливостями. Феномен дидактичної гри в тому і полягає, що, являючись розвагою, відпочинком, вона здатна перерости у навчання, творчість. Урок, який проводиться в ігровій формі, потребує дотримання певних правил: попередньої підготовки, наявності атрибутів гри, обов'язкової констатації результатів гри. Для зняття напруги та перенесення уваги окремі ігрові моменти можуть носити не навчальний характер. Саме навчання у грі дозволяє кожному учневі повірити у свої сили, навчальні можливості.

Проблема застосування гри в навчальній діяльності не нова, оскільки розробкою теорії ігор, з'ясуванням ролі, структури та їх значення для виховання і навчання дітей займалися психологи Д. Б. Ельконін, Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, Ж. Піаже. У низці праць наголошується на необхідності розробки таких форм і способів навчання, які б сприяли вияву внутрішнього потенціалу молодшого школяра. Такий підхід ґрунтується на теоретичному опрацюванні сутності ігрової діяльності учня як провідної (Р.Жуковська, О.Запорожець, Н. Кудикіна, В. Менджерницька, С.Русова, О.Усова та ін.), її використанні з метою розвитку всіх важливих ознак навчально-пізнавальної діяльності молодшого школяра.

Питання мотивів учіння широко представлені в ряді теоретичних та експериментальних досліджень (М.І.Алексєєва, Л.І.Божович, М.Т.Дригус, Н.В.Жук, І.В.Жадан, Г.С.Костюк, А.К.Маркова, М.В.Матюхіна, В.Ф.Моргун, Н.В.Пророк, О.В.Скрипченко, Л.С.Славіна, Г.І.Щукіна, Н.О.Юдіна та ін.).

У педагогічній діяльності найчастіше практикуємо дидактичні ігри, які спрямовані на розвиток пізнавальної діяльності молодших школярів, формування позитивної мотивації учіння. Дидактичні ігри в початковій школі важливо проводити систематично й цілеспрямовано на різних уроках, починаючи з елементарних ігрових ситуацій, поступово ускладнюючи й урізноманітнюючи їх у міру нагромадження в учнів знань, вироблення вмінь і навичок, засвоєння правил гри, розвитку пам'яті, виховання кмітливості, самостійності, наполегливості тощо.

Дидактична гра як елемент уроку може використовуватися від перевірки домашнього завдання до узагальнення, систематизації знань.

Використання ігор на уроках сприяє позитивному ставленню до навчання, потребує від дитини кмітливості, уваги, учить витримки, виробляє вміння швидко орієнтуватись і знаходити правильне рішення.

Особливу цінність для розвитку навчальної мотивації молодших школярів мають імітаційні та рольові ігри, тому що ці види дидактичної гри активізують учнів-гравців на рівні свідомості й підсвідомості, викликають у них бажання висловитися, обговорити особисті проблеми, сказати й бути почутими.

Використання ігрових технологій найбільш ефективно у класах, де переважають діти з нестійкою увагою, зниженим інтересом до навчального предмету.

Безперечно, важливою передумовою успішного навчання молодших школярів є зацікавленість. Навчання молодшого школяра має бути цікавим, радісним, але водночас забезпечувати глибоке засвоєння навчального матеріалу. Завдання вчителя початкових класів – не лише навчати, а й пробудити в дітей емоційне задоволення, радість від отриманих знань і до самого процесу їх засвоєння. Світ гри робить позитивно емоційно забарвлену монотонну діяльність із запам'ятовування, повторення, закріплення чи засвоєння інформації, а емоційність ігрового дійства активізує всі психічні процеси та функції молодших школярів.

Психолого-педагогічною наукою доведено, що молодший шкільний вік має значні резерви формування мотиваційної сфери, які необхідно використовувати, щоб уникнути «мотиваційного вакууму» при переході в середню школу. У цьому віці головний зміст мотивації полягає в тому, щоб навчити дитину вчитися, адже це початок становлення мотивації учіння, від якого багато в чому залежить її доля протягом шкільного життя.

З'ясовано, що основа ефективного навчання учнів – формування в учнів мотивації до навчальної діяльності. Саме вмотивована діяльність стимулює дитину до навчання. Залежно від мотивації, одне завдання дитина може не виконувати взагалі, а над іншим готова просидіти тривалий час. Для того, щоб у молодших школярів виникло бажання виконувати завдання, потрібно проводити спочатку спеціальну роботу, спрямовану на формування ігрової мотивації, і лише потім переходити до постановки навчального завдання.

Ігрові технології, які використовують у початковій школі, виконують різні функції: активізують інтерес до уваги учнів; розвивають пізнавальні та мовленнєві здібності; закріплюють знання, уміння і навички; формують позитивну мотивацію учіння. Ігрові технології також сприяють створенню емоційно-піднесеної атмосфери; засвоєнню матеріалу за допомогою емоційно насиченої форми його відтворення. Застосування в навчальному процесі ігрових технологій стимулює розвиток усіх сфер учня – мотиваційної, інтелектуальної, емоційно-вольової, комунікативної.

Ігрові технології навчання мови ґрунтуються на вивченні мовного матеріалу, на знанні системних одиниць мови, норм їхнього використання і способів творчої інтерпретації. Ігрова форма занять створюється на уроках за допомогою ігрових прийомів і ситуацій, що виступають як засіб спонукання, стимулювання до навчальної діяльності. Значні резерви для підвищення мотивації молодших школярів до навчальної діяльності має дидактична гра.

Узагальнено, що дидактична гра як метод навчання сприяє підвищенню пізнавальної діяльності, мотивації учнів до навчання. Дидактичну гру можна використовувати на уроках часто (якщо це вмотивовано типом уроку, його завданнями), тому що, по-перше, робота з ігровими завданнями створює позитивне ставлення до навчання, пробуджує бажання знати, по-друге, такі

завдання здебільшого є пошуковими, вони ставлять учня перед необхідністю самостійно знаходити шляхи розв'язання, а отже, розпізнавати, аналізувати, зіставляти факти і формулювати висновки, а це розвиває ініціативність, формує впевненість, а отже, і бажання вчитися.

Для того, щоб навчальна ігрова діяльність на уроках проходила вдало, цікаво й досягала своєї мети, необхідно дотримуватися певних правил. По-перше, треба привчити дітей до дисципліни гри, для цього ігри бажано впроваджувати майже на кожному уроці. По-друге, треба, щоб учні отримували задоволення від гри. По-третє, діти повинні приймати правила гри й не намагатися заперечувати справедливо виставлені командою оцінки.

Тому, готуючись до проведення ігор, учитель має продумати: які вміння і навички формувати в дітей; які виховні й освітні завдання реалізовувати; який матеріал краще використати для гри; як за мінімально короткий час ознайомити дітей з правилами гри; час проведення гри та ін.

Таким чином, позитивною стороною ігрових технологій є те, що вони сприяють використанню знань у новій ситуації, вносять різноманітність і викликають інтерес та позитивне ставлення до процесу навчання. У цьому виді діяльності дитина спостерігає, порівнює, класифікує предмети, проводить доступний їй аналіз і синтез, узагальнює. Упровадження ігрових технологій на уроках допомагає активізувати розумову діяльність учнів, розвивати увагу дітей, спостережливість, кмітливість, самостійність мислення, підвищує мотивацію до навчальної діяльності.

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ТРЕНІНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Свистула Віталій Костянтинович

магістрант спеціальності «Освітні, педагогічні науки»
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Реалії сучасності в глобальному масштабі, складна соціально-політична ситуація в Україні мають великий вплив на емоційний стан кожної людини. Здобувачі вищої освіти, які вимушені навчатись в напружених умовах воєнного стану, мають подвійне навантаження на психоемоційну сферу особистості. Тому дуже гостро постає питання формування навичок профілактики та подолання стресових станів студентів, використання різних технологій і методів для розвитку культури саморегуляції, зокрема тренінгових технологій, які мають широкий спектр застосування. Формування культури саморегуляції молоді – одна з актуальних проблем, бо є виявом загальної культури особистості у її діях, вчинках, комунікації та ставленні до інших людей.

Питання формування культури саморегуляції є важливим фактором навчально-виховного процесу. Проблему формування культури поведінки особистості розглядають у своїх дослідженнях Б. Ананьєв, Н. Антонова, В. Астахов, І. Бех, В. Білоусова, Н. Богданова, Т. Говорун, І. Зязюн, А. Капська, Н. Кисельова, А. Маслоу, Ж. Омельченко, К. Роджерс, М. Скок та ін. Більшість дослідників підкреслює важливість етапу навчання у вищому навчальному закладі у становленні та культурному розвитку особистості, формуванні її ціннісних орієнтацій.

Здобувач вищої освіти – це молода людина, яка характеризується професійною самовизначеністю до висококваліфікованого виконання функцій фахівця у певній галузі. Психологічний зміст молодості пов'язаний з розвитком самосвідомості, вирішенням завдань професійного самовизначення і вступу до дорослого життя. У молодості людина стверджує себе в обраній справі, набуває професійної майстерності, і саме в молодості завершується професійна підготовка, а, отже, і студентська пора. Найлегше здобуваються всі необхідні в обраній професії знання, уміння і навички, розвиваються необхідні спеціальні особистісні й функціональні якості (організаторські здібності, ініціативність, мужність, винахідливість, необхідні в ряді професій, чіткість і акуратність, швидкість реакцій тощо) [2, с.9]. Тому логічно, що саме в період навчання у ЗВО формування загальної культури та культури саморегуляції, зокрема, своєчасне та необхідне.

Саморегуляція - уміння довільно управляти власною інтелектуальною діяльністю, цілеспрямовано будувати процес самонавчання (за А.В. Семеновою [3, с.167]); один з рівнів регуляції активності суб'єкта. Значний внесок у вирішення проблем саморегуляції зробили вчені, які досліджували вияв цього

феномену у різних видах діяльності. Саморегуляція діяльності та саморегуляція особистості досягають найвищої точки щодо ефективності формування саме в період професійної підготовки, коли відбувається процес становлення особистості.

Сутність особистісної саморегуляції полягає у приведенні своєї поведінки у відповідність до норм суспільної та професійної моралі. Найефективнішим особистісним феноменом саморегуляції поведінки є моральні категорії. Моральна саморегуляція - це процес, що характеризує здатність особистості приводити свою поведінку у відповідність до загально визнаних моральних норм і професійних вимог. Це означає, що особистість активно розуміється на впливах середовища і визначає самостійне ставлення до них. Саморегуляція не зводиться до вибору окремих вчинків, вона полягає у формуванні себе як особистості. Для цього особистість має багаторівневу систему внутрішніх механізмів або процесів, які відбуваються в її моральній свідомості і забезпечують стійкий зв'язок між зовнішніми вимогами, вираженими в нормах суспільної та професійної моралі, і поведінкою. Особистість здійснює регуляцію своєї діяльності та поведінки через усвідомлення та переживання цих вимог.

Саморегуляція особистості йде за такими основними напрямками: вироблення гуманістичної позиції стосовно себе самого, коли виникає свідомість значущості своєї особистості; придбання базових знань, уявлень про людські можливості взагалі та свої можливості зокрема; актуальність особистісних ресурсів за рахунок способів самодослідження; розвиток рефлексивної здатності - постійного переосмислення свого та чужого позитивного та негативного життєвого досвіду.

Одним із ефективних методів формування та розвитку навичок саморегуляції, на думку фахівців, є тренінг як метод активного навчання та корекції, як система впливів та вправ, спрямованих на формування, розвиток чи корекцію будь-яких якостей фахівця. Тренінг дозволяє його учасникам свідомо переглянути сформовані раніше стереотипи відносин та поведінки, опанувати навички ефективної діяльності та її регуляції, набути досвіду позитивного ставлення до себе, оточуючих та світу, вирішити особистісні проблеми.

Аналіз наукової літератури показав, що поняття «тренінг» має велику кількість варіантів трактувань: тренінговий метод навчання (Н. Ничкало); метод активного комплексного соціального навчання (Г. Ковальов); активна навчальна діяльність студентів, у ході якої виконуються тренінгові вправи (Л. Бондарєва); один із методів групового консультування (Б. Паригін); засіб й шлях (впорядкована дія) з метою одержання певного результату в процесі навчально-виховної роботи (О. Падалка), організаційна форма навчання – навчально-тренувальна фірма (О. Куклін, О. Щербак); педагогічна технологія.

Поняття «тренінгові технології» розглядається в педагогічній площині як здобуття та засвоєння знань, формування і розвиток умінь, навичок, важливих якостей, ціннісних орієнтацій, компетентностей тощо. На сьогодні тренінг є незамінним елементом системи навчання, який передбачає розвиток

професійних навичок, креативного мислення й інтелектуальних здібностей особистості.

Структура тренінгу складається з таких елементів: постановка проблеми; актуалізація особистого досвіду; алгоритмізація – моделювання способів дій, моделей поведінки, формування поведінкових шаблонів; результат – усвідомлення й обдумування нового досвіду для створення реального середовища, перенос способів дій у реальні професійні ситуації, зміна соціальних і професійних установок, стереотипів і поведінки [1, с.145].

З метою формування культури саморегуляції здобувачів вищої освіти ми пропонуємо запроваджувати тренінгові технології на практичних заняттях з дисципліни «Педагогіка з основами педагогічної майстерності» в рамках модулю «Основи педагогічної майстерності» для студентів 3-го курсу педагогічних спеціальностей при вивченні тем щодо стресостійкості, подолання конфліктних ситуацій, саморегуляції.

Отже, зміст тренінгу пов'язаний з формуванням загальних орієнтацій у професійній сфері особистості та виробленням практичних вмінь та навичок діагностики власних емоційних станів, здатності змінювати емоційний фон, запроваджувати техніки релаксації, знімати напругу та стрес, виробляти стратегії подолання конфліктів у професійній діяльності; бути соціально активним в суспільстві; систематично підвищувати професійну культуру та майстерність; бути готовим до якісної оцінки своєї системи саморегуляції.

Тренінг допомагає в організації і проведенні навчального процесу, створює комфортні умови для співпраці викладачів та студентів. У рамках тренінгу також використовуються різноманітні методи та прийоми, а саме: кейси, ігрові методи, групові дискусії. Кейс – проблемна ситуація, що вимагає знаходження варіантів можливих рішень. Вирішення кейса може відбуватися як індивідуально, так і у складі групи. До переваг кейс-методу можна віднести такі позиції: можливість роботи групи в єдиному проблемному полі; використання структурованої інформації, що знижує ступінь невизначеності в умовах ліміту часу; використання принципів проблемного навчання; можливість набуття студентами не тільки знань, а й глибокого розуміння теоретичних концепцій; можливість створення нових продуктивних стереотипів діяльності; вироблення навичок найпростіших узагальнень. Вважаємо, що саме „кейсовий метод” дозволяє значною мірою подолати один з головних недоліків навчання у вищій школі – відсутність взаємозв'язку теорії і практики.

Таким чином, застосування тренінгу на практичних заняттях допомагає викладачеві розвивати у студентів професійні здібності та вміння, навички виявляти власний емоційний стан, вміння застосовувати прийоми саморегуляції та справлятися зі стресом, екологічно вирішувати конфліктні ситуації. Тому тренінг можна вважати необхідною технологією в освітньому процесі, яка адаптує майбутніх викладачів до професії, дозволяє формувати загальну, професійну культуру студентів, а також культуру саморегуляції.

Література:

1. Зубрицька Т., Зубрицька Л. Тренінг як метод професійно орієнтованого навчання. Нові технології навчання. 2020. С. 143–149.
2. Психологічні особливості студентського віку. На допомогу кураторам. Вип. 3 / уклад. : Л. М. Яворовська, Р. Ф. Камишнікова, О. Є. Поліванова, С. Г. Яновська, С. М. Куделко. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2013. 88 с.
3. Словник-довідник з професійної педагогіки / За ред. А.В. Семенової. Одеса: Пальміра, 2006. 221с.

РОЛЬ ПЕДАГОГА У ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ

Юрій Леонідович Лега

Викладач кафедри “Режисура”

Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтв

ім.Л.О.Утьосова

Ще деякий час тому ми тільки приблизно уявляли собі можливості онлайн навчання-воно було лише доповнюючою функцією при стаціонарному навчанні,і більше використовувалося при побудові навчальних курсів для дорослих. Але пандемія ковіду,а потім і війна у нашій країні докорінно змінили освіту з абсолютно всіх напрямків. В онлайн-формат перейшли навіть ті дисципліни,які здавалося б викладати онлайн неможливо.

Онлайн заняття помітно відрізняються від звичних занять очно в учбових закладах,по-іншому вибудовується взаємодія між викладачем та студентом та взаємодія між студентами.

Для того щоб онлайн заняття проходили цікаво,корисно та зосереджували увагу студентів потрібно застосовувати різноманітні педагогічні підходи та володіти цифровою грамотністю .

Дистанційне навчання надає майже необмежену можливість вибору необхідної для навчання студентів інформації.Також воно змінило уявлення про комфорт,та частково стало відповіддю на ті запити ,які пред’являють сьогодні до ВНЗ.

З появою онлайн занять роль викладача також змінилася. Тепер педагогу потрібно не тільки передавати знання,але і більше ніж раніше комунікувати зі студентами,мотивувати їх, допомагати орієнтуватися у величезній кількості інформації представленої в інтернеті.

Онлайн заняття розширили горизонти контролю за рівнем засвоєваних знань,в цьому викладачам допомагають освітні платформи,наприклад

GoogleClass. На базі якої можна створювати різноманітні завдання для студентів,надавати навчальний матеріал,зручно розділяти це по темам,виставляти строки для виконання заданих завдань. Також зручно проводити оцінювання,а для студентів зручність в тому,що у будь який час вони можуть передивитися оцінки за виконані завдання онлайн. Також великим плюсом освітніх онлайн платформ є те,що посилюється взаємодія між викладачем та батьками студентів. Вони можуть більше проконтролювати процес навчання своєї дитини,проконтролювати її успішність,та при необхідності спостерігати за навчальним процесом .

Під час онлайн занять викладач має ставити перед студентом посильну задачу,для того,щоб в кінці уроку він відчув результат своєї роботи і почув від викладача слова схвалення. Це розвиває впевненість і бажання добиватися подальших успіхів в навчанні. Видимий підсумок роботи завжди радує

студентів, додає їм впевненості і мотивує їх до процесу пізнання, відкриття чогось нового і отримання задоволення від навчання, що в онлайн-форматі особливо важливо. Тому треба завжди пам'ятати про результат роботи і бути націленим на нього.

БРОНХІАЛЬНА АСТМА - МЕДИЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

Велігоша Олександра Вячеславівна
здобувачка вищої освіти магістерського рівня
фармацевтичний факультет
Київський міжнародний університет

Бронхіальна астма (БА) - хронічне запальне захворювання дихальних шляхів, у якому грають роль багато клітин і клітинні елементи. Визначення бронхіальної астми як запального захворювання зумовлює підходи до діагностики, а також стратегію лікування та профілактики даної патології.

БА можна класифікувати на основі етіології, тяжкості перебігу та особливостей прояву бронхіальної обструкції. З практичної точки зору бронхіальну астму в першу чергу прийнято класифікувати за ступенем тяжкості, так як саме це відображає ступінь вираженості запального процесу в дихальних шляхах і визначає стратегію терапії. В етіологічній структурі бронхіальної астми переважає атопічна форма захворювання, що становить серед дітей 89 - 92% [1].

БА розглядається в суспільстві як велика медична та соціально значуща проблема. Насамперед, це пов'язано з високою поширеністю БА і тенденцією до її зростання у світі [2]. Оцінка даних дослідження поширеності астми у дітей за протоколом ISAAC проведеного в 56 країнах світу підтверджує дві обставини, що широко обговорюються [2].

По-перше, високу поширеність бронхіальної астми серед дітей, по-друге, дуже велику варіабельність частоти симптомів захворювання не тільки в різних країнах, а й серед окремих їх регіонів, що пов'язано, на думку дослідників, із зовнішньо-середовищними, соціально-економічними та етнічними відмінностями. Показники поширеності БА виявилися низькими в країнах Азії та Африки та високими в англосаксонських та латиноамериканських країнах.

Проведені дослідження свідчать про безперечний зв'язок «дитячої» та «дорослої» астми. Вважають, що бронхіальна астма, що почалася в дитинстві, в 60 - 80% випадків триває у хворих, які досягли зрілого віку [2].

Астма - мультифакторна хвороба, на поширеність і тяжкість перебігу якої впливають генетичні чинники, мікрооточення, клімат, рівень розвитку суспільства, матеріальна забезпеченість, соціальна та расова приналежність, а також до кінця незрозумілі глобальні фактори [3]. У дослідженнях, виконаних у різних країнах, була показана більш висока поширеність бронхіальної астми в екологічно неблагополучних промислових районах [2]. Тому БА часто розглядається як екологічно залежне захворювання, між поширеністю якого та рівнем промислового забруднення атмосфери існує стійкий зв'язок.

БА відноситься до числа соціально значущих хронічних захворювань, при яких часто зустрічаються психопатологічні порушення та розлади: порушення самооцінки, соціофобія, неадекватна оцінка здоров'я, проблеми комунікації, затримка емоційного розвитку та емоційна нестійкість [4].

Дітям з тяжкою бронхіальною астмою встановлюється інвалідність, що становить 90 % від загальної кількості дітей з інвалідністю внаслідок хронічних неспецифічних захворювань легень. Інвалідність означає необхідність надання соціального захисту та допомоги хворій дитині.

Значний вплив надає БА і на функціонування сім'ї, оскільки істотно змінюється структура витрат ресурсів сім'ї, втрачається робочий час члена сім'ї, що піклується про хворого на БА, знижується продуктивність праці, виникає необхідність допомоги хворому в основних видах життєдіяльності [4].

Бронхіальна астма відноситься до захворювань, які ведуть до суттєвих економічних витрат. Економічні витрати на астму відповідають сумі витрат на туберкульоз та СНІД/ВІЛ разом узяті [5]. Витрати на забезпечення ведення хворих на астму залежать від багатьох факторів, основними з яких є поширеність, якість діагностики та лікування астми, структура витрат у системі охорони здоров'я та соціальної сфери, методології економічних досліджень. Але, як показує міжнародний досвід, завжди більшу частку становлять прямі витрати на лікування [5].

Зросла соціальна та економічна значущість проблеми зумовила суттєві зміни підходів до діагностики та лікування бронхіальної астми. В останні роки створено національні та міжнародні керівництва з БА. Поява подібних документів дозволила дати чітке визначення поняття «бронхіальна астма», встановити критерії постановки діагнозу, показання до призначення медикаментозної терапії, визначити з позицій доказової медицини доцільність тривалої базисної терапії бронхіальної астми в залежності від ступеня тяжкості та необхідності .

Усі міжнародні та національні погоджувальні документи щодо бронхіальної астми визначають просвітництво та навчання пацієнтів та їх родичів як необхідну складову частину програми лікування бронхіальної астми. Створено та успішно впроваджуються освітні програми для хворих та їх родичів, лікарів, середніх медичних працівників.

У дослідженнях останніх років показано, що навчання, що проводиться одночасно з лікарською терапією, підвищує рівень сприйняття рекомендацій та комплайєнс призначеного лікування, покращує характер перебігу захворювання, рівень самоконтролю та практичних навичок, функціональний статус та критерії якості життя дітей з бронхіальною астмою [2].

Разом з тим визначено, що найважчим завданням є досягнення медикаментозного та поведінкового комплайєнсу. Сутність якого полягає в точному та усвідомленому виконанні запропонованих лікарем усіх необхідних рекомендацій щодо лікування та профілактики хвороби [3].

Аналіз міжнародних та національних погоджувальних документів щодо лікування БА, довідкової літератури дозволяє визначити, що лікування дітей - хворих на бронхіальну астму є комплексним, воно включає медикаментозну і немедикаментозну терапію, дотримання протиалергічного режиму.

Як цілі терапії БА розглядаються зняття симптомів, контроль над астмою, модифікація хвороби та лікування. Оскільки в даний момент не існує ЛЗ, які

забезпечують повною мірою рішення двох останніх завдань, основною метою сучасної терапії БА є досягнення контролю над захворюванням [6].

Завдання терапії астми у дітей:

- відсутність симптомів, включаючи нічні;
- відсутність переруток шкільних занять;
- відсутність обмежень повсякденної активності, включаючи фізичне навантаження;
- відсутність станів, що вимагають невідкладної медичної допомоги;
- мінімальна потреба в β_2 -агоністах;
- нормальні (близькі до норми) показники функції легень;
- задоволеність одержуваним лікуванням

Відомо, що фармакотерапія займає 85% лікувальних заходів у терапії бронхіальної астми [6]. Фармакотерапія спрямована на зменшення та/або запобігання виникненню симптомів бронхіальної астми та зменшення ступеня їх тяжкості. Виділяють дві групи препаратів: превентивні (контролюючі, базисні) та ті, що полегшують стан (засоби невідкладної допомоги, бронхолітичні засоби).

Контролюючі препарати приймаються регулярно, щоденно, довго. Їхнє завдання - підтримка контролю над персистуючою астмою. До контролюючих засобів відносять такі: стабілізатори мембран опасистих клітин; ГКС для інгаляційного застосування; ГКС для системного застосування; довготривалі β_2 -адреностимулятори; теofilіни, що повільно вивільняються; антагоністи лейкотрієнових рецепторів

Симптоматична терапія спрямована на усунення симптомів БА, що виникли, клінічно проявляються нападом або астматичним статусом. Як полегшуючі (бронхорозширюючі) ЛЗ застосовують: швидкодіючі β_2 -адреностимулятори; м-холінолітики; метилксантини.

Використовується ступінчастий підхід до лікування бронхіальної астми, який передбачає збільшення обсягу терапевтичних заходів у міру зростання ступеня тяжкості захворювання до отримання бажаного терапевтичного ефекту, або використання відразу максимального обсягу терапії. Якщо досягнута ремісія зберігається протягом 3-6 місяців, обсяг терапії може бути зменшений [6]. Пацієнти з середньотяжкою та тяжкою бронхіальною астмою потребують тривалої, довічної протиастматичної терапії. Неадекватне лікування призводить до прогресування хвороби, зростання інвалідності та смертності.

Список літератури

1. Електронний ресурс: <https://doc.ua/ua/bolezn/bronhialnaya-astma>
2. Бронхіальна астма: що треба знати про захворювання. Електронний ресурс: <https://inlnk.ru/20exaE>
3. Астма. Електронний ресурс: <https://empendium.com/ua/chapter/B27.II.3.7>.
4. Електронний ресурс: <https://inlnk.ru/20exaE>
5. World Health Organization (WHO)/ Bronchial asthma. WHO Fast Sheet № 206 // <http://www.who.int/inf-fs/fn/fast206/html/>- Revised, 2000, Jan.
6. Бронхіальна астма. Електронний ресурс: <https://inlnk.ru/70eKoV>

ВПЛИВ ПРОГРАМИ «ДОСТУПНІ ЛІКИ» НА СПОЖИВАННЯ БЛОКАТОРІВ РЕЦЕПТОРІВ АНГІОТЕНЗИНУ II В УКРАЇНІ

Гончар Антон Олександрович,
аспірант кафедри організації та економіки фармації
Національного медичного університету імені О.О. Богомольця.

Актуальність. Серцево-судинні захворювання залишаються лідируючою причиною смертності населення. Один з ключових факторів, який призводить до серцево-судинної смертності є артеріальна гіпертензія. Своєчасне призначення медикаментозної терапії знижує артеріальний тиск у пацієнтів, що в свою чергу призводить до зниження серцево-судинних ускладнень та смертності. Для забезпечення доступності лікарських засобів у країнах впроваджуються програми реімбурсації, зокрема в Україні така програма стартувала 1 квітня 2017 року під назвою «Доступні ліки».

Мета - дослідити вплив включення лозартану в програму «Доступні ліки» на загальну структуру споживання лікарських засобів класу блокаторів рецепторів ангіотензину II в Україні в 2018-2020 роках.

Матеріали та методи - об'єктами дослідження були дані роздрібних продажів антигіпертензивних лікарських засобів класу блокаторів рецепторів ангіотензину II в Україні в 2018-2020 роках. У дослідженні було використано контент-аналіз, методи порівняльного та логічного аналізу.

Результати дослідження. Відповідно до АТС/DDD методології, яка затверджена Центром співпраці та методології статистики лікарських засобів, було використано показник DDD/на 1000 мешканців/на день для оцінки впливу включення препаратів лозартану до програми «Доступні ліки». Загальні результати розрахунків представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

#	АТС	INN	Years			
			2017	2018	2019	2020
1	C09 CA01	Losartan	2,57	6,97	12,78	14,94
2	C09 CA03	Valsartan	5,90	6,49	6,40	6,38
3	C09 CA04	Irbesartan	0,23	0,23	0,30	0,27
4	C09 CA06	Candesartan	1,39	1,42	1,74	1,78
5	C09 CA07	Telmisartan	1,01	1,22	1,66	1,68
6	C09 CA08	Olmesartan	0,06	0,06	0,08	0,06
7	C09 CA09	Azilsartan	0,10	0,11	0,17	0,18

Дані таблиці 1 вказують, що після включення лозартану в програму «Доступні ліки» показники його споживання зросли більше ніж у дві в 2018 році в порівнянні з 2017 роком, та продовжували зростати в 2019 та 2020 роках.

Висновки. Включення лозартану в програму «Доступні ліки» мало позитивний вплив на загальну структуру споживання лікарських засобів класу блокаторів рецепторів ангіотензину II в Україні в 2018-2020 роках.

Список літератури

1. Chow, C. K. (2013). Prevalence, Awareness, Treatment, and Control of Hypertension in Rural and Urban Communities in High-, Middle-, and Low-Income Countries. *JAMA*, 310(9), 959. <https://doi.org/10.1001/jama.2013.184182>
2. Williams, B., Mancia, G., Spiering, W., Agabiti Rosei, E., Azizi, M., Burnier, M., Clement, D. L., Coca, A., de Simone, G., Dominiczak, A., Kahan, T., Mahfoud, F., Redon, J., Ruilope, L., Zanchetti, A., Kerins, M., Kjeldsen, S. E., Kreutz, R., Laurent, S., . . . Brady, A. (2018). 2018 ESC/ESH Guidelines for the management of arterial hypertension. *European Heart Journal*, 39(33), 3021–3104. <https://doi.org/10.1093/eurheartj/ehy339>
3. Huz, V. S., Zaliska, O. M., & Maksymovych, N. M. (2020). Retrospective analysis of prescriptions for the treatment of cardiovascular diseases in the program «Affordable medicines» on the example of a pharmacy. *Farmatsevychnyi Zhurnal*, 3, 69–79. <https://doi.org/10.32352/0367-3057.3.20.07>
4. Piniashko, O., Zaliska, O., & Ilyk, R. (2018). Reimbursement Decision-Making in Ukraine: Current and Future Directions. *Value in Health*, 21, S107. <https://doi.org/10.1016/j.jval.2018.04.728>
5. WHO. (2018). Medicines reimbursement policies in Europe. <https://www.euro.who.int/en/health-topics/Health-systems/health-technologies-and-medicines/publications/2018/medicines-reimbursement-policies-in-europe>
6. Huz, V. S., & Zaliska, O. M. (2019). Analysis of dynamics of the drug list in the affordable medicines program for treatment of cardiovascular diseases. *Farmatsevychnyi Zhurnal*, (3), 21-30. <https://doi.org/10.32352/0367-3057.3.19.03>

СУЧАСНІ МЕТОДИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ЛІКУВАННЯ АРТЕРІАЛЬНОЇ ГІПЕРТОНІЇ

Куба Марія Сергіївна

здобувачка вищої освіти магістерського рівня
фармацевтичний факультет
Київський міжнародний університет

Гіпертонічна хвороба є одним із найпоширеніших захворювань серця та судин. В економічно розвинених країнах це 20-50% серед населення. Причому спостерігається тенденція до омолодження захворювання: гіпертонія сьогодні зустрічається навіть у 3-4% дітей та підлітків.

Без лікування стійке підвищення тиску призводить до ураження внутрішніх органів. При цьому найбільш серйозні наслідки артеріальної гіпертензії -інсульт, інфаркт міокарда, інвалідизація та смерть [1].

Незважаючи на чисельні дослідження, до кінця причини гіпертонії залишаються невивченими. Однак лікарі знають, що низка факторів сприяє прояву і розвитку гіпертонічної хвороби, серед яких:

- спадкова схильність;
- переїдання, надмірне споживання солі;
- постійне нервове перенапруження, сильні емоційні стреси;
- робота в нічні зміни, важкі умови праці з впливом шуму, вібрації тощо;
- підвищений рівень холестерину, захворювання ендокринної системи - ожиріння, цукровий діабет, патологія щитовидної залози, захворювання нирок тощо;
- шкідливі звички - куріння, вживання алкоголю і багато кави;
- гіподинамія та інші [3].

Основні ланки патогенезу гіпертонічної хвороби:

- Активація симпатoadреналової системи (підвищення синтезу норепінефрину, адреналіну).
- Активація РААС із підвищенням синтезу ангіотензину II та альдостерону.
- Підвищення синтезу вазопресорів (ангіотензину II, ендотеліну-1, тромбоксану A2) та зменшення утворення вазодилататорів (оксиду азоту, простацикліну).
- Послаблення депресорної функції нирок (зниження синтезу простагландинів, брадикініну).
- Розвиток гіпертрофії та ремоделювання серця і судин.
- Спадковий фактор змін клітинних мембран, який супроводжується підвищенням концентрації Na^+ , Ca^{2+} в цитоплазмі, розвитком гіпертрофії та проліферації, дефектом системи кінінів, що призводить до підвищення тонуусу артеріол і порушення депресорної функції РААС [2].

Не завжди людина помічає в собі ознаки гіпертонії. Це безсимптомний перебіг, коли недуга виявляється при медогляді. Через це артеріальну

гіпертензію ще називають «тихим вбивцею» [1]. Водночас певні ознаки гіпертонії все ж таки існують і їх прояв залежить від стадії перебігу гіпертонічної хвороби. Зокрема, до найпоширеніших симптомів гіпертонії можна віднести:

- загальну слабкість;
- кровоточивість носа;
- біль у голові та навіть запаморочення;
- порушення серцевого ритму;
- прискорене биття серця;
- погіршення зору;
- відчутну пульсацію в області потилиці;
- блювоту та нудоту;
- відчуття внутрішньої напруги;
- дзвін у вухах;
- сплутаність свідомості;
- біль у грудях і навіть м'язовий тремор [4]

Основною метою лікування хворих на АГ є максимальне зниження ризику розвитку серцево-судинних ускладнень. Для досягнення цієї мети необхідне зниження АТ і контроль усіх інших модифікованих факторів ризику: АТ необхідно знизити до рівня $\leq 140/90$ мм рт. ст. при хорошому самопочутті всіх пацієнтів на АГ. У осіб похилого віку при вираженій ХХН IV–V ст. цільовий рівень АТ становить $140/90$ мм рт. ст.; цільовий АТ $< 130/80$ мм рт. ст. повинен бути у хворих на ЦД, і у пацієнтів із високим/дуже високим ризиком при асоційованих клінічних станах (перенесений інсульт, ІМ).

Лікування початкової стадії гіпертонії (першої стадії) потрібно розпочинати відразу після перших епізодів підвищення тиску, аби не допустити прогресування хвороби. Спочатку лікар рекомендує змінити спосіб життя. Щоб знизити ризик розвитку ускладнень, а також – при наявності супутніх захворювань, кардіолог призначає медикаментозну терапію. Якщо дієта та зміна способу життя допомагають усунути «стрибки» тиску, то лікування гіпертонії 1 ступеня може проходити без використання ліків, але – під постійним контролем фахівця.

Лікування гіпертонії 2 ступеня супроводжується обов'язковим прийманням ліків, тому що підвищення артеріального тиску відбувається регулярно, та помітні початкові ознаки ураження органів. Пацієнт, як правило, на постійній основі приймає 2-3 препарати, що належать до таких класів:

- інгібітори ангіотензинперетворюючого ферменту;
- антагоністи рецепторів ангіотензину 2;
- діуретичні препарати;
- бета-адреноблокатори;
- блокатори кальцієвих каналів.

Лікування гіпертонічної хвороби 3 ступеня полягає у прийманні 3-4-х препаратів (мінімум). Конкретні призначення визначає лікар. [5]

До немедикаментозних методів зниження тиску належать: зменшення та нормалізація маси тіла шляхом зниження калорійності їжі та збільшення фізичних навантажень («менше їсти та більше ходити»); зменшення споживання кухонної солі до 4–5 г/добу (більшість людей споживає 10–15 г/добу); фізичні аеробні тренування, які сприяють зниженню АТ більшою мірою, ніж дієтичні заходи (за винятком хворих з ожирінням); методи релаксації (аутогенне тренування, навчання поведінки при стресах) - вони позитивно впливають на психологічний стан хворих; відмова від тютюнопаління, яке різко підвищує ризик АГ та знижує антигіпертензивний ефект препаратів; обмеження чи припинення вживання алкоголю (доза не повинна перевищувати 20 мл спирту на добу); при вживанні алкоголю в більшій кількості, еквівалентній 50 мл/добу, спостерігається підвищення АТ на 11/5 мм рт. ст. у чоловіків і на 5/2 мм рт. ст. - у жінок та підвищення частоти інсультів. У разі нехтування наведеними рекомендаціями виникає рефрактерна форма АГ [2].

Дотримання всіх вказівок і рекомендацій лікаря допоможе позбутися багатьох симптомів, які може викликати це підступне захворювання.

Список літератури

1. Електронний ресурс: <https://impuls24.com.ua/uk/gipertonichna-hvoroba/>
2. Електронний ресурс: <https://inlnk.ru/1PEQxK>
3. Електронний ресурс: <https://inlnk.ru/JjgdG8>
4. Електронний ресурс: <https://inlnk.ru/NDaRmv>
5. Електронний ресурс: <https://zokb.org.ua/gipertonicheskaya-bolezn/?lang=uk>

ПЛЕЙОТРОПНІ ЕФЕКТИ СТАТИНІВ

Лях Аліна Петрівна

здобувачка вищої освіти магістерського рівня
фармацевтичний факультет
Київський міжнародний університет

Дослідження з вивчення кардіальних та некардіальних ефектів статинів, які проведені останніми роками, дозволили значно розширити спектр показань до їх застосування. Розширення сфери застосування статинів обумовлено не тільки їхньою гіполіпідемічною активністю, а й наявністю безлічі плейотропних ефектів, не пов'язаних з гіполіпідемічною дією. До них відносяться: покращення функціонального стану ендотелію, протизапальна дія, антиоксидантний ефект, антиішемічна дія, антиагрегантна дія, ангіогенний ефект, стабілізація атеросклеротичних бляшок, регрес гіпертрофії міокарда, зниження насичення жовчі холестерином, попередження остеопороз. Є дані про корисну роль статинів у профілактиці та лікуванні ракових пухлин.

Наявні на сьогодні дані досліджень не залишають сумнівів у наявності у статинів протизапального ефекту. Запальний процес, що характеризується активацією та проліферацією ендотеліальних та гладком'язових клітин з утворенням великої кількості медіаторів, відіграє важливу роль у розвитку атеросклерозу. Інфільтрація імунокомпетентних клітин у зоні ушкодження сприяє розвитку оксидативного стресу. Активовані лейкоцити виділяють цитокіни, що сприяють розвитку системної та місцевої запальної відповіді та підвищення активності згортання крові, активації тромбоцитів та підвищення утворення тромбіну, тобто стимулюють тромбоутворення [1].

При атеросклерозі відзначається зміна спектру білків крові, що характеризується, зокрема, підвищенням рівнем С-реактивного білка (СРБ) та прозапальних інтерлейкінів - визнаних маркерів запалення. Призначення статинів достовірно призводить до зниження рівня СРБ. Таким чином, призначення статинів хворим з підвищенням рівнем СРБ призводить до зменшення частоти серцево-судинних ускладнень, навіть при початковому нормальному значенні ліпідів [2].

Іншим важливим плейотропним ефектом статинів є покращення функції ендотелію. Одну з основних ролей у порушенні судинного тону та подальшому атеросклеротичному ураженні артерій грає дисфункція ендотеліальних клітин. Причиною дисфункції ендотелію є АГ, тривала гемодинамічна навантаження провідних артерій, гіперактивація ренін-ангіотензин-альдостеронової та симпатико-адреналової систем, недостатність статевих гормонів, порушення вуглеводного обміну (ЦД) та багато іншого, що проявляється зниженням ендотеліозалежною антипроліферативної функції ендотелію. На тлі прийому статинів відбувається підвищення базальної та стимульованої ендотелієм

продукції протизапальних, антитромботичних, антипроліферативних факторів та оксиду азоту [3,4].

У зв'язку з широким спектром протипоказань та відсутністю аналогів для проведення лікування важливим аспектом терапії статинами є безпека препарату. Приблизно у 1% хворих підвищується рівень печінкових трансаміназ, що у 70% випадків зникає самостійно протягом 2-3 місяців і не вимагає відміни препарату. Перевищення верхньої межі норми більше ніж утричі вимагає скасування статину.

Іншими значними побічними ефектами терапії статинами є міалгія, міопатія та рабдоміоліз. Міалгія, зокрема, спостерігається у 5-10% випадків і, як правило, повністю проходить через 2-3 тижні після відміни статинів, не є абсолютним протипоказанням до прийому статинів (якщо вона не прогресує). Міопатія - це серйозніший побічний ефект, оскільки вона може з часом призвести до рабдоміолізу. Характеризується підвищенням рівня КФК, м'язової слабкістю та больовим синдромом. Частота розвитку міопатії низька (становить менше 1 на 1000 хворих, які здійснюють статинотерапію) і, як правило, розвивається у пацієнтів із наявністю супутніх патологій. Нарешті, самим небезпечним побічним ефектом статинотерапії є рабдоміоліз, що характеризується значним підвищенням рівня КФК (більш ніж у 10 разів), зростанням рівня креатиніну в крові, міоглобінурією (що характеризується появою сечі коричневого кольору) і, як наслідок, розвитком ниркової недостатності, яка у тяжких може спричинити смерть хворого.

Крім розглянутих побічних ефектів при прийомі статинів можуть спостерігатися астения та головний біль, біль у животі, запор та метеоризм. Як правило, ці явища зникають через 2-3 тижні лікування або після зменшення дози препарату. До факторів підвищеного ризику розвитку побічних ефектів статинів також належать: дефіцит маси тіла, приналежність до жіночої статі, ниркова або печінкова недостатність, гіпотиреоз, поліорганна патологія, особливості дієти (прийом грейпфрутового соку, алкоголю, підвищене вживання жирної їжі) [5].

Узагальнюючи рекомендації щодо безпечного застосування статинів, необхідно перерахувати основні засади фармакотерапії препаратами цієї групи:

- перед початком лікування необхідне визначення базового ліпідного профілю, аналіз крові на аспартатамінотрансферазу, аланінамінотрансферазу, креатинін (особливо у випадку комбінованої терапії). Через 4-12 тижнів від початку лікування повторно проводиться аналіз крові, надалі рекомендовано контроль трансаміназ один раз на рік, якщо їх рівень не перевищує верхню межу норми в три рази.
- при підвищенні рівня трансаміназ менш ніж утричі достатньо обмежитись зниженням дози статину.
- необхідно з-поміж причин підвищення рівня трансаміназ виключити прийом алкоголю, холелітіаз, загострення хронічного гепатиту або інші первинні та вторинні захворювання печінки. При необхідності визначають білірубін за фракціями. Якщо з'явилися ознаки активного захворювання печінки, статини

скасовують. Пацієнти з гострими дифузними хворобами печінки не отримують статину до нормалізації печінкових ферментів.

- у осіб похилого віку (старше 70 років) починають терапію з мінімальних доз статинів з поступовим титруванням при контролі трансаміназ не менше одного разу на місяць.
- збільшення дози статину корелює із підвищенням частоти виникнення побічних ефектів. При призначенні високої дози необхідно зважити потенційну користь та ризик і, можливо, знехтувати вираженим швидким ефектом на користь тривалої безпечної терапії.
- якщо монотерапія високими дозами може призвести до розвитку ускладнень, доцільно призначити статини в помірних дозах або приймати їх у поєднанні з лікарським засобом езетімом. Дотримання вищезгаданих рекомендацій дозволить хворим, які мають показання до тривалого прийому ГЛП, здійснювати високоефективну і безпечну гіполіпідемічну терапію протягом багатьох років.

Список літератури

1. Електроний ресурс: <https://health-ua.com/article/63660-us-gran-statinoterap-nastiku-spetcalnostej>
2. Ridker, P.M. Rosuvastatin for primary prevention among individuals with elevated high-sensitivity c-reactive protein and 5% to 10% to 20% 10-year risk. Implications of the Justification for Use of Statins in Prevention: an Intervention Trial Evaluating Rosuvastatin (JUPITER) trial For «intermediate risk» \ P.M. Ridker, J.G. Macfadyen, B.G. Nordestgaard [et al.] // *Circ Cardiovasc Qual Outcomes*. 2010;3(5):447-452.
3. Brouet, A. Hsp90 and caveolin are key targets for the proangiogenic nitric oxide-mediated effects of statins \ A. Brouet, P. Sonveaux, C. Dessy [et al.] \ *Circ Res*. 2001;89:866–873.
4. Feron, O. Hydroxy-methylglutaryl-coenzyme A reductase inhibition promotes endothelial nitric oxide synthase activation through a decrease in caveolin abundance \ O. Feron, C. Dessy, J.P. Desager [et al.] \ *Circulation*. 2001;103:113–118.
5. Чернышов, В.А. Синдром отмены статинов: существует ли он? / В.А. Чернышов, Л.В. Богун // *Український терапевтичний журнал*. 2013. № 1. С. 68-76.

РОСЛИННІ ЦУКРОЗНИЖУВАЛЬНІ ЗАСОБИ

Столярська А.С.

здобувачка вищої освіти магістерського рівня
фармацевтичний факультет
Київський міжнародний університет

Цукрознижувальні лікарські препарати - група препаратів, що знижують рівень глюкози в крові. Гіпоглікемічний ефект реалізується у двох напрямках: панкреатичним та позапанкреатичним.

Клітинний панкреатичний механізм дії препаратів - стимуляція специфічних рецепторів сульфонілсечовини, що знаходяться на мембрані β -клітин підшлункової залози, які у свою чергу регулюють активність АТФ-чутливих K^+ каналів (КАТФ). Унаслідок стимуляції КАТФ-канали закриваються, що призводить до деполяризації клітинної мембрани і відкриття Ca^{++} -каналів. Підвищення концентрації внутрішньоклітинного кальцію супроводжується посиленням секреції інсуліну.

Позапанкреатична дія проявляється збільшенням кількості рецепторів до інсуліну і підвищенням їх чутливості; посиленням транспорту глюкози усередині клітин; підвищенням синтезу глікогену; гальмуванням глікогенолізу і неоглікогенезу; пригніченням синтезу глюкагону [1].

Пероральні цукрознижувальні препарати є засобами лікування більшості хворих на ЦД, зважаючи на те, що на 2 тип захворювання припадає 85-90% з них. У майбутньому потреба в цих препаратах буде збільшуватися, бо кожного року кількість таких хворих зростає на 5-10%.

У даний час існує декілька груп препаратів, які знижують глікемію, впливаючи на її рівень різними шляхами: знижуючи абсорбцію глюкози в кишечнику, стимулюючи утворення і секрецію інсуліну, підвищуючи чутливість до нього, та інші механізми. Серед цих лікарських засобів найбільш вивчені і давно застосовуються 2 групи: сульфаніламідні (похідні сульфонілсечовини) і бігуаніди. Перевагу слід надавати препаратам, що застосовуються один раз на добу. Препарати для одноразового прийому підвищують прихильність пацієнтів до лікування і ефективність терапії, що проводиться [2].

Ціла низка рослин (понад 100 видів, що ростуть у нашій країні) мають цукрознижувальний ефект. Він зумовлений комплексом чинників – вмістом інсуліноподібних речовин, багатим набором вітамінів, нормалізуючою дією на вегетативну й серцево-судинну системи, функцію печінки, впливом на процес всмоктування глюкози в кишках та ін. Лікарські цукрознижувальні рослини корисні, вони практично нешкідливі, істотно доповнюють цукрознижувальну терапію [3].

У хворих з легкими формами ЦД лікарські трави паралельно з дієтою дають змогу обходитися без препаратів, а при інших формах – зменшити їх дозування й стабілізувати перебіг хвороби. Серед патентованих рослинних засобів цукрознижувальну дію має ціла низка препаратів стимулюючої дії: настоянка

ехінопанаксу (по 30 крапель 3 рази на день), екстракт родіоли рідкий, або «золотого кореня» (10-15 крапель 3 рази на день), екстракт елеутерокока рідкий (по 30 крапель 3 рази на день). Усі препарати приймають за півгодини до їди протягом 1-1,5 місяця з перервами на 2-3 місяці. У проміжках можна рекомендувати відвари й настойки різних трав і зборів (листя чорниць, суниць, горіха волоського, кульбаби, кропиви, лушпиння квасолі, кореня лопуха, вівса), які можна доповнювати при потребі жовчогінними, послабними, заспокійливими рослинними засобами. Рослинні засоби, як правило, не дають побічних ефектів, не кумулюють, у чергуванні один з одним їх можна застосовувати роками. Останнім часом запропоновано набір трав – арфазетин, з якого готують відвари, а також інші рослинні збори [3].

Стрімке зростання захворюваності на цукровий діабет спричиняє необхідність пошуку і створення нових ефективних препаратів. Згідно з даними літератури кільком сотням рослин притаманна властивість поліпшувати стан перебігу цукрового діабету. Хімічний склад багатьох з них вивчено і вилучено біологічно активні речовини, які мають здатність знижувати концентрацію глюкози в крові [4]. У цьому сенсі лікарська рослинна сировина має значну цінність для дослідження, бо ефективність її доведена досвідом застосування впродовж багатьох століть

Список літератури

1. Електроний ресурс: <https://inlnk.ru/w4jR7g>
2. Цукровий діабет 2 типу Протокол ведення хворих. Електроний ресурс: <https://health-ua.com/article/18270-tcukrovij-dabet-2-tipuprotokol-vedennya-hvorih>
3. Електроний ресурс: <https://ukrhealth.net/roslinni-cukroznizhuvalni-zasobi/>
4. Конечна Р.Т., Новіков В.П. Фітозасоби в лікуванні цукрового діабету. Електроний ресурс: https://vlp.com.ua/files/15_54.pdf

ПРИЧИНИ ТА ЛІКУВАННЯ РОЗЛАДІВ СНУ

Фурман О.В.

здобувач вищої освіти магістерського рівня
фармацевтичний факультет
Київський міжнародний університет

Значимість порушень сну для регулювання життєдіяльності людини загальновідома. Мабуть, немає фахівця у будь-якій медичній сфері, який би не чув від своїх пацієнтів скарг на безсоння чи поганий сон. У той же час, і серед осіб, які відносять себе до здорових людей, можна почути скарги на порушення сну. Загалом від 20% до 25% дорослих страждають на різні прояви інсомнії. Причому, за даними низки авторів, ці порушення мають виражений і хронічний характер. Але, лише 30% осіб, які страждають на безсоння, звертаються до лікаря. У медичному співтоваристві сформувався чітке розуміння медико-соціальної значущості проблеми порушень сну. Інсомнія зумовлює значне зниження якості життя, соціальну дезадаптацію, недостатню працездатність, здатність до навчання і навіть особистісні зміни. Тому, вищесказане, диктує необхідність вивчення сучасних методів діагностики, лікування та профілактики порушень сну.

Сучасні уявлення пов'язують появу інсомнії з механізмами гіперактивації, що виявляються на різних рівнях організації та у багатьох функціональних системах організму. Гіперактивація є надмірною роботою мозкових систем організації неспання («центрів неспання»), що ускладнює настання сну або призводить до частих пробуджень [1]. Цей стан може супроводжувати людину протягом усього життя або ж розвинути після впливу тригерних факторів.

Базова модель патогенезу інсомнії, створена у 1987 р. А. Spielman та співавт., називається моделлю «трьох П». Таку назву вона отримала у зв'язку з тим, що розглядає три групи факторів, «повинних» у розвитку інсомнії: сприятливі (predisposing), які провокують (precipitating) і підтримують (perpetuating). Фактори першої групи є підґрунтям для розвитку захворювання. Вони можуть супроводжувати людину все життя, зростаючи та слабшаючи, але не викликаючи значних порушень сну. Дебют інсомнії пов'язані з впливом провокуючих чинників й у гострому періоді порушення сну є реакцією на негативний вплив. Дозвіл провокуючих факторів або адаптація до них призводять до зменшення проявів інсомнії, проте наявність передиспозиції знижує адаптаційні можливості пацієнта та підвищує ризик прояву підтримуючих факторів та хронізації інсомнії. Хронічною вважається інсомнія, що триває понад 3 місяці.

Кожна група чинників у свою чергу поділяється на категорії залежно від природи впливу.

Сприятливі фактори. До таких факторів належать насамперед біологічні фактори, що відбивають гіперактивність стресових систем організму.

Психологічні чинники є найбільш вивченими факторами розвитку інсомнії. До них належать такі особливості людини, як підвищена тривожність, емоційність, іпохондричність, характерні для проявів психічної гіперактивації.

Соціальні фактори включають такі ситуації та впливи: змінна та нічна робота, часта зміна часових поясів. Низький соціально-економічний статус.

Сімейний анамнез інсомнії: значимість цього фактора була підтверджена М. LeBlanc та співавт. [2]. Ймовірно, є й генетичні передумови розвитку інсомнії, оскільки вже виявлено гени, відповідальні зниження тривалості сну і добові симптоми цього захворювання [3].

Поведінкові чинники, такі як звичне порушення гігієни сну, зловживання алкоголем, куріння, низький рівень фізичного навантаження, продемонстрували свій внесок у розвиток інсомнії як сприятливі [2].

Провокуючі фактори. Як провокуючий фактор розвитку інсомнії може виступати будь-яка стресова подія. Це може бути біологічний стрес: загострення або дебют захворювання (у 22% випадків у пацієнтів з інсомнією згідно С. Bastien [4]); психологічний стрес: конфлікт з начальником чи співробітниками, підвищене навантаження на роботі, конфлікти в сім'ї, розлучення подружжя є другим за поширеністю провокуючими факторами інсомнії після проблем зі здоров'ям. Початок інсомнії може бути спровокований такими подіями, як народження дитини та догляд за нею, переліт в інший часовий пояс.

Підтримуючі фактори. Будь-який стресовий вплив закономірно супроводжується емоційною гіперактивацією. У гострому періоді порушення сну, пов'язаному безпосередньо з реакцією на стресову ситуацію, після її вирішення сон може відновитися. Однак за наявності сприятливих факторів, високої інтенсивності стресу або якщо стресова ситуація затягується, активуються підтримуючі фактори, які представлені проявами соматичної та кіркової гіперактивації. На думку деяких дослідників, при інсомнії розвивається також порушення роботи системи деактивації, яка підтримує регулярність циклу «сон-неспанья» в умовах середовища [5].

Формування неправильних або дисфункційних уявлень щодо сну часто обумовлено незнанням, скільки годин на добу повинна в середньому спати людина, щоб висипатися і нормально функціонувати. Пацієнти схильні пов'язувати інсомнію із порушенням денного функціонування, розвитком соматичних захворювань, божевіллям. Необхідність "контролю" сну, як запоруки успіху в сучасному світі, породжує тривогу, а уявлення про інсомнію як про "зручну" хворобу, може призвести до маніпуляцій близькими

У лікуванні гострої інсомнії важливим є «розібратися» з факторами, що провокують, - знизити їх активуючий вплив на нервову систему [6]. З цією метою застосовують препарати, що мають як снодійну, так і седативну дію. Можна використовувати класичні бензодіазепінові агоністи ГАМК-рецепторного комплексу (феназепам, діазепам, нітразепам). Широта терапевтичного ефекту та тривалий період напіввиведення бензодіазепінів у даному випадку є плюсом, оскільки дозволяють досягти, поряд з індукцією сну, додаткові анксиолітичні та міорелаксуючі ефекти.

Іншою можливістю зниження мозкової активації на тлі стресу є блокада однієї з найпотужніших активуючих систем мозку гістамінергічної. Це досягається шляхом застосування блокаторів центральних H₁-рецепторів: доксиламіну та дифенілгідраміну.

Лікування хронічної інсомнії має кілька точок застосування. Традиційно застосовувані снодійні засоби (бензодіазепінові та небензодіазепінові агоністи ГАМК-рецепторів, антидепресанти та нейролептики) викликають зниження рівня церебральної гіперактивації та відновлення роботи системи «деактивації». Більш фізіологічним лікарським втручанням може бути застосування адаптогенів, які нормалізують цикл «сон-неспанья», а саме препаратів мелатоніну.

Список літератури

1. Roth T. Insomnia: Definition, prevalence, etiology and consequences. *Journal of Clinical Sleep Medicine*. 2007; 3 (suppl 5): 7-10. doi: 10.1016/s1098-3597(03)90031-7.
2. LeBlanc M, Merette C, Savard J, Ivers H, Baillargeon L, Morin CM. Incidence and risk factors of insomnia in a population-based sample. *Sleep*. 2009;32(8):1027-1037.
3. Palagini L, Biber K, Riemann D. The genetics of insomnia - Evidence for epigenetic mechanisms? *Sleep Medicine Reviews*. 2014;18:225-235. doi:10.1016/j.smr.2013.05.002.
4. Bastien C. Insomnia: Neurophysiological and neuropsychological approaches. *Neuropsychological Reviews*. 2011;21:22-40. doi: 10.1007/s11065-011-9160-3.
5. Espie CA, Broomfield NM, MacMahon KMA, Macphee LM, Taylor LM. The attention-intention-effort pathway in the development of psychophysiologic insomnia: an invited theoretical review. *Sleep Medicine Reviews*. 2006;10:215-245. doi: 10.1016/j.smr.2006.03.002
6. Український медичний портал. Фармакотерапія хронічного безсоння. Електронний ресурс: <http://msvitu.com/archive/2007/september/article-1.php>

ВИВЧЕННЯ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО РИНКУ ЗАСОБІВ ГІГІЄНИ ПОРОЖНИНИ РОТА ТА ЗУБІВ М. КИЄВУ

Чиж В.Р.

здобувач вищої освіти магістерського рівня
фармацевтичний факультет
Київський міжнародний університет

За період другого півріччя 2022 р. нами проведено дослідження фактичного асортименту засобів гігієни порожнини рота та зубів (ЗГ) на локальному фармацевтичному ринку України – у 5 аптечних мережах м.Києву: «Аптека Доброго Дня», «Вітамінка» аптека «АНЦ», «Перша соціальна аптека», «Подорожник».

Загальний асортимент пропозицій ЗГ на локальному ринку становить 32 торгові найменування, які систематизовані в 10 груп за призначенням: 1) зубні пасти – 37,5%; 2) ополіскувачі для порожнини рота – 9,37%; 3) зубні щітки – 18,7%; 4) дорожні набори – 3,13%; 5) міжзубні йоржики – 3,13%; 6) гелі, еліксири та бальзами для порожнини рота – 6,25%; 7) спреї для порожнини рота – 6,25%; 8) фітофлоси – 3,13%; 9) нитки зубні – 3,13%; 10) зубні порошки – 9,38%.

У результаті аналізу встановлено рівень наявності окремих груп ЗГ. Аналіз мезоконтурю асортименту дозволив визначити, що серед торгових найменувань тільки група «очищувальні пінки» не представлена на фармацевтичному ринку м. Києву.

У групі зубних паст кількість представлених торгових найменувань становить 24,49%, що, безумовно, є низьким показником. Трохи більш високі показники мають такі групи як ополіскувачі ротової порожнини (37,50%) і гелі, еліксири та бальзами для порожнини рота (33,33%), хоча рівень наявності цих груп на локальному ринку все одно залишаються низьким. У групах спреї для ротової порожнини та фітофлоси кількість представлених торгових найменувань становить 100,0%.

При аналізі кількості різновидів виявлено, що найнижчі показники по всіх 10 групах на ринку м.Києва представлені в групах зубні щітки (19 з 99 – 19,19%) та зубні нитки (2 з 10 – 20%). При детальному аналізі локального ринку також виявлено, що за кількістю пропозицій різновидів ЗГ лідирує група спреї для ротової порожнини, в якій зафіксовано 4 з 6 найменувань (66,67%).

Порівняльний аналіз асортименту зубних паст за дією дозволив встановити, що групи гігієнічні та лікувально-профілактичні пасти ринку м. Києва по відношенню до українського ринку представлені за торговими найменуваннями на 14,28% і 12,91% відповідно, а по різному на 12,03% та 14,63% відповідно, що є дуже низькими показниками.

При аналізі локального асортименту засобів гігієни ротової порожнини за походженням діючих речовин було виявлено, що в структурі переважають засоби з активними речовинами синтетичного походження (60%-100%).

Усього в асортименті частка засобів із діючими речовинами природного походження становить 33,75%. До їх складу за ознаками походження входять засоби рослинного походження 74,07%, тваринного походження 7,41% та мінерального – 18,52%.

Дані свідчать про те, що найменш повно на ринку м. Києву представлені засоби з мінеральними добавками та екстрактами тваринного походження - 18,52% та 20% відповідно від показника макроконтур по групі зубних паст.

У аптечних закладах локального фармацевтичного ринку переважають ЗГ зарубіжного виробництва (71,41% від загальної кількості пропозицій на локальному ринку), що підтверджує наявність превалюючої частини цих товарів у загальному асортименті над ринком України.

Аналіз асортименту в розрізі країн-виробників показав, що всього на локальному ринку представлені виробники 5 країн з 11 зареєстрованих в Україні, серед них за кількістю пропозицій перше місце належить Німеччині (41,43%), друге Італії (38,57) %), третє - Великій Британії (12,86%).

Аналіз асортименту в розрізі виробників показав, що на ринку присутній 15 фірм-виробників із 40, зареєстрованих в Україні, половина з яких є вітчизняними, виробляючи сумарно більше третини продукції.

За такими параметрами, як наявність торгових найменувань ЗГ, показник варіює від 24,00% групи зубних паст до 100% груп спреї для порожнини рота і фітофлоси; за кількістю різновидів - від 19,19% групи зубних щіток до 66,67% груп спреї для порожнини рота. Найбільш широко за кількістю різновидів представлена група зубних паст - 65 із 114, що може бути обумовлено їх широким застосуванням населенням.

Аналіз асортименту за походженням діючих речовин виявив закономірність, що основну частку в асортименті займають засоби, що містять у своєму складі синтетичні активні інгредієнти, що відповідає показнику макроконтур.

В аптечних закладах локального ринку домінують імпорتنі засоби гігієни порожнини рота та зубів (71,38%), що також відповідає дослідженням українського ринку (69,87% виробляються в інших країнах світу). Основним експортером ЗГ, як у локальному ринку, і українському є Німеччина.

У ході проведення дослідження встановлено основні характеристики локального асортименту ЗГ.

Таким чином, в результаті маркетингового аналізу фактичної наявності ЗГ в АЗ м. Києву встановлено, що локальний ринок за структурою практично не відрізняється від ринку України, але за кількістю торгових найменувань та різновидів значно поступається йому. Найчисленнішою і різноманітною групою ЗГ як на ринку України, так і на локальному є категорія зубних паст, тому об'єктом подальших досліджень виступає саме ринок зубних паст.

THE INFLUENCE OF THE MILITARY ENLIGHTENMENT ON THE DEVELOPMENT OF NATIONAL PHILOSOPHICAL THOUGHT IN TURKESTAN

G.M. Kholmatov

Teacher

Namangan Academic Lyceum of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of
Uzbekistan,
independent researcher
Namangan Institute of Engineering Technology

Annotation: In this article, philosophical views on the impact of Jadidism on the development of national philosophical thinking in Turkestan and its importance in the education of our youth are presented.

Key words: “Jadidchilik”, Muqimi, Furqat, Zavqi, Ahmed Donish, Abu Nasr al-Kursavi, Shahabuddin Marjani, Ismailbek Gaspirali, Abdulla Avloni, Hamza Hakimzada Niazi, “Tarjuman”.

Introduction. Our national-cultural heritage, rich in the perspective of the national renaissance of the welfare state, is a unique spiritual ground for the Republic of Uzbekistan to take its rightful place in the world community and provide decent living conditions for every citizen. Therefore, it was decided that the government of Uzbekistan should "focus primarily on supporting education, which is the biggest investment for the new Uzbekistan..."[1]. Relying on national traditions and values in the education and upbringing of the young generation, especially the teaching of modern enlightenment, is of great importance in improving the quality of education.

Analysis of the literature on the subject (Literature review). In connection with the article, the socio-philosophical analysis of the influence of Jadidism enlightenment on the development of national philosophical thinking in Turkestan was researched in the scientific researches of the famous scientists of our country. As for the term "modernity", this term comes from the Arabic word "jadid" which means "new". It does not just mean "new" or "advocate of innovation", but also embodies deep thinking such as "new thinking", "new person", "new generation" [2]. This term is also a common name for supporters of renewal, modern school, printing press, methods and ways of national development [3]. Therefore, we believe that a comprehensive approach to the issue related to the scientific use of the term "modern" is necessary. Because the entry of any concept into scientific circulation is a methodological issue related to the factors arising from its application. In this sense, the factors related to the use of the term in scientific literature, especially its political-philosophical definition, have not been developed.

Different opinions on the term "modernism" We consider it necessary to further clarify the content of the term "status". In our opinion, "modernism" means "new", "new thinking", "new person", "new generation" in the main "status" meaning the combination of power and knowledge in the national identity of a person. Because, at the end of the 19th century, "modernism" made a great political turn of education and upbringing not only with the development of enlightenment, education, printing and new political thinking, but also with fiction and works of art.

In the process of studying and analyzing the sources, we found out that the important national heritage of the Jadidism movement is the creative connection of universal human values to national life, thinking based on knowledge of the world, and in turn, the pedagogy of Islam and modern science to form the position of an active citizen. based on the formation of aspects, they founded a practical philosophy. They can be considered as devotees of education who "removed the wall" between the state and religion, between religion and science, and started the social partnership of religion and science in the social life of an individual. We put an end to the national independence movement of the traditional Eastern intellectuals, the actions of the thinkers like Muqimi, Furqat, Zavqi, Ahmad Donish, measures to put an end to the bloodshed of the local and Russian authorities, the crisis of the traditional national schools, and the wide public. we prove that he called for a fight.

Realizing the necessity of reforms in Islamic Sharia, major scholars such as Abu Nasr al-Kursavi, Shahabeddin Marjani, Ahmed Donish created specific educational and spiritual programs based on Islamic religion in Bukhara. In Bukhara, due to the serious opposition of the state ruler and some bigoted scholars, al-Kursavi and several leaders of the movement were imprisoned for some time [4]. However, in the development of modern education, patriots such as Muhammad Abdo, Domla Ikram (1847 - 1925) actively fought for the purpose of implementing "new" ideas, freeing the country from the mire of religious bigotry, superstition, and ignorance.

Research methodology. Research methods such as comparative analysis based on the principles of historicity, comparability, observation, empirical research, logicity, systematicity, interrelationship scientific research were used in conducting the research.

- Analysis and results. In the course of our research, we were convinced that the Jadidchilik movement at the beginning of the 20th century demanded the granting of autonomy within the RSFSR and the provision of equal rights to the peoples of the country in all aspects of socio-economic, political and cultural life. In our research, it has been shown that there were historically different political views in the Jadidist movement, that is, in divided political organizations such as "Shurai Islamiya" and "Ulama". At the same time, we found out in the activity of a political party such as "Turkish People's Center". The coming to power of the Soviet state had a serious negative impact on the Jadidist movement. The diversity of political organizations also confirms the need for unanimity in political forces.

The formation of Jadidism in our country The leadership activity of Ismailbek Gaspirali Bey occupies an important place in the national-political revival of the colonial Turkic Muslim peoples. He founded a new method of teaching called "usuli

jadid", which made a real revolution in the spiritual and cultural life of the peoples of the East, especially in school education. This situation laid the foundation for the most progressive political movement of the 20th century East - Jadidism[5]. As an all-around mature person, he was trained in socio-political struggles and gave his experience to national liberation. He started his career as a printer: Muslim peoples read newspapers and magazines and introduced reading culture into their lifestyle with a change in their spiritual image. Therefore, based on the establishment of new, modern modern schools, the activation of Muslim organizations with a deep focus on political issues, he managed to establish the basis of theological state management work.

We believe that Ismailbek's political views in the modern Turkestan, along with book reading, are a factor of political maturity, and he understood the political information power of the press more than others. His attention to the role of the press in creating political change in the minds of the people of the country was recognized by the Russian Bolsheviki. Due to the rapid spread of the newspaper's enlightenment and popularization of information, it made significant progress in 1881-1883[6]. In 1884, 200 out of 1000 copies of the first Muslim press publication "Tarjumon" were read from hand to hand in Turkestan [7]. One of his active students, Ishaq Khan Junaydullah Khan's son Ibrat, was a madrasa student in 1883-1885, but he also brought him to Torakorgan. He collected the 1884 issues of the newspaper in the "Ishaqiya" library[8].

Abdulla Avloni, one of the representatives of Turkestan Jadidism, also stated about the "Tarjumon" newspaper: "... Even if I left the Madrasa, I did not leave educational work. I began to read various newspapers... Reading "Tarjumon" newspaper, I became aware of the times. At that time, the conflict between the old and the new began among the indigenous peoples. Newspaper readers were called "jadidchi" by mullahs. I also joined the ranks of these fighters. In 1904, I started working in a gang of revolutionaries. I opened "Jadid School" and started teaching" [9].

Hamza Hakimzada Niyazi's activity is connected with the newspaper "Tarjumon", he "in 1907, on the occasion of my father's pilgrimage, he went on a trip to Kashgar with him in connection with transmission, and the first career "Vaqt", "Boqchasaroy" ("Tarjumon" was published in Boqchasaroy, the author called the newspaper as such Atagan - X. G'.) I learned to read newspapers and returned. From that day on, I began to investigate old superstitions, culture, and economy issues" [10]. In this sense, we believe that the educational services of "Tarjumon" newspaper had a political significance in the development of the Jadidist movement in Turkestan.

The spread and development of Jadidism in Turkestan happened gradually. Because the ancients could not put their ideas and visions into practice, it was a time when the political maturity of the people of the country, the historical situation and social factors were not ready for the victory of the national liberation movement. The devotees of Jadid initially educated the local population with the ideas of enlightenment and understood that political ideas can become reality on its soil. That is why, in 1885-1895, Ismail Gaspirali Bey's "Tarjumon" newspaper called the public

to organize the first modern-style schools in Turkestan [11]. Its first swallow form was discovered by Ishaqkhan Ibrat in Toraqorgon in 1886[12]. This laid the foundation for the development of the school education system, for school education to become a value. The innovative renewal of the educational system created a competition for traditional schools, and it was also a competitor for schools of the Russian system "made with the Russian environment and traditions". In 1893, Ismail Gaspirali Bey, "the founder of the Russian Jadid movement", managed to organize the education of Jadid schools more effectively, while traveling to Tashkent, then to Samarkand and Bukhara, and opened new Jadid schools [13]. As a result, by 1893, dozens of "modern method" schools began to operate in several cities of Tashkent, Samarkand, Bukhara, Kattakorgan and Fergana Valley[14].

(Conclusion/Recommendations). In short, modernism, by its essence, emphasized the printing press as a means of propaganda and propaganda among the masses, and in a difficult situation, they formed a new philosophical worldview by connecting the local population to the world civilization. With the development of the political thinking of the national intellectuals, the new generation laid the foundation for the stage of national-liberation development.

Literature and art play an important role in the spiritual and educational ideas of "Jadidchilik", expressing the practical aspects of the goals of enlightenment and making qualitative changes in the artistic and aesthetic views of the local population. The strategic direction of Turkestan's liberation from oppression and violence, colonialism, and the country's rightful place in the civilization of the world became a theoretical and practical basis for the formation of national statehood.

Proposals: 1. Introduction of scholarships and medals with the names of representatives of the "Jadidchilik" movement,

2. Naming neighborhood, city, street names with the names of these representatives and studying their activities in depth

List of references

1. Мирзиёев Ш. М. Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқиغا Мурожаатномаси// Янги Ўзбекистон. –2022. –21 декабрь

2. Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойлик. -Т.: Маънавият, 2007–Б. 5.; Эргашева Зулқандар қизи Мавлуда. Жадидларнинг давлат- ҳуқуқий қарашлари. –Т.: Адолат, 2007. -Б. 12.

3. Мустақиллик: Изоҳли илмий- оммабоп луғат / 3- жилд.-Т.: Шарқ. 2006. -Б. 104.

4. Шарипов Р., Муҳиддинова Ф. Ўзбекистон халқлари сиёсий-ҳуқуқий таълимотлари тарихи (XIX аср охири – XX аср бошлари). – Тошкент: ТДЮИ. 2004. –Б. 27.

5. Гаспиринский И. Ҳаёт ва мамот масаласи.-Т.: Маънавият, 2006.-Б. 4.; Беҳбудий М. Танланган асарлар.-Т.: Маънавият, 1997.-Б. 7; Умаров М. Жадидчилик фалсафаси: миллий тафаккур эволюцияси // Фалсафа ва ҳуқуқ. 2005. -№3. -Б. 60.

6. Гаспиринский И. Ҳаёт ва мамот масаласи.-Т.: Маънавият, 2006. -Б. 14.

7. Гаспиринский И. Ҳаёт ва мамот масаласи... -Б. 15.; Бехбудий М. Танланган асарлар.-Т.: Маънавият, 1997.-Б. 8; Умаров М. Жадидчилик фалсафаси: тафаккур эволюцияси // Фалсафа ва ҳуқуқ. 2005. -№3. -Б. 61.
8. Долимов У. Исҳоқхон Ибрат. -Т.: Шарқ, 2002. -Б. 11.
9. Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. 2- жилд.-Т.: Маънавият, 1998. -Б. 288.
10. Жадидчилик: ислоҳот, янгиланиш, мустақиллик ва тараққиёт учун кураш//Туркистон ва Бухоро жадидчилиги тарихига янги чизгилар. Даврий тўплам. № 1. – Т.: Университет, 1999. – Б. 25.
11. Мустақиллик: Изоҳли илмий- оммабоп луғат... -Б. 104.
12. Носиров О., Маъмуров М. Ўзбек адабиётининг муҳим саналари. – Наманган: НамДУ, 1993. -Б. 124.
13. Бехбудий М. Танланган асарлар... -Б. 7-8.; Умаров М. Жадидчилик фалсафаси: миллий тафаккур эволюцияси // Фалсафа ва ҳуқуқ. 2005. -№3. -Б. 60.
14. Умаров М. Жадидчилик фалсафаси: миллий тафаккур эволюцияси // Фалсафа ва ҳуқуқ. 2005. -№3. -Б. 62.

THE CONCEPT OF THE “FAMILY” IN THE SOCIAL STRUCTURE OF SOCIETY BASED ON THE MATERIAL OF A LITERARY TEXT

Kassymzhanova M.E.,

Master of Pedagogical Sciences, Doctoral student
Kazakh National University named after Al-Farabi

Lomova E.A.,

Associate Professor
Kazakh National Pedagogical University named after Abay

Kassymova Zh.

Senior Lecturer
Kazakh National Agrarian University

Annotation

The modern family is going through a crisis, there is a process of negative transformation of the role of the family in society, primarily with the reorientation of traditional values and meanings.

This situation has caused the emergence of numerous studies on family problems in various fields of knowledge. Modern research is designed not only to theoretically comprehend the changes in the status of the family, but also to update its traditional value and its inherent spiritual foundations.

Key words: hearth cult, modern family, ideology, spiritual culture, people's mentality, world culture

One of the cardinal problems of world culture, and fiction in particular, is the problem of the family, its well-being, happiness and unhappiness, and further development in the future.

The family is one of the core concepts of human culture and the mentality of any nation. The word "family" belongs to the category of keywords that give an idea of both a single ethnic culture and the intercultural space as a whole.

The concept of "family" and the concepts associated with it ("home", "father", "mother", "parents") accumulate the most important ideas about material and spiritual culture, which are transmitted from generation to generation.

The modern family is going through a crisis, there is a process of negative transformation of the role of the family in society, primarily with the reorientation of traditional values and meanings. The crisis state of the family institution is expressed in the instability of marriages, in the increase in the number of divorces, in the gap between generations and in the neglect of children.

This situation has caused the emergence of numerous studies on family problems in various fields of knowledge. Modern research is designed not only to theoretically

comprehend the changes in the status of the family, but also to update its traditional value and its inherent spiritual foundations.

Recently, dissertations devoted to the study of the theme of the family in the works of Russian and foreign writers have appeared.

In American literature of the first half of the 19th century, the "cult of the hearth" and the problem of family priority were especially relevant.

The role of a woman and her social significance in the structure of American society is revealed in the work of S.D. Hale, the idea of "home" becomes central to the aesthetics of K.E. Beecher.

The development of the ideas of southern civilization and the social rhetoric of the women of the Old South are the topics of an essay by Louise McChord.

The specificity and flavor of the American "home" and the appearance of the housewife is reflected in the prose of Caroline Gilman.

The aesthetic values of the southern community are at the center of Carolyn Hentz's novels, and the place and role of women in the fate of the South are actively discussed in the pages of Maria Mackintosh's novels.

Ways of finding a "southern home" are reflected in the work of Marion Garland, and the ideology of the Confederate South is preached in the books of Augusta Evans.

In these books, the reader enjoys inhaling the aroma and feeling the unique spirit of the southern home. In the prose of American writers, "his material, cultural and spiritual sphere, the appearance of the southern plantation is lovingly and carefully recreated" [1, 125]. In the concept of a "big family", the figure of a "southern gentleman", a master, father and husband, as well as his code of honor, grows, and next to him invariably stands a "southern woman" - a beauty, a lady and a matron. The general idyll of a happy family southern hearth is complemented by the image of a devoted black nanny - as a symbol of southern virtues and devotion to her masters, which is fully consistent with Christian ethics.

The concept of "home-hearth" in the literature of the United States receives an exceptional theoretical justification during the struggle for independence and in the first years of building a young state.

In this emerging new world, the fundamental elements characteristic of the self-identification of the nation as a whole are reflected.

This concept expressed socio-psychological and moral ideas, so important for the formation of a new nation, based on the principles of Christian virtues and civil liberties. Within the framework of the concept of "home-hearth", the ideology of the nation as a Christian home was formed in general, which determined the features of American exceptionalism and the role of America as a special messiah in the development of human civilization.

The Hearth Romance became an effective way of expressing the philosophy and ideology of the Old South. Within its framework, the formation of such a capacious national-cultural phenomenon as the "southern world" takes place, since it synthesized and materialized in this phrase the bias and tendentiousness of political and pro-slave-owning tendencies.

The cultural phenomenon of the "southern world" makes up the image of the Old South as a perfectly organized patriarchal society in which each of its members (black-white; rich-poor; man-woman) has its own special place and everyone finds their own happiness and harmony of being.

The "Southern World" cannot be explained only in terms of slave-owning ideology and racism. The vitality of the "southern world" is seen in its specificity as a cultural and historical phenomenon. The Old South not only took shape in defending its ideology, but in the course of this process constructed its own world and its culture, perpetuating not only its specific properties, but also the universal social and moral ideals of a harmonious society, fidelity, honor, dignity and Christian love. to the neighbor.

The result of this process was its appeal to the modern readership. The novel "hearth" affirmed the idea of "republicanism", the content of which included the new, active role of women in the construction of the young republic. Women were endowed with special social powers within the space allotted for them - in the house and in the family, where the condition of the younger generation of citizens of the American Republic depended on them.

In European and Russian socio-philosophical thought until the 19th century, the family was associated with the concept of a patriarchal society (K.S. Aksakov, A.S. Khomyakov, M.M. Kovalevsky). The Russian literary tradition in the form of Slavophiles interprets the patriarchal family, the house as an ethical space in which love reigns. The traditional role of the father in the patriarchal family was marked by ideas about the desire to "freely and lovingly fulfill his will."

In moments of crises, historical breaks, changes in ways of life, human thought has always turned to the family. In post-reform Russia, when the abolition of serfdom revealed the terrible state of society associated with the fall of moral norms and traditional values, the leading Russian writers L. Tolstoy, M.E. Saltykov-Shchedrin, K. Aksakov, F. Dostoevsky and N.S. Leskov turn to the theme of the family, seeing the reasons for its degradation in the oblivion of the moral spiritual principle.

L. Tolstoy considered the family the most important school of life, love and cultural tradition. K. Aksakov called family life an integral basis and condition for truly social and human life. F.M. Dostoevsky is concerned about the processes of family transformation associated with the period of reforms in Russia. The writer defines and explores the family of his day as a "random family", the themes and problems of which received their final artistic embodiment in the writer's last novel, *The Brothers Karamazov*. Modern researchers see the relevance of the study of the topic of "random family" in the work of F.M. Dostoevsky in connection with the processes taking place in modern society.

Creativity F.M. Dostoevsky occupies a special place not only in Russian, but also in foreign literature, and modern Dostoevsky studies is a large-scale intercultural dialogue dedicated to the reception of the work of the Russian novelist by different cultures. The work of F.M. Dostoevsky in the USA, where this Russian writer is still the most widely read and studied author.

In the history of the interaction of American literature with the work of F.M. Dostoevsky, there were periods of intense interest in the Russian novelist and periods of relative "calm".

In 1912, K. Garnet published the first translation of *The Brothers Karamazov* into English, and the twenties of the last century were considered in history as the period of the so-called "cult of F.M. Dostoevsky", which was supported by the stable reputation of the Russian writer as "a subtle psychologist and connoisseur of the unpredictable Russian soul" and at the same time "a mediocre artist" [1, 47].

The next twenty years brought some decline in interest in F.M. Dostoevsky in America, and the next twenty, on the contrary, were marked by a complete explosion of interest in the Russian writer, which led to the realization of the value of her artistic discoveries and established his reputation as the creator of the modern novel (E. Vasiolk, R.P. Blackmoore).

V. Golstein in his article "Accidental Families and Surrogate Fathers: Richard, Grigory and Smerdyakov" notes that F. M. Dostoevsky's novel "The Brothers Karamazov" provides the most complete analysis of the relationship between fathers and sons. The development of the novel is seen by the author as a movement from false fathers to true ones, from selfishness to sacrifice, from neglect and violence to love and responsibility.

J.I. Knapp believes that the novel "The Brothers Karamazov" has always been perceived as the most internally connected with the personal family drama of F.M. Dostoevsky.

S. Fusso believes that Dostoevsky turned in his last novels to the problem of the "accidental family", since he considered the family as such an indispensable value, a potential basis for the spiritual restoration of a person.

In the American southern society of the period of the end of the Civil War, Reconstruction and the Great Depression, there is a similar post-reform interest in the Russian institution of the family as traditional and protecting moral and moral values.

The rupture of not generally human, namely family ties is perceived extremely painfully in the American South. It is known that the unit of value in the South is not the individual per se, but the family or the "southern community" (community) (M. Lerner, A. Blaikasten).

Both in the 19th century and in the 20th century, the family in its traditional sense is proclaimed to be an enduring value of southern society, a "legacy" of the past, which will help to survive in difficult periods for southerners due to its inherent quality of stability and rootedness in the past.

Southern writer Y. Welty, analyzing the peculiarities of southern literature, notes that "family life, traditions, outlook on the world are unlikely to have changed in the South of the first half of the 20th century compared to the nineteenth century"

In the American South, the reputation and influence of F.M. Dostoevsky were persistently intense, and most of the writers of this part of America, including W. Faulkner, G. Wolfe, R.P. Warren, F. O'Connor and others recognized the importance of F.M. Dostoevsky for their own creativity.

S. Anderson calls the "Karamazovs" the Bible, believing that "there is nothing like it in all literature" [2, 49].

H. Crane, having read "Demons" and "Karamazovs", admits that the last book made a "new big impression" on him [3,46].

Fitzgerald talks about the influence of the stylistics of *The Brothers Karamazov*, which affected the process of creating *The Great Gatsby* by him [4,57].

T. Wolf considered F.M. Dostoevsky a great writer, along with Cervantes and Shakespeare, who will remain for centuries.

The influence of the latter novel, according to critics, can be traced in the structure of the characters in T. Wolfe's novel *Look Back at Your Home, Angel* (1929), whose heroes, members of the Grant families, are united by conflicting feelings and distinguish them from the general mass by a special "Grant unrestraint", called "American Karamazovs".

Faulkner consistently lists *The Brothers Karamazov* as one of his favorite books that he reads regularly. He even has ideas to "improve" the structure of the novel, he captured it so much: "Dostoevsky could have written *The Brothers*, reducing the volume by a factor of three, if he had allowed the characters to tell their stories themselves and would not fill page after page with descriptions" [5, 54] .

When asked why American and southern, in particular, authors so actively accepted F.M. Dostoevsky and, in particular, *The Brothers Karamazov*, answered differently.

Appeal to F.M. Dostoevsky is activated at similar turning points in history, during periods of "confusion and vacillation" [6,44].

The search for ways of artistic comprehension of these new, incomprehensible and frightening events lead to the work of F.M. Dostoevsky, who depicted "Russian chaos". Hence the admiration for the passionate depiction of reality by the Russian author, striking with the most complex psychological interpretation of the behavior of the characters, the philosophical richness and grotesque of his artistic prose.

The influence of F.M. Dostoevsky on Western literature, according to T. Phelps, followed the "family vector", in which various family members become symbols of conflicting ideals, appetites and desires.

F. Rav sees the typological similarity of W. Faulkner's novels "Absalom, Absalom!" and "The Brothers Karamazov" F.M. Dostoevsky.

A. Blaikasten also brings together the novels of Russian and American authors about the family line in structural and thematic aspects.

The nature of the family interpretation in Faulkner's work in general, according to American criticism, appeals to the Russian school, in particular, to F.M. Dostoevsky. The story of the American author tells about the breakup of the family, and in his image it is easy to detect echoes of the "cult of F.M. Dostoevsky".

In the reception of the heritage of F.M. Dostoevsky by W. Faulkner and McCullers, the family aspect is clearly distinguished. In W. Faulkner, this manifested itself in a special attraction to the novel "The Brothers Karamazov" and in the individual author's perception of the elder Karamazov as a modern Abraham, a cunning and unprincipled ancestor.

Faulkner recreates the structure of the Karamazov family of “the father and his sons who killed him” in his own novel about the fall of the southern family, *Absalom, Absalom!*

Impulses coming from F.M. Dostoevsky, permeate the text of the novel by W. Faulkner, being realized in the artistic solution of the image of the ancestor Colonel Sutpen, the writer as an impious father who has lost his high destiny, as a person who bears the main blame for the destruction of the family, and in this, traces of the reception of Fyodor Pavlovich Karamazov are obvious.

To the images of children, victims of “insufficient” paternity, the category of “accident” F.M. Dostoevsky.

In solving the problem of inheritance of paternal sin, traces of the reception of the ideas of F.M. Dostoevsky about the theory of the social environment.

Sutpen's son Bon, like Mitya Karamazov, overcomes "Sutpenism" in himself.

Typologically close are the criteria for assessing the surrounding world: for W. Faulkner, as well as for F.M. Dostoevsky, the criterion is the attitude towards the child - the world in which children suffer is "unrighteous" and "Faulkner's suffering children merge with the prototype of Christ and Ivan's children" [7, 97].

Traces of the reception of the novel by F.M. Dostoevsky are noticeable at the plot-plot level: the central plot and plot line of F.M. Dostoevsky and W. Faulkner are patricide and the attitude of the brothers towards it, which is also updated in the title of both novels and in reference to the biblical story about Cain and Abel.

As a result of a complex combination of various factors of reception of the theme of "random family" in the prose of F.M. Dostoevsky W. Faulkner creates the image of a destroyed southern family.

The essential difference in Faulkner's and Dostoyevsky's study of the "random family" problem lies in the possibility or impossibility of overcoming this "randomness". For F.M. Dostoevsky, overcoming is carried out in the brotherhood that embodies the binding idea of God and is an inevitable stage following the stage of isolation.

With W. Faulkner, this idea does not receive a stable implementation in the novel, and in his artistic world there is no overcoming of the “broken family”.

In the reception of the heritage of F.M. Dostoevsky McCullers also highlights the family aspect, believing that the fundamentally close way of life of the American South and old Russia forms a similar type of personality and a similar type of family relationship.

McCullers connects his spiritual home and family with Russia, using F.M. Dostoevsky. On a receptive basis from the work of F.M. Dostoevsky, from the experience of his personal life and analysis of the state of the surrounding society, "McCullers creates in his journalistic and autobiographical work the image of a broken and destroyed family" [8, 93].

The image of a broken family is approaching the “random family” of F.M. Dostoevsky and is analyzed as a consequence of the processes of isolation and loss of faith in God, which led to the disintegration of society, chaos, which reveals not only

the receptive assimilation of the images of F.M. Dostoevsky, but also the psychological and typological commonality of F.M. Dostoevsky and McCullers.

In McCullers' novel *The Heart Is a Lonely Hunter*, the treatment of the family theme reveals traces of the reception of F.M. Dostoevsky's "The Idiot" and "The Brothers Karamazov". It manifests itself in the idea of spiritual alienation between people and in the typology of heroes, including "weak fathers" and "abandoned children", as well as in "depicting the crisis relations of generations and in characterizing the modern world that has lost God, which leads to the appearance of broken families" [9, 107].

The current state of the family and society does not satisfy the McCullers. She offers various options for overcoming the situation of isolation, which she sees in the actualization of the principles of love and responsible attitude of people towards each other.

But McCullers, nevertheless, draws closer to W. Faulkner, opposing the brotherhood of F.M. Dostoevsky's idea of reasonable stoicism, overcoming ontological fear within the framework of existential philosophy.

As a result of a comparative analysis, close features of the artistic searches of Russian and American authors are obvious, expressed in the attraction to the theme of the "random family". The essential difference in the interpretation of the "random family" theme is that Dostoevsky solves it on the basis of Orthodox axiology and proceeds from the denial of isolation as the antipode of God's love, leading to spiritual unity and immortality.

The writers of the American South, going out in their work to depict the danger of a separate existence of a person, solve the problem of the collapse of the modern family within the framework of an existential value system. They believe that the reliance of the individual on external forces in the person of God is untenable and calling for individual courage and stoicism in the conditions of a decaying reality .

Thus: the tragic beginning, which intensified in the first half of the 20th century, expressed in the loss of a person's sense of unity with the world and other people, support in himself and his environment, actualized the theme of "random family" by F.M. Dostoevsky, who in the 19th century foresaw and described the trend towards a separate existence, the spiritual loneliness of a person, which contributed to the creation of similar typological models of the family in the artistic systems of the works of American authors.

But the best traditions of the old South still manifest themselves to this day in the life of the modern American southern states. This is hospitality, mercy, the constant presence of good manners, ethical and moral traditions that underlie the deep pattern of behavior and the very way of life.

The fundamental basis of this behavior is that a southerner must act in order to survive, but he must act in doing so, showing as much nobility and dignity as possible.

Literature

1. Davis A. *Women, race, class*. M.: Progress, 1987. - 278 p.
2. Solodovnik V.I. *American realistic novel of the late 19th century. Problems of formation of method and genre*. - Diss. doc. philol. Sciences. Krasnodar, 1992.

3. Morozova T.L. Henry James (major problems of creativity 1870-1890s). Diss. cand. philol. Sciences. M., 1973. At the turn of the XIX-XX centuries. - Diss. doc. philol. Sciences. SPb., 1995.

4. Mitina O.V. Women's gender behavior in social and cultural aspects // Social sciences and modernity, 1999. No. 3.- P. 79-191.

5. Morozkina E.A. The work of T. Dreiser and the literary development of the United States at the turn of the 19th-20th centuries. - Diss. doc. philol. Sciences. SPb., 1995.

6 Faust D.G. Mothers of Invention: Women in the Slaveholding South in the American Civil War. - Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1996. - 326p.

7. Lunina I.E. The late stage of D. London's work (features of the problems and evolution of the hero). - Diss. cand. philol. Sciences. M., 1989.

8. Belyavskaya I.A. The Women's Question in the USA in the 19th Century (Problems and Trends) // American Yearbook, 1982, pp. 38-65

9. Vetlovskaya V.E. "Ideal of the Madonna" in "The Brothers Karamazov" // Dostoevsky: Research Materials. St. Petersburg: Nauka, 2000. - T. 15. -S. 305-33.

ОСОБЛИВОСТІ КАТЕГОРІЇ ЕСТЕТИКИ «ПРЕКРАСНЕ»

Кривега Л.Д.

доктор філософських наук, професор
Запорізький національний університет

Сухарева К.В.

кандидат філософських наук, доцент
Запорізький національний університет

Категорія «прекрасне» є основною в системі класичної естетики. Це поняття є більш вузьким за змістом ніж «естетичне» і близьке за змістом з поняттям «краса» (англ. Beauty, loveliness, glory, goodness, pulchritude). Розглянемо її основні риси. Можна вважати прекрасним, красивим те, що викликає бажання побачити, послухати, прочитати ще раз; те, що викликає яскраві почуття та переживання; це духовне, чуттєве ставлення людини до світу, яке може бути вільним від повсякденної практичної потреби. Найбільш близькі за значенням поняття: гармонійне, досконале, гарне, вродливе, яскраве. Прекрасним є явища дійсності, твори мистецтва, які дають людині відчуття насолоди, втілюють у предметно-чуттєвій формі свободу і повноту життя індивіда. Існує декілька парадигм розуміння прекрасного в естетичній теорії:

1. Прекрасне розуміють як втілення Бога у конкретних речах чи явищах, що робить їх ідеальними. Такий підхід близький до пантеїзму, філософської позиції, згідно з якою Бог і світ перебувають у нерозривній єдності.
2. Суб'єктивна трактовка прекрасного. Джерелом та витоком прекрасного є сама людина, її свідомість. Таке бачення прекрасного характерне для сучасної, постмодерністської за форматом, естетики. Людина виступає мірою краси.
3. Прекрасне — це наявність об'єктивних якостей явищ дійсності, найбільш близький до їх природних характеристик.
4. Прекрасне — це діалектика, співвідношення об'єктивних та суб'єктивних особливостей явищ дійсності. Вважається, що прекрасне – це не тільки якість об'єкта, а і відношення суб'єкта до об'єкта. Не будь-які об'єктивно існуючі якості дійсності ведуть до оцінки їх людиною як прекрасних, а лише ті, які збігаються з уявленнями про досконалу річ, явище, відношення тощо.

Характеристиками прекрасного є: пропорція, симетрія, міра, довершеність форми, упорядкованість, гармонія та досконалість. Прекрасне існує в нерозривній єдності з іншими цінностями – моральними (добро), утилітарними (користь), пізнавальними (істина), історичність, соціальність. Гегель вважав «царством прекрасного» мистецтво. Але в сучасній естетиці має місце розширення меж мистецтва, об'єктів естетичного відношення. Актуальною є проблема визначення мистецтва, яка фіксує проблематичність традиційного уявлення про межі мистецтва і критерії відділення мистецтва від немистецтва чи

звичних речей, що оточують людину. Відбувається радикальне розширення творчих кордонів і через них розрив із традиційними очікуваннями публіки від мистецтва. З'являється «мистецтво» у сфері «немистецтва». Кордони сфери естетичного йдуть вже далеко за простір мистецтва і окуповують простір повсякденності. Зазначимо, що в нових художніх практиках поняття краси вже не є основним. Відбувається естетизація потворного, яка в сучасній культурній практиці стає етико-естетичною і правовою проблемою. Включення до процесу естетизації феноменів, які з позицій класичної естетики розуміються як потворне, набирає масштабні розміри. Показ потворних, жахливих та огидних особливостей навколишнього світу в різних галузях мистецтва спрямоване на те, щоб зробити їх предметом естетичної насолоди. Можна виявити таку класифікацію потворного: а) як порушення порядку, нерівність та дисгармонія в об'єкті; б) як неточне та неправильне; в) потворне як остаточний розпад форми об'єкта. Треба відзначити різноманітність прояву потворного в арт-практиках сьогодення, які можна охарактеризувати як жахливі, жорстокі, страшні, шокуючі та огидні. Різниця між мистецтвом і немистецтвом має лише інституційну визначеність, позицію свідомості індивіда, на яку все ж таки впливає онтологічний статус об'єкта. На сучасному етапі нові критерії естетичної оцінки арт-практик визначаються в більшості випадків інституційно, вони комерційно та конвенційно обумовлені. Відбувається нівелювання класичних критеріїв естетичного смаку та естетичного виховання.

TEACHING LATIN IN HIGHER MEDICAL SCHOOL

Перекрест Марина Ігорівна

Викладач

Харківський національний медичний університет

Communicative competence for a foreign language student is one of the most difficult and important components of the educational process in a higher medical school. All teachers of higher medical universities have considerable experience of working with foreign students studying in English. For all first-year students, the course "Latin language and medical terminology" is mandatory. Studying Latin language is fundamentally important for the cultural development of students, as well as for their future success.

English-speaking foreign students easily learn material from Latin language and medical terminology. The teacher's task consists in a detailed explanation and development of methodological instructions that allow to soften the influence of the English language

Starting from the first lesson, which examines the alphabet and phonetic differences, students feel that the material they are studying is well known to them and will not require much effort and skill to master. The teacher should constantly pay attention to the difference in the names of letters and the pronunciation of some sounds and words in Latin and English, and pay more attention to the development of correct reading of terms in Latin. In addition, foreign students have grammatical issues, which are related to the difference in language structures, English is an analytical language in which grammatical connections are conveyed through a certain preposition, and Latin uses accusative endings. Also, in English it is impossible to determine the gender of a noun, it is determined only by contextual or situational meaning, unlike in Latin. Thus, the student faces the task of correctly determining the gender of a noun for further declension or agreement of a noun with an adjective.

In summary, to minimize grammatical issues in the process of mastering the practical course "Latin language and medical terminology", it is necessary to pay more attention to the solution of practical exercises and problems.

РОЛЬ ЛІНГВІСТИКИ ТА НАУКОВОГО СТИЛЮ В НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРЕВАГИ

Сога Людмила Василівна

кандидат історичних наук,
доцент кафедри іноземної філології
перекладу та методики навчання.
м. Переяслав, Україна

Для успішної наукової діяльності майбутнім фахівцям і науковцям необхідно досягти рівня комунікативної компетенції, який потрібен для здійснення професійної та наукової діяльності в англomовному середовищі. Вивчення іноземних мов немислимо без звернення до лінгвістики – науки, що займається вивченням мов як певних кодових систем. Лінгвістика визначає норму мови, тобто прийняте вживання мовних засобів, сукупність правил та регламентацій, що впорядковують вживання мовних засобів у мові індивіда. Займаючись науковою діяльністю, для науковця, є важливим залишатись на вищому рівні англomовного середовища, щоб в майбутньому безперешкодно займати свою вагому нішу в розвитку науки сучасного суспільства. Написання наукової статті іноземною мовою являється надзвичайно складним процесом, адже науковий стиль має велику кількість власних стильових рис, та є результатом науково-дослідницької діяльності, яка несе в собі наукове повідомлення, новизну, цінність, та створена для учених з відповідними кваліфікаціями для його сприйняття та оцінки. Використовуючи науковий стиль при написанні іноземної статті, більшість науковців звертаються до редакторів, які є носіями мови, так як, заміна складних граматичних конструкцій на прості, не відтворює тої повноти викладеної інформації яку хотів би донести автор.

Сучасні вітчизняні мовознавці вбачають під поняттям науковий стиль, історично сформований, суспільно усвідомлений різновид мови, який представляє наукову сферу спілкування і ґрунтується на принципі логічності, та є чітко вираженим функціональним різновидом літературної мови зі своєрідною структурою на всіх рівнях. Без нього не може обійтися жодна навчально-наукова діяльність, адже маючи ряд особливостей, таких як: строгий відбір мовних засобів, попереднє осмислення вислову, монологічний характер, тяжіння до нормованої мови, даний стиль найкраще виводить логічність, точність і ясність в структурованій інформації, що є дуже корисним як у навчанні так і в процесі наукової діяльності [1, с. 36]. Науковий стиль несе в собі якісну передачу знань, фактів, результатів і даних, отриманих за допомогою експериментів і гіпотез, а його провідними екстралінгвістичними стилістичними факторами є форма суспільної свідомості – наука; вид діяльності – пізнавально-комунікативна; тип мислення – понятійно-логічний [2, с. 62].

Науковий стиль є одним зі стилів сфера застосування якого є дуже широка, без нього неможливо уявити літературну мову, адже якщо раніше тлумачні словники склалися на основі мови художньої літератури і в меншій мірі

публіцистики, то зараз опис розвинених мов світу неможливо уявити без урахування наукового стилю та його ролі в житті суспільства. Відомий Вебстерський словник, в якому подано етимологію та вимову слів із використанням Американської словникової транскрипції, яка відрізняється від поширенішої системи Міжнародної фонетичної транскрипції, вміщується 600 000 слів, 500 000 з яких складає спеціальна лексика [3].

Науковим стилем являється закінчене мовленнєве утворення, історично сформований, суспільно усвідомлений різновид мови, зі структурною граматичною єдністю, що ґрунтується на принципі логічності, містить змістовну, структурно граматичну єдність, та представляє наукову сферу спілкування. В усній або писемній формі, науковий стиль, характеризується замкнутістю, інформативною насиченістю, прихованою емоційністю, зв'язністю, логічністю побудови, різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку і має певну граматичну настанову. Також, науковому стилю притаманний узагальнено-абстрактний характер викладу матеріалу, смислова точність і об'єктивність, що визначають вибір мовних засобів оформлення когнітивної інформації, які, у свою чергу, є в строгих конвенціональних межах.

Список літератури:

1. Новіков А.І. Семантика тексту та її формалізація / А.І. Новіков. – М.: Наука, 1983. – 215с.
2. Котюрова М.П. Стилїстика наукової мови: навч. посібник для студ. установ вищої. проф. освіти. М.,: Академія, 2010. – 240 с.
3. Ахманова Г.І., Богомоллова О.І. Теорія та практика англійської наукової мови. М., 1987. – 240 с.

ATYPICALITY: PHILOSOPHICAL ASPECT OF THE EXISTENTIAL-SOMATIC STATE OF A PERSON WITH DISABILITIES: THE EXPERIENCE OF UKRAINE

N.O. Mrynska

Graduate Student

Ukrainian State University M. Dragomanov

Today, ignoring disability is not only careless, but also criminal. Ukraine, as a country at war, transforms the concept of "people with disabilities," and in this structure, it is necessary to include theoretical-philosophical foundations and direct practical methods for the inclusion of people with disabilities in the social structures of society. This allows for the advantageous application of the life experience of people with disabilities, and enables them to realize themselves.

In international practice, the discipline of "Disability Studies" has been introduced, which is based on the consequences associated with acquiring a disability. The discipline explores the topic not only in medical and humanistic aspects, but also in philosophical ones. Contemporary society lacks old methods and means of overcoming disability, and people with disabilities themselves have become more mobile and demanding of quality of life. Researchers of the discipline write, "From this perspective, it is not enough to mobilize resources and strategies to provide the least restrictive environment for people with disabilities. Instead, support resources and strategies should be focused on helping all people to realize their full potential in education, professional activity, and leisure" [1, p. 406].

For some time now, the concept of the human body has acquired a new transformative meaning. Not only are people changing their appearance for aesthetic reasons, but also to enhance their physical abilities. For example, plastic surgery or changing one's appearance with tattoos, piercings, and permanent makeup are now considered absolutely normal. But this refers more to improvement, correction of what is given from birth. Disability remains an atypical appearance, especially the one we write about (physical). We are used to perceiving people with enlarged cheekbones or overly swollen muscles (bodybuilders) as aesthetically acceptable, but a wheelchair user with a disability still arouses curiosity in children, and sometimes even adults.

Please translate from Ukrainian to English: "Here we consider it appropriate to depart from the scientific presentation of the material, as in this part we will rely on personal perception of situations related to personal experience, but at the same time they may have scientific value, such as existential-somatic states and experience for further research.

As a wheelchair user, I often go for walks with my family in parks, public recreational areas, cinemas, exhibitions. I will not describe the social problem of inaccessibility (it is well known that countless locations are absolutely inaccessible to such people), I want to talk about how people around me perceive me and my feelings

at the moment when I am in a public place. Traditionally, every passerby, even if they are highly intelligent, will still stop and stare.

Disability draws attention as an atypical passerby. M. Prepotenska, a professor of philosophy studying the metropolis, writes that "psychologists see the big city as a global stress-inducing space" [2, p. 300]. This also applies to the view of a person with a disability, "the human crowd is capable of spontaneously turning into an audience or a group of gawkers who observe extraordinary phenomena," the philosopher continues [2, p. 301]. A person with a disability is the phenomenon they observe and study.

In Ukraine, there is a critical shortage of favorable conditions for the movement of people with disabilities, so it is rare to see them without accompaniment. Additionally, the model for understanding "atypicality of people with disabilities" is outdated and established. It is associated with beliefs about "illness." A person with a disability in a wheelchair, walking with children, a spouse, or friends, who enjoys life and derives no less pleasure than other people, arouses interest and even misunderstanding. The belief that "disability is associated with inadequacy" "sterilizes" the space of such a person. People create psychological barriers, finding it strange that a person in a wheelchair (in their opinion, "in a state of death") is not sick and does not feel shame. The family's environment exacerbates the sense that the "inadequate" person was not abandoned, not placed in a shelter, or not locked up at home. Childlike directness, rushing ahead and looking back to see better, turns out to be not only characteristic of children.

In Ukraine, there is a critical lack of favorable conditions for people with disabilities to move around, and as a result, seeing them unaccompanied is a rarity. Additionally, the model for understanding "atypicality" in people with disabilities is outdated and fixed, associated with beliefs about "illness." A person with a disability in a wheelchair, walking with children, a spouse, or friends, who enjoys life and experiences no less pleasure than others, evokes interest and even incomprehension. The belief that "disability is associated with inadequacy" "sterilizes" the space around such a person. People create psychological barriers, finding it strange that a person in a wheelchair (in their opinion, "in a state of death") is not sick and does not feel ashamed. The family environment further reinforces the idea that the "inadequate" person was not abandoned, not sent to an asylum, or not locked up at home. Childlike directness, running ahead and turning back to get a better look, is not only characteristic of children.

Our society is not used to seeing such people on the streets, they are alienated and non-social precisely because they are ashamed of these looks. If an ordinary person loses their orientation and needs to be included in the urban space in the conditions of a metropolis, for a person with a disability, this becomes a double burden. M. Prepotenska writes about the need to create informational programs for communicative enlightenment in the urban space, and the need to create optional courses on urban life practice in universities [3, p. 306]. In our opinion, the creation of similar programs for people with disabilities is even more necessary. Where in the city is it possible to move around without obstacles, which metro stations or other forms of transportation can accommodate a person in a wheelchair, where and how to get to

necessary institutions without assistance? All of this should be included in the program of an adapted urban space.

At the same time, in Europe, while traveling with my husband through many countries in a wheelchair, I noticed that a person with a disability there practically doesn't need help and doesn't attract attention in an urban environment. What surprised me was that there were many of them on the streets, in public transport, and in stores.

Western countries have created conditions for mobility. There are standards, which is why these people are not afraid to go out on their own. We are only moving towards European integration, but the foundation of all this is that a person with a disability in Europe does not stand out from the crowd. They are the same participant in traffic, the same buyer, and the same passenger as everyone else. Disability does not become an obstacle in their way, and first and foremost, it is a matter of psychology rather than comfortable movement. Guaranteed compensation is paid for disability, people with disabilities are the first to enter public transport, they have an advantage in traffic on wheelchairs, and this even sometimes stresses people out (analogous to jealousy). Unfortunately, in our country, disability only evokes "pity" and direct sympathy if a person has the courage to offer it, although in most cases people do not dare to be helpful, fearing to offend a person in a wheelchair with "open attention".

What separates a person with a disability and causes people to perceive them as not being a full member of society? We experience the same fears and anxieties as ordinary people. The boundaries are created by the fear present in an ordinary person who encounters a person with a disability, not only as a fear of the atypicality of the "Other," but also as a fear of disability itself. Physical impairments serve as a conceptual starting point for self-fear, at the level of perception of someone else's problem, which entails an immediate change in values, not only in emotional perception but also at the existential level. Fear becomes the linking factor between a person with a disability and an ordinary person, as a fear of "becoming disabled" oneself. People are afraid, lower their eyes, try not to notice or not bother a person with a disability, because a person with a disability is a basis for a person's fears and a reminder of the fatalism of the world. As V. Sukovata writes: "... 'poverty,' 'ugliness,' 'untidiness' are identified in cultural unconsciousness with asexuality, with 'failure' and thus embody unspoken but existing social fears about realizing a dream. Hence, the phobia (rejection) of disabled people is a kind of fear of becoming one of them" [4, p. 78]. For us, for people with disabilities, the bravery to "be part of society" remains important, and this criterion leads to further reflections on socialization.

List of Literature:

1. Schuelka M. J. A faith in humanness: disability, religion and development. *Disability & Society*. 2013. № 28(4). P. 500–513. DOI: <https://doi.org/10.1080/09687599.2012.717880>
2. Prepotenska M. Megalopolis as a communication environment: gender aspect and educational perspective. *Philosophy of Education*. 2013. №1(12). P. 297-308.

URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/megapolis-yak-seredovische-komunikatsiyi-genderniy-aspekt-ta-osvitnya-perspektiva>

3. Prepotenska M. Semiotic specific features of metropolis. *Auspicia*. 2013. № 3. P.73-78.
4. Sukovata V. Other Body: Invalid, Freak and Construction of Disability in Modern Cultural Criticism. *Nedotorkanyi Zapas*. №3. 2012. P. 73-98. URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2012/3/drugoe-telo-invalid-urod-i-konstrukzii-dizabiliti-v-sovremennoj-kulturno-kritike.html>.

APPROXIMATION OF FUNCTIONS OF TWO VARIABLES AT LYAPUNOV SKELETONS IN GENERALIZED HÖLDER SPACES

Snizhko Nataliia,

Ph.D. ((physics and mathematics)), Associate Professor,
Associate Professor of Department of Higher Mathematics,
National University «Zaporizhzhia Polytechnic»

The approximative properties of interpolational Lagrange polynomials, Faber – Laurent series of functions of two variables which are defined at an arbitrary closed Lyapunov skeleton, is stated. For functions from generalized Hölder spaces H_ω the estimations are conducted for norms of C , H_ω , L_p , $p > 1$ spaces.

This work is a continuation of [1]. Here we generalize the results obtained in [1]. The statements proved earlier for the case of a unit bicircle are extended in this paper to an arbitrary closed Lyapunov skeleton.

Let Γ be an arbitrary simple closed Lyapunov contour which confines the one-connected domain F^+ (origin is contained inside F^+). Let F^- denotes the complement of $F^+ \cup \Gamma$ to the whole complex plain. Let function $\psi(w) = cw + c_0 + \frac{c_1}{w} + \dots$ performs the conform transformation of the exteriority of the unit circle with center at 0 on the domain F^- such that $\psi(\infty) = \infty$, $\psi'(\infty) = c > 0$ (without loss of generality we can assume that $c = 1$). In this case the unit circle $\Gamma_0 = \{w : |w| = 1\}$ is transformed on Γ continuously and one-to-one-nessly. Let $w_j = \exp\left\{\frac{2\pi i}{2n+1}(j-n)\right\}$, $i^2 = -1$, $j = 0, \dots, 2n$ be the system of equidistant points at the unit circle Γ_0 and $t_j = \psi(w_j)$, $j = 0, \dots, 2n$, is the system of its images at the contour Γ (so-called Fejér points).

Let $\gamma = \gamma_1 \times \gamma_2$ is skeleton which is formed by arbitrary simple closed Lyapunov contours γ_1 and γ_2 (origin is contained inside them). Let $\omega(\delta_1, \delta_2)$ be the some modulus of continuity, and $\Omega_1(\delta)$, $\Omega_2(\delta)$ are the simple moduli of continuity, which respect to that one. Let H_ω denotes the space of continuous functions $x(t, \tau)$ at γ , which satisfy the conditions:

$$H(x; \omega) = \sup_{\delta_1^2 + \delta_2^2 \neq 0} \frac{\omega(\delta_1, \delta_2; x)}{\omega(\delta_1, \delta_2)} \leq c_1,$$

$$H^{t\tau}(x; \omega) = \sup_{\delta_1^2 + \delta_2^2 \neq 0} \frac{\omega_{1,1}(\delta_1, \delta_2; x)}{\Omega_1(\delta_1)\Omega_2(\delta_2)} \leq c_2.$$

Here c_1 and c_2 are the some constants; $\omega_{1,1}$ denotes the mixed modulus of continuity of the second order [2]. In the space H_ω the norm is defined as:

$$\|x(t, \tau)\|_{H_\omega} = \|x(t, \tau)\|_C + H(x; \omega) + H^{t\tau}(x; \omega).$$

Besides, we'll consider the other kinds of moduli of continuity (such as full, mixed and partial ones) and constants $H^t(x; \Omega_1) = \sup_{\delta_1 > 0} \frac{\omega(\delta_1, 0; x)}{\Omega_1(\delta_1)}$,

$$H^\tau(x; \Omega_2) = \sup_{\delta_2 > 0} \frac{\omega(0, \delta_2; x)}{\Omega_2(\delta_2)},$$

which are defined in [3].

Let

$$(L_{mn}g)(t, \tau) = \sum_{p=0}^{2m} \sum_{q=0}^{2n} g(t_p, \tau_q) l_p(t) l_q(\tau) = \sum_{k=-m}^m \sum_{l=-n}^n \lambda_{kl} t^k \tau^l,$$

$$l_p(t) = \prod_{\substack{k=0 \\ k \neq p}}^{2m} \frac{t - t_k}{t_p - t_k} \left(\frac{t_p}{t} \right)^m = \sum_{k=-m}^m \lambda_{1,k}^{(p)} t^k,$$

$$l_q(\tau) = \prod_{\substack{j=0 \\ j \neq q}}^{2n} \frac{\tau - \tau_j}{\tau_q - \tau_j} \left(\frac{\tau_q}{\tau} \right)^n = \sum_{j=-n}^n \lambda_{2,j}^{(q)} \tau^j,$$

denotes interpolational Lagrange polynomial of the function $g(t, \tau)$ with respect to the system of Fejér points $(t_p; \tau_q)$, $p = 0, \dots, 2m$, $q = 0, \dots, 2n$ at the skeleton γ .

Theorem 1. Let $x(t, \tau) \in H_\omega$, the points $\{t_p\}_{p=0}^{2m}$, $\{\tau_q\}_{q=0}^{2n}$ form the system of Fejér points at the skeleton γ and $(L_{mn}x)(t, \tau)$ is the interpolational Lagrange polynomial which is formed with respect to this system of points. Then the estimation is true:

$$\|x - L_{mn}x\|_C \leq c \ln m \ln n H(x; \omega) \omega\left(\frac{1}{m}, \frac{1}{n}\right).$$

Let us denote by F_{mn} the operator which assigns to any twice continuously differentiable function $x(t, \tau)$ at skeleton γ (whose partial derivatives $\frac{\partial x}{\partial t}$, $\frac{\partial x}{\partial \tau}$,

$\frac{\partial^2 x}{\partial t \partial \tau}$ belong to the space H_ω) the mn -th partial sum of its double Faber – Laurent series.

Theorem 2. For any continuously differentiable function $x(t, \tau)$, the partial derivatives of which $\frac{\partial x}{\partial t}$, $\frac{\partial x}{\partial \tau}$, $\frac{\partial^2 x}{\partial t \partial \tau}$ belong to the space H_ω , and for arbitrary natural m, n the inequality is fulfilled:

$$\|x - F_{mn}x\|_C \leq c(\ln m + \ln n)H(x; \omega)\omega\left(\frac{1}{m}, \frac{1}{n}\right).$$

In stating approximative properties of the concrete approximative apparatus at Lyapunov skeleton γ the analogue of Bernstein inequality is used essentially to estimate derivatives of polynomials.

Note also that for arbitrary Lyapunov contour Γ the constant d exists which depends on Γ only such that $s(t_1, t_2) \leq d|t_1 - t_2|$, where t_1, t_2 are arbitrary points at contour Γ , and $s(t_1, t_2)$ is a length of the arc $t_1 \cup t_2$.

With regard to the mentioned remarks all proofs of statements which are formulated in [1] remain true for arbitrary Lyapunov skeleton γ .

Theorem 3. Let $x(t, \tau) \in H_{\omega^{(1)}}$; $\omega^{(2)}(\delta_1, \delta_2)$ is such that $H_{\omega^{(1)}} \subset H_{\omega^{(2)}}$ and $\Omega_1^{(1)}(\delta)/\Omega_1^{(2)}(\delta)$, $\Omega_2^{(1)}(\delta)/\Omega_2^{(2)}(\delta)$ are increasing functions. Then the estimation is true:

$$\|x - L_{mn}x\|_{H_{\omega^{(2)}}} \leq c \ln m \ln n \frac{\omega^{(1)}\left(\frac{1}{m}, \frac{1}{n}\right)}{\Omega_1^{(2)}\left(\frac{1}{m}\right)\Omega_2^{(2)}\left(\frac{1}{n}\right)} \|x\|_{H_{\omega^{(1)}}}.$$

Theorem 4. Let function $x(t, \tau)$ be continuously differentiable at γ and its partial derivatives $\frac{\partial x}{\partial t}$, $\frac{\partial x}{\partial \tau}$, $\frac{\partial^2 x}{\partial t \partial \tau}$ belong to the space $H_{\omega^{(1)}}$; $\omega^{(2)}(\delta_1, \delta_2)$ is such that $H_{\omega^{(1)}} \subset H_{\omega^{(2)}}$ and $\Omega_1^{(1)}(\delta)/\Omega_1^{(2)}(\delta)$, $\Omega_2^{(1)}(\delta)/\Omega_2^{(2)}(\delta)$ are increasing functions. Then for Faber – Laurent operator the estimate is true:

$$\|x - F_{mn}x\|_{H_{\omega^{(2)}}} \leq c \ln m \ln n \frac{\omega^{(1)}\left(\frac{1}{m}, \frac{1}{n}\right)}{\Omega_1^{(2)}\left(\frac{1}{m}\right)\Omega_2^{(2)}\left(\frac{1}{n}\right)} \|x\|_{H_{\omega^{(1)}}}.$$

Let us state now the estimations of approximations of the functions from the space H_ω at γ in the space L_p , $p > 1$.

Say to the smooth simple closed contour Γ then Γ belongs to the class $C_{(r,\Omega)}$ (where r is an integer non-negative number and $\Omega(\delta)$ some modulus of continuity) if the Riemann function $\psi(w)$ is continuously differentiable r times in the domain $\{w : |w| > 1\}$, such that $\psi^{(r)}(w)$ satisfies the condition

$$\left| \psi^{(r)}(w') - \psi^{(r)}(w'') \right| \leq c\Omega(|w' - w''|)$$

for arbitrary $w', w'' \in \gamma_\theta$, that is $\psi(w) \in H_\Omega^{(r)}$ at Γ .

Let $C_{(r,\omega)}$ denotes the class of skeletons γ such that $\gamma = \gamma_1 \times \gamma_2$ and $\gamma_1 \in C_{(r,\Omega_1)}$, $\gamma_2 \in C_{(r,\Omega_2)}$, where $\Omega_1(\delta)$, $\Omega_2(\delta)$ are the simple moduli of continuity respecting to the modulus of continuity $\omega(\delta_1, \delta_2)$. Evidently, class of skeletons $C_{(r,\omega)}$ is contained in the class of Lyapunov skeletons.

Theorem 5. Let $\gamma \in C_{(2,\omega)}$. For the Lagrange operator set $L_{mn} : C \rightarrow L_p$, $p > 1$. Then the estimation is fulfilled:

$$\|L_{mn}\|_{C \rightarrow L_p} \leq c(p),$$

where $c(p)$ is the completely defined constant which depends on p only.

Theorem 6. Let $\gamma \in C_{(2,\omega)}$, the points $\{t_p\}_{p=0}^{2m}$, $\{\tau_q\}_{q=0}^{2n}$ form the system of Fejér points at the skeleton γ . Then for any function $g(t, \tau) \in H_{\omega^{(l)}}$ at γ the estimation is true:

$$\|g - L_{mn}g\|_{L_p} \leq (1 + c(p))H(g; \omega^{(l)})\omega^{(l)}\left(\frac{1}{m}, \frac{1}{n}\right).$$

Proof. Let $P_{mn}(t, \tau)$ be the polynomial of the best uniform approximation of the function $g(t, \tau)$. When it is remembered that L_{mn} is projector, estimation $\|\cdot\|_{L_p} \leq \|\cdot\|_C$ is fulfilled and the result from Theorem 5 are stated, then we have following inequalities:

$$\begin{aligned} \|g - L_{mn}g\|_{L_p} &\leq \|g - P_{mn}\|_{L_p} + \|L_{mn}(g - P_{mn})\|_{L_p} \leq \left(1 + \|L_{mn}\|_{C \rightarrow L_p}\right) \|g - P_{mn}\|_C = \\ &= \left(1 + \|L_{mn}\|_{C \rightarrow L_p}\right) E_{mn}(g) \leq (1 + c(p))H(g; \omega^{(l)})\omega^{(l)}\left(\frac{1}{m}, \frac{1}{n}\right). \end{aligned}$$

From this inequality proof of Theorem 6 follows.

Remark 1. If under the conditions of Theorems 1 - 4, 6 the partial derivatives of the approximated functions of orders P and q with respect to t and τ belong to the space H_ω (it means $x(t, \tau) \in H_\omega^{(p,q)}$), that the estimations in the mentioned theorems can be considerably improved, namely by value $\frac{1}{m^p} + \frac{1}{n^q}$. This conclusion follows directly from the inequalities [1, Remark 1]. For example, in this case the theorem which respects to Theorem 3, can be formulated by the way.

Theorem 7. Let $x(t, \tau) \in H_{\omega^{(1)}}^{(p,q)}$; $\omega^{(2)}(\delta_1, \delta_2)$ is such that $H_{\omega^{(1)}} \subset H_{\omega^{(2)}}$ and $\Omega_1^{(1)}(\delta)/\Omega_1^{(2)}(\delta)$, $\Omega_2^{(1)}(\delta)/\Omega_2^{(2)}(\delta)$ are increasing functions. Then the estimation is true:

$$\|x - L_{mn}x\|_{H_{\omega^{(2)}}} \leq c \ln m \ln n \left(\frac{1}{m^p} + \frac{1}{n^q} \right) \frac{\omega^{(1)}\left(\frac{1}{m}, \frac{1}{n}\right)}{\Omega_1^{(2)}\left(\frac{1}{m}\right) \Omega_2^{(2)}\left(\frac{1}{n}\right)} \|x^{(p,q)}\|_{H_{\omega^{(1)}}},$$

where the interpolational Lagrange polynomial is constructed with respect to the system of Fejér points at skeleton \mathcal{Y} .

References

1. Snizhko, N. Approximation of functions of two variables on the unit bicircle in generalized Hölder spaces [Електронний ресурс] / N. Snizhko // Modern problems in science. Abstracts of VIII International Scientific and Practical Conference. Prague, Czech Republic, 2020. – 577–582 p.p. – Available at: DOI: 10.46299/ISG.2020.II.VIII – URL: <https://isg-konf.com>
2. Тиман А.Ф. Теория приближения функций действительного переменного. – М.: ГИФМЛ, 1965. – 624 с.
3. Сніжко Н.В. Класифікація узагальнених просторів Гельдера функцій двох змінних // Вісник Київського університету. Сер. фіз.-мат. науки. – 1999. – Вип № 3. – С. 124 – 128.

СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО ЯК МАСШТАБНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ

Сушицька Наталія Валеріївна

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної політики
Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Полигач Христина Ігорівна

здобувач вищої освіти
Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Сучасний стан економічного розвитку України супроводжується поглибленням значної кількості соціальних проблем. Це, безумовно, накладає відбиток на стан основної ланки суспільства – сім'ю. Невирішені фінансові питання та матеріальне становище родин призвело до ще більшого розшарування суспільства і збільшення кількості дітей, позбавлених за певних причин батьківського піклування.

Наразі, все частіше ми стикаємось з таким поняттям як «соціальне сирітство», тобто, дітьми – сиротами, які через об'єктивні (трудова міграція, смерть батьків) та суб'єктивні (добровільне залишення немовлят, позбавлення батьківських прав) вимушені залишатися на самоті, без підтримки рідних.

Сам термін «соціальне сирітство» набув свого поширення у 50-ті роки ХХ століття, а його суть полягала у відчуженні та розриві зв'язків між батьками та дітьми, дефіциті поваги до дитини, її індивідуальності, незахищеності від певних проявів середовища[1].

Феномен соціального сирітства почав масштабно розповсюджуватись тоді, коли трудова імміграція охопила країну. Люди почали масово виїжджати за кордон на заробітки, залишаючи дітей на родичів або в гіршому випадку – на друзів. Батьки не могли проконтролювати стан та розвиток дитини, діти не відчували батьківську любов роками, а ті хто виховували дітей – не завжди робили це так як відповідає нормам.

У більшості випадків соціальне сирітство є результатом недостатньої уваги суспільства та компетентних у цьому питанні органів державної влади до соціальних проблем тих сімей, у яких є діти. З іншого боку, воно зумовлене прямим ухилянням або усуненням батьків від своїх обов'язків щодо неповнолітньої дитини[2].

Причин соціального сирітства дуже багато. Найбільш поширеними факторами, що були основними до повномасштабного вторгнення вважають: загибель батьків, алкоголізація населення України, низький рівень матеріального забезпечення сімей з дітьми, безвідповідальне ставлення батьків до виконання своїх обов'язків стосовно дітей, зловживання батьками наркотичними засобами, перебування батьків у місцях позбавлення волі, виїзд батьків закордон на

заробітки, зниження рівня моральності населення України, ослаблення сімейних устоїв.

Термін «соціальне сирітство» характеризує стан дитини, яка не перебуває в оточенні власної сім'ї по різних причинах. До таких можна віднести як добровільне залишення дітей батьками після народження або у будь-якому іншому віці, так і примусове позбавлення батьківських прав з ряду причин.

Проте, вже більше року деякі фактори видозмінені. До вище записаних можна додати: психічне порушення на фоні стресових ситуацій, жорстоке поводження з дітьми, загибель батьків під час нападу агресора, зникнення батьків безвісті або ж перебування їх в окупації та збільшення смертності населення.

Причини соціально сирітства можна поділити на зовнішні та внутрішні, де до зовнішніх причин появи дітей-сиріт відносять важке соціально-економічне становище в нашій державі. Безробіття, інфляція, міграція, воєнні конфлікти – це зовнішні обставини, що трансформують пріоритети суспільства і відповідно значно впливають на психологічний клімат сімей та їх благополуччя. Внутрішні причини формуються в середовищі сім'ї.

Брутман В. Н. виділяє такі причини соціального сирітства: моральноетичні (асоціальний спосіб життя батьків, різні види залежності, примушення дітей до жебракування, злочинні діяння батьків, різноманітні форми насильства, спрямованого на дітей); психологічні (суб'єктивні) – раннє або позашлюбне материнство; дисфункційність сім'ї (неповна, новоутворена, багатодітна, сім'я інвалідів), нездорова емоційна атмосфера в сім'ї, конфліктність її членів; медичні – наявність хвороби у батьків, що унеможливають виконання батьківських обов'язків[3].

Війна забрала багато. Вона торкнулась кожного, і кожному принесла біль. Певний відсоток людей у змозі потурбуватись про себе та забезпечити себе необхідним, проте є ті, хто цього зробити не можуть. До такої категорії населення відносять дітей-сиріт. На даному етапі життя – вони найбільш вразливі, саме тому соціальна допомога та їх забезпечення – це першочерговий фактор для формування майбутнього.

Соціальне сирітство – це проблема сьогодення. Після повномасштабного вторгнення агресора у нашу країну, безліч дітей залишились без батьків, без опіки та догляду. Їм залишається сподіватись лише на себе. Саме тому допомога держави та небайдужих – відіграє важливу роль у базовому функціонуванні цих дітей. Вкрай важливо реалізувати весь можливий потенціал соціальної сфери, для забезпечення, виховання та подальшої соціальної підтримки дітей-сиріт.

Такі діти не можуть залишатись в оточенні сім'ї та потребують захисту з боку держави. Отже, доходимо висновку, що соціальне сирітство – це масштабна проблема нашого часу. Подолати її одразу практично не можливо, саме тому найкращий спосіб покращити ситуацію – це попередження та профілактика.

Вирішення даної проблеми, або пом'якшення її наслідків можливо тільки шляхом спільної діяльності всіх державних і недержавних інституцій. Насамперед, законодавець повинен збільшити видатки з Державного бюджету на

утримання такої категорії дітей, органи місцевого самоврядування, Служби у справах дітей повинні взяти зобов'язання щодо соціально-побутових проблем дитини.

Відповідно до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [4] основними засадами державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування визначено: створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї, виховання та утримання дітей за принципом родинності, забезпечення пріоритету форм влаштування, захист майнових, житлових та інших прав та інтересів, належне матеріально-технічне забезпечення, створення належних умов для їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку, сприяння усиновленню дітей, створення системи заохочення та підтримки усиновлювачів, забезпечення соціально-правових гарантій, формування системи соціальної адаптації, забезпечення вільним вибором сфери професійної діяльності.

З огляду на вищезазначене актуальним залишається питання забезпечення ефективності діяльності суб'єктів соціальної роботи щодо раннього виявлення сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг, попередження вилучення дитини із сім'ї, зокрема розроблення комплексних соціальних послуг для цієї категорії сімей та впровадження нових технологій соціальної роботи з ними. Це підкреслює необхідність психологічної підготовки учасників соціальної роботи та робить актуальним вдосконалення соціальнопсихологічного механізму профілактики соціального сирітства[5].

На нашу думку, найбільш перспективна профілактика соціального сирітства – це формування бази сімейних цінностей у молоді. Включаючи розвиток гармонії у стосунках, піклування про старших, вірність та відповідальність за свої вчинки та інших членів сім'ї. Профілактика соціального сирітства може бути психологічною, медичною, педагогічною та соціально-педагогічною, а також соціальною, яка створює необхідні умови для більш успішного проведення інших видів профілактики.

Також процес усиновлення дитини – це один із найбільш дієвих способів вплинути на рівень життя сиріт. Саме тому, я вважаємо, найімовірніше важливим внесення у суспільство ідею та розуміння необхідності усиновлення дітей. Усвідомлення що це героїчно, похвально та разом із тим це порятунок дитячого життя.

Список літератури

1. Чернописька Х. В. «Концептуалізація понять «соціальне сирітство» та «соціальні сироти» в науковому дискурсі. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 3/4 (27/28)*. 2015. С.84-89
2. Кальченко Л. В. Соціальне сирітство та його превенція в територіальній громаді міста: міжвідомча взаємодія суб'єктів громади. *Освіта та педагогічна наука*. 2018. № 1. С. 53-65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/OsDon_2018_1_7

3. Брутман В. Н. Причини соціального сирітства. *Соціальна робота*. 1994. №5. С.11 – 12.
4. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 6, ст.147). Остан. зміни № 2462-VIII від 19.06.2018 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2342-15>
5. Лопатченко І. М. Механізми реалізації державної політики профілактики соціального сирітства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 8. С. 131–135.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ПРОЦЕСІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Гайдюк Артем,
здобувач вищої освіти
ступеня бакалавр
Горлівський інститут іноземних мов
Донбаський державний педагогічний університет

У психології – дитячій та педагогічній, одне з центральних місць посідає проблема психологічних особливостей молодших школярів.

Межі молодшого шкільного віку, що збігаються з періодом навчання у початковій школі, встановлюються нині з 6-7 до 9-10 років.

Початок навчання у школі веде до корінної зміни соціальної ситуації розвитку дитини. Вона стає «суспільним» суб'єктом і має тепер соціально значущі обов'язки, за виконання яких отримує суспільну оцінку. Протягом молодшого шкільного віку починає складатися новий тип відносин з оточенням. Безумовний авторитет дорослого поступово втрачається і до кінця молодшого шкільного віку дедалі більше значення для дитини починають набувати однолітки, зростає роль дитячої спільноти.

Провідною у молодшому шкільному віці стає навчальна діяльність. Вона визначає найважливіші зміни, що відбуваються у розвитку психіки дітей на цьому етапі. У рамках навчальної діяльності складаються психологічні новоутворення, що характеризують найбільш значущі досягнення у розвитку молодших школярів та є фундаментом, що забезпечує розвиток на наступному віковому етапі. Поступово мотивація до навчальної діяльності, така сильна в першому класі, починає знижуватися. Це пов'язано з втратою інтересу до навчання і з тим, що у дитини вже є завойована суспільна позиція їй нічого досягати.

Для того, щоб цього не відбувалося в навчальній діяльності, необхідно надати нову особисто значиму мотивацію. Провідна роль навчальної діяльності в процесі розвитку дитини не виключає того, що молодший школяр активно включений і в інші види діяльності, в ході яких удосконалюються та закріплюються нові досягнення.

У молодшому шкільному віці пам'ять, як й інші психічні процеси, зазнає істотних змін. Вікові особливості пам'яті у цьому віці розвиваються під впливом навчання. Посилюється роль та питома вага словесно-логічного, смислового запам'ятовування та розвивається можливість свідомо керувати своєю пам'яттю та регулювати її прояви. У зв'язку з віковим відносним переважанням діяльності першої сигнальної системи у молодших школярів розвиненіша наочно-образна пам'ять, ніж словесно-логічна. Вони краще, швидше запам'ятовують і міцніше зберігають у пам'яті конкретні відомості, події, особи, предмети, факти, ніж

визначення, описи, пояснення. Молодші школярі схильні до механічного запам'ятовування без усвідомлення смислових зв'язків усередині матеріалу, що запам'ятовується. До 9-10 років діти стають здатними досить довго зберігати увагу та виконувати довільно задану програму дій. Суть їх полягає в тому, що пам'ять дитини поступово набуває рис довільності, стаючи свідомо регульованою та опосередкованою. Молодший шкільний вік є сензитивним для становлення вищих форм довільного запам'ятовування, тому цілеспрямована робота з опанування мнемічною діяльністю є в цей період найбільш ефективною.

Складність виділення головного, істотного виразно проявляється в одному з основних видів навчальної діяльності школяра – у переказі тексту. Короткий переказ дається дітям набагато складніше, ніж докладний. Розповіді коротко – це означає виділити основне, відокремити його від деталей, саме цього діти не вміють. Зазначені особливості мисленнєвої діяльності дітей є причинами неуспішності певної частини учнів.

Невміння подолати труднощі у навчанні, що виникають при цьому, призводять іноді до відмови від активної розумової роботи. Учні починають використовувати різні неадекватні прийоми та способи виконання навчальних завдань, які психологи називають «обхідними шляхами», до них належить механічне заучування матеріалу без його розуміння. Діти відтворюють текст майже напам'ять, дослівно, але при цьому не можуть відповісти на запитання щодо тексту. Ще один обхідний шлях – виконання нового завдання тим самим способом, яким виконувалося якесь завдання раніше. Крім цього, учні з вадами розумового процесу при усній відповіді користуються підказкою, намагаються списати у товаришів і ін.

У цьому віці відбувається поява й іншого важливого новоутворення – довільної поведінки. Дитина стає самостійною, сама вибирає, як їй діяти у певних ситуаціях. В основі цього виду поведінки лежать моральні мотиви, які у цьому віці. Дитина вбирає у себе моральні цінності, намагається дотримуватися певних правил і законам (рекомендація: читати та аналізувати з дитиною героїв та його вчинки). Часто це з егоїстичними мотивами, і бажаннями бути схваленим дорослим чи зміцнити свою особистісну позицію групи однолітків. Тобто їхня поведінка так чи інакше пов'язана з основним мотивом, який домінує у цьому віці – мотивом досягнення успіху. Іноді трапляється інший вид цього мотиву – мотив уникнення невдачі.

З формуванням у молодших школярів довільної поведінки тісно пов'язані такі новоутворення, як планування результатів дії та рефлексія. Дитина здатна оцінити свій вчинок з погляду його результатів і тим самим змінити свою поведінку, спланувати її відповідним чином. З'являється смислово-орієнтовна основа у вчинках, це тісно пов'язане з диференційованістю внутрішнього та зовнішнього життя. Дитина здатна подолати в собі свої бажання, якщо результат їх виконання не відповідатиме певним нормам або не призведе до поставленої мети.

Важливою стороною внутрішнього життя дитини стає її смислове орієнтування у своїх діях. Це пов'язано з переживаннями дитини щодо страху

зміни відносини з оточенням. Вона боїться втратити свою значущість у їхніх очах. Дитина починає активно розмірковувати щодо своїх дій, приховувати свої переживання. Зовні дитина не така, як внутрішньо. Саме ці зміни в особистості дитини часто призводять до виплескування емоцій на дорослих, бажанням зробити те, що хочеться, до вередування. «Негативний зміст цього віку проявляється насамперед у порушенні психічної рівноваги, у нестійкості волі, настрою тощо» [1].

Розвиток особистості молодшого школяра залежить від шкільної успішності, оцінки дитини дорослими. Дитина в цьому віці дуже сильно схильна до зовнішнього впливу. Для того, щоб становлення особистості дитини йшло найбільш продуктивно, важлива увага та оцінка дорослого. «Емоційно-оцінне ставлення дорослого до вчинків дитини визначає розвиток її моральних почуттів, індивідуального відповідального ставлення до правил, з якими він знайомиться в житті» [2].

Саме в цьому віці дитина переживає свою унікальність, вона усвідомлює себе особистістю, прагне досконалості. Це знаходить своє відображення у всіх сферах життя дитини, у тому числі у взаємовідносинах з однолітками. Діти знаходять нові групові форми активності, занять. Вони намагаються спочатку поводити себе так як заведено в цій групі, підкоряючись законам та правилам. Потім починається прагнення до лідерства, до переваги серед однолітків. У цьому віці дружні стосунки інтенсивніші, але менш міцні. Діти навчаються вмінню набувати друзів та знаходити спільну мову з різними дітьми.

Діти прагнуть вдосконалення навичок тих видів діяльності, які прийняті і цінуються в привабливій для нього компанії, щоб виділитися в її середовищі, досягти успіху.

Отже, молодший шкільний вік є найвідповідальнішим етапом шкільного дитинства. Основні досягнення цього віку обумовлені провідним характером навчальної діяльності і є багато в чому визначальними для наступних років навчання: до кінця молодшого шкільного віку дитина повинна хотіти вчитися, вміти вчитися та вірити у свої сили. Повноцінне проживання цього віку, його позитивні набуття є необхідною підставою, на якій вибудовується подальший розвиток дитини як активного суб'єкта знань та діяльності.

Список літератури

1. Бітянова М.Р. Дитина у школі: технології розвитку. Київ. Главник, 2007. 144 с.
2. Давидов В.В. Молодший шкільний вік як особливий період в житті дитини. Вікова і педагогічна психологія. Харків: Академія, 2003. 368 с.
3. Максименко С.Д., Папуча М.В. Психологія особистості. К. : Видавництво ТОВ «КММ», 2007. 296 с.

ВИЯВЛЕННЯ ВПЛИВУ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ

Мамотенко Алла Віталіївна

Кандидат біологічних наук, старший викладач кафедри анатомії і фізіології людини імені Я.Р. Синельникова ХНПУ імені Г.С. Сковороди

Березіна Ірина Володимирівна

Спеціаліст вищої категорії, учитель-методист Харківської гімназії №12 Харківської міської ради Харківської області

Сьогодні, майже щодня, у світі виникають нові професії, про які ще 10 років назад людство навіть не здогадувалося. А є такі, що, ймовірно, скоро з'являться. Наприклад: сіті-фермер, дизайнер емоцій, проектувальник особистої безпеки, ІТ-генетик, менеджер космотуризму, програмувальник електронних «рецептів» одягу, дизайнер віртуальних світів, тренер з майнд-фітнесу та творчих станів [1]. Розвиток інтернету, його проникнення у всі сфери людської життєдіяльності вимагає від суспільства змін у освіті, професійних компетентностях, аналізу актуальності обраної професії [2]. Зазначені зміни, насамперед, обумовлені як реформуванням системи соціальних сфер взагалі, так і реформуванням освіти зокрема.

У сучасній українській соціально-політичній сфері постало гостре, нагальне питання трансформації системи загальної середньої освіти, з метою створення умов для професійного самовизначення молоді. Адже, професійне самовизначення дівчат та хлопців має спиратися не на життєвий досвід та запити батьків, учителів, однолітків, а на запити держави, суспільства, світу [3, 4]. Тому, можемо стверджувати, що важливою є адекватна психологічна підготовленість до свідомого вибору професії, яка передбачає обов'язкове дотримання гендерних особливостей праці.

Враховуючи вище зазначене, можна стверджувати, що питання професійного самовизначення знаходиться у постійному колі наукових інтересів як вітчизняних так і закордонних дослідників, але, нажаль, вплив гендеру, як домінуючого фактору при професійному виборі сучасних підлітків вивчено не достатньо. Кількість сучасних українських наукових публікацій у цьому напрямку, взагалі, незначна.

Мета роботи полягала у теоретичному дослідженні проблеми професійного самовизначення підлітків та експериментальній перевірці впливу гендеру, як одного із факторів професійного самовизначення сучасних підлітків.

З метою визначення факторів впливу на професійне самовизначення підлітків нами було проведено пілотне опитування на базі Харківської гімназії №12 Харківської міської ради Харківської області. У дослідженні взяли участь підлітки 13-17 років загальною кількістю респондентів 102 особи.

Діагностика психологічної статі (гендеру) та визначення ступіня андрогінності, маскулінності й фемінінності особистості здійснено за опитувальником Сандри Бем [5]. Респонденти надали відповіді у форматі «так» чи «ні» на 60 пунктів. Кожне із запитань опитувальника належало до певної шкали: фемінінності, маскулінності, андрогінності. Вираховували суму балів у кожній шкалі та ділили на 20. Та шкала, показник якої домінував за сумою балів і характеризувала гендер. Розраховували основний індекс за формулою [1]

$$IS=(F-M)\cdot 2,322 \quad (1)$$

де F – показник фемінінності, M – показник маскулінності. У подальшому, за показниками індексу IS виявляли категорію гендеру [5].

У подальшому, серед 57 хлопців і 75 дівчат (загалом 132 підлітки) з різним гендером проведено оцінку їхніх професійних схильностей за диференційно-діагностичним опитувальником Є. Клімова [6]. Загалом, Є. Клімов виділяє 5 психотипів особистості: Людина – природа (ЛП), Людина – Людина (ЛЛ), Людина – Художній обра (ЛХО), Людина – Знакова система (ЛЗС) та Людина – Техніка (ЛТ) [7, 8]. За даним опитувальником схильності респондентів до різного роду професій виявляли методом обчислення особистісного психотипу. Аналіз результатів та їхнє обчислення здійснено за допомогою програми Microsoft Excel.

У ході дослідження, при з'ясуванні фактичного стану професійного самовизначення підлітків за результатами пілотного опитування з'ясовано, що 68% респондентів ще не визначилися з майбутньою професією. Ймовірно, причинами таких отриманих результатів є брак інформації, відсутність системи профорієнтації, скорочення в найближчому майбутньому кількості робочих місць з обраної спеціальності, тощо. Загалом, хлопці більш сміливі та швидкі у своєму виборі, в той час, як дівчата багато зважують, є багато обставин, за які вони відчувають відповідальність при ухваленні рішень.

При аналізі відмінностей у факторах впливу на професійне самовизначення у дівчат та хлопців з'ясовано, що для хлопців, насамперед, має вплив думка батьків, дівчата ж, у порівнянні з ними, є більш незалежними у власному виборі. Слід зазначити, що хлопці більше зважають на свої здібності та професійні плани, ніж дівчата. Дівчат більше цікавить конкретний результат у вигляді заробітної платні. Тобто, у досліджуваних підлітків, спостерігається відмінність у факторах впливу на професійне самовизначення в залежності від гендеру.

Під час дослідження з'ясовано, що респонденти виявили ознаки усіх трьох категорій гендерної ідентичності. Але пріоритетною категорією для дівчат і хлопців є андрогінність, 71% та 66% відповідно.

Ймовірно, це пов'язано з необхідністю поєднувати в собі риси маскулінності та фемінінності, щоб гармонійно та успішно функціонувати у різних сферах суспільного життя сучасним чоловікові та жінці.

Дослідження схильностей до зайнятості в певній сфері професійної діяльності за методикою Є. Клімова з урахуванням гендеру, дає можливість констатувати той факт, що підлітки розрізняють «чоловічі» та «жіночі» спеціальності, і це має вплив на їх професійний вибір. Так, за результатами даної

методики, дівчата виявилися більш схильними обирати професії, яким притаманні жіночі риси, хлопці – яким властиві чоловічі (Рис.1).

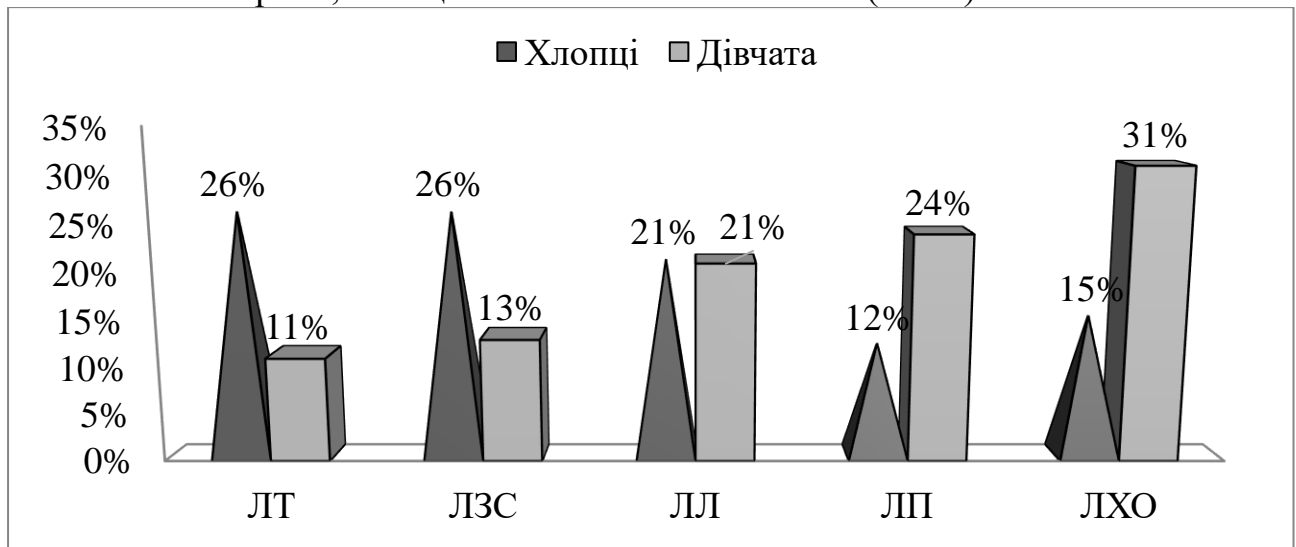


Рисунок 1 – Розподіл дівчат та хлопців за психотипом

Відповідно до отриманих результатів, хлопці є більш спрямованими на технічні спеціальності та професії, пов'язані з проведенням обчислень, цифровими та буквеними знаками. Той факт, що даною зайнятістю в більшості цікавляться представники чоловічої статі, підкреслює твердження гендерних стереотипів про наявність у чоловіків, так званого, «математичного та інструментального складу розуму». Дівчата схильні більше обирати творчі спеціальності та спеціальності пов'язані з природою. Переважання інтересу даним видом діяльності у жінок підкреслює факт емоційності та інтуїтивності жіночого мислення. Але і дівчата, і хлопці віддають перевагу професіям, що припускають взаємодію з людиною, спілкуванню.

Щодо якісних проявів означених шкал відповідно до гендерної приналежності, було виявлено той факт, що маскулінні дівчата виявляють інтерес до професій «людина-знакова система» більше ніж андрогінні жінки. В свою чергу, фемінні хлопці мають інтерес до професійної області «людина-художній образ», хоча андрогінні хлопці цікавляться цим напрямом менше і віддають перевагу професіям типу «людина-техніка» та «людина-знакова система».

Показники також свідчать про те, що маскулінні жінки зацікавлені переважно професіями, що більшою мірою відповідають середньому представнику чоловічої статі. Натомість фемінні чоловіки надають перевагу професіям, пов'язаних з творчістю, що відповідає, за гендерними стереотипами, інтересам середньої жінки. Андрогінні чоловіки переважно цікавляться професіями типу «людина-техніка» та «людина-знакова система», що відповідає сучасним соціальним уявленням про зайнятість чоловіка. В свою чергу, андрогінні жінки надають перевагу професійним сферам, таким як «людина-людина», «людина-природа» та «людина-художній образ», що відображає суспільні міркування про професійну приналежність жінки.

Отже, отримані результати дають можливість констатувати той факт, що приналежність людини до певної психологічної статі обумовлює професійний інтерес її представника. Тобто, отримані дані підтверджують наявність гендерного стереотипу у опитуваних підлітків щодо професійної приналежності. Загалом, результати дослідження можуть бути використані у роботі закладів загальної середньої освіти під час просвітницької діяльності для усвідомленого вибору професії підлітками, що в свою чергу призведе до зменшення проявів гендерної сегрегації на ринку праці.

Список літератури

1. Майбутнє вже сьогодні. 12 професій, які скоро з'являться! URL: <https://znoclub.com/mova-ta-literatura/1071-majbutne-vzhe-sogodni-12-profesij-yaki-skoro-z-yavlyatsya.html>.
2. Luan H., Geczy P., Lai H., Gobert J., Yang S. J., Ogata H., ... & Tsai C. C.. Challenges and future directions of big data and artificial intelligence in education. *Frontiers in psychology*. 2020, No.11. 580820.
3. Брошовян І. М. Соціальні очікування осіб юнацького віку щодо бажаної професії : кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр». Херсон : ХДУ, 2020. 50 с.
4. Комісова Т. Є., Мамотенко А. В., Коваленко Л. П. та ін. Вікова анатомія та фізіологія людини : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. до курсу "Вікова анатомія та фізіологія людини". Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків : ФОП Петров В. В., 2021. 111 с.
5. Методика «Маскулінність-Фемінність» (С. Бем). URL: <http://www.um.co.ua/10/10-11/10-115779.html>
6. Ошуркевич Н. Генеза та сутнісний зміст професійного самовизначення особистості. Педагогічний процес: теорія і практика. 2018. № 4. С. 43–49.
7. Тест на визначення типу майбутньої професії Методика визначення типу професії Є. Клімова. URL: <https://naurok.com.ua/test/test-na-viznachennya-tipu-maybutno-profesi-metodika-viznachennya-tipu-profesi-klimova-1278146.html>.
8. Іонов І. А. та ін. Фізіологія вищої нервової діяльності (ВНД) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. до лаб. занять з курсу «Фізіологія ВНД». Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків : ФОП Петров В. В., 2017. 143 с.

КЛАСИФІКАЦІЯ ГЕЙМЕРІВ ЗА КРИТЕРІЄМ МОТИВАЦІЇ

Талібов Олексій,
здобувач вищої освіти
ступеня бакалавр
Горлівський інститут іноземних мов
ДВНЗ ДДПУ

Ігрова діяльність, що опосередкована комп'ютерами та Інтернетом є предметом психологічних досліджень протягом кількох десятиліть. Одна з найбільш значущих змін, що відбулися за цей час з відеоіграми – це поява онлайн-ігор, які розраховані на багато користувачів, що підтримують одночасну спільну гру сотень гравців.

В Україні аудиторія відеоігор постійно зростає і вже перевищила 25 мільйонів людей. У зв'язку з цим часто виникає стурбованість можливими негативними наслідками захоплення комп'ютерними іграми (залежність, зростання агресивності та імпульсивності у так званих геймерів та ін.).

Мотиваційно-сміслова сфера гравців при цьому залишається порівняно маловивченою, але більшість вчених погоджуються, що комп'ютерна ігрова діяльність полімотивована [4].

При цьому вже в ранніх психологічних дослідженнях мотивація комп'ютерної гри розглядалася як один з факторів, що визначають її психологічний вплив.

Спроби дослідити мотивацію геймінгу та, зокрема, отримати факторні моделі мотивації гравців робилися неодноразово і породили багато мотиваційних моделей та класифікацій геймерів. Яскравим прикладом є класифікація Річарда Бартла. Піонер мотиваційного підходу до комп'ютерних ігор Р. Бартл припускав, що мотиви особистості виявляються у стилі гри. Р. Бартл виділив чотири типи гравців за ведучою мотивацією: кар'єристи (achievers), дослідники (explorers), соціальні гравці (socializers) та вбивці (killers). Кар'єристи прагнуть досягти найвищих значень різних ігрових статистик, дослідники прагнуть максимально розкрити наповнення ігрового світу, соціальні гравці прагнуть здійснювати максимум взаємодій з іншими гравцями у світі гри, а вбивці просто руйнують, вбивають решту [2].

Але це суто емпірична модель, заснована на спостереженнях, і спроби її перевірити були зроблені значно пізніше, коли на Бартловські типи американцем Ніком Йі був створений опитувальник з 40 питань, випробуваний на великій вибірці гравців у MMORPG (масові багатоосібні рольові онлайн-ігри).

Н. Йі займається проблемою ігрової мотивації з початку двохтисячних років, в той час він працював у Стенфордському університеті і накопичив великий досвід дослідження цієї теми та багату емпірику. Розпочавши свої дослідження гравців з аудиторії всесвітньо відомої та популярної гри World of Warcraft, Йі

створив свою модель на даних авторського опитувальника ігрової мотивації, який він проводив із гравцями у цю гру.

Дослідницький факторний аналіз виявив п'ятифакторну модель мотивації користувачів: «Досягнення, взаємини, занурення, ескапізм та маніпуляція», що ілюструють багатогранну привабливість цих онлайн-середовищ. Гравці чоловічої статі були значно схильні до того, щоб бути зумовленими факторами досягнення та маніпулювання, тоді як жінки-гравці були більш схильні до впливу фактора «взаємини». Крім того, дані вказують на те, що користувачі сформували значні відносини та характерні емоційні переживання, а також реальні навички лідерства у цих віртуальних середовищах. MMORPG – це не просто розвага для підлітків, а цінне місце для проведення досліджень та платформа, де мільйони користувачів взаємодіють та співпрацюють з використанням 3D-аватарів у реальному часі на щоденній основі [6].

Нік Йі також припустив, що хардкорні (затяті, дуже багато граючі – на сленгу самих геймерів) гравці – це переважно молоді люди, які можуть страждати від емоційних проблем або мати низький рівень самооцінки та самоповаги.

Однак дослідження Йі тривали, і в даний час його мотиваційна модель містить 6 факторів, кожен з яких включає в свою чергу по 2 субфактори. Шість факторів, шість основних ігрових мотивів, що входять до мотиваційної моделі Йі: дія (Action), взаємодія (Social), майстерність (Mastery), досягнення (Achievement), занурення (Immersion) та креативність (Creativity). Кожен гравець, що заповнює опитувальник ігрової мотивації Ніка Йі, отримує як результат профіль зі ступенем виразності кожного з цих шести факторів, а також додатковий (вторинний) профіль, де в кожному з цих факторів виділяється по два субфактори.

Так, фактор «дія» включає субфактори «руйнування» (Destruction) і «збудження» (Excitement); фактор «взаємодія» включає субфактори «змагання» (Competition) і «об'єднання» (Community); фактор «майстерність» включає субфактори «виклик» (Challenge) і «стратегія» (Strategy); фактор «досягнення» включає субфактори «завершення» (Completion) і «сила, влада» (Power); фактор «занурення» включає субфактори «фантазія» (Fantasy) і «сюжет» (Story); фактор «креативність» включає субфактори «дизайн» (Design) і «дослідження» (Discovery).

Модель ігрової мотивації Ніка Йі гнучкіша, ніж типологія Бартла, і дозволяє складати індивідуальні мотиваційні профілі геймерів, а також встановлювати зв'язки з іншими психологічними та демографічними характеристиками. Так, наприклад, встановлено зв'язок мотивації ескапізму (фактор мотивації занурення) та мотивації розвитку персонажа (мотивації досягнення) з ігровою залежністю, встановлена міжстатева та вікова специфіка мотивації онлайн-геймерів [6].

Поряд із моделлю ігрової мотивації Ніка Йі, дослідження мотивації гравців у комп'ютерні ігри часто спираються на теорію досвіду потоку Михая Чиксентміхайї. Виникнення в процесі гри «досвіду потоку» особливого стану задоволеності, що виникає при зануренні в будь-яку діяльність, пов'язану з

втратою почуття часу та свого Я, відчуттям контролю за своїми діями та сприйняттям процесу діяльності як нагороди, неодноразово досліджувалося психологами [4], у тому числі в контексті виникнення залежності від відеоігор, проте висновки щодо відеоігор досі є предметом дискусій [1].

Все частіше для опису ігрової мотивації застосовується теорія самодетермінації Едварда Десі та Річарда Райана, яка була покладена в основу моделей ігрової мотивації PENS [5] та GAMS); PENS (Player Experience of Need Satisfaction, – Досвід гравця в задоволенні потреб) фокусується на переживанні у внутрішньо ігровому досвіді гравця почуття компетентності, автономії, ефекту присутності та інтуїтивності ігрового управління. Ця модель базується на міні-теорії когнітивної оцінки, що описує вплив зовнішніх факторів на внутрішню мотивацію суб'єкта. Опитувальник GAMS більшою мірою фокусується на різних формах зовнішньої мотивації гравців у комп'ютерні ігри. Обидві ці методики співвідносилися з різними версіями моделей ігрової мотивації, що, з одного боку, вказує на значущість його робіт у цій галузі, а з іншого – дозволяє використовувати ці моделі для валідазації української версії опитувальника Йі.

Список літератури

1. Andrade M. J., & Pontes, H. M. (2017). A brief update on videogame play and flow experience: From addiction to healthy gaming. *Mental Health and Addiction Research Journal*, 2(1), 1–3. URL : <https://doi.org/10.15761/MHAR.1000127>
2. Bartle R. Hearts, clubs, diamonds, spades: Players who suit MUDs. *The Journal of Virtual Environments*, 1. URL : <https://mud.co.uk/richard/hclds.htm>
3. Lafrenière M.-A. K., Verner-Filion, J., & Vallerand, R. J. (2012). Development and validation of the Gaming Motivation Scale (GAMS). *Personality and Individual Differences*, 53(7), 827–831. URL : <https://doi.org/10.1016/j.paid>.
4. Olson C. K. Children's motivations for video game play in the context of normal development. *Review of General Psychology*, 14(2), 180-187. URL : <https://doi.org/10.1037/a0018984>
5. Ryan R. M., Rigby C. S., & Przybylski, A. The motivational pull of video games: A self-determination theory approach. *Motivation and Emotion*, 30(4), 347-363. URL : <https://doi.org/10.1007/s11031-006-9051-8>
6. Yee N. (2006). Motivations for play in online games. *CyberPsychology & Behavior*, 9(6), 772-775. URL : <https://doi.org/10.1089/cpb.2006.9.772>

ДІАГНОСТИКА ТА КОРЕКЦІЯ ДЕЗАДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Туриніна Олена Леонтіївна,
канд. психол. наук, професор

Поспішна Тетяна Олексіївна,
студентка
Міжрегіональна Академія управління персоналом,
м. Київ, Україна

У сучасній психологічній літературі сутність і природа шкільної дезадаптації, розглядається достатньо широко і різноманітно. Це зумовлено тим, що даний феномен є предметом дослідження не тільки психологів, але й інших фахівців різних галузей наукових знань.

Дану проблемою у психологічній науці розглядали такі вчені: І.І.Ліхницька, О.В.Новікова, С.С.Полтирев та ін. Проблеми психологічної адаптації в українській віковій та педагогічній психології, перевага в її пізнанні віддається окремим ознакам, наприклад, втомі (М. В. Антропова, О.Г.Хрипкова), емоційно-вольовій сфері (Л.Г.Дикая, Б.І.Додонов, О.Я.Чебикін, та ін.), працездатності (Л.М.Аболін, Б.І.Кочубей).

Дуже актуальним на сучасному етапі є проблема системного дослідження психологічного пристосування до різноманітних умов шкільного життя першокласників (Н.І. Гуткіна, В.В. Давидов, В.М. Петрунec, Л.М. Таран, Булах І.С., Сабанадзе І.О. та ін.).

Здійснений аналіз літературних джерел [1;2;3;4] показав, що психологічна адаптація до навчання у школі, вимагає мобілізації всіх психічних і психофізіологічних можливостей першокласника з метою освоєння знань та практичних навичок, пристосування до іншого способу життя, віднайдення власної позиції серед ровесників, побудови сприйнятливих взаємин з педагогом. Більшість вчених довели, що змінення психічних функцій першокласника на початковій фазі процесу учіння, детермінують процес пристосування його до школи.

Результати теоретичного аналізу праць вчених показали, що емоції за своєю сутністю характеризують ставлення дитини до навколишнього середовища. При цьому такі функції емоцій як регулятивна, комутативна та інші мають досить велике значення для психологічної адаптації дитини і по суті можуть характеризувати емоційний рівень цих функцій.

Визначено, що психологічна адаптація дітей до школи може розглядатися на рівні психологічних механізмів та дидактичних умов емоційної регуляції навчальної діяльності. Врахування останніх дає змогу більш конструктивно

підійти до аналізу та моделювання психолого-педагогічних умов пристосування першокласника до учіння.

В цілому результати дослідження теоретичних аспектів даної проблеми потверджують, що психічну адаптацію можна визначити як процес встановлення оптимальної відповідності особистості та оточення у ході здійснення притаманної людині діяльності, яка дозволяє задовольняти актуальні потреби і реалізовувати пов'язані з ними значущі цілі (зберігаючи при цьому психічне і фізичне здоров'я), забезпечуючи в той же час відповідність психічної діяльності людини та її поведінки вимогам середовища [4; 5; 6].

Психологічні особливості пристосування першокласника до учіння мають взаємозв'язок з формуванням пізнавальних процесів, комунікативних, мотиваційних та вольових якостей учнів. []Тобто можна стверджувати, що певний рівень розвитку зазначених властивостей особистості забезпечує відповідний рівень адаптації до школи. Визначення цього рівня розвитку перед включенням дитини до навчального процесу має велике значення для організації адекватного навчально-виховного процесу.

Аналіз наукових джерел [2; 3; 4] дозволив визначити основні фактори дезадаптації в молодших школярів, а саме: труднощі у готовності до навчання; соціально-педагогічна запущеність; тиск з боку батьків; стан психічного здоров'я; деформація окремих психічних функцій і пізнавальних процесів; порушення формування так званих шкільних навичок (дислексія, дисграфія, дискалькулія); порушення рухів; емоційні розлади.

Проаналізовано методи дослідження діагностики дезадаптації першокласників. До таких методів було віднесено спостереження, бесіда, анкетування, вивчення рівня психічного розвитку, спонування до учіння (як за допомогою проєктивних методик, так і тестових), аналіз продуктів діяльності учнів(зошитів з письма та математики, альбоми з малювання тощо) [6].

Визначено сукупність існуючих методик, які пропонуються іншими дослідниками для вивчення дезадаптивності першокласників. Сформовано комплекс методик для проведення емпіричного дослідження особливостей дезадаптивності першокласників.

У межах емпіричного дослідження особливостей дезадаптивності учнів перших класів проводилось :

- спостереження за учнівським колективом (вересень-жовтень);
- вивчення документації (особових справ, медичних карток)(вересень);
- бесіди з вчителями (вересень-жовтень);
- бесіди з батьками (вересень-жовтень);
- дослідження психічного розвитку учнів, мотивації навчання та адаптації(друга половина жовтня);
- аналіз продуктів діяльності учнів(друга половина жовтня);
- бесіди з учнями (вересень-жовтень);
- анкетування батьків(друга половина жовтня);

Дослідження відбувалось на базі Опорного закладу освіти Кожанського ліцею - гімназії з початковою школою та дошкільним відділенням Кожанської селищної ради Фастівського району Київської області серед учнів перших класів. Було обстежено 34 учні: тобто два перших класи.

За даними нашого дослідження, про недостатню сформованість шкільної мотивації можна говорити у 41,2% випадків (тобто 14 учнів з 34), у інших 58,2% (20 учнів) – більш чітко уявлення щодо даного питання. Зважаючи на це, лише у частини учнів можливо визначити домінуючий мотив. Найчастіше зустрічаються мотиви у таких парах: навчальний із соціальним або оцінка з ігровим.

При дослідженні уваги були використані наступні методики: “Тест переплетених ліній”, “Коректурна проба”, “Чорно-білі таблиці Шульте-Горбова”, “Знайди відмінності”.

Всього 15 учнів із обстежених показали високий рівень розвитку уваги, 10 - середній, 9 – низький.

При дослідження особливостей мислення застосовувались методики: “Що тут зайве?”, методика узагальнення мислення у першокласників, “Зміна іменників за числом”, “Підбір антонімів”.

Результати дослідження показали, що всього 14 учнів із обстежених мають високий рівень розвитку уваги, 14 - середній, 6 – низький.

Провівши аналіз зошитів, прописів учнів, було виявлено, що на даний момент ще не можна говорити про значне відставання, проте рівень успішності дітей різний:

- письмо: 13 учнів - низький рівень; 7 – високий; інші – середній;
- математика: 13 учнів - низький рівень; 10 – високий; інші – середній;
- читання: 13 учнів - низький рівень; 10 – високий; інші – середній.

В кожному класі була виявлена різна картина успішності: при однаковій кількості учнів(по 17 учнів у класі), в 1-А класі 9 учнів мають низький рівень оволодіння навиками письма, математики та читання, а в паралельному 1-Б таких учнів 4. При цьому дисципліна в 1-А класі набагато вища ніж в 1-Б. При аналізі малюнків дітей було помічено, що в малюнках більшості дітей 1-А класу переважають темні кольори, в той час як у дітей 1-Б класу – яскраві. Таким чином визначено, що особистість вчителя має велике значення в успішності адаптації дітей до школи.

Спостереження за проведенням уроку показало, один вчитель дотримується більш демократичного стилю спілкування, тоді як інший – жорсткого авторитарного, що сприяє більшому розкриттю і легшій адаптації в одному класі та замкнутості й ускладненій адаптації в іншому.

При аналізі проєктивної методики “Школа тварин” були надзвичайно помітними вище перераховані фактори. Більшість малюнків зображено в нижній половині аркуша. Вчитель найчастіше зображається в ролі лисиці або змії. Тварина-вчитель частіше зображена значно більшого розміру ніж всі інші тварини.

Нами були проведені бесіди з учителями щодо поведінки, успішності, адаптації кожного учня класу. На думку вчителів 6 учнів мають високий рівень адаптації(по 3 учні в кожному класі), 11 – мають проблеми в адаптації (1-А клас – 7 і 4 – 1-Б). Оцінка адаптованості учнів першого класу до школи на 90% підтвердилась нашими дослідженнями.

Отже, результати емпіричного дослідження дозволило визначити дітей, які мають проблеми адаптації до школи. Їх виявилось виявилось 13, 3 з яких мають високий рівень розвитку психічних процесів, але не сформовану мотивацію до навчання(у них переважає ігра), низький рівень довільності поведінки. Інші 2 – недостатньо розвинені комунікативні навички. 3 - не готові до навчання в школі. Ще у 4-х відзначено недостатній розвиток психічних процесів. До дезадаптованих ми відносимо 8 з них (інші мають низький рівень адаптації).

По три учні в кожному класі визначено дітей з високим рівнем розвитку.

Виходячи з даних дослідження визначено 4 основних напрямки корекції труднощів у адаптації:

- 1) формування спонукальної сфери учнів та довільності поведінки;
- 2) формування пізнавальних процесів (в цілому);
- 3) розвиток уваги;
- 4) подолання труднощів у спілкуванні, невпевненості, тривожності першокласників.

На основі цього було розроблено систему діяльності психолога з виявлення учнів, що мають проблеми в адаптації та заходи впливу психолога щодо подолання дезадаптації.

Корекційна робота психолога включала наступні етапи:

1. діагностичний;
2. індивідуальні бесіди з учнем;
3. індивідуальні бесіди з батьками, вчителями задля збору інформації щодо дитини;
4. корекційні заняття:
 - індивідуальні;
 - групові;
 - індивідуально-групові, тобто змішані.

Виходячи з даних нашого дослідження до першої групи (тобто заняття з розвитку пізнавальних процесів), ми віднесли 7 учнів: 4 дівчинки й 3 хлопчики. Рівень розвитку пізнавальних процесів у них не однаковий. Ці заняття проводились раз на тиждень протягом двох місяців: листопад – грудень. Кожне заняття тривало 45-50 хвилин.

Нами було розроблено корекційні заняття для учнів першого класу, які мають певні проблеми розвитку пізнавальних процесів.

Після проведення серії корекційних занять було перевірено їх ефективність за допомогою методик, які були використані під час дослідження особливостей дезадаптивності першокласників.

Таким чином, за два місяці корекційної роботи психолога відбулись певні зміни у психічному розвитку дітей. 2 учні, як і у попередньому дослідженні

мають низький рівень розвитку психічних процесів. Один з них проживає у неблагополучній сім'ї й потребує більш тривалої роботи та залучення інших фахівців. Інша учениця потребує більш серйозного обстеження щодо наявності фізіологічних порушень. Інші учні мають певні позитивні зміни у розвитку психічних процесів.

За анкетною Н.Г.Лусканової [6] було повторно визначено ступінь адаптації дітей до школи. Було виявлено 4 учні з низьким рівнем адаптації, зовнішня мотивація навчання виявлена у 3 учнів, дезадаптація – у 2 учнів. 7 учнів мають високий рівень адаптації. Тобто рівень адаптації першокласників до школи став дещо вищим.

Проаналізувавши результати обстеження першокласників за методикою дослідження особливості сфери спонукань до учіння першокласників (додаток б), ми отримали наступні результати.

Про недостатню сформованість шкільної мотивації можна говорити у 29,4% випадків (у попередньому дослідженні - 41,2%), у інших 70,6% – більш чітко уявлення щодо даного питання. Зважаючи на це, лише у частини учнів можливо визначити домінуючий мотив. Найчастіше зустрічаються мотиви у таких парах: навчальний із соціальним або оцінка з ігровим.

Були проведені бесіди з учителями щодо поведінки, успішності, адаптації кожного учня класу. На думку вчителів, учні, що були найбільш проблемними, починають “включатися” в процес навчання.

Після цього нами підведено підсумки щодо переліку дітей, які мають проблеми адаптації до школи. Таких дітей виявилось дев'ять. Двоє з них ми відносимо до дезадаптованих учнів (інші мають мінімальний ступінь пристосування до навчання у школі). 7 учнів мають високий рівень адаптації,

Таким чином, доведено ефективність розроблених заходів впливу на подолання проблем адаптації шкільним психологом. Підтвердженням цьому є покращення ступеню пристосування учнів до навчання та зменшення кількості дезадаптованих учнів. Проте робота психолога не може закінчуватись на цих досягненнях й потребує продовження.

Список літератури:

1. Антонюк М. С. Соціально-педагогічна характеристика готовності старших дошкільників до школи в умовах ДНЗ / М. С. Антонюк // Актуальні проблеми соціальної сфери : зб. наук. робіт викладачів і студентів / за заг. ред. Н. П. Павлик. — Житомир, 2015. — Вип. 4. — С. 103-104. - Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/16892/>. (Дата перегляду: 15.07.2021).
2. Булах І.С., Хомич Г.О., Винагородский А.М., Сабанадзе І.О. Соціально-психологічні аспекти процесу адаптації учнів (навчально-методичний посібник). — Київ: УДПУ ім. М.П.Драгоманова, Переяслав-Хмельницький ДПІ ім. Г.С.Сковороди, 2007.— 180с.
3. Гончарова Н. Фактори впливу на процес адаптації дітей молодшого шкільного віку до умов навчання у школі / Гончарова Наталія, Вако Ілля,

- Войтович Марина // Фізична культура, спорт та здоров'я нації : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського, Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Вінниця, 2017. – Вип. 3 (22). – С. 52-57. – Бібліогр.: с. 58.
4. Демчук К. Вплив розвивальної роботи практичного психолога на підвищення рівня психологічної готовності шестирічок до навчання в школі / К. Демчук // Психологічні дослідження : наук. пр. студентів соц.-псих. ф-ту / Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка ; [за ред. Л. П. Журавльової, Ю. Ю. Дем'янчук]. – Житомир, 2015. – Вип. 7. – С. 34-36
 5. Дзюбка Л.В. Психологічні проблеми ранньої шкільної дезадаптації і шляхи її подолання: Автореф. дис...канд. психол. наук. 19.00.07/ Ін-т психології ім. С.Костюка АПН Укр. – К., 2010. – 18 с.
 6. Туриніна О. Л. Методологія та методи психологічного дослідження: навч.-метод. посіб. / О. Л. Туриніна. — Київ : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2018. — 206 с.

MIGRATION AS A SOCIAL PHENOMENON

Khusanova Khayriniso Tairovna,
Associate professor, docent

Ilkhomov Umrbek Ulugbek ugli,
Master student
National University of Uzbekistan

ANNOTATION

This article analyzes the characteristic of the globalization of the migration process, the features of the study of this socio-economic phenomenon in the social sciences, as well as current trends in the migration course. Based on the interpretation of this large-scale multi-structured phenomenon, an infographic of the classification of migration types has been developed. Studied international standards for them and the problems of social protection of labor migrants. Priority directions of activity of subjects of social protection of labor migrants and their family members in Uzbekistan are indicated.

Key words: migration, migrant, population migration, labor migration, immigration, emigration, migration balance, economically attractive region, significance, social gravity model, equal opportunities, fair migration, social protection.

The violent changes that are taking place in modern societies are aggravating the circumstances in which people move from one area to another for the purpose of most material benefit. This process, which is somewhat popular today, has gained a strong place in science under the name “population migration” (lot-migratio - migration).

Population migration as a social process is widely studied in science. After all, the problems of population population in the respective state, socio-demographic composition, changes in the sex-age structure, ensuring the continuity of generations are closely related to migratory processes. Therefore, in the 21st century, migration has become a major factor capable of deriving global socio-economic stability and demographic balance.

As a scientific concept, “population migration” was introduced by the English scientist E.G. Ravenstein was first described in 1885. E.G.Ravenstein has clarified the following laws of this social phenomenon by researching the migration processes that occur in Great Britain and North America;

- closely related to the distance or distance to migration;
- the dynamics of migration is strongly influenced by the economic heat factor;
- the position of the displaced population from one region is filled at the expense of immigrants from another region;
- the impact of urbanization from the factors that motivate migration is becoming stronger in relation to natural-demographic processes;
- the scale of migration will stimulate the development of international types of logistics, expanding industrialization and trade [1].

The migration of the population from one region (state, country) to another O.D.Vorobyova believes: “there is a permanent or temporary change in the place of residence of people, and this process occurs under the influence of positive or negative factors” [2]. In this sense, migration is considered a mass process that dates back to the times of the emergence of mankind. Since migration, humanity, which originally appeared on the African continent, has spread throughout the world.

A.V. Yurin distinguished the flow of large migration processes going on in a continuous manner into the following three phases:

1) migrations that lasted from the 15th to the mid-20th centuries, when the era of great geographical discoveries was considered. At this stage, the flow of Population migration was directed to European countries. In the 16th and 19th centuries, however, there was a mass migration of the European population to America. This process turned to South Africa and Australia some time later.

2) migrations that took place in the 50-90s of the 20th century saw the migration of the population of developing countries to developed countries. During this period, migration was chaotic, and the population from the backward states was attracted to low-income activities that required most physical effort.

3) from the end of the 90s of the last century, a special trend was observed in the process of migration, which goes back to our day. At the same time, a policy is being implemented to limit the scale of irregular migration, with the involvement of highly qualified specialists in prestigious areas on equal terms.

There are discrepancies in the definitions of population migration in different areas and areas of science. In particular, according to economic approaches, migration is considered a universally characteristic process. In the economy, this process has become an important indicator of the changes taking place in the proportion of working people in the composition of the population of the corresponding country. After all, while the economic and financial needs that are motivating the move are formed based on the demands of the labor market, at the same time affect the scale of the labor force.

And the problems of determining their legal status, guaranteeing their interests, regulating the system of inter-disciplinary relations working with them in the territory of the settlement, as they move from the inhabited territory to another place, are considered an urgent issue of jurisprudence.

Sociology, on the other hand, as an integrative science, studies migration as a social phenomenon and process. After all, sociological research covers the problems of adaptation of migrants to a new social environment, their education, health, social protection. In this matter, the docent E.Zaitov's worth mentioning that case of orphanhood and migration of children left without parental care was studied sociologically [3].

In psychology, the motivation of an individual to move from the place of residence to another territory is studied separately. In this science, migration is defined as a means of satisfying the socio-psychological needs of an individual, as well as a way to test one's self-confidence.

Content-analysis of scientific works published in special Russian publications on migration alone A.Iontsev categorized the research that explored this social

phenomenon in various fields. According to the author, today in the study of the same problem, 17 scientific schools have been formed, which combine at least 45 scientific directions, theory and concepts. In particular, in economics - 5, in sociology - 5 scientific approaches are distinguished, pure migration – 4, demographic - 3, historical - 2 concepts were created [4]. Also from this category took place the typological, political, etc. approaches to migration.

The intense growth of the coverage of modern migration processes has increased the need to apply innovative methodologies in assessing its scope. In this case, the achievements of the socio-humanities were harmonized with the methods of the natural sciences, and the social gravitational (force of gravity) model of migration was created. According to this model, migration processes have tensile strength and occur in two-dimensional social space. These dimensions are the concepts of “economically attractive territory” and “relevance”. That is, the region in which the resettlement is carried out should first of all be located at a close distance, and with the level of socio-economic development it is important to be able to make a fundamental turn in the life of the migrant. This law creates a “snow heap” effect, generating a large influx of migrants as a “beautiful region” for migration. In this matter, the associate professor Khusanova Kh. the role of migration to the social protection system of the population and human capital has been separately reversed [5]. In addition, foreign experience in social protection of the population: the impact of advanced models and practices on population migration has been covered in scientific work [6].

Any series of scientific categories exists in specific concepts of migration as a social phenomenon. The migration of young people on this issue is expanding as a social phenomenon in the current period. We can see in particular the migration of graduates of an institutional institution to foreign countries. Associate Professor E. Zaitov's scientific work can be cited with socio-economic problems of graduates of the institutional institution. [7]. In particular, those who have moved from one region to another - where migrants are said, those who have left for another – are counted as emigrants. And those who enter the territory of a certain state will belong to the category of immigrants. The difference between the proportion of emigrants and immigrants forms a migration saldon. Migration as a process consists of the following components.

References:

1. Миграция населения. // Выпуск 1. Теория и практика исследования. Приложение к журналу «Миграция в России». – Москва., 2001. – С. 18
2. Воробьёва О.Д. Миграционные процессы населения: вопросы теории и государственной миграционной политики. Аналитический сборник. 2003. - №9 (202). – С. 32.
3. ZAITOV E. Retrospective Approach to Scientific Researches on “Orphan hood” at Different Periods //ECLSS Online 2020a. – 2020. – С. 103.
4. Migration data portal. The total number of international migrants at mid-year 2019. Gender and migration. Source: UN DESA, 2019. <http://www.migrationdataportal.org>.

5. Хайринисо Тайировна Хусанова АҲОЛИНИ ИЖТИМОЙИ ҲИМОЯЛАШ – ИНСОН КАПИТАЛИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛИ СИФАТИДА // Academic research in educational sciences. 2022. №NUU Conference 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/a-olini-izhtimoiy-imoyalash-inson-kapitalini-rivozhlantirish-omili-sifatida> (дата обращения: 28.02.2023).

6. Хусанова Х. Т. Аҳолини ижтимоий ҳимоялашда хорижий таҷриба: илғор моделлар ва амалиёт //Журнал социальных исследований. – 2022. – Т. 5. – №. 3.

7. Zaitov E. X. et al. "Social monitoring" as a component of the social protection system in the postinstitutional adaptation period //Journal of Critical Reviews. – 2020. – Т. 7. – №. 5. – С. 827-831.

8. Зайтов Э. Х. Институционал Муассаса Битирувчиларини Жамиятга Ижтимоийлашувининг Устувор Йўналишлари //ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ. – 2020. – №. SI-1.

9. Kholmamatovich Z. E. et al. THE ROLE OF GUARDIANSHIP AND TRUSTEESHIP IN THE SOCIAL PROTECTION OF THE INTERESTS OF SOCIALLY ORPHANED CHILDREN //International Engineering Journal For Research & Development. – 2021. – Т. 6. – №. 2. – С. 2-2.

10. Zaitov E. K., Jusubaliev A. R. ORPHANHOOD AS A COMPLEX SOCIAL PHENOMENON THAT IS CAUSING CONTROVERSY IN THE WORLD OF SCIENCE. – 2023.

11. ZAITOV E. K. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO SOCIAL WORK WITH DEVIANT YOUTH PRONE TO HARMFUL HABITS //THEORETICAL & APPLIED SCIENCE Учредители: Теоретическая и прикладная наука. – 2021. – №. 12. – С. 1067-1069.

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

Сук Олена

Старший викладач кафедри філософії та педагогіки професійної підготовки
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Голенко Олександр

Здобувач 1 курсу (магістерського рівня) факультету транспортних систем
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

За останній рік в Україні зросла кількість користувачів соцмереж – від 60% населення у 2021 році до 76,6% на початок 2023. Про це свідчить дослідження GlobalLogic. Сучасні події в Україні призвели до того, що більша кількість українців почала використовувати соцмережі як джерело інформації. Найпопулярнішим для цього виявився Telegram – його обирало 66% користувачів. На другому місці Facebook (58%), TikTok має більше ніж 10,55 млн українських користувачів. Соціальні мережі сьогодні можуть використовуватися як платформи зв'язку між студентами та викладачами.

Інформаційно-комунікаційні технології сьогодні є невід'ємною частиною освітнього процесу. Ефективна підготовка спеціаліста, що передбачає формування цілого ряду компетенцій, сьогодні неможлива без сучасних технологій, які надають можливість працювати з різноманітними інформаційними ресурсами. Однією із значущих компетенцій сучасного студента є здатність застосовувати основні методи, способи, засоби пошуку, отримання, зберігання, систематизації, обробки та передачі інформації в процесі навчання. Електронні навчальні посібники, практикуми, методичні рекомендації є необхідними компонентами навчально-методичного комплексу будь-якої дисципліни. Одним з перспективних напрямків підвищення якості освіти вважається використання соціальних мереж. Так, аналізуючи досвід їх використання в освіті Р. Гуревич, аргументує їх користь тим, що соціальні мережі дозволяють студентам та викладачам оперативно обмінюватися інформацією, обговорювати важливі проблеми, створювати спільний навчальний контент. Крім того, використання соціальних мереж в освіті змінює уяву студентів про цей ресурс, як лише розваговий, даючи розуміння про можливості застосування його в майбутній професійній сфері [1].

Серед переваг соціальних мереж можна визначити такі, як ідентифікація - можливість вказати інформацію про себе (університет, дату народження, улюблені заняття, книги, кінофільми, уміння тощо); присутність на сайті – можливість побачити, хто зараз перебуває на сайті, та вступити в діалог з іншими учасниками; відносини – можливість описати відносини між двома користувачами (друзі, члени сім'ї, друзі друзів тощо); групи - можливість сформулювати всередині соціальної мережі спільноти за інтересами; репутація – можливість дізнатися про статус іншого учасника, простежити його поведінку

всередині соціальної мережі; обмін – можливість поділитися з іншими учасниками значущими їм матеріалами (фотографіями, документами, посиланнями, презентаціями тощо) [2].

Практично всі дослідники доходять висновку, що використання соціальних мереж, з одного боку, може забезпечити безперервність навчального процесу, а з іншого, дає змогу студентам, що не мають змоги відвідувати аудиторні заняття, приймати в них участь в режимі онлайн.

Незважаючи на наявні переваги інтернет-технологій в освітньому середовищі в цілому, багато дослідників висловлюють сумніви щодо доцільності використання соціальних мереж, вважаючи їх роль у формальній освіті занадто завищеною. З цим неможна не погодитися, оскільки, в переважній більшості студенти розглядають соціальні мережі як територію розваг, обговорення власних проблем з однолітками, і тому «зустріч» з викладачем на цій території зазвичай небажана.

Крім того, вважається, що студента і викладача мають пов'язувати формальні відносини і їхнє спілкування має проходити в формальних межах. Тобто у викладача багато можливостей спілкуватися зі студентами в інтернет-середовищі, але не обов'язково в соцмережах. Інтернет містить для цього велику кількість ресурсів, від офіційних сайтів вишів, кафедр до сайтів дистанційного навчання.

За даними соціологічних досліджень, кількість студентів, що відчуває потребу в спілкуванні з викладачами в соцмережах, майже вдвічі менше кількості студентів, що відчувають потребу в спілкуванні з викладачами через мережу Інтернет в цілому [3].

Враховуючи «за» і «проти» треба зазначити, що сьогодні мережеві спільноти є вже досить звичайними об'єднаннями людей. Кількість користувачів найбільш популярних мереж вимірюється десятками мільйонів. Мережі стали повноправним елементом структури сучасного суспільства, їх вплив поширюється практично на всі сфери життєдіяльності, зокрема на освіту. Всебічне масове втілення інформаційних технологій спостерігається в усіх сферах освіти. Головною метою цього втілення є перетворення сучасних інформаційних ресурсів та інформаційно-комунікаційних технологій в ресурс освітнього процесу, що забезпечує формування якісно нових результатів освіти [4]. Все більше можливостей відкривається для використання соціальних мереж в Інтернет. За даними онлайн-опитувань, більшість респондентів знають про існування в Інтернеті соціальних мереж та користуються їхніми можливостями. Серед тих, хто знає про існування соцмереж, лише десять відсотків не користуються ними [5].

Важливо звернути увагу на те, що в галузі інформаційних технологій під терміном «соціальна мережа» розуміють інтерактивний веб-сайт, контент якого наповнюється великою кількістю користувачів. Це визначення суттєво відрізняється від того, що використовується в соціології, де під «соціальною мережею» прийнято розуміти соціальну структуру, що складається з соціальних об'єктів та зав'язків між ними. Сайт, на відміну від класичної соціальної

структури, є автоматизованим соціальним середовищем, що дозволяє спілкуватися групі користувачів, поєднаних спільними інтересами, в тому числі і в сфері освіти. Це особливо виявилось в останні роки, коли в Інтернет середовищі з'явилися освітні та наукові соціальні мережі. Так, соціальна мережа Facebook визнана одним з найбільш популярних середовищ для навчання та розвитку, в якому зареєстровано більше 800 мільйонів людей. Facebook дозволяє викладачам створювати курси для студентів, проводити конференції, публікувати новини. Сьогодні також існує декілька мереж, призначених для вивчення іноземних мов. Активне використання соцмереж спостерігається в дистанційній освіті, де спільний для всіх учасників комунікативний простір дає можливість колективної оцінки ходу і результатів роботи, спостереження за навчанням кожного студента. Інформаційна підтримка програми в соціальній мережі дозволяє отримувати консультацію тьютора та самостійно виконувати завдання. Віртуальна аудиторія, створена в соціальній мережі, дає можливість проводити аудиторні заняття в інтерактивному режимі і зробити їх доступними за допомогою навіть мобільного Інтернету. Також соціальні мережі дозволяють студентам проводити більше часу в активному навчанні шляхом обговорення проблем.

Використання соціальних мереж дозволяє викладачам постійно підвищувати якість учбового матеріалу. Особливо корисними соціальні мережі можуть бути викладачам дисциплін гуманітарного циклу, де передбачені реферати, семінари тощо.

Серед недоліків використання соцмереж в освітньому просторі можна визначити відсутність науково-обґрунтованого механізму застосування мережевих технологій в процесі навчання та великі затрати часу викладачів на його організацію.

Для вирішення названих проблем потрібно створювати умови для підвищення кваліфікації викладачів, здійснювати, крім морального, ще й матеріальне заохочення викладачів, що розробляють ефективні методики використання соціальних мереж в освітньому просторі.

Список літератури:

1. Гуревич Р. Інтернет і його соціальні мережі в сфері освіти: напрями використання / Р. Гуревич / Зб. наук. пр. III Міжнар. наук.-практ. конф. «Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи» – С. 52-56. – Режим доступу: http://ubgd.lviv.ua/konferenc-/kon_ikt/plen_zasid/Gurevuch.pdf
2. Кліменко, О. А. Соціальні мережі як засіб навчання та взаємодії учасників освітнього процесу / О. А. Клименко. - Текст: безпосередній // Теорія та практика освіти в сучасному світі: матеріали I Міжнар. наук. конф. (м. Санкт-Петербург, лютий 2012). - Т. 2. - Санкт-Петербург: Реноме, 2012. - С. 405-407. - URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/21/1799/>

3. Соціальні мережі чи соціальні тенета [Текст] : членство в популярних серед підлітків Facebook, Twitter та ВКонтакте стає реальною загрозою для їхнього життя / О. Зенталь // Урядовий кур'єр. - 2013. - № 85 (16 трав.). - С. 9
4. Івашньова С. В. Використання соціальних сервісів та соціальних мереж в освіті / С. В. Івашньова // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2012. –№ 2. – С. 15-17
5. Черненко В.А. Опыт интеграции сетевых информационно-коммуникационных сервисов и ресурсов в учебный процесс на примере проектов педагогов-участников Всемирного форума инновационного образования Майкрософт 2020 / В.О.Черненко // Средства и технологии современной учебной среды: Материалы Международной VII (XVII) научно-практической конференции. - Кировоград, 2021

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Ярмак Тетяна

Канд.соц.наук, професор кафедри філософії та педагогіки професійної
підготовки
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Водка Анастасія

Здобувачка 3 курсу факультету транспортних систем
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Сучасний розвиток української держави, соціальних інститутів та суспільних відносин визначається як період трансформаційних процесів, пошуку власного шляху розвитку та зміни цінностей. Тому зрушення, що відбуваються нині, безпосередньо впливають на ціннісну свідомість молоді.

Українське суспільство сьогодні, як ніколи, зацікавлене у власному відтворенні у наступних поколіннях. Це зумовлює актуальність проблем, пов'язаних з формуванням свідомості української молоді, тобто процесами, кінцевим результатом яких є засвоєння молоддю системи цінностей, норм і настанов, що притаманні суспільству.

Сьогодні Україна потребує людей свідомих, цілеспрямованих, діяльних у побудові свого життя, соціально активних, здатних до індивідуальної творчої роботи спрямованої на перетворення дійсності і самих себе.

Молодь – найбільш мобільна, найбільш перспективна та найбільш протирічна група сучасного українського суспільства. Вона найбільш яскраво відображає ті процеси, які протікають в країні останні 20 років. Обличчя молоді сьогодні виражає облік суспільства завтра. 90-ті роки, які створили умови для аномії, дезорієнтації для всіх поколінь негативно вплинули на процеси соціалізації, спадкоємності та на формування свідомості молодого покоління. Ціннісні пріоритети молоді генерації можна сприймати як узагальнені уявлення особливої соціально-демографічної групи щодо найбільш значущих цілей і норм поведінки, які визначають пріоритети актуальної дійсності, спрямованість орієнтації дій та вчинків і значною мірою формують стиль її життя. Узагальнений ціннісний профіль сучасної молоді особистості складається з раціональності, самостійності, критичності та індивідуального вибору щодо власних перспектив [1, с. 42].

Формування свідомості молоді сьогодні є важливою функцією соціальних інститутів. Виховання на принципах толерантності, політкоректності, громадськості, патріотизму, відповідальності, довіри сприяє ціннісній інтеграції молоді в соціальний простір, ідентифікації із загальними цінностями і нормами є задатком процвітання суспільства та його стабільності. Однак свідомість

студентської молоді легко змінюється під впливом подій, які відбуваються сьогодні в світі, та в Україні зокрема.

Кризовий період розвитку нашого суспільства, викликаний переходом від тоталітаризму до демократії, поширення морального та правового нігілізму, руйнування однієї системи цінностей і становлення іншої, що ґрунтується на плюралістичних засадах, відкриває нові можливості для молоді в становленні їх загальнолюдських орієнтацій і духовних перспектив. В контексті цієї проблеми важливим є формування світогляду студентської молоді, отже, саме на цьому етапі розвитку у них, під впливом накопичених знань, створюється відповідна система цінностей. Як свідчать психологи, у цьому боці відбуваються завершення формування науково-світоглядної позиції людини. Студентська молодь, як соціальна категорія, в умовах розвитку суспільства, суперечливого духовного життя є різноманітною за своїми поглядами і вразливою до змін ціннісних орієнтирів суспільства. Тому, у формуванні свідомості студентської молоді необхідні такі знання, які б показали їх як культурно-історичний феномен, що фіксує досягнення культурно-цивілізованого процесу і створює систему цінностей.

Зрозуміло, що така ситуація склалася не випадково: разом із змінами кардинального характеру в нашій країні відбувалася „переоцінка цінностей”. І якщо раніше існувала певна спадковість у передачі цінностей від старшого покоління до молодшого, то нині цей феномен не спостерігається. Вже порушився зв'язок „батьки – діти” в силу того, що цінності „батьків” втратили своє практичне значення, вони не успадковуються „дітьми” [2, с. 91]. Студентство, як специфічно-соціальна демографічна група, окрім засвоєння професійних знань, має визначити їх місце в структурі власної індивідуальної свідомості.

Одним з актуальних завдань, яке стоїть перед сучасним суспільством є формування не тільки освіченої, але і духовно багатой, культурної, високоморальної людини. Від того, який ціннісний фундамент буде сформовано багато в чому залежить майбутній етап суспільства. Вивчення факторів, які впливають на формування свідомості сучасної студентської молоді дає можливість виявити ступінь її адаптації до нових соціальних умов та її інноваційний потенціал.

Сьогодні світове співтовариство переживає складний етап глобалізації суспільних процесів, який обумовлений, зокрема, розвитком інформаційних технологій. Глобалізація охоплює всі сфери суспільства. Глобальні інформаційні мережі прискорили темпи життя, сформували свої міфи, переписали історію. Вони глибоко впливають на формування свідомості людей та обумовлюють їхні вчинки. Це досить часто викликає демонстраційний ефект у настроях української молоді, усвідомлення відсталості вітчизняної системи освіти та бажання у молоді вчитися за кордоном. Позитивно настроєна на участь у глобальному навчальному процесі молодь не готова до здійснення своїх життєвих стратегій. Оцінюючи свої цінності у життєвій перспективі, молоді люди надають перевагу майже тим самим життєвими цінностям, однак

народження та виховання дітей стає для них домінуючою цінністю. Окрім цього молодь на майбутнє надає перевагу підвищенню рівня своєї освітньої кваліфікації, приділенню уваги релігійному/духовному розвитку, реалізації своєї громадської активності та захисту національних інтересів України, а також говорить про бажання зробити щось значуще для свого народу. Тобто молодь визнає важливість для себе інтегративних суспільно-значущих цінностей [3].

Таке розходження позиціонує стан незадоволення коли молодь практично оцінює становище системи освіти, але становиться стороннім наглядцем, спираючись на неможливість в українських умовах реалізувати власні життєві амбіції. Освіта сприймається сучасною молоддю як інструментальна цінність (цінність-засіб). Молоді люди вважають, що навчання дає змогу отримати професію та зробити кар'єру, стати освіченим, допомагає підготуватися до самостійного життя і є інструментом самоствердження[3].

Безперечним фактом є те, що Інтернет сьогодні – це саме колосальне джерело інформації, яке знало людство, позитивним фактором якого є терапевтичний вплив. Учасники віртуальної комунікації (особливо молодь) здобувають життєвий досвід, який опановується в концентрованому вигляді. Існують також і негативні наслідки Інтернету. Дружба та любов у віртуальності потребують від молодих людей незрівнянно менших моральних і матеріальних витрат та відповідальності, аніж в реальному житті. Це приводить до різного роду “інтернет – залежності”. Інтернет відкриває доступ і до таких негативних явищ, як порнографія, полегшує пошук наркотиків, формує різноманітні психічні патології у користувачів. Окрім цього в кіберпросторі мають місце комп'ютерна злочинність, вандалізм, політичний екстремізм та ін.

Таким чином, глобалізація та інформатизація суспільства впливають на формування свідомості студентської молоді. Із одного боку, міжкультурна взаємодія, що виникає внаслідок глобальних переміщень сприяє збагаченню духовних цінностей молоді, росту інтересів до інших культурних традицій, релігій. Інформаційні системи дозволяють підтримувати етнокультурну комунікацію та й самі являються структурами етнічної консолідації та взаємодії етносу в світовому культурному просторі.

У результаті впровадження інформаційних технологій та комп'ютерної техніки виникає і новий тип культури – інформаційний, який оснований на інших способах отримання, збереження та використання інформації. В умовах такої культури більша частина молоді зайнята в сфері інформаційної діяльності, що не може не відобразитися на самому суб'єкті культури.

Особливо важливою обставиною є те, що у зв'язку з цим змінюється психологія людини. Життя у віртуальному просторі та спілкування “на ти” з машиною, у людини, особливо молоді, заглушає емоційний бік психіки та одночасно формує байдужість до світу людських почуттів. Все це веде до все більшого оскуднення духовного життя. На зміну людському спілкуванню прийшло спілкування, яке втратило чисто психологічні якості.

Сьогоднішня студентська молодь - це по суті наше майбутнє завтра. Майбутнє народжується сьогодні. І не потрібно думати, що сучасна молодь

зовсім не думає про майбутнє, що вона розбещена відсутністю моралі, зіпсована, вульгарна та розгнуздана. Це зовсім не так.

Безліч молодих людей хочуть бути корисними своїй країні, хочуть займатися улюбленою справою, одержувати пристойну заробітну плату, не побоюючись наступних фінансових криз.

Але молоді не впоратися зі своїми труднощами самотійно. Тільки цілеспрямована систематична участь держави зможе вирішити проблеми соціальної адаптації молоді в сучасному суспільстві.

Вивчення стану та зміни ціннісних орієнтацій молодих людей викликається, насамперед, практичною необхідністю. Адже від того, з якою якістю цінностей молодь житиме у ХХІ столітті, залежить напрям соціально-культурного та політико-економічного розвитку України.

Список літератури

1. Baransvsky, V. F. Tsinnisni oriyentatsiyi student·s'koyi molodi ta yikh rol' v konsolidatsiyi ukrayins'koho suspil'stva [Value orientations of student youth and their role in the consolidation of Ukrainian society]. Naukovyy visnyk KHNPU. Seriya «Filosofiya», 43, 39-51

2. Левковська Н. Динаміка ціннісних орієнтацій молоді//Політичний менеджмент. — 2016. — № 1. — С. 85-93
URL:<http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/8690>

3. Дмитрук Н. Між матеріалізмом і постматеріалізмом: ціннісні орієнтації сучасної української молоді//
URL:https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_3_2017-57-67.pdf

4. Дмитрук Н., Падалка Г., Кіреєв С. та ін. Цінності української молоді. Результати репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді. Київ, 2016. URL: <http://dsmsu.gov.ua/media/2016/11/03/23/>

МЕТОД ДВОКАНАЛЬНОСТІ В АВІАЦІЙНІЙ ГРАВІМЕТРИЧНІЙ СИСТЕМІ

Безвесільна Олена Миколаївна,

д.т.н., професор
Національний технічний університет України “Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського”
м. Київ, Україна

Гриневиц Марія Степанівна

асистент
Державний університет «Житомирська політехніка»
м. Житомир, Україна

Анотація: Показано актуальність авіаційних гравіметричних вимірювань на сьогоднішній день, а також доцільність використання двоканального методу побудови гравіметра як чутливого елемента авіаційної гравіметричної системи, оскільки цей метод дозволяє компенсувати інструментальні залишкові похибки.

Ключові слова: гравіметр, гравітаційне поле Землі, авіаційна гравіметрична система, трансформаторний гравіметр.

Однією з актуальних тем для вивчення на сьогодні є особливості гравітаційного поля Землі і його зміна в залежності від особливостей підстиляючого шару землі. Відомості про земну кору актуальні в геології, геодезії, для розвідки корисних копалин; прогнозування землетрусів і цунамі в сейсмології; для обслуговування інерційних рухових установок аерокосмічних об'єктів в сфері авіаційної та космічної техніки; в оборонній промисловості для вдосконалення систем керування та стабілізації легкої броньованої техніки [1].

На сьогодні найбільш ефективним способом вимірювання параметрів гравітаційного поля Землі є використання АГС – авіаційної гравіметричної системи, яка встановлюється на борту літака. Цей метод має кілька переваг порівняно з іншими, оскільки дозволяє проводити вимірювання гравітаційних аномалій Δg у важкодоступних районах, таких як гірські масиви, полюси Землі та екватор, у спосіб дешевший та швидший, ніж це можливо з наземними та морськими вимірюваннями. Для досягнення цих цілей зазвичай використовують авіаційні гравіметричні системи, які містять гравіметр як чутливий елемент. Дані про гравітаційні аномалії Δg або гравітаційне прискорення g , які збирає АГС, зберігаються в пам'яті бортового комп'ютера і значно покращують точність визначення навігаційних параметрів рухомих об'єктів, а також ефективність гравіметричної розвідки. Тому проведення високоточних авіаційних гравіметричних вимірювань є дуже актуальним зараз.

При створенні будь-якого типу гравіметра рекомендується використовувати метод двоканальності (метод інваріантності), який дозволяє знизити значення ряду суттєвих похибок, зокрема:

- від впливу вертикального прискорення;
- інструментальних похибок, що виникають внаслідок залишкової неідентичності конструкцій чутливих елементів;
- інструментальних похибок, що виникають внаслідок змін температури, вологості, тиску навколишнього середовища та інших факторів.

Розглянемо загальну схему побудови двоканального гравіметра (див. рис. 1).

На інерційну масу M впливає сили тяжіння g , вертикальне прискорення \ddot{h} літака та сумарні інструментальні похибки Δi . Чутливі елементи розташовані так, що вертикальні прискорення в них компенсуються, оскільки направлені зустрічно. Детальніші пояснення щодо розташування двох однакових чутливих елементів можуть бути знайдені в залежності від типу гравіметра: у струнному [2], ємнісному, двоканальному МЕМС ємнісному [3].

Рівняння сил, яке описує чутливість двоканального гравіметра вздовж вертикалі Oz , можна записати наступним чином:

$$f_z = f_1 + f_2 = mg + m\Delta\ddot{h} + \Delta i + mg - m\Delta\ddot{h} - \Delta i = 2mg, \quad (1)$$

де f_1 – вихідний сигнал з чутливого елемента 1; f_2 – вихідний сигнал з чутливого елемента 2; f_z – загальний вихідний сигнал двоканального гравіметра; m – вага інерційної маси M .

З рівняння (1) можна зрозуміти, що вихідний сигнал двоканального гравіметра містить значення корисного сигналу ПСТ, яке подвоюється і не містить вертикального прискорення \ddot{h} літака та сумарних інструментальних похибок Δi .

Вихідний сигнал f_z з двоканального гравіметра перетворюється у БК, де також обробляються вихідні сигнали від системи визначення навігаційних параметрів та вимірювача висоти. За допомогою формули (1) у БК обчислюється значення аномалії Δg прискорення сили тяжіння:

$$\Delta g = f_z + E + A - \gamma_0, \quad (2)$$

де f_z – загальний вихідний сигнал двоканального гравіметра; E – поправка Етвеша; A – поправка за висоту; γ_0 – довідкове значення прискорення сили тяжіння.

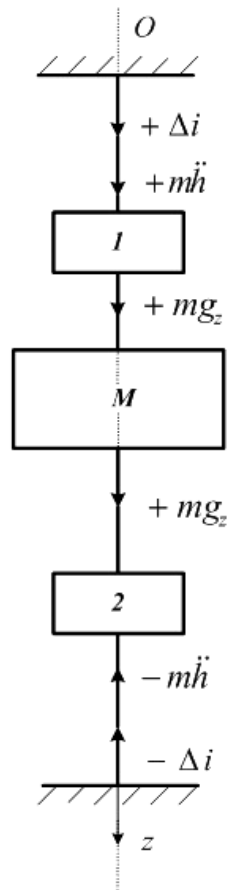


Рис. 1. Узагальнена схема побудови двоканального гравіметра: 1, 2 – чутливі елементи двоканального гравіметра, М – інерційна маса [3,4]

Рівняння (2) не містить в собі найбільшу похибку \ddot{h} , що присутня в інших відомих одноканальних гравіметрах. У цих гравіметрах вимірювання вертикального прискорення \ddot{h} проводиться одночасно з вимірюванням g , що призводить до великих похибок, оскільки величина \ddot{h} у 10^3 більша за величину корисного сигналу g .

Отже, двоканальний гравіметр забезпечує значне підвищення точності вимірювань завдяки компенсації впливу вертикального прискорення \ddot{h} літака та сумарних інструментальних похибок Δi .

Список літератури

1. Безвесільна, О. М. Авіаційні гравіметричні системи та гравіметри [Текст] / О. М. Безвесільна. – Житомир: ЖДТУ, 2007. – 604 с.
2. Bezvesilna, O.M. Aviation Gravimetric system with low-frequency vibration gravimeter [Text] / O. M. Bezvesilna, A.H.Tkachuk, T.V. Khylichenko, L.O. Cheryuk // International Journal "Technological complexes" (1/2), 2015. P. 46-51.
3. Bezvesilna, O.M. Two-channel MEMS gravimeter of the automated aircraft gravimetric system [Text] / Korobiichuk, I.,Bezvesilna, O.,Kachniarz, M.,Tkachuk, A.,Chilchenko, T. // Advances in Intelligent Systems and Computing. 2017
4. Безвесільна, О. М. Струнний гравіметр авіаційної гравіметричної системи [Текст] / О.М. Безвесільна, Л.О. Чепюк // Житомир : ЖДТУ, 2015. 208 с.

ПОРЯДОК СХЕМОТЕХНІЧНОГО ПРОЕКТУВАННЯ ВНУТРІШНІХ ПРОЦЕСІВ, ЩО ПРОТІКАЮТЬ В НЕМЕТАЛЕВИХ ГЕТЕРОГЕННИХ МАТЕРІАЛАХ

Володимир Тонконогий

д.т.н., професор.

Національний університет «Одеська політехніка»

Марина Голофєєва

к.т.н., доцент

Національний університет «Одеська політехніка»

Юрій Голофєєв

Елемент проектування – це складова частина, що виконує конкретну функцію в об'єкті дослідження та не може бути розділена на частини, які мають самостійне значення на конкретному етапі проектування [1]. Відповідно, елементами принципової схеми є складові частини схеми, які відповідають елементу, що моделюється, та виконують конкретну функцію в процесі проектування. Необхідно відмітити, що розрізняють компонентні та топологічні елементи. При цьому, всі перетворення параметрів передбачаються лише на компонентних елементах, тоді коли топологічні використовувалися лише для передачі або розділення параметрів.

Усім елементам об'єктів присвоюється ряд атрибутів: назва, тип, код, технічні характеристики. До останніх відносяться параметри та їхні можливі значення, вплив на них зовнішнього середовища та умов проведення досліджень та томі подібне. В залежності від джерела інформації щодо елементів процесів, що проектуються, параметри останніх поділяються на дві групи:

- Априорні параметри, що пов'язані з фізичними властивостями елементів на мікрорівні або технічними характеристиками об'єкта на макрорівні;
- Апостеріорні параметри, джерелом даних щодо яких виступали експериментальні дослідження.

До того ж, відповідні елементи принципів схем виступають носіями таких додаткових атрибутів, як умовне графічне зображення та математична модель. Слід відзначити також, що, оскільки принципів схем – це структуровані моделі, то і математичні моделі мають також структурних характер [2].

Порядок схемотехнічного проектування внутрішніх процесів, що протікають в неметалевих гетерогенних матеріалах зображена на рисунку 1. На об'єктному рівні, виходячи з особливостей зазначених процесів та технічного завдання, формулювали мету та задачі проектування, проводили попередній аналіз априорної інформації щодо об'єкта дослідження. Після цього будували

модель досліджуваного процесу з урахуванням припущень та обмежуючи кількість параметрів, що враховуються.

На основі математичних моделей принципів схем розглядали можливість адаптації існуючих схемотехнічних САПР до проектування внутрішніх процесів, що протікають в неметалевих гетерогенних середовищах. Це дає можливість суттєво зменшити час виконання проектних робіт. Але, внаслідок суттєвого обмеження умов подібності математичних моделей електричних процесів (для яких існують розроблені схемотехнічні САПР) та процесів, що моделюються, такий підхід використовувався лише на мікрорівні. У випадках, коли необхідно було враховувати розвиток декількох одночасних фізичних процесів, що протікають паралельно, а також при проектуванні на макрорівні, обійтися без оригінальних систем проектування на вдалося.

На першому етапі проектування шляхом аналізу принципової схеми встановлюються основні кроки покращення початкової фізичної моделі досліджуваного процесу, що дають можливість реалізовувати поставлені задачі проектування. Наступним кроком є структурна та параметрична оптимізація принципової схеми в зазначених напрямках [3]. Фізичну модель процесу, що проектується будують на основі принципової схеми, яка була визначена системою оптимальною. Така модель дає можливість сформулювати вхідні дані для наступних етапів проектування процесу, що досліджується.

Окремо необхідно відмітити процеси синтезу та аналізу, яким піддаються як структура принципової схеми, так і параметри її елементів. Підходи до структуроутворення визначаються стратифікацією внутрішніх процесів, що протікають у гетерогенних середовищах. Що стосується параметричного синтезу, то такі задачі складаються у встановлені значення параметрів елементів для обраної структури, а саме:

- Ідентифікацію моделі, тобто наближення параметрів схеми до характеристик досліджуваного процесу, які отримані емпіричним шляхом;
- Уточнення розрахункових параметрів, наближення відомих рішень до нових умов та пошук параметрів, які б забезпечували оптимальне рішення поставленої задачі.

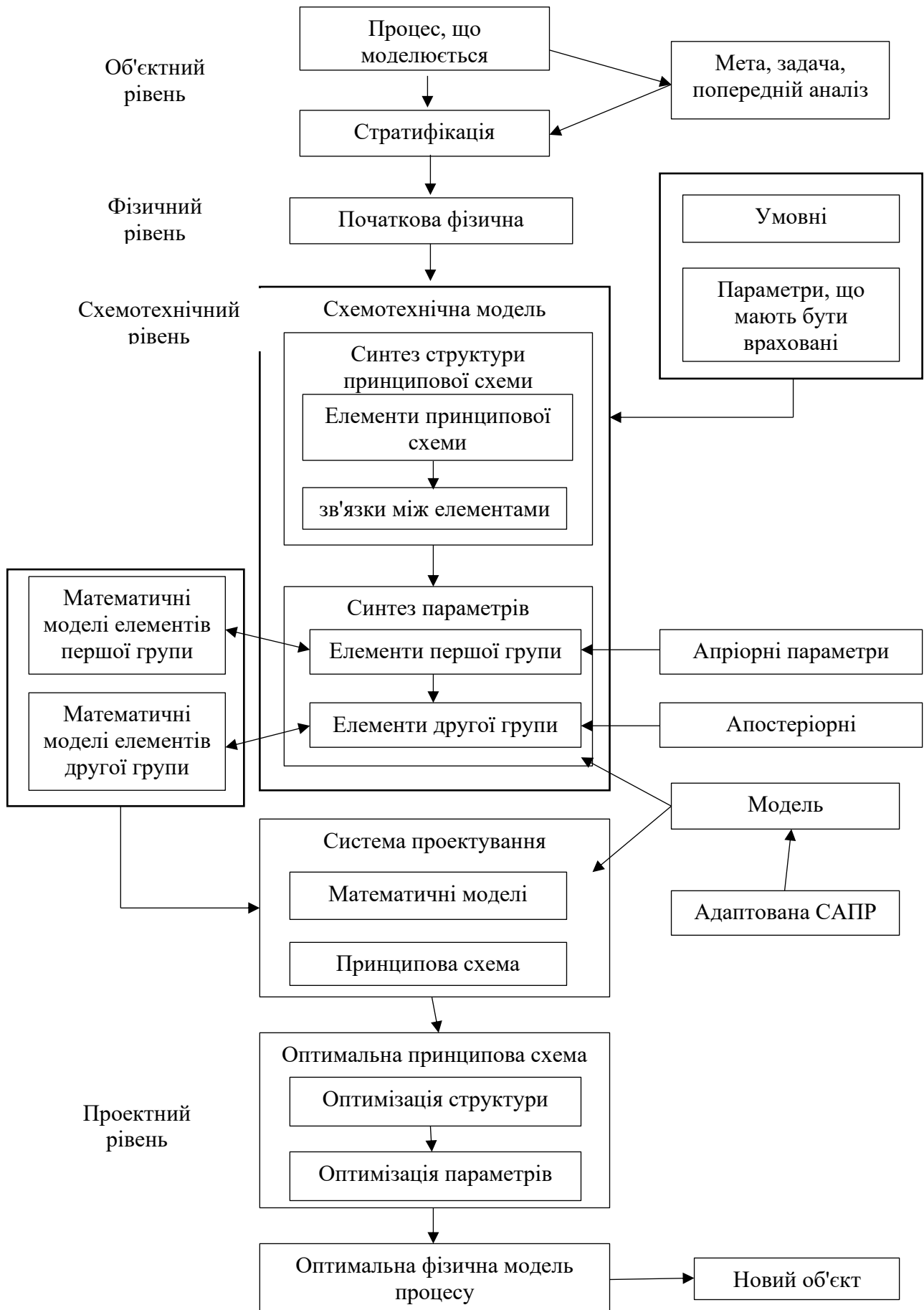


Рисунок 1 – Структура процесу схемотехнічного проектування

Список літератури:

1. Балан С.А., Становская Т.П., Становский А.Л. Проектирование и управление в машиноведении: Монографияю Одесса: Астропринт, 2002. – 376 с.
2. Становский А.Л. Метод виртуальной модели в метрологическом обеспечении автоматизированного проектирования и управления / А.Л. Становский, Л.В. Бовнегра, А.В. Шмараев, Ю.В. Шихирева // восточно-европейский журнал передовых технологий. Информационные технологии. – Харьков, 2015 - №2/9(74). – С 30-35

СТРАТИФІКАЦІЯ ОБ'ЄКТІВ КОНТРОЛЮ ПРИ АКУСТИЧНОМУ ІНФРАЧЕРВОНОМУ ТЕРМОМЕТРИЧНОМУ МЕТОДІ ДЕФЕКТОСКОПІЇ

Володимир Тонконогий

д.т.н., професор.

Національний університет «Одеська політехніка»

Марина Голофєєва

к.т.н., доцент

Національний університет «Одеська політехніка»

Юрій Голофєєв

При розробці методів дослідження неметалевих гетерогенних матеріалів та середовищ особливе значення набувають питання методології моделювання та проектування. Причому, необхідність в проектуванні та моделюванні виникає також і при адаптації існуючих класичних методів вимірювання характеристик досліджуваних матеріалів, оскільки вони не дозволяють надійно вирішувати поставлені питання у випадку контролю зазначеного класу об'єктів. При цьому виникає ряд задач, що вирішуються як на етапі проектування (надійність, якість, доступність обладнання, питання економіки та екології, охорони праці і ін.), так і задач, що ставляться безпосередньо проектуванням (методологія, новизна, засоби, уніфікація, оптимальність і тому подібне) [1].

Стаття присвячена розробці принципів та методів схемотехнічного проектування внутрішніх процесів в неметалевих гетерогенних середовищах при їх контролі акустичним інфрачервоним термометричним методом та розробці на їх основі нових технічних рішень в галузі їхнього неруйнівного контролю, що забезпечить підвищення якості та надійності виробів, виготовлених із зазначеного класу матеріалів.

Акустичний інфрачервоний термометричний метод контролю виробів з неметалевих гетерогенних матеріалів базується на явищі виділення теплової енергії на дефектах структури матеріалів під дією енергії механічних коливань. Це призводить до виникнення локальних зон перегріву об'єкту в областях порушення однорідності структури.

Схемотехнічне проектування процесів в неметалевих гетерогенних матеріалах та структурах містить стратифікацію об'єкта дослідження, побудову та аналіз фізичних, схемотехнічних, математичних моделей на різних рівнях абстракції, їхню параметричну ідентифікацію та аналіз. Для забезпечення ефективного використання схемотехнічних моделей при проектуванні різнорідних внутрішніх процесів необхідно виходити із системної єдності, що обумовлена детермінованим сполученням зосереджених та умовно

зосереджених перетворювань та передавання різнорідних компонентів [2]. При цьому чисельні перетворення компонентів принципових схем внутрішніх процесів в неметалевих гетерогенних матеріалах можуть бути змодельовані однотипними елементами, математичні моделі яких дають можливість враховувати як параметри та ефекти фізичних процесів на мікрорівні, так і експлуатаційні властивості на макро- та метарівнях.

Результатом схемотехнічного проектування є принципова схема, яка є набором елементів та зв'язків між ними. Вона являє собою модель досліджуваного об'єкта, що містить у вигляді умовних позначень повний перелік його елементів та міжелементних зв'язків [3]. Це свого роду граф, вершинами якого є зазначені елементи, а ребрами – лінії зв'язків між ними. Звичайно, найбільш важливими елементами такої схеми є математичні моделі її елементів, які, як раз, і дають можливість виконати аналіз необхідних аспектів об'єкта, що моделюється, на необхідному рівні деталізації [1].

Принципові схеми характеризуються простотою та наочністю, легко перетворюються в математичні моделі, дають можливість враховувати більшу кількість зовнішніх та внутрішніх факторів та дозволяють моделювати особливі властивості та конкретні ситуації, що можуть виникнути при експлуатації виробів з неметалевих гетерогенних матеріалів [4]. Дуже вагомою перевагою підходів схемотехнічного проектування при дослідженні процесів, які протікають в гетерогенних середовищах, є те, що об'єкт може бути розглянутий з суттєво різних сторін. Тому, розглядаючи процеси дефектоскопії виробів з таких матеріалів за допомогою акустичного інфрачервоного термометричного методу, об'єкт піддавали дворівневій стратифікації у відповідності з таблицею 1.

Таблиця 1 – Стратифікація об'єктів контролю при акустичному інфрачервоному термометричному методі дефектоскопії

Рівні	Механічні процеси	Теплові процеси
Мікро	<ul style="list-style-type: none"> - Розповсюдження коливань; - Змінення частоти коливань; - Змінення фаз коливань; - Внутрішнє демпфування у в'язкій матриці та жорсткому наповнювачі; - Конструкційне розсіювання на межі розподілу матриця/наповнювач, в тому числі і на дефектах структури 	<ul style="list-style-type: none"> - Виділення тепла на дефектах структури; - Передача теплової енергії від однієї точки об'єкта контролю до іншої

Макро	- Демпфування енергії механічних коливань	- Розподілення температурних полів поверхнею об'єкта з аномаліями в дефектних зонах
Мета	-	- Фіксування температурних полів приладами інфрачервоної техніки

Вибором необхідної страти на кожному рівні визначали відповідний набір елементів принципової схеми, математичні моделі елементів та джерела отримання їхніх параметрів.

Список літератури:

1. Балан С.А., Становская Т.П., Становский А.Л. Проектирование и управление в машиноведении: Монографияю Одесса: Астропринт, 2002. – 376 с.
2. Становский А.Л., Герганов М.Л., Онищенко А.Г. Моделирование процессов массопереноса через пористые материалы // Вісник наукових праць. – Алчевськ: Науково-виробничий концерн «ППП». – 2002. – Том 1. – С. 64 – 68.
3. Становський О.Л., Балан О.С., Становська Т.П. Зниження часової складності побудови структури схемотехнічних моделей теплових процесів // Труды Одесского политехнического университета. – Одесса. – 2002. – Спецвыпуск. – С. 76 – 79.
4. В.М. Тонконогий, І.В. Прокопович, М.О. Духаніна, В.В. Добровольська Методи вимірювання ефективних значень параметрів переносу в машинобудівних деталях із гетерогенних матеріалів // Високі технології в машинобудуванні, 2017 - №9. – С. 126-134

АВТОМАТИЗАЦІЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ ПРОЦЕСІВ ЗА ДОПОМОГОЮ РОЗРОБКИ TELEGRAM - БОТА

Козуб Галина,

кандидат технічних наук, доцент
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Скарга Вікторія,

здобувач першого рівня вищої освіти
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

За останні декілька років стрімко зросла популярність використання соціальних мереж та сервісів для обміну повідомленнями. Обираючи онлайн сервіси для спілкування, перед нами постає безліч різноманітних варіантів для зручного використання, оскільки зв'язок з рідними та колегами є невід'ємним компонентом нашого життя.

У зв'язку з тим, що зросла популярність використання інтернету для роботи, стало актуальним впровадження онлайн помічників. Існування чатбота зменшує час очікування клієнтів та розвантажує потік повідомлень, економить кошти для виплати персоналу зарплати та інших витратах.

Існує велике різноманіття месенджерів для спілкування: Skype, Messenger, WhatsApp, Viber, Telegram та інші. Ефективне використання інформаційних технологій дозволяє значно підвищити якість роботи та швидкість обробки інформації, що особливо актуально для освітніх закладів. У цьому контексті розробка програмних засобів, таких як чат-боти, стала важливим напрямком досліджень для підвищення ефективності комунікації між освітніми закладами та здобувачами освіти.

Статистика показує, що майже 40% користувачів у всьому світі воліють спілкуватися з чатботом, ніж з реальною людиною. Крім того, із діджиталізацією таких галузей, як охорона здоров'я та роздрібна торгівля, чат-боти стають більш популярними, це сприяє автоматизації спілкування з користувачами, боти полегшують та допомагають швидше отримати інформацію [1].

За результатами дослідження State of Chatbots [2] показали, що чат-боти мають низку переваг (рис.1).



Рисунок 1. Переваги чатботів.

Згідно з дослідженням 64% респондентів опитування повідомили, що цілодобовий сервіс є однією з переваг використання чат-ботів. З їх допомогою компанії можуть відповідати на запитання клієнтів незалежно від часу доби, а це підвищує якість обслуговування та впливає на успішність бізнесу. 69% користувачів віддають перевагу чат-ботам, а не додаткам для взаємодії з брендом. Тому, якщо компанія хоче передавати інформацію про свої продукти та послуги великої аудиторії, використання цього каналу має економічний сенс [2].

На відміну від компаній, що використовують традиційні методи обслуговування, чат-боти не перевантажують аудиторію інформацією, а щоразу надають ті дані, які відповідають запитам користувачів. Тому клієнти регулярно отримують виключно релевантну інформацію. Такий підхід допомагає довше підтримувати залучення аудиторії завдяки автоматизованому ланцюжку повідомлень. Зі збільшенням компанії зростають і витрати. Чат-боти - це одноразова інвестиція, яка допомагає брендам скоротити витрати на персонал. Компанії можуть легко інтегрувати чат-ботів, щоб відповідати на найпростіші питання потенційних покупців і передавати складніші менеджерам з обслуговування, збираючи відгуки клієнтів, сегментувати аудиторію.

Чат-боти отримують інформацію про користувачів, яка дозволяє персоналізувати розсилку повідомлень клієнтам на різних етапах. Боти можуть ставити релевантні питання, генерувати ліди, переконувати потенційних покупців. Крім того, вони допомагають компаніям знаходити некваліфікованих лідів за допомогою ключових показників результативності. Такий підхід позбавляє взаємодії з лідами, які просто забирають час. Легкість експлуатації чат-ботів допомагають компаніям якісно обслуговувати клієнтів кількома мовами. Це дозволяє розширювати діяльність бренду нових ринках [3].

Створення корисного інструменту для студентів університету, що підвищує ефективність комунікаційних та інформаційних процесів управління стало

важливим напрямком дослідження. Впровадження бота може призвести до економії часу та ресурсів для адміністрації університету, а також надати студентам швидкий доступ до актуальної інформації, покращуючи їхній загальний досвід освіти.

Розробка чатботу у месенджері Telegram здійснювалася на мові Python за допомогою PythonAnywhere та виконує наступні завдання: надає студентам швидкий доступ до актуальної інформації, такої як розклад занять, дати іспитів, оголошення університетів; затвердження та наявність відповідних публікацій, таких як статті в наукових журналах та матеріали конференцій; проведення моніторингу та тестуванню і т. інше.

Впровадження проєкту сприяє розвитку нових знань у вигляді зв'язків і закономірностей процесів інформатизації та обчислювальної техніки, а також розробці нових принципів і концепцій удосконалення комунікаційних та інформаційних процесів управління в освітніх закладах.

Список літератури:

1. Chatbot market in 2022: Stats, trends, and companies in the growing AI chatbot industry. URL: <https://www.insiderintelligence.com/insights/chatbot-market-stats-trends/#:~:text=Chatbot%20Market%20Stats%3A%20Size%20%26%20Growth&text=By%202024%2C%20Insider%20Intelligence%20predicts,finance%2C%20to%20health%20and%20wellness.>
2. 2018 State of Chatbots Report. URL: <https://www.drift.com/wp-content/uploads/2018/01/2018-state-of-chatbots-report.pdf>.
3. Чат-бот. URL: [https://sendpulse.ua/support/glossary/chatbot#Pochemu_chatboty_tak_vazhny_dlya_biznesa.](https://sendpulse.ua/support/glossary/chatbot#Pochemu_chatboty_tak_vazhny_dlya_biznesa)

ПЕРСПЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ШРОТУ ЗАРОДКІВ ПШЕНИЦІ ПРИ ВИРОБНИЦТВІ ФЕРМЕНТОВАНИХ НАПОЇВ

Лапицька Надія Василівна,
доктор філософії, старший викладач

Савченко Олеся Миколаївна,
кандидат технічних наук, доцент

Блудча Віра Олександрівна,
студентка
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка, м. Чернігів, Україна

Вступ. Важливим питанням сьогодення є забезпечення якісного харчування населення адже від цього залежить самопочуття кожної людини. У цьому зв'язку важливим є надходження до організму таких нутрієнтів як вітаміни А, С, Е, поліфеноли – для укріплення захисної системи організму; вітаміни групи В, каротиноїди і мікроелементи – з метою покращення імунної системи [1].

Найкращим шляхом отримання людиною корисних нутрієнтів є споживання їх із продуктами харчування. Вживання функціональних напоїв дозволить наситити організм корисними речовинами повною мірою, адже відсутність термічної обробки дозволяє максимально зберігати в продукті вітаміни, мінеральні речовини тощо. Також відомо, що есенціальні речовини краще всмоктуються у кров і засвоюються в розчиненому вигляді [2].

Мета роботи. Метою роботи є вивчення можливості виробництва функціональних ферментованих напоїв, збагачених есенціальними речовинами, дослідження енергетичного компонента на проходження технологічного процесу виробництва ферментованих безалкогольних напоїв.

Для реалізації поставленої мети необхідно підібрати рецептурні композиції соковмісної сировини різної осмомоляльності та енергетичний компонент, що буде підвищувати функціональність напоїв і мати позитивний вплив на організм людини, дозволить інтенсифікувати технологічний процес.

Матеріали та методи. В наведених дослідженнях використовували сливи сорту Угорка в якості основи для сокової композиції безалкогольних напоїв. За енергетичний компонент було обрано шрот зародків пшениці (ШЗП). Такий вибір енергетичного компонента було здійснено із-за значного вмісту в шроті калію, магнію, фосфору, кальцію, заліза, вітамінів Е, РР, В₁, β-каротину а також поліфенолів [3], що не лише збагатить напій вказаними речовинами, а й дозволить інтенсифікувати процес бродіння за рахунок додаткового живлення дріжджів. З метою проведення бродіння використовували 0,5 г/дм³ квасних дріжджів *KVS-standart*. Вивчення впливу шроту на активацію квасних дріжджів

проводили шляхом мікроскопіювання дослідних зразків сусла, що бродить. Для цього у 8 пробірок вносили сусло із різним співвідношенням основи напою і ШЗП. Співвідношення сокової основи та збагачувальної добавки наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Рецептурне співвідношення компонентів для проведення досліджень

Дослідний зразок	Вміст 20%-вого розчину глюкози, %	Вміст сокової основи, %	Вміст шроту зародків пшениці, %
Пробірка №1	100,0	-	-
Пробірка №2 (контроль)	50,0	50,0	-
Пробірка №3	50,0	50,0	0,5
Пробірка №4	50,0	50,0	1,0
Пробірка №5	50,0	50,0	1,5
Пробірка №6	50,0	50,0	2,0
Пробірка №7	50,0	50,0	2,5
Пробірка №8	50,0	50,0	3,0

Добавку додавали в сухому подрібненому вигляді додатково до основної кількості рідких компонентів. Температура бродіння зразків становила 20 °С, тривалість бродіння – 48 год. Протягом перших 8 год вміст пробірок періодично обережно перемішували. Дослідження фізіологічного стану дріжджів проводили під мікроскопом за збільшення $\times 40$ з окуляром $\times 10$ або $\times 15$ в 6 полях зору.

Мікроскопіювання здійснювали одразу після внесення дріжджів, а потім – кожні 8 годин бродіння методом «розчавлена крапля». Для встановлення вікових характеристик дріжджів проводили приготування забарвленого препарату. Для цього до нанесеної на предметне скло краплі додають краплю розчину Люголя.

Результати та обговорення. В ході досліджень було встановлено, що дріжджі в пробірці №1 не проявляли ніякої активності, а через 12 год почали з'являтися мертві клітини. Ймовірно, це викликано «бідністю» бродильного середовища.

Дріжджі в пробірці №2 перші 10 год зростали, їх оболонка ставала більш розвиненою. Через 24 год почалося активне брунькування, проте виявлено 11 мертвих клітин. Через 32 год дріжджі почали утворювати конгломерати, що свідчить про активне бродіння. Виявлено 46 мертвих клітин та 20 старих. Протягом наступних 8 год дріжджі в контрольному зразку продовжували брунькуватися, але менш інтенсивно, кількість мертвих і старих клітин зросла на 10,0 і 14,0% відповідно порівняно із попереднім періодом. Через 48 год в пробірці утворилася характерна «шапка» із виброджених мертвих дріжджів, що свідчить про закінчення процесу бродіння.

Слід зазначити, що в пробірці №3 із додаванням 0,5% ШЗП розмноження дріжджів відбувалося аналогічно контрольному зразку, а в пробірці №4 за внесення 1,0% добавки – на 3,6% швидше, що знаходиться в межах похибки й не

може визначатися як позитивний вплив. Проте вже за внесення 1,5% шроту (в пробірці №5), бродіння починається через 8 год, а його інтенсивність збільшується на 6,1% порівняно із контрольним зразком. Утворення «шапки», що свідчить про закінчення бродіння, відбулося через 42 год, тобто процес завершився на 14,3% швидше ніж у контрольному зразку (пробірка №2).

Встановлено, що додавання шроту зародків пшениці в кількості 2,0; 2,5; і 3,0% бродіння починається через 7,0; 5,5 і 4,0 год відповідно. Інтенсивніше відбувається і сам процес. Утворення конгломератів інтенсивного бродіння спостерігається через 20,0; 16,0 та 10,0 год проходження процесу відповідно. Кількість же мертвих і старих клітин, порівняно із контрольним зразком, знаходиться у межах похибки, що свідчить про більшу витривалість мікроорганізмів у дослідних середовищах.

Закінчення бродіння в наведених зразках (пробірки №6; 7; 8) відбулося через 40,0; 36 і 32 год відповідно, що на 20,0; 33,3 і 50,0% скоріше порівняно із контрольним зразком (пробірка №2). Такий ефект викликаний внесенням додаткових поживних речовин із шротом, що сприяють кращому розвитку і розмноженню квасних дріжджів. Склад живильного середовища є дуже важливим для реалізації процесу бродіння, що добре видно при порівнянні результатів дослідних пробірок із результатами бродіння, що проходило в пробірці №1 (тільки із глюкозним сиропом).

Таким чином була доведена ефективність використання шроту зародків пшениці для інтенсифікації процесу бродіння ферментованих напоїв. Проте слід зазначити, що за внесення добавки в максимальній кількості (3,0%) сусло, що бродить, набуває синього кольору, який не зникає після завершення процесу. На нашу думку, це викликано надлишком крохмальних зерен, що не встигають розчепитися на цукри в процесі бродіння та поглинутися дріжджами.

Висновки. Отже, проведений експеримент довів доцільність використання шроту зародків пшениці в якості енергетичного компонента, який дозволяє прискорити проходження процесу бродіння ферментованих напоїв на 14,3...50,0%. Встановлено, що для подальших досліджень краще використовувати добавку в кількості 2,0...2,5%, оскільки саме в такій кількості вона оптимально прискорює технологічний процес без шкоди органолептичним показникам отриманого напою.

Список літератури

1. Тюрікова І. Методологія проектування безалкогольних напоїв резистентної дії // Ресторанний і готельний консалтинг. Інновації. 2018. № 1. С. 88–97.
2. Лапицька Н. В. Технологія напоїв, екстрактів та концентратів: навч. посібник. Чернігів: НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2021. 217 с.
3. Oliinyk S., Samokhvalova O., Lapitskaya N., Kucheruk Z.. Study of the influence of meals of wheat and oat germs and wild rose fruits on the fermenting microflora activity of rye-wheat dough // Eureka: Life Sciences. 2020. №. 1. P. 40–47

МОДЕРНІЗАЦІЯ СИСТЕМ ТЕПЛОПОСТАЧАННЯ

Лужанська Ганна Вікторівна,

к.т.н., доцент
Національний університет «Одеська політехніка»
м. Одеса, Україна

Губар Лілія Борисівна,

старший викладач
Національний університет «Одеська політехніка»
м. Одеса, Україна

Сергєєв Ігор Володимирович,

аспірант
Національний університет «Одеська політехніка»
м. Одеса, Україна

У сучасних умовах енергетичної кризи все більшу актуальність становлять різні заходи щодо заощадження енергії в житлово-комунальному секторі. Система теплопостачання для своєї якісної та ефективної роботи потребує значної кількості паливно-енергетичних ресурсів, тому її модернізація, розробка та впровадження сучасного енергозбереігаючого обладнання є першочерговим завданням.

Для вирішення цієї проблеми необхідно раціонально організувати теплопостачання, використовувати комбіноване теплопостачання, отримати більш дешеву теплоту високого потенціалу та передбачити пристрої автономного регулювання параметрів теплоносіїв з економічною доцільністю [1, 2]. Ефективна та надійна робота енергогенеруючих підприємств – один із найважливіших критеріїв для забезпечення високого рівня економічного добробуту суспільства.

Квартальні або будинкові котельні - це автономні джерела, які виробляють лише тепло, викидаючи половину корисної енергії палива в атмосферу. Окрім вартості палива та електроенергії, власник оплачує експлуатацію автономної котельні, як правило, утримання газопроводу та іншої інфраструктури до неї. При спільному виробництві тепла та електрики втрати енергії при спалюванні палива знижуються вдвічі. Скорочуючи спалювання газу та вугілля, крім того, збільшується кількість шкідливих викидів в атмосферу, покращуючи тим самим екологічну обстановку.

У Законі України “Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання знижкового енергопотенціалу” термін “когенерація” визначається як “спосіб одночасного виробництва електричної та теплової енергії в рамках одного технологічного процесу внаслідок згоряння палива” [3, 4].

Переваги від використання систем когенерації для енергопостачання об'єктів багатогранні з погляду:

- економічність (у тому числі за рахунок зниження витрат на передачу енергії, тому що енергогенеруюче обладнання встановлено у безпосередній близькості від споживача),
- надійності (від зниження вразливості інфраструктури енергетики при непередбачених збоях),
- екології (від зниження шкідливих викидів до атмосфери),
- утилізації теплоти (від розширення спектру ступенів використання первинних і вторинних енергоресурсів).

Когенерація являє собою цілісний підхід до ефективного виробництва різних енергетичних продуктів за рахунок використання різноманітних джерел первинної енергії [5, 6].

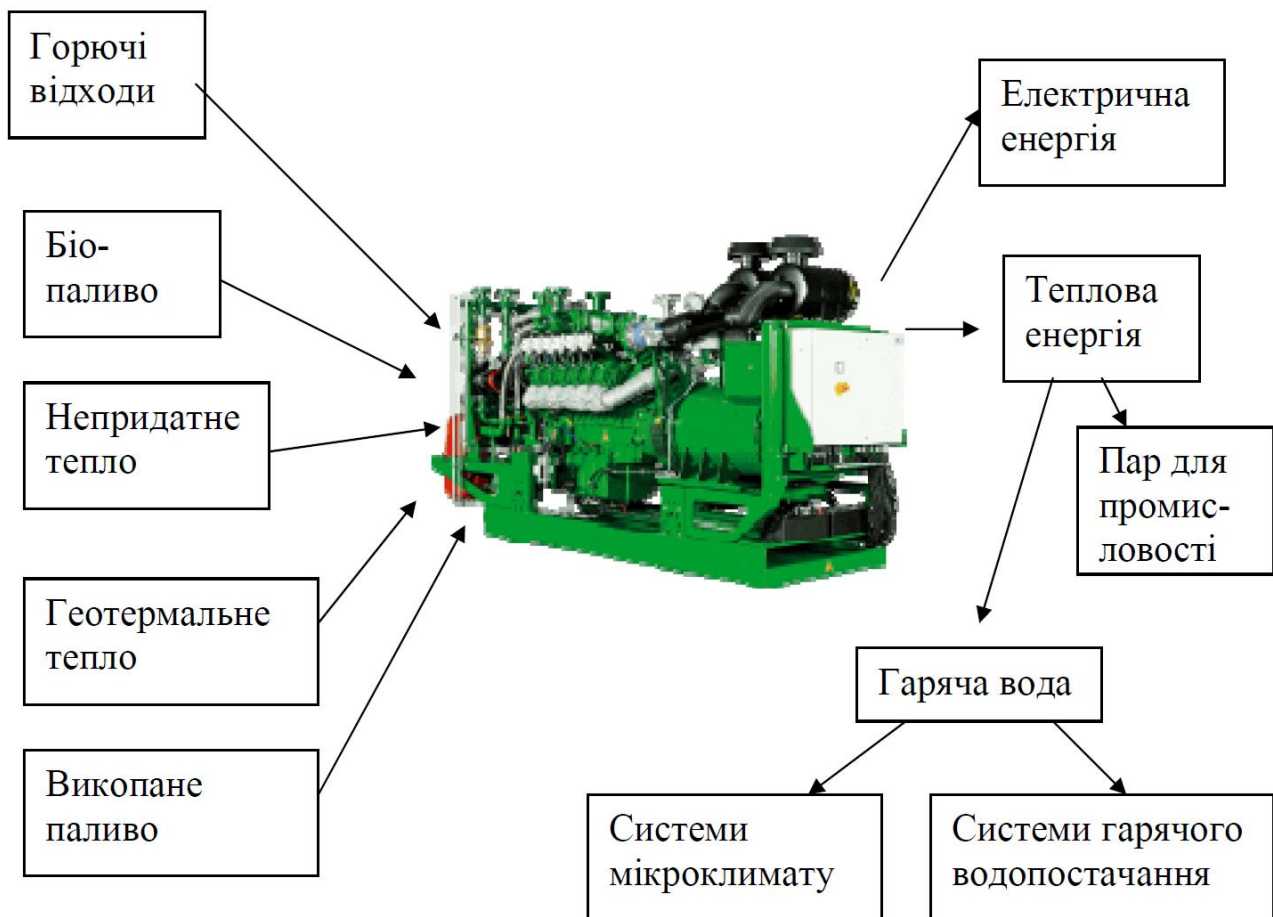


Рис 1. Використовуване паливо та продукти когенерації

Поєднання систем теплопостачання та промислового теплового навантаження з когенерацією створює унікальну можливість для виробництва електроенергії за рахунок викопних видів палива з високою ефективністю.

Основною перевагою комбінованого вироблення тепла та електроенергії або когенерації є суттєва економія палива в порівнянні з роздільним виробленням електричної та теплової енергії. Крім того, розвиток когенерації дає додаткові ефекти для ринку електричної енергії та потужності – це підвищення надійності

електропостачання споживачів, можливість збільшення та приросту виробітку електроенергії без великих витрат на високовольтні лінії електропередачі, робота в маневреному режимі (ГТУ) без виходу з теплофікаційного режиму, а також підвищення ефективності з допомогою вироблення електроенергії за графіком теплових навантажень [7].

Відповідно до [5] на рис. 2 показано можливе розподілення витрат на виробництво тепла та електроенергії в енергосистемі.

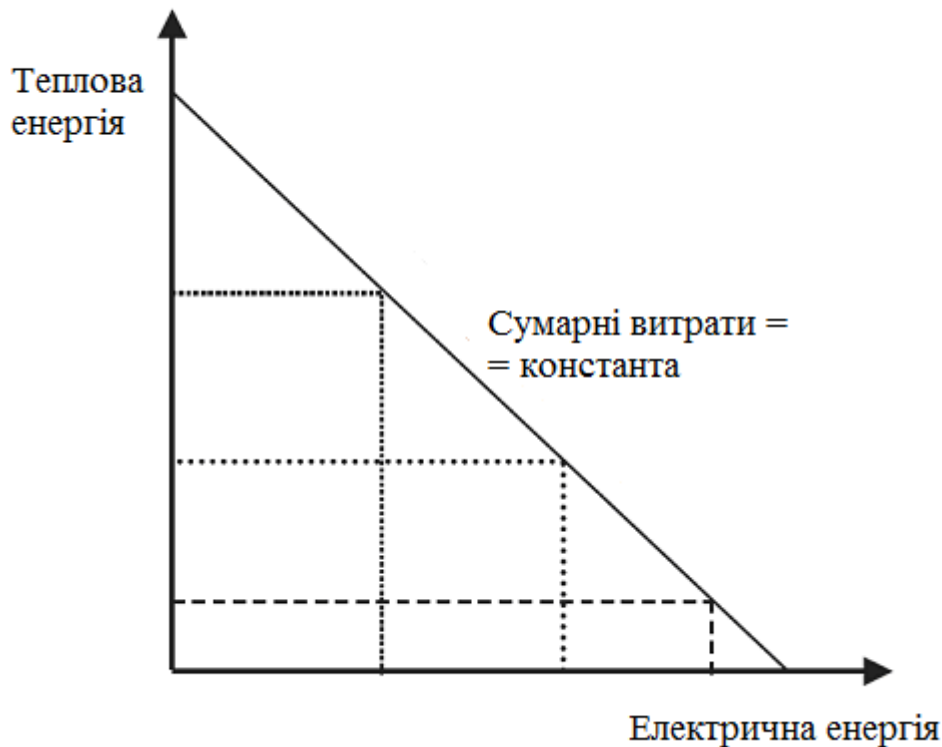


Рис 2. Розподіл витрат на виробництво тепла та електроенергії

Ефективність роботи когенераційних установок тим вища, що більше годин на рік електроенергія виробляється з урахуванням теплового споживання. Цілорічним тепловим навантаженням у містах (без урахування технологічного навантаження промислових підприємств) є гаряче водопостачання. У зв'язку з цим розрахунок потужності когенераційної установки (у системах централізованого тепlopостачання від котелень) на покриття навантаження гарячого водопостачання забезпечує її цілорічну роботу і, отже, найефективніше використання. З іншого боку, питомі капітальні витрати на створення електрогенеруючих установок знижуються зі збільшенням їхньої одиничної потужності.

Когенерація, визнана у всьому світі як найефективніша технологія виробництва електроенергії та тепла, сумарний ККД варіюється від 80% до 90%, у той час як при виробництві однієї електроенергії він становить від 30% до 50%.

Також варто зазначити, що когенераційні установки мають дуже широкий діапазон одиничної електричної потужності – від 50 кВт до 2 МВт.

Когенерація є ефективним та екологічно стійким способом вироблення тепла та електричної енергії для якісної роботи системи енергозабезпечення, об'єднуючи постачання енергії та використовуючи низькосортні джерела енергії екологічно прийнятним чином.

Список літератури

1. Абишев В. (2023). Оптимизация теплоснабжения производственных объектов строительные материалы, изделия и конструкции. Проблемы инженерной графики и профессионального образования, 44(5), 7–12. <https://bulprengpe.enu.kz/index.php/main/article/view/414>
2. <https://nvp-vital.com/ua/kogeneraciya-kogeneraciyni-ustanovky>
3. Басок, Б. И. Анализ когенерационных установок. Часть 1. Классификация и основные показатели [Текст] / Б. И. Басок, Е. Т. Базеев, В. М. Диденко, Д. А. Коломейко // Пром. теплотехника. – 2006. – Т. 28, № 3. – С. 83–89. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/61417/13-Basok.pdf?sequence=1>
4. Закон України Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу // Відомості Верховної Ради. – 2005. – № 20. – С. 278;285.
5. Energy Charter Secretariat, Brussels, Belgium. 2005,- p.68 <https://www.energycharter.org/>
6. Когенераційні технології в малій енергетиці : монографія / В. А. Малярєнко, О. Л. Шубенко, С. Ю. Андрєєв, М. Ю. Бабак, О. В. Сенецький / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова, Ін-т проблем машинобуд. ім. А. М. Підгорного. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. – 454 с.
7. <https://www.zakon.kz/6377791-neobkhodim-perekhod-na-inye-metody-tarifoobrazovaniya--spetsialist-ob-otchestvennom-teplosnabzhenii.html>

ДОСЛІДЖЕННЯ РОБОЧОГО ПРОЦЕСУ РУХУ МАТЕРІАЛУ НА ВІБРАЦІЙНОМУ КОНВЕЄРІ

Орищенко Сергій Вікторович,

к.т.н. доцент

Київський національний університет
будівництва і архітектури

Робочий процес руху матеріалу у вібраційному конвеєрі полягає в наступному. Існує два основних типи руху інерційних конвеєрів із ексцентриковим приводом: з постійним і змінним тиском матеріалу на дно жолоба. Конвеєр з постійним тиском складається з жолоба, який спирається на стаціонарні катки, і має кривошипний привод. Жолоб здійснює прямолінійний зворотно-поступальний рух в горизонтальній площині: в період прямого ходу швидкість жолоба плавно зростає, потім різко знижується до нуля, а потім змінює напрямок; в період зворотного ходу швидкість жолоба різко зростає, потім плавно знижується. Під час прямого ходу жолоба вантаж рухається разом з ним без ковзання, накопичуючи кінетичну енергію; при різкій зміні швидкості вантаж продовжує переміщатися вперед по інерції з уповільненням, ковзаючи вперед і при зворотному ході жолоби (жолоб як би вислизає з-під вантажу).

У вібраційному конвеєрі із інерційними збудниками коливань (рис.1), завантаженому матеріалом, що транспортується, жолобу повідомляються несиметричні коливання так, що середня швидкість його переміщення в одному напрямку значно перевищує середню швидкість в протилежному напрямку[1].

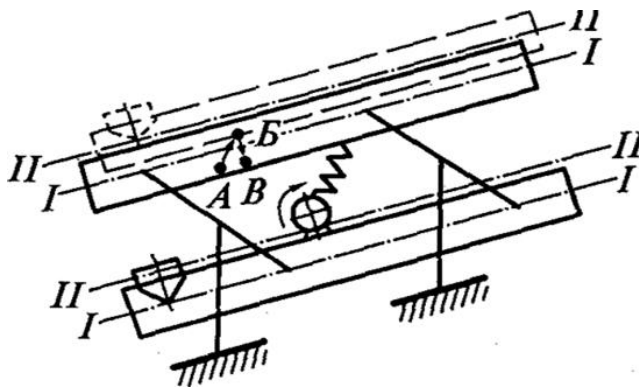


Рис.1.Схема до пояснення принципу дії вібраційного конвеєра.

При русі з меншою швидкістю жолоб переміщається з положення I в положення II разом з матеріалом, що знаходиться на ньому. При різкому поверненні жолоба у вихідне положення через підвищену швидкість зменшуються сили тертя між жолобом та матеріалом, внаслідок чого, а також через інерційність матеріалу він відстає від жолоба, залишаючись на досягнутому раніше місці або незначно зміщуючись у напрямку руху жолоба і здійснюючи таким чином стрибкоподібний рух жолобом за кожен цикл коливань. Для визначення частоти коливань жолоба конвеєра ω , за якою

забезпечується відмічений вище руху, розглянемо рух окремо взятої частинки матеріалу(рис.2).

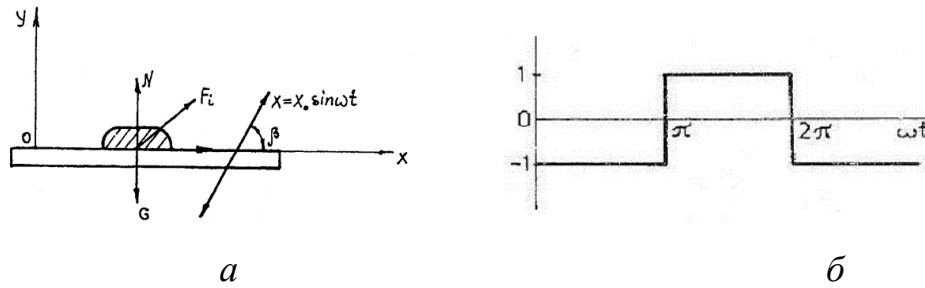


Рис.2. Рух частинки матеріалу по поверхні вібраційного конвеєра:
а- схема руху; б – закон зміни прискорення частинки за період коливань;
G – вага; N – реакція; F_i – сила інерції; кут $\beta < \frac{\pi}{2}$;
x – напрямок руху частинки; y – вертикальна вісь.

Приймаючи умову стрибкоподібного руху (рис.2,б) прискорення частинки матиме вид:

$$a = \frac{1}{2} A (-1)^k (\omega t - k\pi) [(k+1)\pi - \omega t], \quad (1)$$

$$\frac{k\pi}{\omega} < t < \frac{(k+1)\pi}{\omega}$$

де t - час; A - амплітуда коливань; ω - кругова частота коливань;
 $k = 0, 1, 2, \dots$

Якщо замінити ділянки напівперіодів руху частинки матеріалу ділянками парабол, отримаємо гармонійний закон руху, що дає можливість спростити рівняння руху. Щоб частинка матеріалу і сам матеріалу рухалися по жолобу вібраційного конвеєра, йому слід надати прискорення, яке розвиває силу інерції, яка перевищить сили опору. В першому випадку будемо вважати, що жолоб вібраційного конвеєра здійснює напрямлені синус подібні коливання з амплітудою X_0 і частотою ω за законом:

$$x = X_0 \sin \omega t. \quad (2)$$

Для визначення рівняння руху частинки до діючих сил додаємо силу інерції F_i , що дорівнює добутку маси m на прискорення площини $\ddot{x} = -X_0 \omega^2 \sin \omega t$ і спрямована під кутом β до горизонталі. Тоді рівняння відносного руху маси матеріалу m у проєкціях на осі координат XOY , пов'язані з вібруючою поверхнею, матимуть такий вигляд:

$$m\ddot{x} = mX_0\omega^2 \cos \beta \sin \omega t + F_T;$$

$$m\ddot{y} = mX_0\omega^2 \sin \beta \sin \omega t - mg + N, \quad (3)$$

де F_T — сила тертя, зв'язана при русі частинки по площині ($y = 0$) з нормальною реакцією N співвідношенням

$$F_T = -fN, \text{ якщо } \dot{x} > 0; \quad (4)$$

$$F_T = +fN, \text{ якщо } \dot{x} < 0,$$

f — коефіцієнт тертя ковзання.

З другого рівняння(3) визначаємо нормальну реакцію:

$$N = N(t) = mg - mX_0\omega^2 \sin \beta \sin \omega t.$$

Рух матеріалу за умови ($\hat{x} > 0$) напишемо у вигляді:

$$mX_0\omega^2 \cos \beta \sin \omega t \geq F_T.$$

З урахуванням сил тертя F_T та нормальної реакції маємо

$$mX_0\omega^2 \cos \beta \sin \omega t \geq mgf - mX_0\omega^2 \sin \beta \sin \omega t \sin \beta f.$$

Тепер є можливість визначити кутову швидкість, необхідну для переміщення матеріалу вперед по поверхні конвеєра:

$$\omega = \sqrt{\frac{gf}{X_0 \cos \beta \sin \omega t (1 + f)}}.$$

Числове значення кутової швидкості залежить від фазового положенню дебалансів вібробудувача конвеєра відносно площі жолоба. Так найменше значення частоти коливань конвеєра за фазового положенню дебалансів: $\omega t = \frac{\pi}{2}$:

$$\omega_0 = \sqrt{\frac{gf}{X_0 \cos \beta (1+f)}}. \quad (4)$$

Умови польоту частинок над площиною конвеєра впливають з рівнянь (3) при $F_T = N = 0$:

$$m\ddot{x} = mX_0\omega^2 \cos \beta \sin \omega t;$$

$$m\ddot{y} = mX_0\omega^2 \sin \beta \sin \omega t - mg.$$

Звідси умови підкидання частинок над площиною конвеєра

$$\frac{X_0\omega^2 \sin \beta \sin \omega t}{g} \geq 1.$$

Мінімальна кутова швидкість, необхідна для забезпечення підкидання частинок над площиною конвеєра визначається із умови:

$$\omega = \sqrt{\frac{g}{X_0 \sin \beta}}. \quad (5)$$

Для визначення частоти коливань конвеєра при руху матеріалу по похилій поверхні, має бути додаткова сила $Q = G \sin \alpha$ (рис. 3).

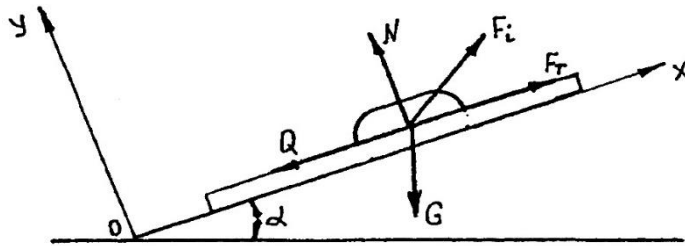


Рис. 3. Схема руху матеріалу по похилій віброуючій поверхні конвеєра.

Тоді рівняння (3) матимуть інший вигляд:

$$\begin{aligned} m\ddot{x} &= mX_0\omega^2 \cos \beta \sin \omega t + Q \pm fmg; \\ m\ddot{y} &= mX_0\omega^2 \sin \beta \sin \omega t - G \cos \alpha + N. \end{aligned} \quad (6)$$

У праву частину першого рівняння (6) вже підставлено вираз для сил тертя ковзання: верхній знак відповідає ковзанню вперед ($\dot{x} > 0$), а нижній — ковзанню назад ($\dot{x} < 0$). Матеріал не буде рухатися вгору, якщо сума сили Q і сили інерції F_i перевищать сили опору. Мінімальну кутову швидкість, необхідну для переміщення матеріалу вгору по віброуючій поверхні конвеєра визначаємо рівняння (6) за умови, що $\varphi = \omega t = 0$:

$$\omega = \sqrt{\frac{g(f - \sin \alpha)}{X_0}}. \quad (7)$$

Можлива умова для підкидання частинок за схемою руху, наведеною на рисунку 3 є значення фази: $\omega t = \frac{\pi}{2}$:

$$\omega = \sqrt{\frac{g \cos \alpha}{X_0}}. \quad (8)$$

Порівнюючи формули (5) і (8) можна визначити їх відмінність між собою. Звичайно в реальних умовах рух частинок матеріалу по віброуючій поверхні конвеєра є більш складним.

Взагалі завантаженість, як і режим, оцінюють динамічним коефіцієнтом K_g [2,3], який являє собою відношення амплітуди прискорення коливань вібраційних конвеєрів $X_0\omega^2$ до прискорення сил ваги, взяте у площині, перпендикулярній до площини конвеєра:

$$K_g = \frac{X_0\omega^2 \sin \beta}{g \cos \alpha}, \quad (9)$$

де β — кут між площиною жолоба і напрямком коливань; для горизонтальних з напрямленими коливаннями $\beta = 35 \dots 45^\circ$, а для похилих з коловими коливаннями $\beta = 90^\circ$; α — кут нахилу жолоба до горизонталі; для конвеєрів з напрямленими коливаннями $\alpha = 0 \dots 6^\circ$, для конвеєрів з коловими коливаннями $\alpha = 10 \dots 30^\circ$. З виразу(9) можна знайти амплітуду коливань конвеєра:

$$X_0 = \frac{K_g g \cos \alpha}{\omega^2 \sin \beta}. \quad (10)$$

Експериментальним шляхом знайдено, що з умов міцності жолоба конвеєра динамічний коефіцієнт $K_g \leq 7$.

Розглянуто та структуровані класифікаційні ознаки вібраційних конвеєрів. Приведені схеми будови вібраційних конвеєрів із ексцентриковим, інерційним, електромагнітним та пневматичним приводами. В цілому недоліком вібраційних конвеєрів із ексцентриковим приводом є відсутність зміни параметрів, так як їхня амплітуда коливань є постійною і залежить виключно від ексцентриситету шатуна. Тому в сучасному виробництві домінують вібраційних конвеєрах із інерційними збудниками коливань.

1. Назаренко І.І. Основи моделювання і проектування логістичних систем та процесів будіндустрії: монографія. Київ: «Видавництво Людмила» 2019, 152 с
2. Назаренко І.І. Машини для виробництва будівельних матеріалів. – К.: КНУБА, 1999. – 488с.
3. Назаренко І.І., Берник І.М. Основи проектування і конструювання машин та обладнання переробних виробництв. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2012. – 590с

ОЧИЩЕННЯ СТІЧНИХ ВОД З ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДІВ ФІТОРЕМЕДІАЦІЇ

Рибалова Ольга Володимирівна,
канд. техн. наук, доцент, доцент,

Тімаков Іван Романович,
Студент

Перегида Оксана Василівна,
студентка
Національний університет цивільного захисту України,
м. Харків, Україна

Скид неочищених стічних вод є суттєвою причиною замулювання і забруднення водних об'єктів багатьох країн світу, у тому числі і України. Вирішення цієї проблеми ускладнюється у зв'язку зі специфічними особливостями режиму формування та надходження поверхневих стічних вод у водні об'єкти, що суттєво відрізняється від умов утворення господарсько-побутових та промислових стічних вод.

Найбільш ефективним заходом зменшення негативного впливу поверхневих стічних вод всіх категорій від населених пунктів на водні об'єкти є впровадження еколого безпечного водовідведення з використанням технологій фіторемедіації.

Останніми роками ця технологія біологічного очищення набуває популярності завдяки низькій вартості, можливості використання безпосередньо в районі забруднення та зменшення контакту забруднення з людиною та оточуючим середовищем.

Основним компонентом технологій фіторемедіації є біоценози вищих водних рослин (ВВР). Ця рослинність здійснює перерозподіл речовин, що надходять до водного об'єкту з прибережної території, вилучає із води розчинені біогенні елементи, у першу чергу азотвміщуючі сполуки, сприяє розвитку процесів мінералізації води, тим самим зменшуючи базу живлення ціанобактерій.

Вищі водні рослини – вагомий конкурент водоростей за світло та поживні речовини у воді і повітрі. При масовому розвитку ВВР фітопланктон пригнічується. Внаслідок того, що у складі макрофітів, на відміну від фітопланктону, превалює клітковина, вони розкладаються повільно, формуючи біоценози, які характеризуються більшою стабільністю. Крім того, ділянки водосховища із заростами ВВР виконують функції біофільтра (є аналогами очисного біоплато), сприяють підтримці відносного гомеостазу екосистеми водосховища, тобто стабільності екосистеми та її саморегуляції.

На очисних спорудах фіторемедіації за наявності ВВР процеси окислення забруднень (у тому числі токсикантів) здійснюються значно інтенсивніше, ніж

без них. У біоценозах ВВР виділяються метаболіти з бактерицидною дією по відношенню до патогенної мікрофлори. Видалення забруднень, в тому числі біогенів, здійснюється за рахунок біосорбції ВВР.

Вплив антропогенних чинників на процеси евтрофування поверхневих вод є доміантним. Серед шляхів надходження до водойм біогенних елементів та патогенної мікрофлори основне місце займають аварійні ситуації на мережах господарсько-комунальних стічних вод, неочищені поверхневі і дренажні стічні води. Очищення господарсько-побутових стічних вод від органічного забруднення на існуючих очисних спорудах не завжди дозволяє досягти показників, що не завдають шкоду біоті водного об'єкту, до якого надходять води після очищення [1].

Наслідками антропогенних змін довкілля є значне прискорення розвитку природних процесів водних об'єктів, які супроводжуються негативним, а іноді незворотними змінами у функціонування водних екосистем (зменшення їх стійкості до зовнішніх впливів, спроможності до саморегуляції та підтримки на необхідному рівні гомеостатичних внутрішньо системних процесів) та погіршення якості води.

У світі та Україні зокрема, одним з найбільш вагомих факторів, який негативно впливає як на стан водних екосистем і на життєдіяльність мешканців населених пунктів, розташованих поблизу водних об'єктів, є антропогенне евтрофування вод. Воно полягає у швидкому підвищенні рівня трофності водних об'єктів внаслідок надходження біогенних елементів, органічних речовин і патогенної мікрофлори у кількостях, що значно перевищують звичайні природні рівні [2]. Зростання евтрофування призводить до того, що стан водних об'єктів в Україні і пов'язана з цим еколого-соціальна ситуація у багатьох регіонах залишаються вкрай незадовільними.

В умовах зростаючого антропогенного впливу на водні об'єкти, хронічне надходження в них біогенних речовин призводить до їх антропогенного евтрофування, тобто "шкідливого цвітіння ціанобактерій", яке набуло глобального характеру, та широко розповсюджене у водних об'єктах України.

В результаті евтрофування підвищується ризик появи у воді біологічно активних речовин, у тому числі токсичних – метаболітів та продуктів розкладу водоростей. Також підвищується ризик утворення шкідливих речовин у процесі обробки води за існуючими технологіями (наприклад, утворення діоксинів при хлоруванні води, забрудненої фенольними сполуками та ін.);

Управляти якістю води в водоймах за вмістом у ній біогенних елементів можна з використанням біоінженерних систем, принцип дії яких базується на процесах фітореMediaції за участю вищої водної рослинності (ВВР) або макролітів [3,4].

Вищі водні рослини – очерет, рогіз, рдесник, сусак та інші, відіграють важливу роль у формуванні якості води. Відомо їх застосування для доочищення стічних вод підприємств легкої, металургійної, вугільної промисловості, тваринницьких комплексів, побутових стічних вод. Поглинаючи значну кількість біогенних елементів, ВВР знижують рівень евтрофування водойм. Вони засвоюють і переробляють різні речовини (феноли, пестициди, тощо), сприяють осадженню

зважених і органічних речовин; насичують воду киснем; створюють сприятливі умови для нересту риби і нагулу молоді; інтенсифікують очищення води від важких металів і нафтопродуктів за рахунок нафтоокислюючих бактерій.

Макрофіти в процесі фотосинтезу насичують воду киснем, а також затінюють нижні шари води, створюють несприятливі умови для життєдіяльності синьо-зелених водоростей і утворення первинної продукції фітопланктону. При цьому помітно змінюються хімічний склад і фізичні властивості стічних вод: знижується окиснюваність, значно зменшується вміст фосфатів і всіх форм азоту, збільшується розчинений кисень.

Таким чином, можна стверджувати, що фіторемедіація – один з найбільш перспективних методів відновлення навколишнього середовища, який дозволяє природним шляхом досягти видалення або істотного зниження небезпечних речовин з переведенням їх в менш отруйні компоненти, завдяки чому зменшується техногенний тиск на природне середовище. При цьому процеси ідуть у двох напрямках: мікробне відновлення середовища та саме його очищення.

Визначені конструктивні особливості поряд із розходженнями в технології створення та експлуатації даного класу очисних споруд послужили підставою для різноманіття їх термінологічних визначень: ботанічні площадки (гідроботанічні площадки), ставки-фільтри, біологічні ставки з посадками вищих водних рослин, фільтраційні пристрої, штучні заболочені ділянки (штучне болото), біоплато, біоінженерні споруди регулювання якості води. Загальним для всіх перерахованих споруд і устроїв є наявність біоценозу вищих водних рослин, який безпосередньо або опосередковано впливає на формування біологічної складової процесів трансформації якості води (її очищення) і на інженерні характеристики споруд (окремі елементи конструкції, її експлуатаційні параметри і т. п.).

В табл. 1 наведено характеристику основних систем очищення з використанням фіторемедіації [3,4].

Таблиця 1

Порівняльна характеристика систем очищення з використанням
фіторемедіації

Очисні системи	Місце розташування	Застосування	Рух води	Ефективність роботи	Недоліки
Ботанічні площадки	Мілководні акваторії	Очищення, доочищення побутових стічних вод, гірничо-видобувна, хімічна промисловість	Горизонтальний через зарості ВВР	Органічні речовини – до 97%, важкі метали – до 90%	1) Ефективність залежить від сезону року. 2) Незначний час контакту рідини з ВВР

TECHNICAL SCIENCES
INFORMATION AND ITS IMPACT ON SOCIAL PROCESSES

Фітофільтраційні пристрої	Намивні підводні гребені біля річища	Біомеліорація природних вод	Горизонтальний	Не визначено	1) Незначний час контакту рідини з ВВР, 2) Потрапляння іноді не доочищеної рідини
Біоставки з посадками ВВР	Ставки з інтродукцією ВВР	Очищення, доочищення господарсько-побутових стічних вод	Горизонтальний у водній товщі	N – до 80%, ХСК – до 90%, завислі речовини – до 98%, нафтопродукти – до 60%, зnezараження до 90%	1) Мала продуктивність. 2) Відчуження великих площ землі. 3). Наявність застійних зон. 4) Повторне забруднення.
Штучні природні заболочені ділянки	Заболочена місцевість з штучним чи природним обвалуванням	Очищення, доочищення господарсько-побутових стічних вод	Горизонтальний через зарості ВВР	NH_4^{2-} – до 60%, NO_3^- до 20%, БСК – до 70%	1) Некерованість процесів очищення. 2) Ефективність залежить від сезону року
Біоплато	Канали, річки, пониззя чи верхів'я ставків	Очищення, доочищення господарсько-побутових стічних вод	Горизонтальний через зарості ВВР	Азот амонійний – до 60%, NO_3^- – до 20%, БСК – до 70%, зnezараження до 90%	1) Відчуження великих площ землі. 2) Ефективність залежить від сезону року

В залежності від конкретних природно-техногенних умов території і характеру надходження забрудненого поверхневого потоку у водний об'єкт, розробляється комплекс водозахисних заходів, основу яких складають низькозатратні фітотехнології і локальні очисні системи (ЛОС), пристосовані до умов захисту водних об'єктів від забруднення [5].

Економічний ефект від впровадження таких інженерних рішень складається з багатьох чинників: простоти конструкцій систем з рослинами, відсутності складних інженерних пристроїв регулювання рівня чи витрат води, відсутності використання хімікатів чи інших реагентів, відпадає потреба висококваліфікованого експлуатаційного персоналу і др. [5].

Природоохоронний ефект складається з того, що такі системи є природними ділянками, які характерні для річкових систем і з водними рослинами, що органічно розповсюджені на заплаві. Створення нових ділянок чи розширення існуючих допоможе без нанесення шкоди природним умовам району перехопити та очистити стічні води, що потрапляють до річки від таких показників, як завислі речовини, органічні речовини, нафтопродукти, патогенні мікроорганізми, знизити мінералізацію.

Список літератури

1. Рибалова О.В., Бригада О.В., Ільїнський О.В., Бондаренко О.О., Золотарьова С.А., Методи фіторемедіації для очищення стічних вод // Danish Scientific Journal №41/2020 ISSN 3375-2389 Vol.2, p. 10-12.
2. Захарченко М.А., Рижикова І.А., Мельник Л.В. Вибір водоохоронних заходів в долині великих та малих річок України. Матеріали науково-практичної конф. «Вода та Довкілля» VI Міжнародного Водного Форуму «AQUA UKRAINE- 2008». – К. 2008.- с.169-172
3. А.К. Запольський, Н.А. Мішкова-Клименко, І.М. Астрелін, М.Т. Брик, П.І.Гвоздик, Т.В. Князькові. Фізико-хімічні основи технології очищення стічних вод: Підручник. - К.: Лібра, 2000. – 552с
4. Біоінженерні очисні споруди: БІС (прикладі ефективного використання керованого природного процесу самоочищення водного середовища). // Гриценко А.В., Захарченко М.А., Рижикова І.А., Яковлева Л.І. - Харків: вид. «Фінарт», 2006.- 36с
5. Рибалова О.В., Бригада О.В., Коробкіна К.М., Томчук Н.М. Природні методи очищення поверхневих стічних вод // Abstracts of II International Scientific and Practical Conference, Osaka, Japan, 30-31 October 2019, p. 501-509

ПІДВИЩЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ МІСЬКОГО ЕЛЕКТРОТРАНСПОРТУ

Рубан Дмитро Петрович

к.т.н., доцент, доцент кафедри автомобілів і тракторів
Львівський національний університет природокористування

Курбака Галина Василівна

викладач Фахового коледжу
Фаховий коледж Східноєвропейського університету імені Рауфа Аблязова,
м. Черкаси

Фролова Юлія Вікторівна

викладач Фахового коледжу
Фаховий коледж Східноєвропейського університету імені Рауфа Аблязова,
м. Черкаси

Поняття виду транспорту для міських пасажирських перевезень автомобільними дорогами визначається, насамперед, джерелами енергії транспортного засобу. Ними можуть бути тепловий двигун, контактна мережа, накопичувач або інше джерело електричної або механічної енергії, що встановлюються в уніфіковані кузови. Застосування електричного приводу дозволяє підвищити енергетичну ефективність електротранспорту (ЕТ) з двигунами внутрішнього згорання за рахунок можливості рекуперації енергії електричного гальмування. Тому перспективні напрями розвитку техніки міського вуличного транспорту визначаються, головним чином, розвитком нових енергетичних установок [1-2].

Під час рекуперативного гальмування на ділянках контактної мережі з'являється рухоме джерело енергії, яке розвантажує підстанції та підвищує напругу в тяговій мережі, тим самим покращуючи умови роботи транспорту у тяговому режимі. При рекуперації найбільш економічний такий режим, при якому вся енергія, що виробляється ЕТ, передається електротранспорту, що знаходяться поблизу в режимі тяги; проте це не завжди можливо.

Основна особливість роботи системи тягового електропостачання (СТЕ) при рекуперації полягає у тому, що залежність умов роботи пристроїв електропостачання від рівня напруги значно більше, ніж у режимі тяги. У зв'язку з цим точні розрахунки при рекуперативному гальмуванні повинні проводитися з урахуванням дійсних рівнів напруги як на тягових підстанціях (ТП), так і на ЕТ. Крім цього, слід взяти до уваги, що якщо в режимі тяги напруга в контактній мережі в тій чи іншій мірі впливає на швидкість ЕТ, пропускну здатність та інші показники, то при рекуперативному гальмуванні від рівня напруги в контактній мережі та підстанціях залежать не тільки економічні показники, але й можливість рекуперації.

Крім енергетичної ефективності, в даний час до рухомого складу безрейкового транспорту висуваються вимоги щодо підвищення автономності транспортних засобів. Можливість автономного ходу підвищує маневреність рухомого складу та скорочує вартість необхідної для його експлуатації інфраструктури. Автономність транспорту може досягатися за рахунок використання накопичувачів енергії, так і застосуванням інших джерел енергії, наприклад, теплових двигунів або паливних елементів. При цьому встановлення електричного тягового приводу дозволяє повторно використовувати енергію гальмування та знизити таким чином витрату палива.

Можливість рекуперації суттєво обмежувалася двома умовами:

необхідністю підтримки високої швидкості руху, при якій ЕРС тягового двигуна вище напруги мережі, та наявністю споживача енергії, що виробляється на загальній секції тяговий мережі за неможливості її накопичення чи передачі у зовнішню мережу.

Так, на тролейбусі ймовірність рекуперації становить 16-20 %. Застосування схем імпульсного регулювання дозволило підвищувати напругу, що виробляється двигуном; це розширило діапазон швидкостей, в якому можлива рекуперація енергії. У той же час, досі не набула однозначного технічного рішення проблема відсутності приймача енергії рекуперації [3].

Традиційним та найбільш масово експлуатованим видом такого транспорту є тролейбус. Але в міру вдосконалення пристроїв накопичення та передачі енергії виникають і нові види транспорту. Широке впровадження тягових приводів з імпульсним регулюванням створило на сьогодні можливість економії енергії шляхом її рекуперації в процесі гальмування.

При цьому енергія, що виробляється, може повертатися як в мережу, так і в накопичувач. Створено накопичувачі енергії з техніко-економічними показниками, близькими до необхідних для ефективного використання їх на транспорті, насамперед – літій-іонні акумулятори (ЛІА) та конденсатори подвійного електричного шару (КПЕШ).

КПЕШ мають низьку питому енергоємність при високій питомій потужності і велику кількість циклів заряду-розряду, ЛІА – навпаки, високу питому енергоємність. Таким чином, характеристики цих пристроїв доповнюють один одного і дозволяють забезпечити зберігання електричної енергії у різних ситуаціях.

Літій-іонні акумулятори.

Поряд із традиційними свинцевими та залізо-нікелевими акумуляторами на транспорті отримують все ширше застосування нові типи хімічних накопичувачів енергії, такі як літій-іонні акумуляторні батареї [4]. Літій є перспективним матеріалом для виробництва накопичувачів, оскільки він найлегший метал, що має водночас сильно негативний електрохімічний потенціал. Завдяки цьому літій характеризується найбільшою теоретичною питомою електричною енергією. Вторинні джерела струму на основі літію мають високу розрядну напругу та значну ємність. Однак у перших типах

накопичувачів на основі літію при короткому замиканні всередині елемента була можлива бурхлива хімічна реакція, що супроводжується вибухом.

За значеннями своєї питомої енергоємності та робочої напруги ЛІА перевершують всі інші вторинні хімічні джерела струму, проте поступаються за деякими іншими параметрами. Так, нікель-кадмієві акумулятори значно працездатніші при негативних температурах, а нікель-металгідридні акумулятори допускають швидший заряд і розряд. У той же час, технічні характеристики ЛІА удосконалюються в міру розвитку їхнього масового випуску.

Питома характеристика літій-іонних акумуляторів принаймні вдвічі перевищує аналогічні показники нікель-кадмієвих та нікель-залізних акумуляторів. Крім того, ЛІА допускають високі струми при заряді та розряді. Вони мають порівняно низький саморозряд, що становить трохи більше 10 % від номінальної енергоємності на місяць.

Недоліком таких акумуляторів є їхня висока вартість, обумовлена складністю технології та високою вартістю оксиду кобальту. Іншими їх недоліками є малий життєвий цикл та неможливість глибокого розряду.

Останнім часом знайшли застосування літій-полімерні, а також літій-титанатні акумулятори. У них анодом служить вуглецевий матеріал, який насичується іонами літію. Як активний матеріал для катодів використовуються оксиди ванадію, кобальту або марганцю. У якості електроліту в літій-полімерних акумуляторах зазвичай застосовується розчин солі літію в неводних апротонних розчинниках, укладений або в мікропористу полімерну матрицю, або полімер, пластифікований розчином солі літію в апротонному розчиннику (гель-полімерний електроліт).

У порівнянні з літій-іонними акумуляторами, літій-полімерні мають більш високі питому енергію та ресурс, а також забезпечують більшу безпеку при нагріванні та механічних пошкодженнях.

Конденсатори з подвійним електричним шаром.

Конденсатором подвійного електричного шару (КПЕШ), а також суперконденсатором або електрохімічним конденсатором називають пристрій, що накопичує енергію у так званому подвійному електричному шарі [5-6]. Подвійний електричний шар утворюється поверхнею електрода і стикаються з ним іонами електроліту і може розглядатися як конденсатор з дуже малою (порядку 10^{-8} м) відстанню між обкладками, а, отже, високою ємністю, що досягає 100-500 Ф на 1 г ваги електродів при напрузі 0,7-3 В, або близько 20 мкФ / см² у водних розчинах.

Як правило, елемент має два електроди рівної ємності, поміщені в електроліт. У результаті вони можуть бути з'єднаними послідовно через деякий опір, а загальна ємність елемента вважатися рівною половині ємності одиночного електрода. Існують і несиметричні суперконденсатори із електродами різної ємності. При цьому загальна ємність елемента наближається до ємності однієї з електродів. Під час заряду електрони переносяться від позитивного електрода до негативного за рахунок зовнішнього джерела струму, а іони з об'єму електроліту

переміщуються до електродів. Під час розряду КПЕШ електрони рухаються до позитивного через навантаження і іони повертаються з поверхні обсяг електроліту. При циклуванні змінюються одночасно щільність заряду на межі розділу і концентрація електроліту.

Різновидами конденсаторів подвійного електричного шару є псевдоконденсатори та гібридні конденсатори [8]. Псевдоконденсатори містять два тверді електроди, які можуть бути однаковими. Їх принцип дії використовує одночасно два механізми формування запасу енергії: електростатична взаємодія, як у КПЕШ, і окислювально-відновлювальні реакції в основному в приповерхневих шарах електрода, що схожі з процесами, покладеними в основу роботи акумуляторів і батарей. Таким чином, ємність подвійного електричного шару псевдоконденсатора зумовлюється не лише електростатичними процесами, а й швидкими фарадеевськими реакціями з перенесенням заряду, у результаті яких значно зростає його ємність.

Особливістю псевдоконденсатора є відсутність сумарного іонного обміну між електродом та електролітом. Інакше кажучи, для псевдоконденсатора концентрація електроліту залишається постійною під час процесів як заряду, і розряду. Як правило, кількість іонів, що беруть участь у процесі утворення подвійного електричного шару, значно менше кількості протонів, що обмінюються між двома електродами. В результаті, та сама система може мати псевдоємність, що значно переважає ємність подвійного електричного шару.

Гібридні конденсатори є перехідним варіантом між акумулятором і конденсатором. Назва «гібридний» (або «асиметричний») обумовлено тим, що, на відміну від симетричних систем, електроди в гібридних конденсаторах виконані з різних матеріалів і накопичення заряду на них протікає за різними механізмами. Як правило, катодом у гібридних конденсаторах виступає матеріал з псевдоємністю, тобто акумуляування заряду на катоді відбувається внаслідок протікання окислювально-відновних реакцій, що, крім підвищення питомої ємності конденсатора, розширює і область його робочої напруги. У кращих моделях гібридних конденсаторів робочий діапазон потенціалів для катода становить від 1,5 до 4,5 В, тобто значно перевершує робочий діапазон звичайних КПЕШ, що становить від 0,8 до 2,7 В відносно того ж електрода. Щільність енергії гібридних конденсаторів також може бути значно більшою. У гібридних конденсаторах також часто використовують комбінацію електродів зі змішаних оксидів або допірованих полімерів. Перспективними можуть бути композиційні матеріали, що складаються з оксидів металів, обложених на вуглецеві носії або полімери.

Висновки

Розглянуто сценарії вдосконалення енергетичної ефективності електротранспорту за рахунок використання сучасних пристроїв накопичення. Показано, що одним із основних шляхів підвищення енергетичної ефективності міського електротранспорту є застосування буферних накопичувачів енергії, здатних прийняти енергію електричних гальмувань. Проаналізовано перспективні види накопичувачів.

Під час впровадження засобів підвищення енергетичної ефективності міського електротранспорту важливо також враховувати питання щодо довговічності як самих пристроїв накопичення електричної енергії, так і вплив їх на ресурс кузовів транспортних засобів (автобусів, електробусів тролейбусів тощо), що може супроводжуватись виділенням/випаровуванням продуктів діяльності акумуляторних батарей.

Список літератури

1. В.Х. Далека, А.В. Шкрябло, О.С. Козлова. Методи підвищення ефективності систем електропостачання на міському електричному транспорті // *Електрифікація транспорту*. – 2018. № 15. С. 84–90.
2. Курбака Г.В. Комплексний підхід при підвищенні екологічної безпеки автомобільного транспорту / Г.В. Курбака, Д.П. Рубан, Г.Я. Рубан // Розвиток наукових міжгалузевих досліджень. Матеріали науково-практичної конференції (м. Вінниця, 26-27 листопада 2021 р.). – Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2021. – Ч. 2. – с. 84 – 87.
3. Паянок О.А. Схеми рекуперативного гальмування тролейбуса із накопичувачами енергії на борту/ 2017. [Електронний ресурс] // URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/16993>.
4. Understanding the characteristics of Li-ion batteries and Richtek power management solutions. [Електронний ресурс] // URL: <https://www.richtek.com/Design%20Support/Technical%20Document>.
5. Electric Double Layer Capacitor. From: Nanolayer Research, 2017. [Електронний ресурс] // URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/engineering/electric-double-layer-capacitor>
6. Electric Double-Layer Capacitors are Optimal for Leveling Power. Release: 2019-06-03, Update: 2021-11-08, Y.T [Електронний ресурс] // URL: <https://www.matsusada.com/column/edlc.html>.
7. Ізотов В.Ю., Громадський Д.Г., Рудницька Г.А. Дослідження роботи суперконденсатора в рамках дволанкової RC-моделі // Техн. електродинаміка. – 2011. – № 2. – С. 70–75.
8. В.В. Мартинюк, Г.А. Ільчук, В.Д. Косенков, С.І. Круковський, М.В. Федула, Р.Ю. Петрусь. Нові матеріали та пристрої для сонячної енергетики: Монографія / В.В. Мартинюк, Г.А. Ільчук, В.Д. Косенков, С.І. Круковський, М.В. Федула, Р.Ю. Петрусь – Хмельницький: ХНУ, 2019. – 144 с.

ВІДНОВЛЮВАНА ТЕРМІЧНА ОБРОБКА ЗВАРНИХ З'ЄДНАНЬ

Сиренко Тетяна Олександрівна

Кандидат технічних наук, викладач вищої категорії
Харківський машинобудівний фаховий коледж

Структурно-фазові зміни, що відбуваються в металі зварних з'єднань із теплостійких сталей, які довготривало працюють в умовах повзучості і малоциклової втоми, призводять до зниження їх властивостей і, відповідно, до зменшення ресурсу напрацювання зварних з'єднань. Наявність структурної, хімічної і механічної неоднорідності, що зростає при збільшенні напрацювання зварних з'єднань (особливо після 270000-280000 год.) зумовлює прискорення пошкоджуваності металу зварних з'єднань. Таким чином надійність експлуатації і ресурс зварних з'єднань лімітується наявністю пор повзучості і тріщин втоми, які утворюються в їх металі.

В зв'язку з постійною зростаючою кількістю паропроводів, що мають деградовану структуру, а також визначену ступінь пошкоджуваності, для продовження ресурсу їх напрацювання, доцільно використовувати відновлювальну термічну обробку (ВТО), [1-13]. Використання ВТО забезпечує відновлення структури, яка зазнала при роботі зварних з'єднань деградації, до необхідного рівня. Водночас надається можливим усунення пор повзучості. Заміна паропроводів, які мають деградовану структуру, з наявністю їх пошкоджуваності, на нові паропроводи є досить трудоміською і дорогою операцією. В ряді випадків таку операцію можна попередити шляхом використання місцевої ВТО. Водночас, при виконанні ВТО слід враховувати особливості розподілення напружень, які утворюються при розкріпленні опірноподвісної системи.

Для оптимізації ВТО доцільно враховувати набуті структурно-фазові зміни, які відбуваються в металі зварних з'єднань паропроводів, що довготривало експлуатуються в умовах повзучості. Структурно-фазові зміни призводять до зменшення міцності і ударної в'язкості металу. Зазначимо, що в процесі довготривалої експлуатації в умовах повзучості в металі зварних з'єднань проходять деформаційні процеси, які пов'язані зі структурно-фазовими перетвореннями. Наприклад, з утворенням субзеренної структури, збільшенням щільності дислокацій біля перешкод та ін. Відомо, що деформаційні процеси сприяють утворенню пор повзучості [14], що потребує додаткового уточнення.

Внаслідок ВТО пори, що мають діаметр який менший 2мм, усуваються (заліковуються) [1-5,7]. Водночас при наявності накопичення пошкоджуваності понад 20-25% від стану руйнування, жароміцність елементів паропроводів шляхом ВТО підвищується недостатньо. Заліковування пор в результаті дифузії елементів заміщення і впровадження відбувається під впливом наступних факторів: температури ізотермічної витримки в аустенітному стані; тривалості

витримки; поліморфних перетворень. Доцільно виявити форму і граничні розміри пор повзучості і тріщин втоми, які можуть усуватися шляхом використання ВТО.

Метою термічної обробки є надання металу зварних з'єднань структурно-фазового стану, який певною мірою відповідає нормативним вимогам. Необхідно ліквідувати набуту ферито-карбідну суміш в структурі зварних з'єднань і пошкоджуваність їх металу, що характерно для довготривало напрацювання зварних з'єднань в умовах повзучості і втоми. Також слід усунути сегреційні прошарки; уривчасті ланцюжки із карбідів I-ої гр. по границям зерен α -фази; полігональну структуру зерен; прояви рекристалізації, пори повзучості і тріщини втоми. Наявність перерахованих дефектів суттєво знижує надійність і залишковий ресурс зварних з'єднань.

В процесі ВТО (звичайний режим) пори, що мають діаметр менше 2мм, ліквідується (заліковуються) [1-5]. Відомо, що при наявності накопичення пошкоджуваності понад 20-25% від стану руйнування, жароміцність металу зварних з'єднань шляхом ВТО підвищується незначною мірою [2, 5]. Усунення пор в результаті дифузії елементів заміщення і впровадження відбувається під впливом тривалості ізотермічної витримки в аустенітному стані і поліморфних перетворень. Доцільно виявити форму і граничні розміри пор повзучості і тріщин втоми, які можуть ліквідуватися шляхом проведення ВТО.

Знаходить підтвердження пропозиція П.А. Антікайна [6-7] щодо проведення подвійної нормалізації: спочатку нагрів при температурі 1050-1100⁰С, що забезпечує усунення відносно великих за розмірами пор. Далі проведення гомогенізації γ -фази, нагрівання, до температур, які рекомендують нормативні документи для обробки сталей у вихідному стані, що дозволяє збільшити номер аустенітного зерна. Водночас запропонована ВТО потребує додаткового уточнення стосовно забезпечення формування структурно-фазового стану тих зварних з'єднань які відпрацювали в умовах повзучості понад 270000год., а також для зменшення рівня їх пошкоджуваності. Таким чином потребує уточнення проведення високотемпературної циклічної термічної обробки (ВЦТО), яка передбачає багаторазове циклічне нагрівання вище температури поліморфного перетворення і наступне охолодження з відповідною швидкістю. Доцільно вивчити особливості заліковування пор, що розташовані по тілу і по границях зерен α -фази. Слід також уточнити, як заліковування пор пов'язано з наявністю сегрегаційних прошарків хрому і молібдену.

Нагрівання і відповідна витримка вище критичної точки A_{c3} забезпечує розпад карбідів I-ої і частково II-ої групи. Проходить зворотній перехід легуючих елементів хрому, молібдену і ванадію в кристали α -фази.

Доцільно уточнити, як витримка при температурах вищих A_{c3} пов'язана: з величиною аустенітних зерен; з гомогенністю аустенітних зерен, тобто з рівномірним розподіленням в γ -фазі елементів заміщення і впровадження; з ліквідацією пор, що мають круглу і розгалужену форму, рисунок 1, а також, з усуненням тріщини втоми, рисунок 2.

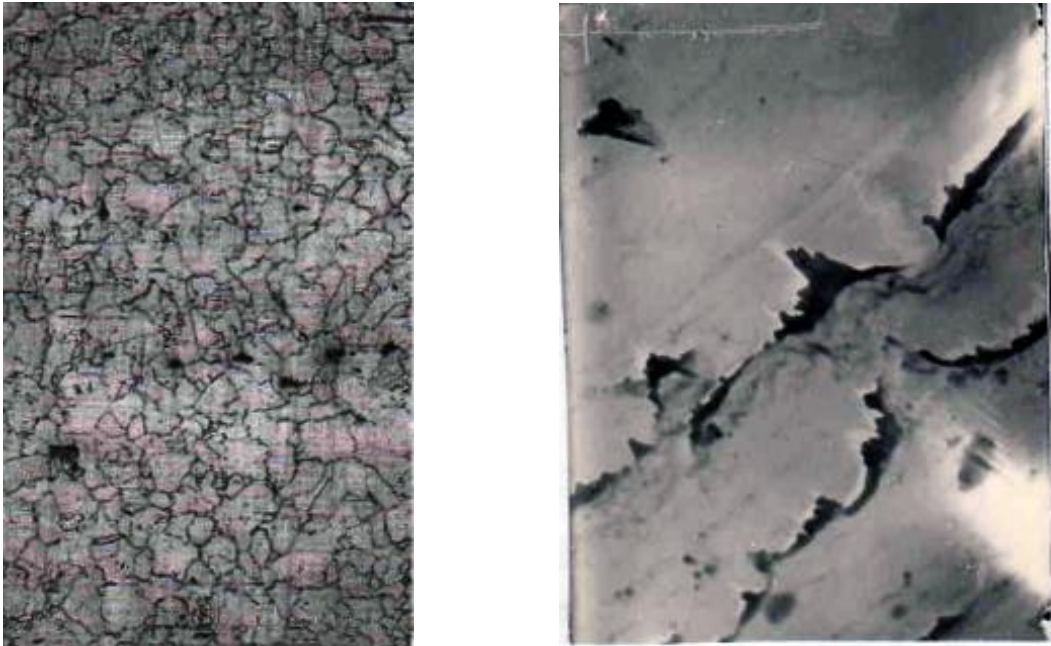


Рисунок 1. Мікропори повзучості в металі зварних з'єднань; а) структура металу шва (сплав 10XMФ) зварного з'єднання зі сталі 12X1MФ. x200. Ресурс 280000год.; б) мікропор після напрацювання зварного з'єднання зі сталі 15X1M1Ф 290000год. x12000

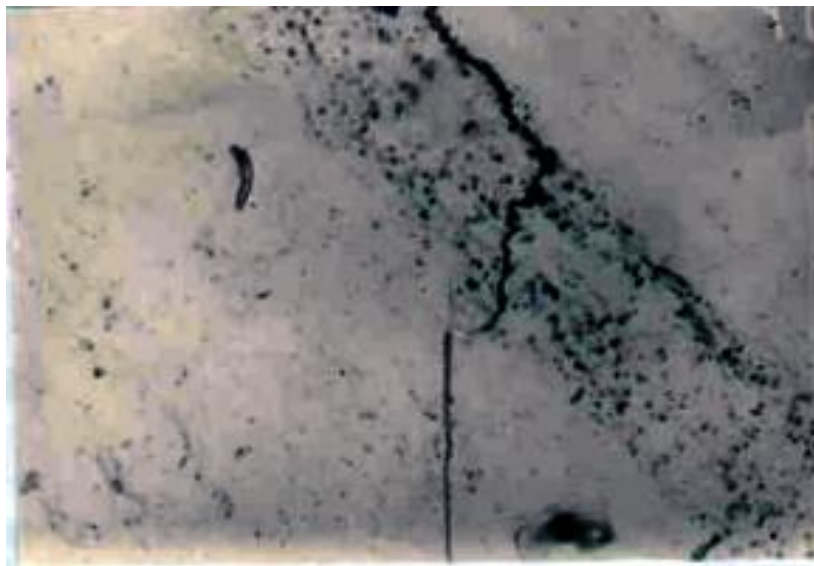


Рисунок 2. Мікротріщина втоми, що утворилася на ділянці сплавлення ЗТВ зварного з'єднання паропроводу гострого пару зі сталі 12X1MФ. x8000. Ресурс 200000 год. [15]

Практичну необхідність надає ВТО для металу зварних з'єднань, які відпрацювали в умовах повзучості понад 270000год. Структурно-фазові зміни і пошкодженість металу таких зварних з'єднань відбувається на ділянках сплавлення, перегріву і неповної перекристалізації їх ЗТВ. Наприклад, ділянка неповної перекристалізації, що підлягає зварювальному нагріванню в область

температур $A_{c1} - A_{c3}$, може мати вихідну твердість, більш низьку ніж метал шва або основний метал [5-6]. При довготривалому напрацюванні зварних з'єднань твердість ділянки неповної перекристалізації зменшується в більшому ступені ніж твердість інших ділянок ЗТВ, а також металу шва і основного металу [15,16]. Структура ділянки неповної перекристалізації у своєму складі може мати глобуляризований перліт, як бракувальну складову, [3,5]. Подвійна ВТО, а також ВЦТО надає можливість, в більшій мірі, усунути, бракувальні структури і пошкоджуваність [5,9-12]. Заслуговує уваги при використанні термічної обробки подвійна нормалізація і відпуск [2], що надає можливість більш повного усунення структурної, хімічної і механічної неоднорідності, а також дисперсне зміцнення металу зварних з'єднань.

Доцільно встановити можливість індукційного нагрівання при приведенні термічної обробки паропроводів і їх зварних з'єднань без демонтажу. Таким чином удосконалення термічної обробки паропроводів і їх зварних з'єднань, що мають деградовану структуру, дозволить отримати структурний стан їх металу і властивості що відповідають експлуатаційним вимогам.

Список літератури

1. Гладштейн В.И., Ермолаев В.В., Шкляр А.И. (2007) Востановительная термическая обработка пусных деталей при реновации турбин. Теплоэнергетика, 4,8-12.
2. Хромченко Ф.А., Лаппа В.А. (1997) Ресурс сварных соединений паропроводов после восстановительной термической обработки. Сварочное производство, 6, 3.
3. Швецова Т.А., Крейцер К.К. (2007) Об опыте восстановительной термообработки паропроводов и результат последующей эксплуатации. Энергетик, 5,7-9.
4. Лоскунов С.А., Корягин Ю.Д., Букин Ю.А. (2014) Оптимизация структуры и свойств длительно работавшего металла паропроводов из стали 12Х1МФ восстановительной термической обработки. Вестник ЮУрГУ//Металлургия, 14,4,45-51.
5. Востановительная термообработка паропроводов и их сварных соединений/ Дмитрик В.В., Гаращенко Е.С., Глушко А.В., Соколова В.Н.// Автоматическая сварка.-2019.-№1.-с.18-20.
6. Антикайн П.А. (1990) Металлы и расчет на прочность котлов и трубопроводов. Москва, Энергоатомиздат.
7. Антикайн П.А. (1977) Востановительная термическая обработка сварных соединений паропроводов ТЭС. Теплоэнергетика, с.34-38.
8. Зислин Г.С., Каменская Н.И., Шабаль В.Н. и др. (1995) Востановительная термическая обработка труб главного паропровода на Череповетской ГРЭС. Теплоэнергетика, с.4,8-11.

9. Попов А.Б. (2002) Некоторые особенности технического сопровождения операций по восстановительной термической обработке паропроводов. Там же, 4,15-17.
10. Трусов Л.П., Березина Т.Г., Богатырев Ю.М. и др. (1973) Восстановление тонкой структуры и свойств стали 12Х1МФ после длительной эксплуатации. Проблемы прочности, 1,67-71.
11. Иванова В.С., Антикайн П.А., Сабитова Н.С. (1965) Залечивание повреждений, накопленных при циклических перегрузках стали. Металловедение и термическая обработка металлов, 1,7-9.
12. Шкляр М.И., Осмаков В.Н., Алексеев С.В. и др. (1995) Продление ресурса деталей энергооборудования с помощью восстановительной термической обработки. Теплоэнергетика, с.4,2-7.
13. Попов А.Б., Чеботарев О.М. (2003) Задачи, возникающие при проведении восстановительной термообработки паропроводов. Там же, 3,42-45.
14. Дмитрик В.В., Глушко А.В., Сыренко Т.А., Григоренко С.Г. Особенности разупрочнения сварных соединений эксплуатируемых паропроводов Автоматическая сварка.-2018.-№5.-с.9-14
15. Барташ С.Н. Ползучесть, малоцикловая усталость и повреждаемость сварных соединений паропроводов из теплоустойчивых перлитных сталей/С.Н.Барташ//Восточно-Европейский журнал передовых технологий.-2006.-№4(22).-с.76-78.
16. Дмитрик В.В. Зварні з'єднання паропроводів. Збільшення ресурсу. Харків.: Видавничий дім «Діаком», 2010.-149с.

МЕТОД ОЦІНКИ ДОПЛЕРІВСЬКОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ОБВІДНОЇ ТА ЗСУВУ НЕСУЧОЇ ЧАСТОТИ ШИРОКОСМУГОВОГО СИГНАЛУ СПОТВОРЕНОГО АДИТИВНИМ ШУМОМ З НЕВІДОМИМ РОЗПОДІЛОМ

Слободянюк Валерій Валерійович,

кандидат технічних наук

докторант кафедри авіаційних радіотехнічних систем навігації та посадки
Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Вибір адекватної моделі реальним характеристикам сигналів та завад з урахуванням умов розповсюдження, пристроїв обробки, є необхідним етапом дослідження. Зазвичай при синтезі алгоритмів оцінки параметрів сигналів модель завади задається в основному у вигляді гаусівського випадкового процесу яка визначається математичним очікуванням та дисперсією. Однак на практиці [1] апріорна інформація про щільність розподілу адитивної завади може бути відсутня та (або) суттєво відрізнятись від гаусівської. Причинами відмінності ймовірнісної моделі завади від гаусівської можуть бути відмінність об'єкта спостереження від точкового, який поводить ся як обмежена сукупність "блискучих" точок з випадковими параметрами відбитих сигналів, що беруть участь у формуванні прийнятого сигналу, спотворення сигналів у середовищі його розповсюдженні, нелінійні перетворення у вхідних ланцюгах приймача [2-5] та інші.

При вирішенні задач виявлення та оцінки параметрів сигналу у випадку гаусівського шуму найбільш розповсюдженим є метод максимальної правдоподібності (МП), для якого достатньою статистикою, у випадку оцінки неенергетичних параметрів, є взаємнокореляційна функція [1]. Однак у разі наявності негуассівських шумів або відсутності апріорної інформації про їх імовірнісний розподіл метод МП є неоптимальним, а якість МП оцінок параметрів сигналів суттєво нижче потенційної. Дана обставина стимулює розробку та дослідження нових підходів до вирішення задачі виявлення, розділення та оцінка параметрів сигналу на фоні завад з невизначеною їх щільністю розподілу ймовірностей шумів. Ще одним важливим обмеженням МП являється необхідність достатньо великої вибірки для ефективно оцінки параметрів сигналу [3].

У якості альтернативи параметричному МП-критерію оцінки неенергетичних параметрів сигналів у роботах [1,6] запропоновано використовувати непараметричну BDS-статистику, в якості цільової функції декількох змінних, що підлягає оптимізації з метою оцінки параметрів сигналу при відсутності інформації про імовірність розподілу шуму спостереження.

Постановка задачі. Нехай на приймальній стороні спостерігається сигнал $u(t)$, який являє собою адитивну суміш корисного сигналу $s(t, \vec{\lambda})$ з невідомими параметрами $\vec{\lambda}$ та адитивної завади $\eta(t)$:

$$u(t) = s(t, \vec{\lambda}) + \eta(t)$$

Априорна інформація щодо розподілу ймовірностей шумової складової $\eta(t)$ відсутня. Робиться припущення що значення $\eta(t)$ являють собою процес ІД (Independent and Identically Distributed) – з незалежними та однаково розподіленими випадковими величинами (білий шум). По спостереженню $u(t)$ потрібно отримати оцінку доплерівського зсуву несучої частоти та деформації обвідної сигналу.

Припустимо, що на інтервалі $0 \leq t \leq T_c$ випромінюється широкосмуговий імпульсний BPSK – сигнал (BPSK- binary phase-shift keying) $s(t)$ із кодовою (цифровою) стрибкоподібною маніпуляцією фази кодом Баркера, який може бути представлений наступним виразом [1]:

$$s(t) = A_0 \sum_{k=1}^K p_k \text{rect}(t - (k-1)T) \cos[2\pi f_0 t + \varphi_0] = U(t, K, T) \cos[2\pi f_0 t + \varphi_0],$$

де $p_k = \exp j\pi\varphi_m(k)$ — елементи кодової псевдовипадкової послідовності, які приймають значення, $+1$ або -1 і визначають код маніпуляції фази сигналу

$U(t, K, T) = A_0 \sum_{k=1}^K p_k \text{rect}(t - (k-1)T)$ — обвідна сигналу. Функція визначена як

$\text{rect}(x) = 1$, якщо $|x| \leq 0,5T$ і $\text{rect}(x) = 0$, якщо $|x| > 0,5T$. Тут K – число символів кодууючої послідовності (довжина коду), A_0 , f_0 , φ_0 , – амплітуда, “несуча” частота й початкова фаза несучого коливання відповідно, $g(t) = 0$, $\forall t \notin [0, T]$ –

формулюючий (парціальний) імпульс тривалістю T ; k – поточний номер символу кодової послідовності, поточний набіг фази $\varphi_m(k)$ із множини можливих

$\left\{ \frac{2\pi m}{M}, m = 0, \dots, M-1 \right\}$ значень, пов'язаний з k -м кодовим символом із загального

їхнього числа K . Звичайно в практичних ситуаціях кратність фазової маніпуляції M вважаються рівним $M = 2^b$, а набіг фази $\varphi_m(k)$ постійним на інтервалі часу T формування одного сигнального символу, $T_c = K \cdot T$ – тривалість сигналу.

Після відбиття від цілі, що рухається без прискорення, радіоімпульс $s(t)$ у приймальному обладнанні (без урахування затухання й шуму спостереження) буде мати вигляд $s_{\text{пр}}(t) = s(t - \tau_c(t))$, у якому затримка $\tau_c(t) = \frac{2R_{rc}(t)}{c \pm v_{rc}}$ є функцією

радіальної дальності $R_{rc}(t)$, обумовленої рівністю $R_{rc}(t) = R_0 \pm v_{rc}t$. Знаки плюс (+) і мінус (-) використовуються для характеристики радіальної швидкості v_{rc} відповідно при наближенні й віддаленні цілі, c – швидкість поширення радіохвиль, R_0 початкова дальність від випромінювача до цілі в момент $t = 0$, а

$2R_0/(c \pm v_{rc}) = \tau_c$ – дійсна (фактична) затримка сигналу $s(t)$ на шляху до цілі й зворотному напрямку. З урахуванням зроблених зауважень, вираз для прийнятого радіоімпульсу можна переписати у вигляді:

$$s_{\text{пр}}(t) = \sqrt{\beta_{\text{пр}}} s(\beta_{\text{пр}}(t - \tau_c))$$

Відбитий радіоімпульс $s_{\text{пр}}(t)$ на вході в приймальне обладнання без урахування затухання й при зроблених припущеннях у комплексному представленні аналітичним сигналом можна записати у вигляді:

$$\dot{s}_{\text{пр}}(t, \tau_c, f_{\text{дс}}) = A_0 e^{j[2\pi f_0 \beta_{\text{пр}}(f_{\text{дс}})(t - \tau_c) + \phi_0]} \sum_{k=1}^K g(\beta_{\text{пр}}(f_{\text{дс}})(t - \tau_c - (k-1)T)) e^{j\varphi_m(k)}.$$

Тут $\beta_{\text{пр}}(f_{\text{дс}}) = \frac{f_0 \pm f_{\text{дс}}}{f_0}$ коефіцієнт стиснення/розтягування (\pm) прийнятого

сигналу. Дана модель відбитого радіоімпульсу в приймальному обладнанні враховує деформацію ΔT_c обвідної сигналу сумірно із тривалістю T формуючого імпульсу. У рамках роботи час затримки τ_c вважається відомим або визначений на попередньому етапі обробки.

Непараметричний BDS-критерій оцінки доплерівського зсуву частоти.

Ефективність BDS-критерію, будемо характеризувати функцією чутливості (ФЧ) до неузгодженості між очікуваними й фактичними значенням доплерівського зсуву частоти імпульсного фазо-маніпульованого сигналу. **BDS-статистика** й побудована на її основі відносно нова процедура – BDS-тест були запропоновані в результаті аналізу фінансових ринків економістами Броком, Дечертом і Шейнкманом (B. Brock, W. Dechert і J. Scheinkman) в 1987 [1, 6]. Його ціль полягає в тому, щоб розрізнити дані IID і будь-який вид залежності – перевірити нульову гіпотезу H_0 про незалежність і тотожному розподілі значень часового ряду $\mathbf{x} = (x_1, x_2, \dots, x_N)$, використовуючи для цього критерій значимості. BDS - тест заснований на статистичній величині $w(\mathbf{x})$:

$$w_{m,N}(\varepsilon) = \sqrt{N - m + 1} \frac{C_{m,N}(\varepsilon) - C_{1,N-m}(\varepsilon)^m}{\sigma_{m,N}(\varepsilon)}$$

визначається нормованою на середньоквадратичне відхилення $\sigma_{m,N}(\mathbf{x}, \varepsilon)$ BDS-статистики:

$$w_{\Delta m,N} = C_{m,N}(\mathbf{x}^m, \varepsilon) - (C_{1,N-m}(\mathbf{x}, \varepsilon))^m$$

Для обчислення $C_{m,N}(\mathbf{x}^m, \varepsilon)$ ($m > 1$) необхідно виконати “вкладення” часового ряду \mathbf{x} в m -мірний псевдофазовий простір, елементами якого, на підставі теореми Такенса (Takens), є точки $\mathbf{x}_i^m = (x_i, x_{i+1}, \dots, x_{i+m})$ з координатами $\{x_{i+k}\}_{k=1}^m$ заданими m послідовними значеннями вихідного часового ряду [1]. Надалі для простоти запису аргумент \mathbf{x} цієї функції опущений.

Чисельник (11) визначається кореляційними сумами $C_{m,N}(\varepsilon)$, $C_{1,N}(\varepsilon)$, а знаменник середньоквадратичним відхиленням $\sigma_{m,N}(\varepsilon)$ чисельника. Кореляційна сума визначає частоту влучення довільної пари точок псевдофазового простору в гіперсфери радіуса ε :

$$C_{m,N}(\varepsilon) = \frac{2}{(N-m+1)(N-m)} \times \sum_{s=m}^N \sum_{t=s+1}^N \prod_{j=0}^{m-1} I_{\varepsilon}(\mathbf{x}_{s-j}^m, \mathbf{x}_{t-j}^m)$$

$$\text{де } I_{\varepsilon}(\mathbf{x}_i^m, \mathbf{x}_j^m) = \begin{cases} 1, & \|\mathbf{x}_i^m - \mathbf{x}_j^m\| \leq \varepsilon \\ 0, & \|\mathbf{x}_i^m - \mathbf{x}_j^m\| > \varepsilon \end{cases},$$

у якому $I_{\varepsilon}(\mathbf{x}_i^m, \mathbf{x}_j^m)$ – функція Хевісайда для всіх пар значень i і j , де $0 \leq i \leq N$ й $0 \leq j \leq N$; N – число елементів часового ряду $\{x_i\}_{i=1}^N$. Його значення наближаються до певної межі у міру зменшення ε . Рекомендується вибирати ε таким, щоб $\varepsilon = 0.5\sigma \div 2\sigma$, де σ – середньоквадратичне відхилення часового ряду $\{x_i\}_{i=1}^N$.

Розглянемо ФЧ критеріальної функції, яка використовує BDS-статистику $w_{\Delta}(\mathbf{r}(f_{\text{д}}))$ нев'язок для оцінки параметра $f_{\text{дс}}$ з апіорної множини їх можливих значень сформованих по відлікам $\{u_i\}_{i=1}^N$ значень вектора спостереження $\mathbf{u} = \mathbf{s} + \boldsymbol{\eta}$, отриманим у дискретні моменти часу.

Відліки нев'язок між значеннями спостереження й сигналом $s_{i\text{оч}}$ з очікуваним значенням доплерівського зсуву частоти $f_{\text{д}}$ в дискретні моменти часу зручно записати у вигляді:

$$r_i(f_{\text{д}}) = s_{i\text{пр}}(f_{\text{дс}}) - s_{i\text{оч}}(f_{\text{д}}) + \eta_i$$

Мінімум цільової (критеріальної) функції $w_{\Delta}(\bar{\mathbf{r}}(f_{\text{д}}))$ ухвалюється за оцінку параметра $f_{\text{дс}}$:

$$\hat{f}_{\text{дс}} = \min_{f_{\text{д}}} w_{\Delta}(\mathbf{r}(f_{\text{д}}))$$

При рівності оцінок параметрів очікуваного сигналу їх фактичним значенням $f = \hat{f}_{\text{дс}}$ у нев'язці збережеться тільки адитивний шум $r_i(\hat{f}_{\text{дс}}) = \eta_i$. У випадку, коли шум $\boldsymbol{\eta}$ “білий” можна стверджувати, що значення нев'язок $\mathbf{r} = \{r_i\}_{i=1}^N$ незалежні й тотожно розподілені (ІІД) випадкові величини.

Оцінку доплерівського зсуву частоти $f_{\text{дс}}$ проведемо для широкопasmових сигналів з маніпуляцією фази двійковими кодами Баркера. На рис. 1 показані реалізації залежності критеріальної функції в околиці її головного пелюстка $w_{\Delta}(f_{\text{д}})$ від частоти Доплера, та взаємнокореляційної функції (ВКФ) між очікуваним $s_{\text{оч}}(f_{\text{д}})$ та прийнятим сигналом $s_{\text{пр}}(f_{\text{дс}})$ в присутності адитивного

шуму в спостереженні $u(t)$ з гаусівським $N(\mu, \sigma^2)$, рівномірним $R(a, b)$ та логістичним розподілом $L(g, \mu)$ в якому параметри g, μ визначають масштаб та місце розташування розподілу. Для обраних розподілів параметри обирались такими, щоб мати однакову дисперсію $\sigma^2 = \frac{g^2 \pi^2}{3} = \frac{(b-a)^2}{12}$. Реалізації залежності, які показані на рис. 1 отримані при ввідношенні сигнал/шум $q = \frac{A_0^2}{\sigma^2} = 4$.

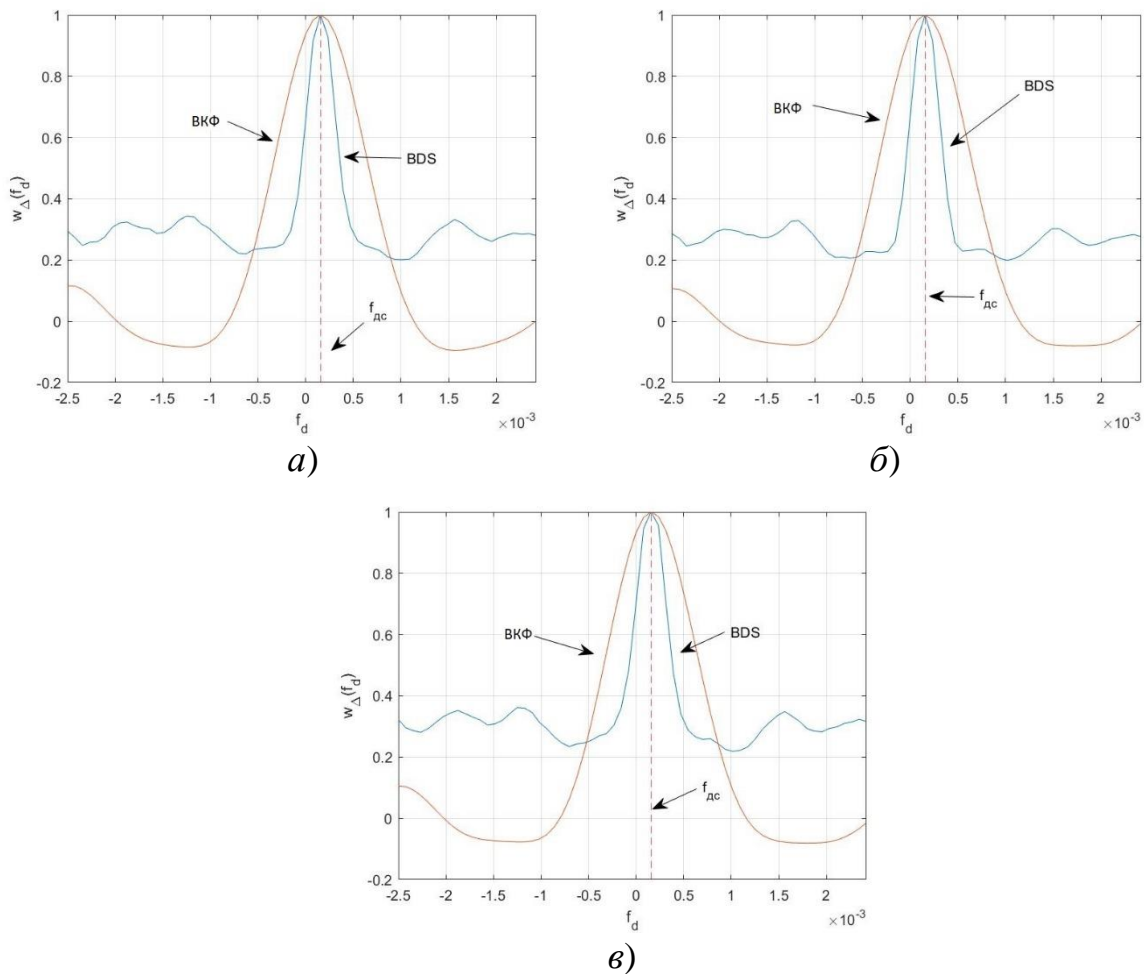


Рис.1 Залежність критеріальної функції $w_{\Delta}(f_{\text{Д}})$ від частоти Доплера в присутності адитивного шуму в спостереженні з гаусівським (а), рівномірним (б) та логістичним розподілом (в).

Необхідно зауважити, що візуально помітити зсуви та розширення головного пелюстка критеріальної функції та ВКФ можна лише при значних рівнях шуму ($q < 1$). В той же час точність та роздільну здатність досліджуваних методів оцінювання доплерівського зсуву та деформації обвідної можна дослідити пов'язаною з цими характеристиками оцінками чисельної міри ширини головних пелюсток. Залежності ширини $D(q)$ головних пелюсток ФЧ та ВКФ при зміні q (відношення сигнал/шум) показані на рис. 2.

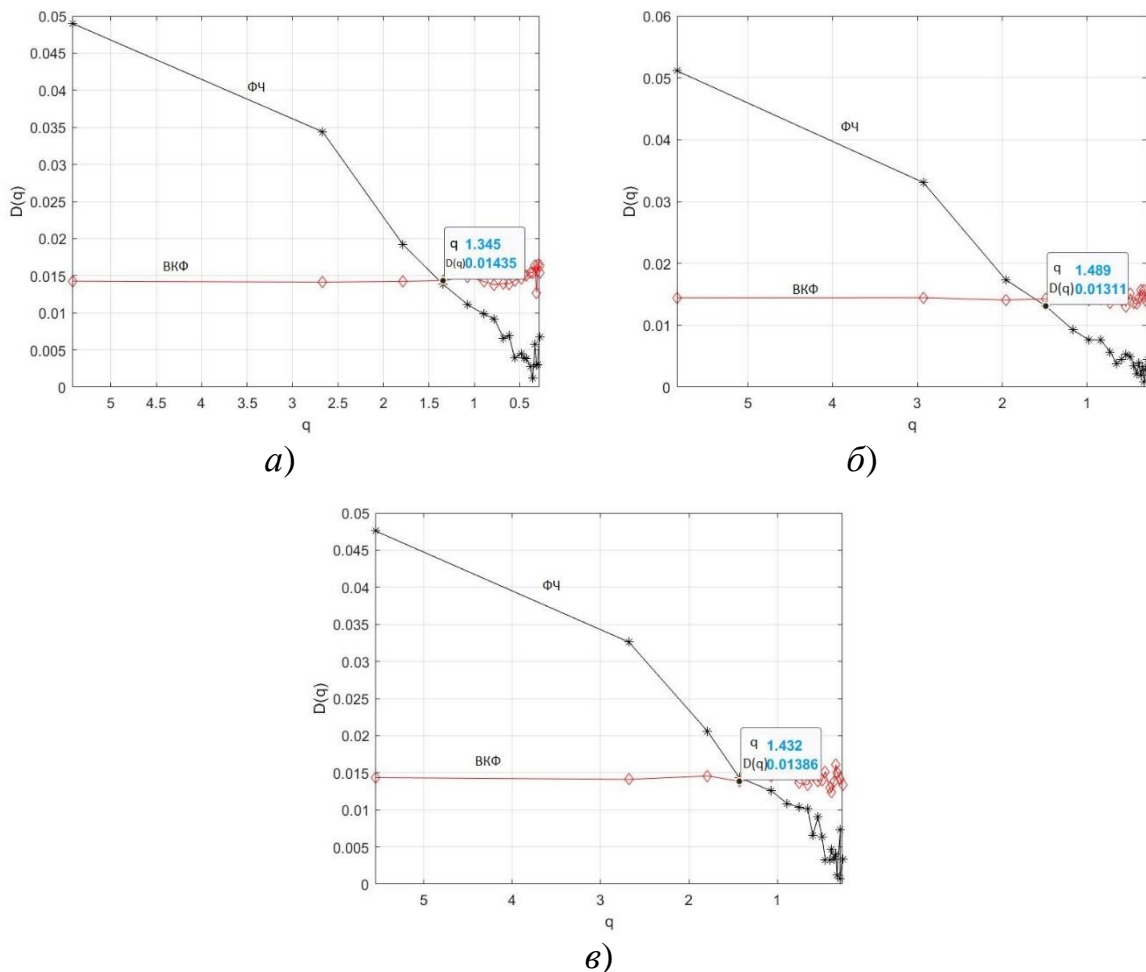


Рис.2 ширини $D(q)$ головних пелюсток ФЧ та ВКФ при зміні q (відношення сигнал/шум) у випадку сигналу спотвореного адитивним шумом з гаусівським (а), рівномірним (б) та логістичним розподілом (в).

При збільшенні рівня шуму головний пелюсток ФЧ продовжує розширюватися, і його ширина стає більшою ширини ВКФ, яка не залежить від рівня шуму при дотриманні умов точних вимірів.

У силу високої роздільної здатності критеріальної функції заснованої на BDS-статистиці її використання для оцінки інформаційних параметрів вимагає подальшого поглибленого дослідження, особливо у випадках невеликих відношень сигнал/шум.

Список літератури:

1. Основи статистичної теорії інформаційно-вимірювальних радіотехнічних систем : підручник / П. Ю. Костенко, С. Я. Фалькович. – Х. : ХНУПС. – 2021.– 612 с. ISBN 978-966-468-099-5.
2. Шелухин О. И. Негауссовские случайные процессы в радиотехнике. - М.: Радио и связь, 2001.
3. Артюшенко В. М., Воловач В. И., Иванов В. В. Статистические характеристики сигналов и помех радиотехнических устройств ближнего

действия //Известия высших учебных заведений. Приборостроение. – 2014. – Т. 57. – №. 7. – С. 46-50.

4. Фитасов Е. С., Пархачёв В. В., Односецев В. А. К вопросу сверхрелеевого разрешения сигналов по азимуту в радиолокационных системах кругового обзора //Радиотехнические и телекоммуникационные системы. – 2018. – №. 3 (31). – С. 33-38.

5. Болдин А. В. и др. Статистические характеристики смесей негауссовского радиолокационного сигнала и негауссовской помехи //Журнал радиоэлектроники. – 2011. – №. 11. – С. 4-4.

6. Kostenko P. Y., Slobodyanyuk V. V., Vasiuta K. S. and Vasylyshyn V. I. Measure of filtering quality assessment of image noise using nonparametric statistic // Radioelectronics and Communications Systems. – 2020. – Т. 63. – №. 4. – С. 201-212 <https://doi.org/10.3103/S0735272720040032>

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕОРІЇ “ДИФУЗІЇ НОВОВВЕДЕНЬ” Т. ХЕГЕРСТРАНДА

Маслиган Олена Олександрівна,
д.е.н., професор
Мукачівський державний університет

Гоблик-Маркович Надія Михайлівна
к.е.н., доцент
Мукачівський державний університет

У теорії дифузії нововведень” Т. Хегерстранда (1950-х рр.) визначаються особливості поширення інновацій у соціальних системах та інструменти аналізу процесів виникнення та розповсюдження нових ідей, продуктів або технологічних новацій у цих системах. Ця теорія охоплюючи комплексні мережі взаємозв'язків та взаємодій між людьми, які взаємодіють у межах певних правил, норм та цінностей.

Враховуючи, що соціальні системи можуть бути формальними (такими як урядові організації, школи або корпорації) або неформальними (наприклад, родинні структури, дружні колективи тощо) теорія дифузії нововведень може бути застосована в багатьох галузях та сферах, включаючи туризм і рекреацію.

При цьому потреба інтерпретації теорії зумовлена тим, що як система наукового бачення орієнтована на розвиток туризму і рекреації у регіонах, яким властивий розвиток за принципом хвилі [1, с. 20-25]. Фактично, це передбачає орієнтування на зміни у вигляді хвиль - певний час існує стабільний стан, а потім настає період стрімкого розвитку, який також змінюється періодом затримки та стабілізацією. Періодичні хвилі розвитку туризму і рекреації можна пояснити введенням нових технологій або інновацій.

Кластерний розвиток в межах такої інтерпретації, матиме певні закономірності, оскільки:

- починається у певних місцях від яких поширюються на регіон за принципом хвилі;
- хвильовий процес може бути запущений розвитком інноваційних кластерів або інших утворень, які необхідні для забезпечення першої стадії розвитку сфери туризму і рекреації;
- хвильовий процес сприяє запуску дифузійного процесу нововведень.

Формування впливу за теорією “дифузії нововведень” забезпечується виходячи з моделі орієнтованої на стимулювання розвитку кластерів та ґрунтується на переході від малих хвиль нововведень до великих, що представлена за даними рис. 1.



Рисунок 1. Модель стимулювання розвитку кластерів за теорією “дифузії нововведень” Т. Хегерстранда (1950-х рр.)

Джерело: сформовано на основі [1]

Відтак, модель стимулювання розвитку кластерів за теорією “дифузії нововведень” Т. Хегерстранда, є гнаступною:

1) формування малих хвиль нововведень, що зачіпають тільки сам кластер. Цей процес призводить до різкого контрасту між самим кластером, який є джерелами поширення нововведення, і периферійними туристичними територіями;

2) формування великих хвиль, що мають зачіпати не тільки кластер, але й периферійні туристичні території, призводити до агрегування їх за інноваційною ознакою;

3) кінцеве поєднання великих і малих хвиль нововведень, що має забезпечити розширення кластерів, які є джерелами нововведень.

Фактично, розвиток кластерів у межах теорії “дифузії нововведень” Т. Хегерстранда має ті самі недоліки, що і просторова інтерпретація теорії полюсів зростання Ж. Будвіля.

Список літератури

1. Мазнев Г.Є. Інноваційні технологічні кластери: особливості та застереження: особливості та застереження. *Економіка АПК*. 2013. № 8. С. 63-67.

Scientific publications

MATERIALS

The XIII International Scientific and Practical Conference
«Information and its impact on social processes»

Florence, Italy. 316 p.

(April 03 – 05, 2023)